

2. SINIF ÇALIŞMALARI SEMPOZYUMU

TÜRKİYE'Yİ SINIF GERÇEĞİYLE ANLAMAK

SOSYAL ARAŞTIRMALAR DİZİSİ
TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Bandrol uygulamasına ilişkin usul ve esaslar
hakkında yönetmeliğin 5. maddesinin ikinci fıkrası (b)
çerçevesinde bandrol taşıması zorunlu değildir.

SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı
ISBN 975-92813-9-2

Sosyal Araştırmalar Vakfı 10

Sınıf Çalışmaları Dizisi – 2

Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi (TÜSAM)
Sınıf Çalışmaları Sempozyumu – 2

"TÜRKİYE'Yİ SINIF GERÇEĞİYLE ANLAMAK"
Türkiye'de Sınıfların Algılanışı, Temsili, Sınıf Çalışmaları ve Sınıf
Kavramının Kullanımına Bakış

Birinci Basım: Eylül 2006

Yayına Hazırlayanlar
TÜSAM Kolektifi:
Başak Ergüder, Besime Şen, Fatma Şenden Zırhlı, Gökhan Kaya, Güllistan Yarkın,
Hakan Güneş, Meliha İnce, Nazır Kapusuz, R. Nevra Akdemir, Özge Yılmaz, Özlem
Tezcek, Seçil Orhan, Sinem Uz, Tolga Tören

Serap Kurt
Hakan Koçak (Koordinatör)

Kapak Tasarım: Savaş Çekiç

Baskı Öncesi Hazırlık: Şendoğan Yazıcı

Baskı ve Cilt: Ezgi Matbaası
Davut Paşa Cad. Kazım Dinçol Sitesi 81/229 Topkapı/İSTANBUL
Tel:0212 501 93 75

Sosyal Araştırmalar Vakfı İktisadi İşletmesi
İstiklal Caddesi Balo Sk. Analin Ap. No: 17/2 Beyoğlu – İstanbul
Tel/Fax: 0 212 292 55 85 – 292 55 86
Web: www.sav.org.tr e-mail: merhaba@sav.org.tr
Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi (TÜSAM) e-mail: tusammail@yahoo.com

TÜRKİYE'Yİ SINIF GERÇEĞİYLE ANLAMAK

Türkiye'de Sınıfların Algılanışı,
Temsili, Sınıf Çalışmaları ve
Sınıf Kavramının Kullanıma Bakış

İçindekiler

Önsöz ... 7
Teşekkürler ... 9
TÜSAM 2. Sınıf Çalışmaları Sempozyum Çağrısı ... 10
Sempozyum Programı ... 12
Açılış Konuşması Besime Şen ... 17
Açılış Konuşması Bedahet Tosun ... 18
Açılış Konuşması Nail Satlıgan ... 19

MARKSİST SINIF YAKLAŞIMI ... **21**
Marksist Sınıf Kavramının ve Sınıf Analizinin Ayırt Edici Özellikleri Tülin Öngen ... 23
İşçi Sınıfının Kapsamının Belirlenmesinde Bazı Marxist Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Temel Politik Sonuçları Fatma Ülkü Selçuk ... 32
Sınıf Analizleri ve Sınıf Şemaları: Türkiye Örneğine Ampirik Yaklaşım Ahmet Salih Aktaş ... 44
Soru-Cevap Bölümü ... 60

İŞÇİ SINIFININ SOSYAL GERÇEKLİĞİNE BAKMAK: SAHA ARAŞTIRMALARINDAN ÖRNEKLER ... **65**
Saygıyla anıyoruz İLYAS KÖSTEKLİ (İLYAS HOCA) ... 67
OTURUM ÇERÇEVE SUNUMU Doç. Dr. Asuman Türkün ... 69
İşçi Profili Araştırması: Eskişehir Örneği Prof. Dr. Ömer Zühtü Altan, Yard. Doç. Dr. Deniz Kağnıcıoğlu, Yard. Doç. Dr. Yener Şişman, Yard. Doç. Dr. Zerrin Sungur ... 72
Yerel Yönetimler ve Sınıfsal Tercihler (Mersin Örneği) Atilla Göktürk, Yüksel Akkaya ... 96
Türk Sineması'nda Sınıfların Temsili: Dönemsel Bir İnceleme Dr. Aslıhan Doğan Topçu ... 118
Formel ve Enformel Arasında: Ankara'da Atık Kağıt Toplayıcılarının Deneyimine Eleştirel Bir Bakış Cahide Sarı ... 126
Soru-Cevap Bölümü ... 138

İSÇİ HAREKETİNDEN GÜNCEL DENEYİMLER ... **143**
SEKA Direnişi Deneyimi Necati Altıntoprak ... 145
16 Haziran Tersane Yürüyüşü (Limter-İş Deneyimi) Cem Dinç ... 151
Paşabahçe İşçileri Anlatıyor: "Hayır!" Diyebilenlerin Öyküsü Yrd. Doç.Dr.Yasemin Çakar, Kumru Emre, Çağdaş Ceylan, Hür Keskin ... 156
Flornet Tekstil Mücadele Deneyimi Ercan Atmaca, Neşe Kürekçier ... 168
Soru-Cevap Bölümü ... 172

TÜRKİYE'Yİ SINIF GERÇEĞİ İLE ANLAMAK(1) 181
OTURUM ÇERÇEVE SUNUMU Mehmet Türkay *183*
Türkiye'de Kapitalist Sistemin Gelişme Sürecini Anlamak: Referanslar ve Tartışmalara Eleştirel Bir Bakış Koray R. Yılmaz *185*
1960'lı Yıllarda Sınıf Mücadeleleri Ş. Gürçağ Tuna *193*
1980 Sonrası Uygulanan Vergi Politikalarının Sınıfsal Karakteri Ferimah Yusufi Yılmaz, Özlem Tezcek *205*
Türkiye'de Sol (1960-1980): Hangi Sınıfın Solu? Ergun Aydınoğlu *218*
Soru-Cevap Bölümü *225*

MEDYADA, SANATTA VE KİTLESEL SPORLARDA SINIFIN GÖRÜNÜMÜ, ALGILANIŞI 233
OTURUM ÇERÇEVE SUNUMU Sungur Savran *235*
Türkiye'de Sosyal Bilimlerde "Sınıf" Hatice Kurtuluş, Asuman Türkün *240*
Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Bir Sürgün Romanında Devletin Sınıfsal Temsiliyeti Yılmaz Yücel *256*
Türkiye'de Futbol ve Sınıf Bilinci G. Gürkan Öztan *264*
Soru-Cevap Bölümü *274*
ÖZGEÇMİŞLER *285*
Sosyal Araştırmalar Vakfı (SAV) *293*
Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi (TÜSAM) *294*
Basında Yankılar *298*

Önsöz

Bu kitap 19-20 Kasım 2005 tarihlerinde Sosyal Araştırmalar Vakfı / Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi tarafından düzenlenen **"TÜRKIYE'YI SINIF GERÇEĞIYLE ANLAMAK: Türkiye'de Sınıfların Algılanışı, Temsili, Sınıf Çalışmaları ve Sınıf Kavramının Kullanıma Bakış"** başlıklı sempozyumda sunulan tebliğlerin derlenmesinden oluşmuştur. İkincisini gerçekleştirerek gelenekselleşme yolunda önemli bir adım attığımız sempozyumlarımızda oluşan tüm yazılı ve sözlü birikimi kalıcı hale getirmek ve daha geniş kesimlere ulaştırmak bu kitabın başlıca amaçlarıdır.

Sempozyumun düzenleyicisi olan Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi (TÜSAM); 2004 yılı başlarında Türkiye'de ihtiyaç duyulan, amacı işçi sınıfının sosyal gerçekliği ve sınıf hareketindeki değişimleri, arayışları sistematik biçimde gözlemek ve analiz etmek, oluşturduğu bilgiyi kamuoyuna sunmak ve emek siyasetine katkıda bulunmak olan bir araştırma merkezi için etkinliklerine kendi imkanlarıyla bir yerden başlamak gerektiğini düşünen araştırmacılarca kurulmuştur. Etkinliklerini, kuruluş misyonları arasında işçi sınıfı araştırmaları da bulunan Sosyal Araştırmalar Vakfı (SAV) bünyesinde sürdürmektedir. Türkiye'de birçok kişinin eksikliğini dillendirdiği böylesi bir merkezi oluşturmak ve yürütmek tahmin edileceği gibi hiç de kolay değildir. Maddi ve insani kaynaklar, her düzeyde kurumsal destekler, entelektüel katkılar vb. nin sınırlılıklarını veri aldığınızda bugün için bu alanda büyük adımlar atma şansı görülmemektedir. Ancak atılacak küçük, yerinde adımların ihtiyaç duyulan imkan ve destekleri zaman içinde sağlayabileceği, cesaret ve güven kazandıracağı öngörülerek yola devam edilebilir. İşte şimdi oluşturduğu birikimi kitaplaştırarak sunduğumuz sempozyumumuz da böylesi bir düşüncenin, inancın ürünüdür.

Bu sempozyumda sosyal, iktisadi, kültürel dönüşümleri anlamak için "sınıf" kavramını anahtar olarak kullanan çalışmalar bir araya geldiler. Türkiye'nin sadece genel siyasi-iktisadi yapısının değil bilim, kültür, spor gibi alanlarının da sınıfsal bir çözümlemeye tabii tuttulabileceği görüldü, sınıf kavramının sosyal bilim tarihimizdeki yerine bakıldı, medyada sınıf algısı tartışıldı…Görüldü ki çok köklü dönüşümlerin yaşandığı ve karmaşık dinamiklerin içiçe geliştiği bir dönemde Türkiye'yi sınıf gerçeği ile anlamak mümkün ve gereklidir. Bunların yanısıra sempozyumlarımızda gelenekselleşen

iki ayrı oturumumuz daha vardı. Birinci sempozyumumuzda yoğun bir şekilde emek çalışmaları alanında yapılmış saha çalışmaları sonuçları yer almıştı. Bu tür çalışmaların özel bir önemi olduğunu düşünerek her yıl sempozyum konumuz ne olursa olsun, bir oturumumuzu yeni yapılmış olan ve henüz sunulma olanağı bulamamış saha araştırmalarına ayırmaya karar vermiştik. Bundan dolayı 2004 ve 2005 yılları içinde yapılmış saha araştırmaları için sempozyumumuzda bir oturum ayırdık. Burada sunulan tebliğler dönüşüm içindeki işçi sınıfının farklı katmanlarını tanımamızda özgün katkılar sunacak nitelikteydi. Bu oturumu aynı zamanda yakın dönemde kaybettiğimiz emek dünyasının özverili araştırmacılarından İlyas Köstekli anısına adamıştık. Merkezimizin taşıdığı değerler içinde vefanın önemli bir yeri olması gerektiğini düşünmemizin yanısıra çalışmalarımızda esinlendiğimiz *Yıllıklar* gibi kalıcı eserleri tanıtmak açısından da İlyas hocayı anmak bizim için önemli bir görevi yerine getirmekti ve bunu elimizden geldiği ölçüde gerçekleştirdik.

Diğer bir gelenekselleşmiş oturumumuz ise işçi sınıfı mücadelesinde son dönemde öne çıkan deneyimlerin sunulduğu ve tartışıldığı oturumdu. Bu oturum içerdiği zengin insani ve politik deneyimlerin ve onların sunumundaki samimi, eleştirel ve canlı uslupların etkisiyle gerçekten sempozyumun en renkli oturumlarından biri oldu.

Sempozyumumuz bu yıl sonbaharın soğuk ve yağışlı günlerine denk geldiği için hava koşullarının olumsuz etkilerini yaşadık. Özellikle ikinci günkü yoğun yağış ve sert soğuk izleyicilerin yanısıra bazı tebliğ sunumcularının da katılımını engelledi. Bazı katılımcılarımız oturumlara gelemediler. Bu nedenle ikinci günün son iki oturumunu birleştirerek günü iki oturumla tamamladık. Tüm bunlara karşın katılımın sayıca yüksekliği ve katılımcı bileşiminin çeşitliliği bize moral ve umut verdi.

Bu ikinci sempozyumu düzenlemiş olmak bize çalışmalarımızın sürekliliği ve doğruluğu konusunda güç ve cesaret sağladı ama aynı zamanda daha da büyük bir yükü omuzlarımıza yükledi. Türkiye'de işçi sınıfı çalışmalarında ve bu toplumu sınıf gerçeği ile anlamada yapılacak daha çok şey olduğunu bir kez daha görmüş olduk. Evet ısrarla gösterdiğimiz ihtiyaç alanlarında ve yapmak için çaba harcadığımız projelerin hayata geçmesinde hem bizim hem de konuyla ilgili emek örgütlerinin, akademisyenlerin, öncü işçilerin, politik oluşumların yapması gereken ve yapabilecekleri daha çok şey var. Her şeyden önce sistematik ve derinlemesine araştırmalarla verilerin derlenmesi, bu alanda yapılan, yapılacak olan çalışmaların desteklenmesi, özendirilmesi, sınıf mücadelesi deneyimlerinin sürekli biriktirilmesi ve aktarılması, sınıf gerçeğine görünürlük kazandırılması bu yapılacakların başında geliyor elbet. Biz TÜSAM olarak bu yoldaki öncü, mütevazi ve kararlı çabamızı sürdüreceğiz; yeni sempozyumlarla, araştırmalarla, atölyelerle, projelerle… Bilimin ve sınıfın buluşması için…

Saygılarımızla

Tüsam Yürütme Kurulu

Teşekkürler

İkincisini gerçekleştirdiğimiz ve gelenekselleştirmek istediğimiz **Sınıf Çalışmaları Sempozyumu** elbette bizim dışımızda da pekçok kişi ve kurumun destekleriyle mümkün olmuştur. Herşeyden önce sempozyum geçen yıl olduğu gibi bu yıl da içeriğine uygun biçimde emek örgütleri tarafından desteklenmiştir. Bunun için:

Belediye-İş Sendikası
Eğitim-Sen
Hava-İş Sendikası
Genel-İş Sendikası
Petrol-İş Sendikası
TMMOB İstanbul İKK
Tüm Bel-Sen
ve bu desteklerin organizasyonunu sağlayan İrfan Kaygısız ve Sevilay Kaygalak'a
Bizi bu sempozyum için yüreklendiren, hazırlık toplantılarına katılan, fikri ve pratik düzeyde katkılarını sunan, Danışma Kurulu üyelerimiz: F. Ülkü Selçuk, Gökhan Atılgan, Mehmet Türkay, Nail Satlıgan, Sungur Savran, Yüksel Akkaya ve Tülin Öngen'e
Sempozyum çalışmalarının öncesi ve sonrasındaki her aşamada bizi destekleyen SAV Yönetim Kurulu'na ve özellikle de bu kurul içinde yer alan Serap Kurt'a; SAV üyeleri Mine Yolaçan ve Atilla Altaylı'ya
İki günlük yoğun çalışmalarımızda özveriyle yer alan gönüllü arkadaşlarımız: Ahmet Birgören, Cemal Ayyıldız ve Murat Yün'e
Son derece zahmetli bir iş olan ses kayıtlarını deşifre etmeyi gerçekleştirerek bize sempozyumun birikimini kitaba taşıma imkanını sağlayan arkadaşlarımız Serap Altun ve Hülya Demir'e
Sempozyum sırasında yeme-içme organizasyonumuzu sağlayan Rüzgar Gülü Cafe ve Andon bar işletmecilerine
Sempozyumumuzu, sundukları tebliğler, aktardıkları deneyimler ve yaptıkları konuşmalarla var edenlere

Sempozyumumuzu duyuran, haber yapan, hakkında yazı yazan, fikir ve eleştirilerini, önerileri ileten, izleyen herkese

Teşekkürlerimizi sunuyoruz.

TÜSAM Yürütme Kurulu

TÜSAM 2. SINIF ÇALIŞMALARI SEMPOZYUM ÇAĞRISI

"TÜRKİYE'Yİ SINIF GERÇEĞİYLE ANLAMAK: Türkiye'de Sınıfların Algılanışı, Temsili, Sınıf Çalışmaları ve Sınıf Kavramının Kullanımına Bakış"

TÜSAM olarak geçtiğimiz yıl gerçekleştirdiğimiz sempozyumda işçi sınıfının sosyal gerçekliğindeki değişimi ve sınıf hareketindeki arayışları temel eksen yapmıştık. Hem bu sempozyum oturumlarında hem de sonrasında gerçekleştirdiğimiz çeşitli toplantılarda gördük ki sınıfın sosyal gerçekliği kadar sınıf kavramının kendi tarihsel serüveni de tartışılması ve üzerine çalışılması gereken önemli bir konudur.

Siyasi akımların sınıf ayrımlarını ve mücadelesini görmemekte hemfikir oldukları ve sınıfsız, kaynaşmış bir ulus mitinin geniş kesimlerce paylaşıldığı bir süreci yaşamaktayız. Sosyal bilimler alanında sınıf kavramının pek de itibar görmemesinin yanı sıra sosyal, siyasal, kültürel yapımızı sınıflar ekseninde anlamak ve çözümlemek yönündeki eğilim de oldukça zayıftır. Dolayısıyla bu temalar ekseninde yapılmış çalışmaların ülkemizde tanınması, tartışılması ve paylaşılmasının Türkiye sınıf araştırmaları açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz. Bu düşüncemizi paylaşan ve sempozyum programımızın gelişimine her düzeyde katkıda bulunmak isteyenlerin bizimle temas kurmasını bekliyoruz.

Buradan hareketle Türkiye'nin toplumsal tarihi içinde dünden bugüne; sınıfların varlığı, analizi, temsili ve algılanması gibi sorun alanlarının çerçevesini belirlediği "sınıf" kavramının kendi gelişim seyrini izleyebileceğimiz bir sempozyum tasarladık. Bu bağlamda aşağıdaki başlıklarda hazırlanacak tebliğlerin sunulacağı bir program için katkılarınızı bekliyoruz:

- Farklı dönemlerde ve farklı öznelerce yapılan sosyal sınıf analizlerinin değerlendirilmesi, tartışılması;
- Sosyal bilimler alanında sınıfların konu edildiği çalışmaların değerlendirilmesi, sosyal bilim alanında sınıf kavramının varlığı, kullanım biçimleri, temsili vb. çalışma alanlarındaki değişim;

- Siyaset alanında sınıfların temsili, siyasi yapıların sınıf algıları, söylemlerinin sınıfsal analizi vb.;
- Kültürel çalışmalar bağlamında sınıfların değerlendirilmesi, sınıfların kültürel temsil biçimleri;
- Medyada sınıf algısı, sınıfların temsili;
- Sanat ve edebiyat alanında sınıfların temsili, işleniş biçimleri;
- Kitlesel sporlar ve sınıf ilişkisinin değerlendirilmesi.

Birinci sempozyumumuzda yoğun bir şekilde emek çalışmaları alanında yapılmış saha çalışmaları sonuçları yer almıştı. Bu tür çalışmaların özel bir önemi olduğunu düşünerek her sene sempozyum konusu ne olursa olsun, bir oturumumuzu yeni yapılmış olan ve henüz sunulma olanağı bulamamış saha araştırmalarına ayırmaya karar verdik. Bundan dolayı 2004 ve 2005 yılları içinde yapılmış saha araştırmaları için sempozyumumuzda bir oturum düzenlenecektir.

Sempozyum Programı

BİRİNCİ GÜN

Açılış Konuşmaları

TÜSAM, Besime ŞEN
SAV, Bedahet TOSUN
SEMPOZYUM AÇILIŞ KONUŞMASI, Nail SATLIGAN

1.Oturum
MARKSİST SINIF YAKLAŞIMI
Yöneten ve çerçeve sunuş: Tülin ÖNGEN

Marksist Sınıf Kavramının ve Sınıf Analizinin Ayırt Edici Özellikleri

Tülin ÖNGEN

İşçi Sınıfının Kapsamının Belirlenmesinde Bazı Marksist Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Temel Politik Sonuçları

F. Ülkü SELÇUK

Sınıf Analizleri ve Sınıf Şemaları: Türkiye Örneğine Ampirik Yaklaşım

Ahmet Salih AKTAS

2. Oturum
İSÇİ SINIFININ SOSYAL GERÇEKLİĞİNE BAKMAK: SAHA ARAŞTIRMALARINDAN ÖRNEKLER
(İlyas Köstekli anısına...)
Yöneten ve çerçeve sunuş: Asuman TÜRKÜN

"İşçi Profil Araştırması: Eskişehir Örneği"

Ömer Zühtü ALTAN, Deniz KAĞNICIOĞLU, Yener ŞİŞMAN, Zerrin SUNGUR

Yerel Yönetimler ve Sınıfsal Tercihler

Yüksel AKKAYA ve Atilla GÖKTÜRK

Türk Sineması'nda Sınıfların Temsili: Dönemsel Bir İnceleme
Aslıhan Doğan TOPÇU

Türkiye'de Enformel Alanın Gelişme Dinamikleri: Ankara'da Atık Kağıt İşçilerinin Deneyimine Bir Bakış
Cahide SARI

3. Oturum
İSÇİ HAREKETINDEN GÜNCEL DENEYIMLER
Yöneten ve çerçeve sunuş : Yüksel AKKAYA

SEKA Deneyimi
Necati ALTINTOPRAK

16 Haziran Tersane Yürüyüşü (Limter-iş Sendikası Deneyimi)
Cem DINÇ

Paşabahçe İşçileri Anlatıyor: Hayır Diyebilenlerin Öyküsü
Yasemin Özgün ÇAKAR, Berfin Kumru EMRE, Çağdaş CEYHAN

Flornet Tekstil Mücadele Deneyimleri
Ercan ATMACA

İKİNCİ GÜN

4. Oturum
TÜRKIYE'Yİ SINIF GERÇEĞİ İLE ANLAMAK(1)
Yöneten ve çerçeve sunuş : Mehmet TÜRKAY

Türkiye'de Kapitalizmin Dönemlendirilmesi Üzerine Alternatif Bir Çerçeve Denemesi"
Koray YILMAZ

1960'lı Yıllarda Sınıf Mücadeleleri
Gürçağ TUNA

1980 Sonrası Uygulanan Vergi Politikalarının Sınıfsal Karakteri
Ferimah Yusufi YILMAZ, Özlem TEZCEK

Türkiye'de Sol(1960-1980): Hangi Sınıfın Solu ?
Ergun AYDINOGLU

5. Oturum
TÜRKIYE'YI SINIF GERÇEGI İLE ANLAMAK(2)
MEDYADA, SANATTA VE KİTLESEL SPORLARDA SINIFIN GÖRÜNÜMÜ, ALGILANIŞI
Yöneten ve çerçeve sunuş : Sungur SAVRAN

Türkiye'de Sosyal Bilimlerde Sınıf
Asuman TÜRKÜN ve Hatice KURTULUŞ

Medya Çalışanlarının Sınıf Algısı ve Gerçeği
Atilla ÖZSEVER

Ulus, Sınıf, Roman: Yakup Kadri Romanları'nda Sınıf Görünümleri
Yılmaz YÜCEL

Türkiye'de Futbol ve Sınıf Bilinci
Güven Gürkan ÖZTAN

Kapanış

Açılış Konuşması

Besime Şen*

Türkiye Sınıf araştırmaları Merkezi'nin düzenlemiş olduğu ikinci sempozyum bu… Sempozyum, sınıf çalışmalarına dair konuları ve çalışmaları daha geniş kesimlerce paylaşma olanağı bulduğumuz bir ortam. TÜSAM'ın kurum olarak, üretimleri ve çalışma alanları çok fazla bilinmemektedir. Dikkat çektiği ve önemini ortaya koyduğu alanlarda gücünün yetebildiği oranda bazı çalışmalara başladı. 1 Mayıs Analizleri, Emek Hareketi Gözlem Projesi, Veri Tabanı Çalışması, Sınıf Çalışmaları Kılavuzu… Bunlar hala sürmekte olan çalışmalardır. Bunun dışında dışarıdan katılımlara açık olan atölye çalışmaları ise, belirli konular ile bu konuların çalışılmasında uygulanan yöntemlere dair deneyimleri paylaştığımız bir ortam olmakta.

TÜSAM, sınıf çalışmaları ile aslında sınıf siyaseti ve sınıf teorilerine bilgi ve veri üretmek dolayısıyla, önemine işaret ettiği bu alanı kurumsallaştırmak üzere bir grup genç araştırmacı tarafından kuruldu ve çalışmalarını SAV bünyesinde sürdürmekte. İki yıl gibi kısa bir sürede, mevcut koşullarda neler yapabileceğimizi veya yapamayacağımızı görebildik. Sempozyum dışındaki çalışmalarımızda, ilgili kesimlerle henüz istediğimiz yoğunlukta bir araya gelemedik.

İşçi sınıfının sosyal varlığı, tarihi, kültürü, ve siyaset deneyimi gibi geniş boyutları olan çalışmalar, sadece biz TÜSAM araştırmacılarının kişisel yetenekleri ve güçleri ile olabilecek bir şey değildir. Bu fikre sanırım hepimiz katılırız. Kaldı ki bir merkez olarak çeşitli araştırma ve çalışmaları üretme yolunun da böyle olmaması gerektiğini düşünmekteyiz. Yani bizler sadece yapmak istediğimiz çalışmalarda sadece maddi destek konusunda değil, ama asıl amacımız itibariyle, çalışmaları üretme aşamasında ilgili sendika, kurum vb. oluşumlarla çeşitli dayanışmalara ihtiyaç duymaktayız. Fakat böyle bir ihtiyacın giderilmesi konusunda hala yeterli duyarlılık söz konusu değildir. Sesimizi bu kurumlara iletmekte zorlanıyoruz. Belki de bu konuda burada katılımcı olan sizlerin önerileri ile bir diyalog daha yakalamış oluruz.

İki gün sürecek olan "Türkiye'yi Sınıf Gerçeği ile Anlamak" konulu bu sempozyumda; Türkiye toplumsal tarihini, dünü ve bugününü farklı boyutları ile ortaya koyan çalışmaları, tartışmaları buluşturmak ve paylaşmak istedik. Türkiye toplumsal sınıflarına dair siyaset yapma pratikleri ve deneyimleri, sanat, kültür, medya, kitlesel sporlar, vb birçok tema etrafında derinleşen bir tartışmayı bugün yeniden yapabilmenin anlamı burada ortaya konabilirse sanırım bizler ve de bu sempozyuma emeği geçen herkes amacına ulaşacaktır.

* TÜSAM Yürütme Kurulu Sözcüsü

Açılış Konuşması

Bedahet Tosun*

Değerli Konuklarımız,

Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezinin, ilkini geçen yıl düzenlediği "2. Sınıf Çalışmaları Sempozyumu"na hoş geldiniz. Geçen yıl yapılan sempozyum, kapitalist dünyanın "tek kutuplu dünya" sloganıyla sınıfsal çelişkilerin artık toplumsal yapıyı ve gelişimi belirleyen ana unsur olmaktan çıktığını iddia eden ideolojik yaklaşımını, işçi sınıfının ve emekçilerin ulusal ve uluslar arası deneyimlerinin ışığında masaya yatırmıştır. Türkiye'den ve dünyadan akademisyenler, emek örgütlerinin temsilcileri, ulusal ve uluslararası düzeyde alternatif politika arayışları, doğrudan uygulamalar ve örnekleri analiz ederek sınıf temelli politikanın önünü açacak sonuçlar ortaya koymuştur.

Sempozyuma gösterilen ilgi, sempozyum çıktılarının sosyal ve siyasal akademik çevreler, emek adına siyaset yapan parti ve kurumlar ve emek örgütleri tarafından referans olarak kullanılmaya başlanmış olması bir başarı göstergesi olmasının yanı sıra TÜSAM'a ciddi sorumluluklar yüklemektedir. Bu durum Sınıf Çalışmaları Sempozyumunun sürekliliği açısından bizi cesaretlendirmiştir.

Bu yılki sempozyumda sınıf kavramını, işçi sınıfının yapısal analizini Türkiye'deki uygulamalar, çeşitli deneyimler ışığında tartışmaya açacağız. Her türden milliyetçiliğin kapitalist egemen politikaların alternatifi olarak boy gösterdiği politik ortamda sınıf temelli reel politikaların emekçi sınıf ve tabakalar için bir güç ve seçenek olarak çıkmasını sağlamaya yönelik verileri oluşturmaya çalışacağız.

Sınıf Çalışmaları Sempozyumu; akademisyenlerin, işçi sınıfı adına siyaset yapan "yapıların" ve sendikal örgütlerin, doğrudan işçilerin kendilerinin deneyimlerini aktardığı, analiz ettiği bir platform olması açısından önemlidir ve başarı şansını arttıran bir faktördür.

İlk sempozyumun başarı göstergesinin; bu çalışmanın sonuçlarının, topluma öncülük iddiasındaki politik ve sınıfsal örgütlerin, konuyla ilgilenen akademik çevrelerin elinde hayat bulması olduğunu belirtmiştik. Bu yıl çıtayı daha yukarıya çekiyor; sınıf çalışmalarımızın başarısını, emekçi sınıf politikalarının ve güncel toplumsal/siyasal çözümlemelerin günlük yaşamda ve iktidar mücadelesinde etkin bir güç ve alternatif olabilmesi kriterine bağlıyoruz. Bu uzun soluklu bir çalışmadır.

Şimdi bu soğuk Kasım gününde salonu, değerli katılımcıların bildirileri, tartışmaları ve siz izleyenlerin aktif katılımıyla ısıtma zamanı…

Heyecan dolu duygularla, başta sempozyumu gerçekleştiren TÜSAM olmak üzere katkıda bulunan tüm kişi, grup ve örgütlere teşekkür ediyor, Sempozyuma başarılar diliyoruz.

* SAV Yönetim Kurulu Başkanı

Açılış Konuşması*

Nail Satlıgan**

Günaydın arkadaşlar. Odağı sınıf araştırmaları olan, Türkiye gerçekliğini sınıf merceğiyle anlamayı hedefleyen, bir bilimsel şölen için bir araya gelmiş bulunuyoruz. Bir dizi işçi sınıfı araştırmasını dinleyeceğiz, tartışacağız.

İlk gençliğimi 1960'lı yıllarda İstanbul'un bir orta sınıf semtinde yaşamış olduğum için olacak, ne zaman işçi sınıfıyla başlayan bir tamlama duysam aklıma Beatles'ın, daha doğrusu John Lennon'ın unutulmaz baladı gelir: "Working Class Hero", "İşçi Sınıfı Kahramanı". Lennon, bu şarkıda işçi sınıfından çocukların okulda ve toplumda maruz kaldıkları aşağılayıcı, örseleyici, kötürümleştirici sosyalleşmeyi çarpıcı sözlerle aktarır: "Evde döverler seni, okulda canını yakarlar. Zekiysen nefret ederler, aptalsan aşağılarlar. Deliye dönersin sonunda, ne yasa kalır ne kurallar." Bülent Somay'ın çevirisiyle aktarıyorum. Bu sözleri yüreğe işleyen bir nakarat izler: "Kolay iş değil işçi sınıfı kahramanı olmak." Şair güzel söylemiş olsa da, işçi sınıfının kahramanlara ihtiyacı olup olmadığı elbette sorgulanabilir...Kahraman kavramının bütün sorunsallığını göz önünde tutmak şartıyla öyle sanıyorum ki araştırmacı yeteneklerini ve çalışkanlıklarını, işçi sınıfına adamış arkadaşlarımızı bir çeşit işçi sınıfı kahramanı saymak gerekir.

Düşünün, sınıf, sınıflar, sınıf ilişkileri üzerine bir araştırma yapmak istiyorsunuz, hemen kaşlar çatılabilir. Sınıf diye bir şey mi kaldı? Diyelim, sınıf kavramını araştırmanızın bir boyutu olarak kabul ettirdiniz. Sizden sınıfları nasıl adlandırdığınız sorulacaktır; alt sınıf, orta sınıf, üst sınıf mı diyorsunuz, yoksa proletarya ve burjuvaziden mi söz ediyorsunuz? Bu ikinci şıkta da kaşlar çatılacaktır. Araştırmacı olarak hayatını kazananlar açısından bunun çok önemli bir dizi engelin başlangıcı olabileceği, yakından bildiğimiz, tanıdığımız bir sürü durumda, engel olduğunu da çok iyi biliyoruz. O bakımdan, ben şahsen, çalışmalarının odağı işçi sınıfı olmayan bir meslektaşları olarak, sınıf sorunlarına ilgi duyan ve bu konuda bilgilenmek isteyen

* Bu metin Nail Satlıgan'ın Sempozyumda yaptığı açılış konuşmasının ses kayıtlarının deşifre edilmiş ve düzenlenmiş halidir.

** İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, öğretim görevlisi

bir sosyalist olarak, bu konuları çalışan, araştıran arkadaşlarımıza teşekkür borçlu olduğumuzu düşünüyorum.

İkinci olarak, benim saplantı haline getirdiğim bir noktayı hatırlatmak istiyorum. Bugün bu sempozyumların ikincisini yapıyoruz, 2005 yılının sonlarına doğru… Bunun gelenekselleşmesini umuyoruz, ben umuyorum. Bu 2005 yılı Türkiye'de sınıf araştırmalarının başlangıcı sayılması gereken çok önemli bir yapıtın ilk yayınlanışının, 1935'te ilk yayınlanışının 70. yılı... Bu tıpkı basım değil. 1935, Marksizm Biblioteki serisi. Bunun içinde, Doktor Hikmet Kıvılcımlı'nın "Türkiye İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı", alt başlıklarda; sayı, yani niceliği, topoğrafya, çocuk ve kadın emeği. Bu, Gogol'un Palto'su gibi bütün sınıf araştırmacılarının içinden çıkmış olduğu temel başvurudur, temelin kendisidir.

Bu yapıta bakacak olursanız, Hikmet Kıvılcımlı'nın 1930'ların Türkiye'sinde hakim olan sınıfsız, kaynaşmış bir kitle ideolojisine karşı ampirik verilerle ve zihinsel yöntemlerle mücadele ettiğini görüyoruz. İşçi sınıfı tanımı yapıyor, diyor ki, "başkaları için ücret karşılığında çalışan herkes"… Bana öyle geliyor ki kendisinden 40 yıl sonra yazan Nicos Poulantzas'dan daha doğru bir işçi sınıfı tanımı yapıyor. Şimdi, bunu niye saplantı haline getirdim? Bu yapıtın üzerinden 70 yıl geçmiş. Sıcak veya acil olarak yapılması gereken, başta burada toplanmış olanlar olmak üzere, sınıf araştırmacılarının bu kitabı güncellemesi, 2005 Türkiye'sine uyarlaması.

Üçüncü ve son nokta, bilimsel çalışmalar işçi sınıfı gibi politikayla çok yakından ilgili olan bir konu üzerinde yoğunlaştığında dikkat edilmesi gereken bir şey var; o da devrimci olanın gerçeğin kendisi olduğunu hep akılda tutmak, ustaların söylediği gibi… Bir başka deyişle, işçi sınıfının yapıp ettikleriyle ya da yapıp edecekleriyle bağlantılı siyasi beklentilerimiz varsa, araştırmamızın sonuçlarının o beklentilerimizin etkisi altında kalmasını önlemek. Gerçeği olduğu gibi göstermek, bütün zaafları, bütün çirkinlikleri ve güzellikleriyle…

Şimdi, bunu söylemişken size Hikmet Kıvılcımlı'nın ardından, maalesef yıldızı Hikmet Kıvılcımlı'yla hiç barışmamış olan bir başka büyüğümüzü anmak istiyorum, Nazım Hikmet. "Onlar ki toprakta karınca, suda balık, havada kuş kadar çokturlar; korkak, cesur, câhil, hakîm ve çocukturlar" ditor şiirinde... Umuyorum ki ve eminim ki bugün burada dinleyeceğimiz, tartışacağımız işçi sınıfı araştırmaları o sınıfı Nazım'ın şiirselliği içinde bilimsel ve diyalektik bir gerçeği vurgularcasına belirttiği gibi, hem korkaklıkları, hem cesaretleri, hem cehaletleri, hem hikmetleri yani hakirlikleri içinde bize sunacaktır. Lütfedip bu sözleri söyleme fırsatını verdiğiniz için toplantıyı düzenleyenlere çok teşekkür ederim.

1. Oturum

MARKSİST SINIF YAKLAŞIMI

Yöneten: Tülin ÖNGEN

Tülin ÖNGEN

F. Ülkü SELÇUK

Ahmet Salih AKTAŞ

Marksist Sınıf Kavramının ve Sınıf Analizinin Ayırt Edici Özellikleri

Tülin Öngen*

Endüstriyel kapitalizmin gelişmesiyle birlikte literatüre giren sınıf kavramı, başta toplum bilim olmak üzere pek çok disiplinde kullanılmakla birlikte, hepsinde aynı öneme sahip değildir. Nitekim bir kısım kuramsal çalışmada sınıf, toplumsal yapının bir bütün olarak anlaşılmasının en genel ve temel kategorisi olarak değerlendirilir ve bu doğrultuda çözümlemeye sokulur. Buna karşılık bir kısmında daha kapsayıcı bir sistem olduğu düşünülen toplumsal tabakalaşmanın (ve sosyal değerler yelpazesinin) bileşenlerinden birisi olarak ele alınır ve toplumsal süreçlerdeki belirleyiciliği bu statüsüyle sınırlı tutulur. Sözü edilen ilk yaklaşım, genellikle Marksist kuramcıların, öteki ise başta Weberciler olmak üzere bazı tabakalaşma kuramcılarının çalışmalarında geçerlidir.

Gerçekten Marksist toplum bilim çalışmalarında sınıf etmeni, toplumsal dünyayı anlama, tanımlama ve açıklamada başka hiçbir etmenle kıyaslanmayacak bir önceliğe ve değere sahiptir. Benzer biçimde sınıf mücadelesi de, toplumsal dönüşümün en önemli anahtarı 'tarihsel hareketin motoru' olarak görülür. Kuşkusuz bu bakış açısı, Marksist kuramın toplum içinde sınıf dışındaki olguları ve ilişkileri ihmal ettiği veya öteki bağımlılık ve çatışma biçimlerini yoksaydığı anlamına gelmez. Yine de sınıf olgusunun ve ilişkilerinin ötekiler üzerindeki belirleyici etkisinin, ikincilerin birinciler üzerindeki etkisinden her zaman daha fazla olduğu varsayılır. Bu yüzden sınıf gerçekliğinin Marksist kuramın merkezinde yer aldığını ve onu diğer toplum yaklaşımlarından ayırt ettiğini söylemek yanlış olmaz.

Marksist sınıf çözümlemesi, toplum çalışmalarında bize pek çok avantaj ve kolaylık sağlamakla birlikte ne yazık ki bu konuda bazı sorunlar yaşanır. Bu durumun pek çok nedeni vardır. Bunlardan biri, Marksist yaklaşımın yanlış veya eksik kullanılmasından doğan yanlış anlamalardır. Bir başkası, bilim dünyasında geçerli olan Marksizme yönelik meydan okumaların yol açtığı tereddüt ve kafa karışıklığıdır. Bunlara bir de

* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, öğretim üyesi

farklı Marksizm yorumlarının doğurduğu belirsizlikleri de eklemek gerekir. Önce bunlara kısaca değinmekte yarar vardır:

(a) Son derece dinamik ve çelişkili bir seyir izleyen kapitalist gelişme süreci boyunca üretici güçlerdeki ilerlemeye bağlı olarak sınıf yapıları ve sınıf ilişkileri de sürekli değişir ve yenilenir. Bu yeniden yapılanma sürecinde bazı sınıflar ya da sınıf dilimleri ortadan kalkarken, bunlar yerine yeni toplumsal kategoriler ve ilişki biçimleri gelişir. Marksistlerin büyük bir bölümü, bu gelişmeyi kapitalist sınıf formasyonunun kendi içinde meydana gelen bir değişiklik olarak yorumlar. Dolayısıyla bu yeni sınıf unsurlarını ve ilişki biçimlerini kapitalist sınıf yapısının temel ölçütleri çerçevesinde değerlendirir. Buna karşılık bir kısım yeni Marksist, bu konuda farklı bir tutum sergiler. Özellikle Weberci geleneğin etkisi altında kalanlar, Marksist sınıf kuramının güncelleştirilmesi ve gözden geçirilmesi gerektiği düşüncesiyle bu yönde bazı girişimlerde bulunurlar. Bunun sonucunda bazen Marksist sınıf anlayışıyla bağdaşmayan çözümlemeler veya eklektik uygulamalar ortaya çıkar.

(b) Bilim dünyasına hakim post modernist akımların etkisiyle sosyal dünyanın artık sınıf gerçekliği ile anlaşılamayacağı ya da sınıfların, özellikle işçi sınıfının ortadan kalktığı yolundaki genel düşünce, genç kuşak toplum bilimcilerde çoğu kez sınıf sorununa dönük ilgiyi azaltmakla kalmaz, ayrıca Marksist yaklaşımı tercih edenlere dönük bir küçümseme ve dışlamaya, yapılan çalışmaları yoksaymaya yol açar. Bu itici koşullar nedeniyle Marksist yöntemi kullanma konusunda bir isteksizlik veya tereddüt oluşur; bu da, onu geliştirme, ampirik dünyanın verileriyle güncelleştirme ve zenginleştirme imkanını kısıtlar.

(c) Marksist düşünce içindeki kuramsal ve epistemolojik görüş ayrılıkları ile ondan doğan gerilimler de, gerek sınıf çözümlemesi gerekse sınıf mücadelesi konusunda bir belirsizliğe ve kafa karışıklığına neden olur. Bu konuda genel geçerliliği olan bir yaklaşımdan söz etmenin güçlüğü, bir yandan bilim dünyasında zaten ona karşı var olan kuşku ve çekimserliği artırırken, öte yandan reformist siyaset anlayışlarının güncelleşmesine zemin hazırlar. Bu konuda özellikle işçi sınıfının tanımı ve kapasitesi ile ilgili çözümlemelerin kritik bir önemi vardır. Nitekim çağdaş işçi sınıfının bileşimi ve kapasitesi konusunda Marksizmin geleneksel yaklaşımını benimsemeyenler, kendi tezleri doğrultusunda yaklaşımda bir takım değişikliklere giderler. Bu tür revizyonların, devrimin yerini reforma, sınıf mücadelesinin yerini toplumsal hareketlere veya burjuva demokratik hakların genişletilmesi mücadelesine bırakmasında olduğu kadar entelektüel ilginin sınıf yerine öteki toplumsal kimliklere ve onlarla ilgili kültür ve ideoloji çalışmalarına kaymasında etkili olduğu inkar edilemez.

Bu koşullarda sınıf sorunsalı ile ilgili olarak Marksizmin temel felsefesiyle uyumlu ve üzerinde az çok görüş birliği sağlanan bir referans çerçevesine gereksinim vardır. Bu çerçeve, özellikle Marksist yaklaşımın ayırt edici özelliklerini herhangi bir yanlış anlamaya meydan vermeyecek biçimde tanımlamalı ve diğer yaklaşımlarla arasındaki

sınırları net olarak çizmelidir. Böylece uygulamada karşılaşılan belirsizliklerin ve kafa karışıklıkların önemli bir kısmı ortadan kalkabilecektir.

Marksist sınıf yaklaşımının ayırt edici özelliklerine değinmeden önce, Marx'ın sınıf olgusunu neden bu denli önemsediğini açıklığa kavuşturmak gerekiyor. Bunun birbiriyle ilintili iki nedeni vardır: Ilki, sınıf bölünmesinin, kapitalist üretim tarzı içinde gördüğü özgül işlevi anlamak ve bu yolla kapitalizmin doğasını kavramak; öteki ise, sınıf yapısındaki değişikliklerin dinamiklerini saptamak, böylece kapitalizmin nesnel hareket yasallıklarını formüle etmektir. Bilindiği gibi Marx, tarihsel ilerlemeyi, salt nesnel-zorunlu yasaların ürünü olarak görmez. Tarihsel süreç, nesnel koşullar ile sınıfların kolektif iradesinin bir bileşkesidir. Ve bu irade, rastlantısal bir biçimde ortaya çıkmaz, genellikle nesnel koşulların belirlenimine tabi olarak gelişir.

Marksist kuramda sınıf, çok yönlü, çok boyutlu, pek çok formu olan, pek çok alanda temsil edilen son derece karmaşık bir sosyal ilişki olarak değerlendirilir. Nitekim Marx da, sınıfı, (a) üretim tarzı içindeki özgül pozisyonları (b) bu pozisyonlarda yer alan ve birbirine benzer özellikler taşıyan insan grupları ile bunlar arasındaki karşıtlığı (c) bu grupların kültürel yapılarını, zihinsel özelliklerini (ideoloji ve bilinç biçimlerini) (d) gerek bu gruplar arasındaki gerekse aynı grup içindeki ilişki türleri ve biçimleri ile mücadele biçimlerini niteleyen/gösteren bir olgu olarak tanımlar. Marksist sınıf yaklaşımının ayırt edici özelliklerini bu tanımdan yola çıkarak kolayca sıralayabiliriz:

(1) Sınıf, gelir grubu, meslek kategorisi, eğitim düzeyi gibi toplumsal yapıyı ve hiyerarşiyi tanımlayan olgulardan herhangi bir tanesi değildir. Sınıf, hepsinden farklı, hepsinin üzerinde yer alan, her birini önceleyen ve belirleyen bir olgudur. Başka bir deyişle sınıf gerçekliği, toplumda var olan ekonomik, sosyal, siyasal eşitsizliklerin, güç ilişkilerinin ve bu ilişkilerin büründüğü tüm biçimlerin temelini oluşturan, kısaca toplumsal oluşum üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak etkide bulunan çok yönlü bir etmendir. Bu nedenle bir toplumun özgül sınıf karakteri anlaşılmadan, onunla ilgili hiçbir gerçek kavranamayacağı gibi toplumsal gelişmeye yön verebilmek de mümkün değildir.

Komünist Manifesto'da yer alan "tarih, sınıf mücadelelerinin tarihidir" ifadesi, sınıf gerçekliği anlaşılmadan tarihin de kavranamayacağını vurgulamaya dönüktür. Bu vurgu, Marksizm'i bütün öteki düşüncelerden ayırdığı gibi, Marksizm içindeki salınımların da nihai sınırını gösterir. Daha somut söylemek gerekirse, sınıfı, ampirik dünyanın anlaşılmasında, toplumsal farklılaşmaların açıklanmasında bir gerçeklik olarak kabul eden, buna karşılık toplumsal dönüşümde sınıflar arasındaki mücadelenin belirleyici rolünü reddeden bir bakış açısı, Marksizm'le bağdaşmaz.

(2) Sınıf, doğrudan sömürü olgusunun kendisiyle ilgilidir; yani sömürüden doğan ilişkilerin tamamı sınıf ilişkilerini oluşturur. Burada kastedilen, doğrudan maddi üretim süreci içinde toplumsal artığın elde edilmesi ve ona el konulmasıyla ilgili olan sömürüdür. Çünkü Marksist kuram, sömürüyü tamamen ekonomi-politik özde bir

olgu olarak değerlendirir. Sömürü kavramını, üretim süreci dışındaki alanlarda ortaya çıkan öteki eşitsizlikçi ilişkileri veya bağımlılık biçimlerini de içine alacak biçimde daha geniş tanımlayan bazı iktisatçılar (bunların arasında yeni Marksistler de vardır) bulunduğu için, bu açıklama gereklidir. Sınıfların, bizzat üretim süreci içindeki sömürü olgusu üzerinden tanımlanması, sınıf mücadelesi sorunu açısından da önemlidir. Çünkü böyle bir sömürü kavrayışı, yalnız çatışan çıkarları değil, aynı zamanda bu çatışmadan doğan direnme kapasitelerini de dikkate almayı gerektirir. Sömürücü sınıf, bir yandan bağımlı sınıfları kendine tabi kılarken öte yandan kendi çıkarlarını gerçekleştirmesi için sömürülen sınıfa bağımlı olmayı sürdürdüğü içindir ki, bağımlı sınıflar, sömürücülerine karşı koyma gücüne ve kapasitesine sahiptirler.

Bu konuyu biraz daha açmakta yarar vardır. Sınıf olgusunu sömürü temelinde ele almak demek, sınıfların/farklı sınıf konumlarının öncelikle üretim noktasındaki yerlere/rollere göre tanımlanması demektir. Marksist kurama göre, insan varoluşunun ve sosyal yaşamın örgütlenmesinin temelinde üretim bulunduğundan, sınıfsal bölünme de, doğrudan üretimle, yani ekonomik kaynaklar üzerindeki gerçek kontrolle ilgilidir. Sınıf ilişkileri denen ilişki türü ise, üretim araçları ile kurulan ilişkiden (mülkiyet ilişkileri) başka bir şey değildir. Yoksa yeni Webercilerin ve bazı sol kuramcıların yaptığı gibi, bölüşümden, tüketimden ya da yönetim ve denetim araçları üzerindeki kontrolden doğan bir ilişki değildir.

Her ne kadar bu konuda Marksizm içinde farklı görüşler bulunsa da, bizzat Marx, tüm çeşitliliğine ve sınıf içi bölünmelerin varlığına rağmen işçi sınıfını üretim süreci içindeki fiili konumu, yani artık değer üretimiyle ilgili rolü açısından tanımlamıştır. Buna ilişkin olarak da "kolektif işçi" kavramını kullanmıştır. Bunun anlamı oldukça açıktır: İşçi sınıfının nesnel tanımıyla ilgili olarak belirleyici olan ölçüt, insanların sanayide mi yoksa kamuda mı ya da hizmet sektöründe mi çalıştığı, başka bir deyişle el işi mi yoksa kol işi mi yaptığı değil, bizzat üretim araçlarıyla kurduğu sahiplik ilişkisidir.

Marx da, yapıtlarında üretken emek ve üretken olmayan emek ayrımını yapmıştır, ama bunu, sınıfın kendi içinde geçerli olan, hatta yapay ve zaman içinde önemini yitirecek bir bölünme olarak değerlendirmiştir. Benzer biçimde sermayenin yönetilmesi ve işletilmesi ile ilgili işler de, örgüt içinde hangi pozisyonlar veya meslekler tarafından yerine getirilirse getirilsin, üretilen artık değere elkoyma ve onun çoğaltma eylemi ile ilgili olduklarından, kapitalist sınıfın gördüğü işlevler arasındadır. Çünkü, burada da önemli olan, yasal sahiplikten çok fiili sahiplik ilişkisidir. Devlet için çalışmak, büro işçisi olmak, idari görevler üstlenmek ve benzeri işler, bu konumlarda bulunanların sosyal pratik içindeki yerleri (sınıf mücadelesi sürecindeki rolleri) açısından önem taşısa dahi, bu durum, onların, sınıf piramidi içindeki yerleri açısından işçi sınıfının bir parçası/dilimi oldukları gerçeğini ortadan kaldırmaz.

Buna karşılık sınıfları yapısal kategoriler (yapı içindeki nesnel yerler) olarak görmekle birlikte sınıf konumlarını, pazar koşulları/kapasiteleri (yaşam şansları)

açısından değerlendiren, dolayısıyla sınıfları da, pazar koşulları içindeki geçim kaynaklarına (gelir, meslek, eğitim ile ilgili) ya da yönetsel ayrıcalıklar ile denetimle ilgili rollerine göre tanımlayan Weberci yaklaşım, doğal olarak işçi sınıfını da, yalnızca sanayide çalışan niteliksiz kol işçileriyle sınırlar. Weberci yaklaşım, üretim sürecinde işin teknik doğasıyla ilgili işbölümü ile bundan türeyen mesleksel farklılaşmayı birbirinden ayırmadığı gibi, sınıfsal farklılaşmayı da teknik işbölümüyle özdeşleştirir. Sonuçta pazarda sunulabilir hizmet ve beceri sahibi tüm nitelikli işgücü türleri, yani mühendis, teknokrat, bilimci başta olmak üzere tüm beyaz yakalılar, orta sınıf içinde ele alınır. Oysa Marksist kuram, teknik işbölümü ile sosyal işbölümünü kesinlikle birbirinden ayrı tutar ve sınıfları yaratan asıl bölünmenin, sosyal işbölümü olduğunu, buna karşılık teknik işbölümünün -ki o da, sonuçta sosyal işbölümü tarafından belirlenir- ancak sınıf içi farklılaşmalar da belirleyici olduğunu varsayar.

Toplumsal sorunları ve ekonomik eşitsizlikleri sömürü olgusundan (mülkiyet ilişkilerinden) bağımsız ele alan tüm yaklaşımlar –yalnızca Weberci değil, buna üretim yerine bölüşümle ilgili ölçütleri veri alan tüm reformist sol yaklaşımlar da dahildir- ne kadar sınıfsal terimlerle konuşurlarsa konuşsunlar, sınıf ile mülkiyet arasındaki yapısal belirlenim ilişkisini gözardı ettiklerinden, Marksist bir yaklaşım sayılamazlar. Daha önce de belirtildiği gibi, Marksist sınıf çözümlemesine göre, ne gelir, ne eğitim, ne de meslek, sınıflar arasındaki eşitsizliği göstermeye yeter; bu tür ölçütler, ancak sınıf içindeki çeşitliliği ve hiyerarşiyi tanımlamada işlevseldir. Nitekim kişinin göreli geliri, toplumsal üründen kendi payına düşen parçayı nasıl elde ettiğini her zaman açıklamaz.

Sınıf ile sömürü olgusu arasındaki nedensellik ilişkisiyle ilgili olarak açıklığa kavuşturulması gereken son nokta, zora dayalı artık elde etme olayının söz konusu olduğu her durumda sınıf farklılaşmasının zorunlu olarak kendini göstereceğidir. Bu açıklama, günümüzde endüstriyel ve teknolojik yapıda meydana gelen değişikliklere bağlı olarak gelişen yeni üretim süreçlerinde (post-fordist) kapitalist sınıf yapısının ve sınıf ilişkilerinin ortadan kalktığını öne süren görüşlerin geçerli olmadığını belirtmek için gereklidir. Hangi sektör söz konusu olursa olsun ve hangi işletme rejimi uygulanırsa uygulansın ya da kapitalist mülkiyet yapısı içinde ne yönde bir değişiklik yaşanırsa yaşansın, hatta çalışanlar ne kadar çok bilgi ve teknik beceriyle donatılmış olursa olsun, eğer üretimde artığın elde edilmesinde kapitalist sömürü biçimleri geçerliyse, o yerde kapitalizm de, ona ait sınıflar da varlığını sürdürüyor demektir.

(3) Marksist kuram, sınıfa, ekonomik bir varlık olmanın çok ötesinde sosyal ve politik bir varlık olarak yaklaşır. Marksizm, ekonomi ile siyaset arasında karşılıklı bir belirlenim ilişkisi varsaydığından, üretimdeki yerlerle toplum içindeki yerler/siyasal mücadeledeki konumlar arasında da yapısal bir bağ kurar. Kuşkusuz bu bağ, sınıflar ile eylemlerinin, üretimdeki yerlerin basit birer yansıması olduğu anlamına gelmez. Üstyapı, altyapının gölge fenomeni olmadığı gibi, tek başına üretim sürecinin kendisi

de, sınıfları bilfiil bir araya getirmez. Bu yüzden sınıf ilişkileri, hiçbir biçimde maddi üretim ilişkilerine (üretim içindeki yerlere) indirgenemez.

Ekonomik konumlar ile siyasal konumlar arasında kendiliğinden/otomatik/ dolayımsız ve mekanik bir bağ kurulamayacağı yolundaki görüş, Hegel'den beri var olan ve yalnız Weberci gelenek içinde değil Marksizm içinde de genel kabul gören bir görüştür. Nitekim başta kurucuları olmak üzere Marksist kuramcıların hemen hepsinin, 'kendinde sınıf' ile 'kendi için sınıf' arasında yaptıkları ayrım, nesnel yerler ile bu yerlere ilişkin duygu, düşünce, davranış ve bilinç biçimleri arasında doğrudan bir karşılıklılık ilişkisi varsaymadıklarını gösterir.

Öte yandan Marksist kuram, ekonomik alan ile siyasal alanın birbirinden özerk olmasını, daha çok "göreli' bir durum olarak değerlendirir. Yani politik mücadeleler, özgüllükleri ne olursa olsun, ekonominin belirleniminden bağımsız gerçekleşemez. Marksizm'de vurgu, her zaman, maddi koşulların belirlenimine tabi sosyal oluşumlar yönünde olduğundan, bilincin ve siyasetin, sürecin başlangıcında değil, sonunda yer aldığı varsayılır. O halde sınıfın, üretim noktasındaki ilişkilere indirgenmesi ne kadar yanlışsa, sınıf bilincine indirgenmesi de o ölçüde doğru değildir. Bu yüzden Marksizm, sınıfı, bilinçli özneyle özdeşleştiren yaklaşımlara da karşı çıkar ve bu tür çözümlemeleri eksik bulur. Ekonomi ve politika birbirine nasıl dışsal süreçler değilse, 'kendinde sınıf' ile 'kendi için sınıf' da birbirinden bağımsız ya da birbirinin karşısında değildir; tersine aralarında karşıtlık kadar aynılık da söz konusudur.

(4) Marksist yaklaşıma göre sınıf, sabit ve statik bir kategori olarak değil, bütün çelişkileri ve iniş çıkışları ile ele alınması gereken dinamik bir oluşumdur. Sınıfsal oluşum, pek çok dolayımı ve etkileşimi içeren, hayli çelişkili ve karmaşık sosyal süreçlerin ürünüdür. Maddi yaşam içindeki yerler, sınıfların varlığı için gerekli koşulu oluştursa dahi sınıfsal oluşum için yeterli değildir. Sınıflar, ancak ekonomi dışı alanlardaki süreçler ve pratikler aracılığıyla oluşur. Zaten Marksist kuramın sınıf sorunu üzerinde bu denli önemle durmasının nedeni, sınıfsal oluşumun nasıl gerçekleştiğini anlamak, başka bir deyişle ekonomik koşullar ile politik güçler arasında ne tür bir bağın bulunduğunu, bu bağlantının nasıl kurulacağını açıklığa kavuşturmaktır.

Marx, yapıtlarında (Önsöz, Kapital, Louise Bonaparte'nin 18 Brumaire'i), 'kendinde sınıf' ile 'kendi için sınıf' gerçekliğini, sınıfsal oluşumun farklı uğrakları olarak nitelemiştir. Sınıfı, ekonomi ile siyasetin birbirinden ayrılmasının bir uğrağı olarak gören Marksist yaklaşım, sınıf mücadelesini de, söz konusu ayrımın aşılmasının bir uğrağı olarak değerlendirir ve bu yüzden sınıf çatışmasına özel bir önem verir. Çünkü sınıf, antagonistik bir ilişkidir ve insanlar, ancak mücadele içinde aralarındaki ilişkiyi deneyimlemek ve ondan doğan antogonizmaları fark edip, bu yönde eyleme geçmek suretiyle hangi sınıfın üyesi olduklarını anlar. Demek ki sınıfsal oluşumun belirleyici unsuru, karşıtlık ve ondan doğan ortak duygu, çıkar ve bilinçtir.

Sınıfsal oluşumla ilgili bu anlayış, Marksist yaklaşımı ötekilerden ayıran en önemli

özelliktir. Sınıfları, salt kültürel veya ideolojik formasyonlar olarak gören yaklaşımlar, bu nedenle Marksizm'in dışında sayılırlar. Nitekim toplumun yerini toplumsallığın, yapı ve sürecin yerlerini habitatın aldığı post-modernist düşüncede sınıf da, tıpkı öteki sosyal oluşumlar gibi birer kurgusal inşadan ibarettir. Post-modern akım, sınıf bilincinin olmadığı yerde sınıftan söz edilemeyeceği düşüncesiyle, Marksizm'in işçi sınıfı ile ilgili tüm varsayımlarını ve önermelerini a priori reddeder. Oysa sınıfsal oluşumun nesnel koşulları ile sınıfların öznel varlık koşullarını birbirine karıştıran ve bu iki koşulu birbiri yerine geçirip, biri yoksa öteki de yoktur türünden toptancı bir sonuca ulaşan bu tür yaklaşımlar, daha vahim bir indirgemecilik ve özcülük içerir.

(5) Marksist sınıf anlayışının bir başka önemli özelliği, toplumsal dönüşüm sürecinde proletaryaya tanıdığı ayrıcalıklı roldür. Kurama göre sosyalist toplum, ancak işçi sınıfının ve çıkarlarını onun çıkarlarıyla birleştiren, onunla birlikte hareket eden müttefiklerinin eseri olabilir. Devrimde işçi sınıfına böylesine merkezi bir rol verilmesi, kimi Marksizm muhaliflerinin öne sürdüğü gibi, proletaryaya özsel olarak böyle bir potansiyel yüklenmesinden ötürü değildir. Proletarya, gerçekte tarihsel olarak böyle bir güce ve kapasiteye sahip olduğu için devrimci bir sınıftır. Nitekim işçi sınıfının tarihte hiçbir sınıf için söz konusu olmayan bir özelliği vardır. Işçi sınıfı, yeni toplumun kuruluşundan çıkarı olan tek sınıf olduğu, ayrıca onun çıkarları, tüm toplumun çıkarlarını temsil ettiği için sosyalizmi kurmaya muktedir biricik sınıftır.

Proletaryaya yüklenen devrimci misyon, Marksist yaklaşımın olmazsa olmaz bir koşuludur. Marksizm dışındaki hiçbir toplum kuramı ve siyaset anlayışı böyle bir bakış açısına sahip değildir. Liberal düşünce, zaten ekonomik alanla siyasal alanın birbirinden ayrı ve bağımsız olduklarını, dolayısıyla ekonomik konumların toplumsal ve siyasal süreçlerde herhangi bir karşılığının bulunmadığını varsayar. Nitekim sınıfı ekonomik bir özne olarak reddetmediği halde, sınıfsal eylemleri daha çok ekonomik alanla (pazar) sınırlandıran Weberci geleneğe göre, sosyal ve siyasal eylemin aktörleri, sınıflardan çok statü gruplarıdır. Weber'e göre kapitalizmden (yani pazardan) önce sınıf olgusundan söz edilemeyeceğinden, tarih de, sınıf mücadelelerinin tarihi olarak değerlendirilemez.

Weberci gelenek içinde sayıları sınırlı da olsa sınıfların belli bazı durumlarda ve belli koşullar altında olumsal bir biçimde kolektif eylemde bulunabileceğini kabul eden yazarlar vardır; ancak onlardaki hakim düşünce de, sınıfsal hareketin tarihsel süreçteki etkisinin genellikle nisbi ve önemsiz olduğudur. Tarihsel süreçte sınıf mücadelesinin rolüne bu denli az yer veren bir yaklaşımdan işçi sınıfını devrimci bir özne olarak görmesi zaten beklenemez. Nitekim işçi sınıfının geçmişteki devrimci etkinliğini tümden gözardı etmeyenler bile kapitalizmin bugünkü koşullarında benzer bir dinamizmi imkansız gördüklerini açıkça dile getirmektedir.

Büyük ölçüde post-modernizmin hakimiyeti altında bulunan günümüz bilim düşüncesi, işçi sınıfının devrimci olup olmadığını tartışmak bir yana artık özne konumlarının varlığını bile reddetme noktasındadır. Nitekim post-modernist düşünce-

nin toplumsal kimliği 'merkezisizleştirme', aidiyetleri 'mobil', 'muğlak' ve 'belirsiz' kılma yönündeki çabalarını destekleyenlerin başında post Marksistler gelir. Post Marksist düşünürler, normatif ve olumsal bir aktör olarak gördükleri sınıfı, tamamen kurgusal bir inşaya indirgemekle kalmayıp, ayrıca savundukları 'sosyalizm' stratejileri ile devrimi de tamamen bir söylem sorununa indirgemiş bulunmaktadır. Bu yaklaşımın, kendileri nasıl adlandırırsa adlandırsınlar, ne Marksizm'le, ne de devrim düşüncesiyle bir ilgisi vardır.

Son olarak Marksizm içindeki kuramsal ve epistemolojik görüş ayrılıklarının, tarafların sınıf yaklaşımına nasıl yansıdığı üzerine birkaç şey söylemek gerekiyor. Bilindiği gibi Marx'tan hemen sonra Marksizm içinde başta tarih yorumu olmak üzere toplum ve siyaset çözümlemesi ile ilgili konularda belli görüş ayrılıkları belirdi. Tartışmalar, giderek altyapı ile üstyapı arasındaki ilişkinin niteliğinin ne olduğu, yapı ile yapıya dönük pratikler ve aktörler arasındaki karşılıklı ilişkinin nasıl kurulacağı gibi konular üzerinde odaklandı. Örneğin sınıfın mı, sınıf mücadelesini yoksa sınıf mücadelesinin mi, sınıfı öncelediği ya da sınıfların, üretim ilişkilerine referansla yapısal olarak mı yoksa bilinç, ideoloji ve kültüre referansla mı tanımlanacağı üzerine yoğun tartışmalar yaşandı.

Bu konuda öncelikle birbirine rakip iki ana akımın varlığından söz etmek gerekiyor. Ilki, altyapı ile üstyapı arasındaki ayrımı, daha çok metaforik özde bir ayrım olarak yorumlayan, dolayısıyla iki alan arasında dualistik bir ilişki kurmak yerine her birini ötekinin bir modifikasyonu olarak görmeyi öneren Tarihselci/Tarihsici Okul ya da öteki adıyla Hümanist Marksizm (Gramsci'nin, Korsch ve Lukacs'ın yaklaşımı). Ikincisi ise, Yapısalcı Okul/Yapısalcı Marksizm ya da kendi deyişleriyle Bilimsel Marksizm (Althuesser, Balibar ve Poulantzas'ın yaklaşımı).

Yapısalcı Marksizm'de toplumsal bütün, aralarında karşılıklı belirlenim ilişkisi bulunan tüm yapıların (ekonomik yapı, politik üstyapı ve ideolojik üstyapı) diyalektik bir birliği olarak değerlendirilir ve bu çerçevede altyapı ile üstyapının birbirlerinden 'göreli özerk' oldukları varsayılır. Burada ekonominin son kertede belirleyici olduğu kabul edilse bile ideolojik ve siyasal üstyapılara ekonomi karşısında genellikle daha fazla özerklik tanınır. Yapısalcı yaklaşım, sınıf çözümlemesinde de farklı bir epistemolojik bakış açısını gerekli kılar.

Tarihselci Marksizm'in temel sorunsalı ise, ne tür pratiklerin sınıf öznenin devrimci girişkenliğini harekete geçireceğidir. Bu yaklaşımın en önemli özelliği, öznelerin iradesine hem değer veren hem de imkan tanıyan daha voluntarist bir siyaset anlayışı içermesidir. Buna karşılık aktörden çok yapıya öncelik veren Yapısalcı Marksizm, toplumsal dönüşüm konusunda daha nesnelci bir yaklaşım içindedir. Bu yaklaşımda toplumsal pratik, yapıların ve yapısal çelişkilerin birer etkinliğine dönüşürken, sınıflar da, bu etkinliklerin taşıyıcıları haline gelir. Aktör yerine yapıya öncelik vermek ve öznenin özgür bağımsız iradesine yerine taşıyıcılık rolüne vurgu yapmak, elbette

siyaset pratiği açısından önemli sonuçlar doğurur. Nitekim Yapısalcı yaklaşım için devrim, ancak yapısal koşulların ve çelişkilerin izin verdiği zamanda -konjonktür- ve imkan tanıdığı ölçüde/biçimde gerçekleşebilecek bir olaydır.

Çağdaş kapitalizmin sınıf yapısıyla ilgili konularda Marksist kurama önemli katkılarda bulunan yapısalcı düşünürlerin sınıf mücadelesi ile ilgili yaklaşımlarının Marksist siyaset anlayışıyla bağdaştığını söylemek güçtür. Nitekim, reformist eğilimlerin siyasete hakim olmasında, özellikle öznesiz (sınıf öznesiz) siyaset anlayışlarının günümüzde geçerlilik ve haklılık kazanmasında bu yaklaşımın önemli bir payı olmuştur. Işçi sınıfı olmadan da sosyalizmin kurulabileceğini düşünenler, sınıf mücadelesi yerine yeni toplumsal hareketleri ve kimlik politikalarını geçirenler, hatta daha ileri gidip işçi sınıfı başta olmak üzere her tür özneyi tarihten kovmaya kalkanlar, yapısalcı kurama çok şey borçludurlar.

Distinctive Features of Marxist Class Notion and Class Analysis

The notion of class has been utilised by different theories from various disciplines. Nevertheless, the place it occupies in marxism is no means comparable. First and foremost, it is the central element of marxist theory. Marxism both defines and studies the class in a very peculiar fashion. The peculiarities of marxist class approach can be summarized as follows: (1) Marxism does not look at class merely as an object under investigation. Instead, it considers class as the basic determinant of a social formation. (2) Exploitation lies in the root of class differentiation. Thereby, classes are objectively defined in relation to their positions/locations/roles in the production process and to the existent property relations. For instance, working class is defined in terms of its active role in the collective labour process; i.e. it is the producer of direct/indirect surplus value. (3) Classes are not once and for all economic locations or mere ecomomic subjects; but they are social and political agents as well. Moreover class needs to be considered as a complex and contradictory relation which is formed by various social processes and practices. In this respect, classes become active forces in social and historical processes only through class struggles. (4) The history is the history of class struggles, and working class is the one and only revolutionary actor who is capable of overthrowing capitalism. The working class becomes 'the subject' of revolution not because of its instinctive qualities but because of its social and historical characteristics. These are the main principles to differentiate marxism from other approaches, i.e. from weberian paradigms, post-modernism, post-marxism etc. These principles also bring about a sub-division in marxist theory, namely Humanist Marxism and Scientific Marxism.

İşçi Sınıfının Kapsamının Belirlenmesinde Bazı Marxist Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Temel Politik Sonuçları

Fatma Ülkü Selçuk*

Marxist kuramda işçi sınıfının kapsamı birçok tartışmaya neden olmuştur. Özellikle ekonomik açıdan ileri kapitalist ülkelerde geleneksel proletaryanın sayısal olarak küçülmesi, Marxist sınıf kutuplaşması tezinin doğru olmadığı yönünde bir kanıya yol açmıştır. Bu durum, Marxist kuramcıları, proletaryanın kapsamını daha net tanımlama çabasına itmiştir. Böylece işçi sınıfının tanımlanması konusunda kullanılan kriterlerle ilgili bir dizi yaklaşım ortaya çıkmıştır. Poulantzas'ın oldukça dar tuttuğu işçi sınıfı tanımlamasıyla Mandel'in oldukça geniş bir kategori olarak aldığı işçi sınıfı tanımlaması arasında bir dizi farklı tanımlama yer almıştır. Bu çalışmada, arada bulunan tanımlamalara örnek olarak Braverman'ın, Wright'ın, Callinicos'un yaklaşımları üzerinde durulacak, ayrıca Poulantzas'ın ve Mandel'in yaklaşımları ele alınacaktır. Bu çalışma, işçi sınıfının kapsamı konusunda varolan bütün yaklaşımları ayrıntılı bir şekilde incelemeyecek; sadece bazılarının temel yönelimlerinin politik uzantılarını irdeleyecektir. Ayrıca hemen şu da belirtilmelidir ki herhangi bir tanımlamanın zorunlu olan herhangi bir politik sonucu yoktur. Yani A kuramcısı ve B kuramcısı benzer bir sınıf tanımlaması yapabilir ama ulaştıkları politik sonuçlar tamamen farklı olabilir.

İŞÇİ SINIFININ KAPSAMININ BELİRLENMESİNDE MARXİST KURAMCILARIN BAZI TEMEL YAKLAŞIMLARI

İşçi Sınıfını Üretken Emek Kriteri Üzerinden Tanımlayan Yaklaşım

Proletaryayı üretken emek kriteri üzerinden tanımlayan Poulantzas; birçok ücretliyi 'yeni küçük burjuvazi'nin bir parçası olarak değerlendirmektedir.

Burjuvaziyle işçi sınıfı arasında bir kutuplaşma olduğunu gösteren Poulantzas, geleneksel küçük burjuvazinin de proleterleşme sürecinde olduğunu ortaya koymuştur.

* Atılım Üniversitesi öğretim görevlisi

Buna rağmen işçi sınıfını üretken emek üzerinden tanımlaması, geniş bir ücretliler kitlesini 'yeni küçük burjuvazi' içinde değerlendirmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, yeni küçük burjuvaziyi homojen bir kesim olarak ele almayan Poulantzas, bu kesimin, yaşama ve çalışma koşullarından dolayı heterojenleştiğini ve bir kutuplaşmanın olduğunu ileri sürer: "… sık sık, varlıklarından kaynaklanan belirli konularla ve özel taleplerle birlikte işçi sınıfına doğru kutuplaştıkları…" (Poulantzas, 1975, s. 314) iddiasında bulunur.

Poulantzas'a göre, işçi sınıfının her üyesi ücretli olmakla birlikte, her ücretli, işçi sınıfının bir parçası değildir: İşçi sınıfı, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmama kriteri üzerinden tanımlanamaz. Burada temel kriter; 'üretken emek'tir. Her üretken işçi 'ücretli'dir. Ama her ücretli, 'üretken' değildir.

Kapitalist üretim tarzında üretken emek; doğrudan artı-değer üretir. Poulantzas, kapitalist üretim tarzındaki üretken emeği şöyle tanımlar: "sömürü ilişkisinin alt basamağını oluşturan maddi unsurları doğrudan üretirken artı-değer üreten emek; zenginliği arttıran kullanım-değeri üreterek maddi üretime doğrudan katılan emek" (Poulantazas, 1975, s. 216). Sermayenin dolaşımında veya artı-değerin gerçekleşmesinde kullanılan emek genellikle üretken emek olmadığı için, ticaret, reklam, pazarlama, muhasebe, bankacılık ve sigortacılık alanlarında çalışan ücretliler, işçi sınıfının bir parçası sayılmamaktadır.

Değer üretimi süreci ile dolaşım süreci arasındaki ayrım, ne ikincil, üçüncül vb. sektörler arasındaki ayrıma ne de işletme tipleri arasındaki ayrıma tekabül eder. Sınai işletmelerde çalışan bazı ücretliler; üretken işçi olmadığı gibi, dolaşım sürecinin bir parçası olan ve ticari işletmelerde çalışan bazı işçiler de metanın değişim-değerini arttırmakta, dolayısıyla artı-değer üretmekte ve işçi sınıfının bir parçasını oluşturmaktadır.

Aynı zamanda bu yaklaşıma göre, işgücünün yeniden üretimine katkıda bulunan birçok hizmette kullanılan emek üretken olmadığı için, bu hizmetlerde çalışanlar da işçi sınıfının bir parçası sayılmazlar. Örneğin ne kuaförün, ne avukatın, ne doktorun, ne de öğretmenin emeği üretken olduğu için ücretli dahi olsalar bu meslek gruplarında çalışanlar, işçi sınıfının birer üyesi değildir. Kapitalistin, kullanım-değerleri için devletten aldığı hizmetlerde harcanan emek, üretken değildir. Dolayısıyla bu alanlarda çalışanlar da işçi sınıfının parçasını oluşturmaz. Bununla birlikte Poulantzas, kamu sektöründe doğrudan üretici olan emeği (örneğin devletleştirilmiş sanayi işletmelerinde, kamu ulaşımında ve birçok kamu hizmetinde çalışanların emeğini) bundan ayırır. 'Araştırma' ve 'bilginin üretimi-dağıtımı' alanlarında çalışanlarla 'bilimin taşıyıcıları' arasında da bir ayrıma giden Poulantzas, bilimsel araştırmanın ve bilgi üretiminin artı-değer üretmediğini iddia ederek bu alanlarda çalışanları da işçi sınıfının kapsamında değerlendirmez. Maddi emek sürecine katılan mühendisler ve teknisyenler ise, üretken toplumsal işçinin bir parçası sayılır.

İşçi Sınıfını Üretim Araçlarının Karşısındaki Konumuna Göre Tanımlayan Yaklaşım

Mandel'e göre, kapitalist üretim biçiminin üç temel özelliği vardır: Birincisi, ücretlilerin üretim araçlarından ayrılmasıdır. İkincisi, üretim araçlarının tekelci bir biçimde

burjuvazinin elinde yoğunlaşmasıdır. Üçüncüsü ise, "ellerinden başka bir şeye sahip olmayan, varlığını sürdürmek için gerekli araçları işgücünü satarak elde eden, işgücünü –hem de üretim araçlarının kapitalist sahiplerine- satmak durumunda olan yeni bir sınıfın ortaya çıkmasıdır" (Mandel, 1991, s. 38); ki bu sınıf da proletaryadır.

Bu durumda Mandel proletaryayı, ücret düzeyi kriteri üzerinden değil, "üretim araçlarından ayrılması, daha doğrusu kendisini bağımsız bir duruma getirmek için yetecek kadar gelire sahip olmaması" (Mandel, 1991, s. 40) kriteri üzerinden tanımlamaktadır: işçinin, gelirini biriktirme olanağının artması ve bu geliri üretim aracının sahibi olma noktasında kullanması durumunda varlık koşulu ortadan kalkar. Mandel'e göre, tüketim malları dışında mülk sahibi olmayan proletaryanın karşısında, mülk sahipleri bulunmaktadır. Mülk sahibi ilk grup, büyük burjuvazi; sonuncusu ise orta halliler ve küçük burjuvazidir. Sermayeye sahip olanlar daha çok sermaye biriktirdikçe, işgücünü satmak zorunda kalanların sayısı; dolayısıyla proletaryanın niceliği artar.

Proletarya, belirleyici yapısal özelliğini, ona işgücünü sattıran sosyo-ekonomik zorlamadan almaktadır. Dolayısıyla bu duruma maruz kalan sanayide çalışan kol işçilerinin yanı sıra aynı kısıtlamalara tâbi olan bütün üretken ve üretken olmayan işçiler de işçi sınıfının içine girer. Sözü geçen bu sosyo-ekonomik zorlamalar ise, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmama, geçim araçlarına doğrudan ulaşamama ve işgücünü az çok sürekli bir biçimde satmadan geçim araçlarını satın almaya yetecek kadar para bulamamadır. Özellikle bu sonuncu kriterden dolayı Mandel'in, işsizlerin bir kısmını da işçi sınıfının içinde değerlendirdiği sonucu çıkarılabilir.

İşçi Sınıfını Proleterleşme Ölçütü ve/veya Sömürü ve Egemenlik İlişkileri Üzerinden Tanımlayan Yaklaşımlar

Proleterleşme sürecinin yavaşladığını ve proletaryanın yok olmaya yüz tuttuğunu iddia eden burjuva ideologlarının tersine Braverman, proleterleşme sürecinin giderek daha fazla emek türünü içine aldığını ortaya koyar. Büro çalışanlarının artmasını ilk iddiaya dayanak yapmaya çalışanlara karşı Braverman, büro çalışanlarının da proleterleşme sürecine tabi olduğunu gösterir: Büro emeği, artan bir şekilde mekanizasyona tâbi kalmıştır. Öyle ki büyük bir ofis, büyük bir fabrika haline gelmiştir. Bürolarda otomatik ve yarı-otomatik makine sistemlerinin kullanılması, beyaz-yakalı emek içindeki işbölümünü arttırmış, düşük nitelikli işgücü daha fazla kullanılmaya başlamış, bu ise kullanılan işgücünü ucuzlatmıştır. Başka bir deyişle büro emeği, niteliksizleşme sürecine girmiştir.

Büro işçilerinin kökenleri ile fabrika işçilerinin kökenleri ise giderek aynılaşmıştır. Büro işçileri giderek daha fazla fabrika kökenli ailelerden gelmekte; fabrika işçileri ise giderek daha fazla büro kökenli ailelerden gelmektedir.

Braverman'a göre modern kapitalist istihdam, genel olarak fazla farklılaşmamış emeği kullanır. Bu ise özellikle yarı-nitelikli işçiler arasındaki yatay geçişkenliği arttırır.

Beyaz-yakalı işçilerin artmasına işaret ederek Marxist proleterleşme tezinin doğru

olmadığını iddia edenlerin aksine, bu proleter olmayan 'orta sınıf'ın proleterleşme süreci içinde olduğunu ve yeni bir biçimde geniş bir proletaryayı oluşturduğunu öne süren Braverman'a göre büro işçileri, zaman içinde sanayide çalışan tüm işçiler karşısındaki üstünlüklerini kaybetmiş, aldıkları ücret de neredeyse dibe vurmuştur.

İşçi sınıfı, her şeyden önce sömürü için bir hammaddedir. Braverman, işçi sınıfını, "işgücünden başka satacak bir şeye sahip olmamayla" tanımlayarak işe başlar. İşçi sınıfının kapsamının ise yaklaşık olarak, kabaca bazı meslek kategorilerine bakarak anlaşılabileceğini öne sürer. Bu noktada bazı kural dışılıkların ve istisnaların olabileceğini de kabul eder: Tarım dışındaki işçi sınıfının içinde, zanaatçılar, büro çalışanları, operatörler, satış elemanları, hizmet elemanları, hizmet işçileri ve tarla-dışı işçiler bulunmaktadır. Genellikle zanaatçılar içinde değerlendirilen ustabaşılar ise bu kategorinin içinde yer almazlar. Reklam, sigortacılık, gayrimenkul ve hisse senedi simsarları, mümessilleri ve satıcıları ile (genellikle yüksek ücret almaları nedeniyle) toptan ticarette çalışan satıcılar ve fabrikatör temsilcileri de sözü geçen satış elemanları kategorisinin dışında tutulmaktadır. Bu kategoride değerlendirilenler ise esasen satış elemanlarıdır. Yönetim kademelerinde çalışan hizmet işçileri de işçi sınıfının içine dahil edilmezler. Bununla birlikte, istatistiklerde yönetim kademelerinde gibi gösterilen birçok işçi (demiryolu kondüktörü, sendika memuru, lokantalarda, mağazalarda, benzin istasyonlarında ve benzeri yerlerde kağıt üstünde yönetici görünen ama aslında olmayanlar) işçi sınıfının bir parçasını oluşturmaktadır. İstatistiklerde profesyonel ve teknik gruplandırmaların içinde değerlendirilen ve sayıları giderek artan teknik ressam, tıp, diş, mühendislik ve benzeri alanlarda çalışan birçok teknik eleman da işçi sınıfının içine dahil edilmektedir. Kapitalist üretim tarzında çalışma mekanizmasının zorunlu bir parçası olan işsizleri ise işçi sınıfının bir parçası olarak alan Braverman, işçi sınıfının iddia edildiği gibi küçülmediğini, tersine giderek büyüdüğünü göstermektedir (Braverman'ın görüşleri için bakınız Braverman, 1974).

Wright ise, Marxist kuramdaki sınıf yaklaşımını değerlendirir ve şu sonuca varır: Sömürü olmadan gerçekleşen egemenlik ya da egemenlik olmadan gerçekleşen sömürü, sınıf ilişkilerini oluşturmaz. Sınıf kavramı, siyasi olanı da zorunlu olarak içerir. Dolayısıyla sömürü ölçütü, ekonomik olanı da politik olanı da içermek durumundadır. Bu açıdan emek-zaman iyi bir ölçüttür; bu ölçüt, üretim sırasında ne kadar emek faaliyetine hakim olunduğunu ortaya koyar. Wright'a göre Marxist olmayan sınıf kavramı, bölüşümü (el koymayı) ya da egemenliği temel alır. Marxist yaklaşım ise, bu iki unsuru birleştirmeye çalışır. Bu nedenle Marxist sınıf kavramı en üst soyutlama düzeyinde, siyasi bir boyutu da içerir. Sınıf oluşumunu; ekonomik bir kategori olarak görülen 'kendi içinde sınıf'tan politik bir kategori olarak görülen 'kendi için sınıf'a geçiş olarak değerlendiren anlayışın aksine Wright; en örgütsüz ve bölünmüş hallerinde dahi sınıfların saf olarak ekonomik kategoriler içinde değerlendirilemeyeceğini, her zaman siyasi boyutu da içerdiğini öne sürer.

İşçi sınıfının içine nitelikli emeğin dahil olup olmadığı konusunda ise Wright'ın

yaklaşımı ilginçtir: Kapitalizm sonrası üretim tarzında sömürücü bir yeniden bölüşümün yanında nitelikli emek, niteliksiz olana egemense, orada bir sınıf ilişkisi vardır. Bununla birlikte, sömürücü bir yeniden bölüşüme rağmen nitelikli olan, niteliksiz olana egemen değilse, üretim önceliklerine ve yöntemlerine işçilerin demokratik örgütleri karar veriyorsa, bu durumda nitelikli olanlar farklı bir sınıf oluşturmaz. İşçi sınıfının yalnızca ayrıcalıklı bir tabakasıdır. Wright, kapitalist üretim tarzındaki nitelikli emeğin konumunu ise, 'çelişik yerler' kategorisine bağlı olarak saptar.

Wright, ilk olarak, popüler olarak 'orta sınıf' başlığı altında toplanan konumların, bir sınıf içinde değerlendirilemeyeceğini öne sürer: Bu konumlar, birden fazla sınıf içinde yer almaktadır ve sınıf ilişkileri içinde 'çelişik yerler' işgal eder. Daha sonra ise bu çözümlemesinin, sınıf ilişkilerinin çözümlenmesindeki temeli sömürü temelinden egemenlik temeline kaydırdığı için yetersiz bulur. Öte yandan, sınıf ilişkileri içinde çelişik yerler kavramının pratikte sömürüden ziyade egemenliğe dayandığını, sömürünün, arka planda kalan bir kavram niteliğinde bulunduğunu da kabul eder. Maddi sınıf çıkarlarını içinde barındıranın ise egemenlik kavramı değil sömürü kavramı olduğunu, dolayısıyla kendi analizinin de sömürü merkezli bir analiz olduğunu ileri sürer.

Kapitalizm sonrası sınıf yapılarının olabilirliğini dışlamamak gerektiğini iddia eden Wright, sınıf ilişkileri içindeki çelişik yerler analizinde kullandığı sınıf kategorilerini ya kapitalist ilişkiler içinde değerlendirmiş (burjuvazi, yöneticiler, işçiler) ya da kapitalizm öncesi ilişkileri içeren çelişik yerler (yarı özerk işçiler, küçük burjuvazi, küçük işverenler) içinde değerlendirmiş olan bazı Marxistlerin aksine, bu kategorilerin kapitalizm sonrası sınıflara da dönüşebileceğini ileri sürer.

Wright'a göre üretim sürecinin örgütlenme biçimi; işgücü sarf edilmesinden, üretim araçlarının kullanımından ya da üreticinin yeteneklerinden bağımsız olarak üretici bir kaynaktır. Dolayısıyla örgütlenme malları üzerindeki denetim, sömürü ve sınıf ilişkileri içinde değerlendirilebilir. Burada kâr getiren araç, örgüttür.

Nitelikli işgücünün sömürünün temelini oluşturabilmesi için her şeyden önce varolan talebe göre kıt olması, aynı zamanda nitelik sahiplerinin bu kıtlığı, daha yüksek bir gelire dönüştürebilir olması gerekmektedir.

Sömüren ve sömürülen olmayan sınıfsal konumlar (örneğin; ortalama sermayeye sahip bir küçük burjuva veya kendi başına çalışan üretici) ise orta sınıfın geleneksel bölümünü oluşturmaktadır. Bununla birlikte, kesişen sömürü ilişkisi kalıpları içinde bulunanlar da (örneğin yüksek nitelikli ücretliler), sermaye malı sahibi olmadıkları için kapitalist açıdan sömürülmektedir, fakat aynı zamanda nitelik sömürücüleri konumundadır. Hem sömüren hem sömürülen olan bu gibi konumlar, yeni orta sınıfın içinde değerlendirilmektedir. Kapitalist üretim tarzında sömürü ilişkileri içinde çelişik konumları işgal edenler esasen yöneticiler ve devlet bürokratlarıdır. Dolayısıyla, çelişkili sınıfsal konumlarda bulunanlar kapitalist sömürüye maruz kaldıkları ölçüde işçi sınıfına yakın, emek süreci üzerindeki denetimlerinden dolayı ise (daha sonra denetim ölçütünü sömürü ölçütüne dayandırmak isteyen Wright'ın 'nitelik sömürücüleri'

kavramını kullandığı göze çarpmaktadır) sermaye sınıfına yakındır (Wright konusundaki bilgi için bakınız Wright, 1982; Wright, 1984; Wright, 1989).

Wright'ın bu temel yaklaşımı sonucunda işçi sınıfı kapsamının içine, kapitalist açıdan sömürülen, fakat sömürmeyen ücretlilerin gireceği söylenebilir. Bununla birlikte, eşitsiz değişimi, kapitalist sömürüyle özdeş tutan bir eğilime sahip olduğu içindir ki işçi sınıfının kapsamı konusundaki muğlaklık artmaktadır.

Wright'a benzer bir biçimde Callinicos'a göre de bütün çalışanlar, işçi sınıfının bir parçası değildir. Çelişkili sınıfsal konumlarda yer alan yöneticiler, denetleyiciler ve yarı-özerk çalışanlar, aslında bir sınıf değil, bir tabaka olan 'yeni orta sınıf' içinde değerlendirilir. Çünkü çelişkili sınıfsal konumlarından dolayı yöneticiler ve denetleyiciler ya burjuvaziye doğru ya da proletaryaya doğru; yarı özerk çalışanlar ise ya küçük burjuvaziye ya da proletaryaya doğru çekilir. Callinicos'a göre, çelişkili sınıfsal konumlarda bulunanlar, zaman içinde farklı çalışma gruplarını kapsayabilir. Örneğin 19. yüzyılın sonlarında sermayenin işlevlerine yakından katılan büro işçileri, 20. yüzyıl içinde niceliksel olarak büyümüş ve sermaye işlevlerinin yerine getirilmesi sürecinden büyük ölçüde dışlanmıştır.

Braverman'a benzer bir şekilde profesyonellerin hepsini aynı kategoride değerlendirmeyen Callinicos, alt düzey profesyonellerin çoğunu işçi sınıfı içinde değerlendirir. Örneğin, öğretmenler, hemşireler, teknik ressamlar, laboratuar teknisyenleri, sosyal hizmet görevlileri; alt düzey profesyoneller içinde değerlendirilir. Ustabaşılar ve yöneticiler ise üst düzey profesyoneller arasında değerlendirilir. Üst düzey profesyonellerin içine bilim insanı, muhasebeci, gazeteci, avukat, doktor, dişçi, mühendis gibi kategorileri de sokan Callinicos, bir yandan da bu kategoriler içinde yer alan birçok çalışanın, hatta bazı yöneticilerin bile başkalarının emeği üzerinde kayda değer bir denetim uygulamadıklarını kabul eder.

Callinicos "proletaryanın geniş anlamda ücretli işçiler kitlesiyle özdeşleştirilmesi gerektiğini" (Callinicos ve Harman, 1994, s. 32) öne sürer. Mandel'e benzer bir şekilde üretim araçlarıyla ilişkilerini temel aldığı noktada, düzenli olarak emek güçlerini satmak zorunda kalanlar da işçi sınıfının bir parçasını oluşturur. Bu noktada, kasiyerleri, stenoları, okul temizlikçilerini vb. de işçi sınıfının içine dahil eder. Öte yandan, Callinicos'a göre işçi sınıfı, esas itibariyle, alt düzey profesyonellerle üretken işçilerden oluşmaktadır (Callinicos'un işçi sınıfı konusundaki yaklaşımı için bakınız Callinicos ve Harman 1994).

BAZI POLİTİK UZANTILAR

Poulantzas

İşçi sınıfını üretken işçiyle sınırlayan Poulantzas, işçi sınıfının iktidar için diğer halk sınıflarıyla ittifak yapması gerektiğini öne sürmüştür. Bu ittifakın gerçekleşmesi için ise bu 'halk sınıfları'nın, işçi sınıfı örgütlerinde temsil edilmesi gerektiğini iddia etmiş,

işçi sınıfın bu kesimlerle uzlaşma ve ayrıcalıklarla dolu bir ittifak süreci yaşaması gerektiğine işaret etmiştir.

Küçük burjuvazinin en önemli özelliklerinden birinin burjuvazi ve proletarya arasında sallantıda olması olduğunu belirten Poulantzas, bu dengenin, işçi sınıfının halk sınıflarıyla ittifak yapması halinde radikal biçimde değişeceğini belirtir. Zira, küçük burjuvazinin uzun dönemli özerk bir sınıfsal konumu yoktur. Genellikle kendine ait siyasi örgütleri de yoktur.

Poulantzas'a (1975) göre küçük burjuvazinin işçi sınıfına doğru kutuplaşması, işçi sınıfının sınıf mücadelesi örgütlerince temsil edilmesine bağlıdır. Bu ise, bu örgütlerin izlediği stratejiyle ilişkilidir: işçi sınıfının egemenliği altında yürütülen sınıf mücadelesi ve ittifaklar ile halk birleştirilmelidir. Yani önerilen, "işçi sınıfı önderliğinde bir halk ittifakı" oluşturmaktır. Bu ise Poulantzas'a göre, aşamalı ve kesintisiz bir süreci gerektirmektedir; küçük burjuvazi, işçi sınıfı saflarına, bazı 'uzlaşma' ve 'ayrıcalıklar' yoluyla kazanılmalıdır: işçi sınıfı egemenliğindeki bir halk birliği, 'halk içi çelişkilerin' aşamalı olarak çözülmesini gerektirir. Sınıflar ve fraksiyonlar üzerinde işçi sınıfının egemenlik kurmasının ve oluşan ittifakın bir gelişim sürecine tekabül etmesinin yanı sıra bu ittifakın bileşenleri, işçi sınıfının sınıfsal konumunu benimseyecek ve mücadele içinde kendilerini dönüştürecektir. Bu durum ise, ittifakın ve egemenliğin kurulmasıyla gerçekleşecektir. Bunun yolu, işçi sınıfının, müttefiklerini, kesintisiz mücadelenin aşamaları sırasında dönüştürecek nesnellikleri oluşturmasıdır. Bu durumda ise özgül sınıfsal belirlenimleri ve kendilerini etkileyen kutuplaşma hesaba katılmalıdır (s. 334, 335).

Öte yandan, Poulantzas'ın "işçi sınıfı egemenliği altında gerçekleşen halk sınıfları ittifakı" –ki bu ittifakın gerekçesi, işçi sınıfının niceliksel olarak nüfusun küçük bir bölümünü oluşturmasına dayandırılmaktadır, bu ittifakın sınırlarının ne olduğunun ve kimleri kapsayacağının belirtilmemesi, uzlaşmaların ve sözü edilen halk sınıflarına tanınacak ayrıcalıkların boyutlarının belirlenmemesi, sözü geçen aşamaların ne olduğunun altının doldurulmaması, devrimci mücadeleyi şekillendiren taleplerin hangi sınıf temelinde oluşması gerektiğini muğlaklaştırmaktadır. Bu yaklaşımın, halk cepheci politikalarla sonuçlanma olasılığı yüksektir ki bu türden politikalar, faşizmin yükseldiği 1930'lar Almanya'sında ve İspanya'sında, devrimci mücadelenin ağır bir yenilgiyle malul olmasına yol açmıştır.

Mandel

Eski Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkelerini işçi devleti olarak gören Mandel (1982) ise öncelikle sınıf içi çatışmaların da olabileceğini ortaya koyar. Burjuvazi içi çatışmalarla ilgili Marx'ın *Louis Bonapart'ın 18 Brumaire'i* ve *Fransa'da Sınıf Savaşları* adlı yapıtlarına göndermede bulunur. Bunun yanı sıra patrisyanlarla plepler arasındaki çatışmanın da esasen köle sahipleri içinde olduğuna işaret eder (s. 56). İşçi sınıfının kapsamını oldukça geniş tutması ise, sınıf içi savaşımların, işçi sınıfı için de geçerli olduğu tezini güçlendirir.

Üretim araçlarının mülkiyetinin devletleştirilmiş olması, merkezi planlama ve dış

ticaret tekeli nedeniyle Sovyet toplumunun kapitalizmden niteliksel olarak farklı olduğunu ortaya koyan Mandel, üretim sürecine yönelik kararların, işçi sınıfı tarafından, hatta SBKP (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) üyelerinin çoğu tarafından bile alınmadığına, küçük bir bürokrat grup tarafından alındığına işaret eder. Mandel'e göre (1982), bu tür devletlerdeki bürokrasi, 'işçi sınıfının ayrıcalıklı bir tabakası'dır: "… Sovyet bürokrasisi, Sovyet işçi sınıfının ve işçi devletinin gövdesinde büyüyen bir kanserdir… ne proletaryanın meşru temsilcisidir, ne de yeni bir sınıftır" (s. 58). Bürokrasi, ayrıcalıklarını elde etmek için, (toplumsal mülkiyetin altını oysa dahi) üretim araçlarının özel mülkiyetini reddetmemesinden dolayı, işçi sınıfından bağımsız yeni bir ideoloji geliştirememesinden dolayı, ve uluslararası işçi sınıfıyla tüm bağlarını koparamamasından dolayı halâ proletaryaya bağlıdır. Bununla birlikte Sovyet bürokrasisi, emperyalist ülkelerdeki işçi sınıfının ayrıcalıklı bir katmanıyla (emperyalist ülkelerdeki emek aristokrasisi, sendika bürokrasisi vb) aynı değildir. Yönettiği bir işçi devletindeki proletaryanın ayrıcalıklı bir katmanıdır. İşçi sınıfının 'küçük burjuva' katmanıdır. Burada küçük burjuva olarak nitelenmesinin nedeni üretim araçlarının mülkiyetine sahip olması değildir. Özel tüketim takıntısından, egoistliğinden, uluslararası alandaki sınıf işbirliğinin genel çizgisinden, ikiyüzlü gerici değerlerinden dolayı küçük burjuva sayılmaktadır.

Braverman

Braverman'a gelince, getirmiş olduğu proleterleşme ölçütünün, artan mekanizasyonla birlikte işgücünün niteliksizleşmesi ve ucuzlaması anlamına geldiğine daha önce değinilmişti. Proleterleşme, bir süreçtir. Braverman, yaptığı çalışmalarda bu anlamda işçi sınıfının küçülmediğini, tam tersine giderek genişlediğini gösterir.

Dolayısıyla, Braverman'ın esas katkısı, geleneksel işçi sınıfının giderek küçüldüğüne işaret ederek işçi sınıfının öldüğünü, dolayısıyla da Marx'ın 'proletaryanın ve burjuvazinin kutuplaşması' tezinin doğru olmadığını ileri süren burjuva ideologlara karşı işçi sınıfının giderek büyüdüğünü, dolayısıyla da Marx'ın öngörüsünün doğru olduğunu göstermesidir.

Proleterleşmeyi, bir süreç olarak ele almak, (proleterleşme süreci her meslek grubu için eşzamanlı ve aynı hızda işlemeyeceği içindir ki) sınıf içi farklı katmanların proleterleşme sürecinin neresinde olduğuna bağlı olarak bazı çıkarların da farklılıklar gösterebileceğini kabul etmeye yol açmaktadır. Bu ise işçi sınıfının halâ devrimci özne olduğunu ama devrimci mücadelenin de ancak sınıf içi farklılıkları göz önünde bulundurarak oluşturulan çeşitli taleplerle birlikte yürüyebileceğini ima etmektedir.

Wright

Wright'a göre sosyalizm, sermaye malları ve örgütsel mallar üzerindeki denetimin, ciddi bir sömürü kaynağı olmaktan çıkmasını gerektirmektedir: Bunun için ise sermaye mallarının özel mülkiyeti ve örgütsel malların hiyerarşik-otorite denetimi ortadan kalkmalıdır. Yani Wright'a göre sosyalizm, üretimde kullanılan fiziksel ve ör-

gütsel mallar üzerinde uygulanan radikal demokratik bir denetimdir. Dolayısıyla sosyalizm ve demokrasi için mücadele, aynı sürecin iki yüzünü ifade eder.

"Üretimin denetiminin ve eşgüdümünün demokratikleşmesiyle örgütsel malların yeniden dağıtımı sağlanmazsa, örgütsel mal sömürüsü devam eder ve bu sömürü üzerinden yeni bir sınıf ilişkileri yapısı inşa edilir" (Wright, 1989, s. 287). Demokrasi, sadece devletin siyasi kurumlarının örgütlenme biçimine değil, sınıf ilişkilerinin nasıl olduğuna da bağlıdır.

Wright'a göre kapitalist toplum, burjuvazi ve kitlesel bir işçi sınıfı arasında kutuplaşmıştır. Nüfusun büyük çoğunluğunu, çelişik sınıfsal konumda olanlar işgal etmektedir. Yani hem sömüren, hem de sömürülendir. Dolayısıyla sınıf çıkarları, birbiriyle aynı değildir, sınıf örgütleri de tamamen aynı çıkara sahiplermiş gibi oluşturulamaz. Sosyalizmin gerçekleşmesi için ise çelişik sınıfsal konumlarda bulunanların işbirliği yapması gerekir. Öte yandan, bu konumlardaki bireyler, sosyalist dönüşümden hem fayda hem zarar sağlayacaktır.

Sınıf oluşumunda aracılık eden en önemli etkenlerin siyaset ve ideoloji olduğunu öne süren Wright'a (1989) göre "demokratik-sosyalist bir sınıf ittifakı oluşturabilmek için bu aracılıkların kendisi dönüştürülmelidir" (s. 289). Sosyalistler, mücadele ortamını şekillendirmede önemli rol oynayan kapitalist siyasi ve ideolojik kurumların özelliklerini ve bu çerçevede oluşturulabilecek radikal-demokratik sosyalist ittifakları saptamalıdır. Wright'a göre siyasi reformlar, sosyalist mücadele için alan açmakta oldukça önemlidir. Demokrasinin derinleştirilmesi ise 'yurttaş katılımı' biçimlerini arttırıcı birlikçi uygulamalarla mümkündür. Bu ise uzlaşma oluşturan alanları çoğaltmalı ve yönetsel organların sorumluluğunu arttırmalıdır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Wright'a göre, örgüt denetimini elinde bulunduranlar bir sınıfı, 'yönetici ve bürokrasi sınıfı'nı oluşturur. Sovyetler Birliği ve benzeri ülkelerde ise yönetici sınıfın bürokrasi olduğu 'bürokratik devlet sosyalizmi' vardır.

Wright'a göre sınıf yapıları, olası sınıf oluşumlarının ve sınıf mücadelelerinin sınırlarını belirler. Bununla birlikte bu sınırlar içinde çeşitli sınıf mücadelesi biçimleri yer alabilir. Bu mücadeleler ise ya verili sınıf yapısını yeniden üretir, ya kapitalizm sonrası sömürü biçimleri için bir basamak oluşturur, ya da sosyalizm kapısını açar. Dolayısıyla Wright, kapitalizm sonrası üretim biçimlerinin olabileceğini iddia eder ve sosyalizm için ise geniş 'yurttaş katılımının' sağlandığı radikal bir demokrasi anlayışı geliştirir.

İşçi sınıfının kapsamını belirsiz tutan ve ücretlilerin büyük bir kesimini 'çelişik sınıfsal konumlar' içinde değerlendiren Wright, sınıf örgütlenmesinden ziyade, işçi sınıfının, değişik gruplarla ortak çıkarlarını ön plana çıkarıcı örgütlenmelere gitmesi, dolayısıyla da örgütsel biçimlerin bu temeller üzerinden yükselmesi gerektiğini öne sürer. Bunun yanı sıra sınıf kapasitesini sınıf çıkarları temeli üzerinden tanımlayan Wright'ın 'çelişik sınıfsal konumların' hem sömürme hem de sömürülme özelliğinden dolayı varolan sınıfsal çıkarların farklılık göstereceği saptaması, birden fazla olası sınıf iktidarı ve sınıf örgütlenmesi çeşidi olduğu sonucuna götürür.

Wright'ın sınıf çözümlemesi, birey merkezli bir görünüm arz etmektedir. Zira ittifaklar konusundaki analizinde, 'sınıf'ın yerini 'yurttaş' kategorisi almış görünmektedir. Radikal demokrasi anlayışı ise, burjuva çoğulculuğuna hayli yakın bir noktaya düşmektedir. Başka bir açıdan ise, radikal demokrasi anlayışının, (halk cepheci yaklaşımın sınıfsal kategorilerini geri plana atmış da olsa) ittifaklar açısından, halk cephesi politikalarının bir adım ötelenmesi anlamına geldiği görülmektedir.

Callinicos

Callinicos'un, işçi sınıfı kapsamı içine, üretken işçiyi ve alt düzey profesyonellerin bir kısmını dahil etme yönünde bir eğilim taşıdığına daha önce değinilmişti. Esasen Callinicos, 1990'lı yılların sonlarına kadar, işçi sınıfıyla diğer sınıfların veya tabakaların ittifakına pek sıcak bakmamıştır. Yine de, yeni orta sınıfı, sınıf örgütlerinin bileşenleri açısından dikkate değer bulan Callinicos'a göre, çelişkili sınıfsal konumlarda yer alan ücretli emekçilerin çıkarları zaman zaman işçi sınıfına yaklaşmaktadır. Bu nedenle sendikalarda ve sosyalist partilerde yer almaları mümkündür. Ama bunun da sınırlarının olduğunun altını çizen Callinicos'a göre yeni orta sınıfın üyeleri, zaman zaman işçi sınıfıyla ortak çıkarlar taşımaktaysa da aynı zamanda işçiler üzerinde iktidar kurmaları, onları, burjuvaziyle aynı saflara iter. "Demek ki, devrimci parti kendini işçi sınıfına olduğu şekilde yeni orta sınıfa yönlendiremez" (Callinicos ve Harman 1994, s. 61). Proletarya ile yeni orta sınıfın ittifakına karşı çıkmış olan Callinicos, yine de bu iki sınıfın (daha doğrusu biri sınıf diğeri tabaka) ortak mücadelesinin bütünüyle karşısında yer almaz. İşçi sınıfının, işçi sınıfı saflarına çekildiği noktada, yeni orta sınıfla ve köylülükle ortak hareket etmesi gerektiğini öne sürer. Bu ise Callinicos'a göre, sınıf uzlaşması değil, sınıf mücadelesi yoluyla olmalıdır; devrimciler, tabandaki işçilere yönelmeye devam etmelidir. Callinicos'un sınıf örgütlenmesi ve sınıf ittifakları konusundaki tutumu 1990'lı yılların sonunda anti-kapitalist mücadele ekseni tarafından belirlenmeye başlamış ise de kendini bu hatta uyarlayanlar içinde, işçi sınıfı vurgusu nispeten fazla olanlar arasında değerlendirilebilir (anti-kapitalist mücadele konusundaki görüşleri için bakınız Callinicos, 2003).

Daha önce de belirtildiği gibi Callinicos, bürokrasiyi, bir sınıf olarak değil, bir tabaka olarak değerlendirmektedir (ki ayrıca bürokrasinin konumu, yeni orta sınıf kategorisinin içine düşmektedir). SSCB ve benzeri ülkeleri, 'devlet kapitalizmi' kategorisi içinde değerlendiren Callinicos, bu konuda Tony Cliff'e atıfta bulunur. Callinicos'a göre "Cliff'in teorisi, Stalinist rejimi; global çerçevedeki askeri rekabetin hüküm sürdüğü uluslararası devletler sistemi içindeki yerine oturtarak, sermaye birikiminin dinamiğinde, işçi sınıfının SSCB'de hükümranlık altına alınmasını açıklayabiliyordu" (Callinicos, 1991, s. 96). Callinicos için, kapitalizmin tanımlanmasında 'üretim araçlarının mülkiyetinin kime ait olduğu' sorusu çok önemli değildir; kapitalizmi karakterize eden özellik; 'birikim için birikim'dir. Sovyetler Birliğinde de bürokrasi, ayrıcalıklarını genişletmek için devamlı 'birikim'i körüklemiştir; dolayısıyla bu ülkede 'devlet kapitalizmi' hakimdir. Egemen sınıf ise devlet kapitalistleri olan 'bürokrasi'dir. Bununla bir-

likte bürokrasiyi bir 'tabaka olarak tanımlayan Callinicos, bürokrasinin aynı zamanda nasıl egemen 'sınıf' olabileceğini açıklamamaktadır.

BAZI DEĞERLENDİRMELER

Günümüzde, işçi sınıfının kendi içindeki katmanlaşması ve üyelerinin farklı meslek gruplarından gelmesi, görüldüğü üzere tartışmalara yol açmıştır. Giderek daha çok sayıda ücretlinin denetim ve bazen de yönetim işlevini yerine getirmesi, bu kesimlerin, işçi sınıfının içine dahil edilip edilmemesi gerektiğini düşündürmüştür. Ayrıca, hizmet sektöründe çalışan ücretlilerin ideolojik tutumları, onların da işçi sınıfının bir parçası olup olmadığını sorgulatmıştır.

Yukarıda da anlatılmış olduğu üzere bu sorunlar etrafında bir dizi işçi sınıfı tanımlaması yapılmış ve bazı çözüm önerileri getirilmiştir. İşçi sınıfının kapsamının dar tutulması; işçi sınıfını, sınırları belirsiz bir ittifakın içine sürükleme eğilimini güçlendirmiştir.

İşçi sınıfının yok olduğu, dolayısıyla sınıf siyasetinin gereksizleştiği yönündeki söylemlere karşı ise en iyi cevap, Braverman'ın proleterleşme ölçütü ile gelmiştir. Wright'ın işçi sınıfının kapsamını belirsiz tutması ise siyaseti, sınıf dışına kaydırma yönünde güçlü bir eğilim taşımaktadır. Bununla birlikte, 'çelişik sınıfsal yerler işgal eden' konumlardan bahsetmesi, sınıf çıkarlarının, kendi içinde farklılaşabileceği noktasına dikkat çektiği için önemini korumaktadır.

İşçi sınıfı mücadelesinin geriye çekilmesinin nedeni, birçok yazar tarafından, nesnel sınıf çıkarlarının farklılaşmasına yorulmuştur. Oysa ki proleterleşme sürecinin her meslek grubu için eşzamanlı ve aynı hızda işlemediği gerçeği, kapitalizmin ilk evrelerinden beri geçerlidir. Şu anda değişen ise büyük ölçüde, bu farklılıkların ve meslek kategorilerinin artması ve çeşitlenmesidir. Kuşkusuz ki bu farklılaşmanın düzeylerinin ve aldığı biçimlerin de sınıf mücadelesi üzerinde önemli etkileri vardır. Ama sorun, işçi sınıfı mücadelesinin neden 1980'lerden sonra birçok ülkede ivme kaybettiği ve 1989 sonrasında ciddi bir biçimde geri çekildiğidir. Sınıf mücadelesini, salt nesnel sınıf çıkarlarına bağlamak, bu soruyu yanıtlamada yeterli olur mu? Gerçekten de 1980'lerle ve özellikle 1989 sonrasında nesnel sınıf çıkarlarında, böylesi bir geri çekilişe yol açabilecek düzeyde radikal dönüşümler olmuş mudur; yoksa bu soruya verilecek cevap başka yerlerde, başka dönüşümlerde mi aranmalıdır? Kanımca, bu sorunun cevabı, esas olarak nesnel sınıf çıkarları sorunundan öte yerlerde yatmaktadır. Sınıf mücadelesinin gerilemesi, yükselmesi, biçim değiştirmesi gibi sorunlar, nesnel sınıf çıkarları konusuyla ilişkili olduğu kadar, sınıflar arası çatışmalarla, ittifaklarla, sınıf örgütlenmeleriyle, izlenen ideolojik ve politik hatla da ilişkilidir. Nesnel sınıf çıkarları, sınıf mücadelesinin, bire bir belirleyicisi değil, sadece zemin malzemesidir.

Kaynaklar

Braverman, H. (1974). Labor and Monopoly Capital. *Monthly Review, 25*.

Callinicos, A. (1991). *Troçkizmin Tarihi*. İstanbul: Z Yayınları.

Callinicos, A. (2003). *An Anti-Capitalist Manifesto*. Cambridge: Polity Press.

Callinicos, A., & Harman, C. (1994). *Değişen İşçi Sınıfı*. İstanbul: Z Yayınları.

Mandel, E. (1982). The Class Nature of Soviet Union. *Review of Radical Political Economy, 14*(1).

Mandel, E. (1991). *Marksist Ekonomi Kuramına Giriş*. İstanbul: Ünlü Yayıncılık.

Poulantzas, N. (1975). *Classes in Contemprary Capitalism*. London: NLB.

Wright, E. O. (1982). The Status of the Political in the Concept of Class Structure. *Politics and Society, 11*(3).

Wright, E. O. (1984). A General Framework for the Analysis of Class Structures. *Politics and Society, 13*(4).

Wright, E. O. (1989). *Classes*. London: Verso.

Some Marxist Approaches to Determination of Class Composition and their Basic Political Outcomes.

In Marxist theory, the composition of the working class has engendered serious discussions. For defining the scope of the modern proletariat and working class, which is of central importance for class alliances, a number of approaches have been developed. This paper examines only five of them: That of Poulantzas, Mandel, Braverman, Wright, and Callinicos. As for the implications considering their approaches, the popular front policies of Poulantzas, the worker state analysis of Mandel, the implications of the proletarianization process of Braverman, the contradictory class positions and radical democracy approach of Wright, and state capitalism approach of Callinicos are among the examined issues.

Sınıf Analizleri ve Sınıf Şemaları: Türkiye Örneğine Ampirik Yaklaşım*

Ahmet Salih Aktaş**

GİRİŞ

Doğu Blok'unun ve bazılarınca Marksist ideolojinin çöküşünden bu yana, sosyal bilimlerde, sınıf analizi gündemdeki yerini koruyor. Birçok sosyolog ve siyaset bilimci (Goldthorpe, 1996; Whelan, 2000; Wright, 1997) eşitsizlik, yoksunluk, oy verme davranışı gibi sosyal olguların ardındaki dinamikleri araştırırken sınıf kavramından yararlanıyorlar. Batılı bilim adamları, bu olguları, uluslararası ölçekte ampirik çalışmalarla irdelemeye, kavramsallaştırmaya çalışırken, Türkiye maalesef bu çalışmalarda yer alamıyor. Şüphesiz Türkiye'de de bilim insanları, araştırmacılar, kendilerince önemli konuları araştırıyor ve yazıyorlar. Üstelik, *sınıflar, varoşlar, sınıf mücadelesi* gibi kavramlar etrafında örülmüş, kişisel gözlemlere dayalı, klasik metinlere sıkça gönderme yapan, teorik pek çok çalışma da mevcut. Fakat, ne yazık ki bir kaç girişim dışında (Boratav, 1991, 1995; Köse & Öncü, 2000; Belek, 1999), Türkiye'de sınıflar, sınıf davranışı, sınıf kültürü gibi konuları, teorik ve ampirik düzlemlerde tartışan araştırmalara rastlamak mümkün olmuyor.

Böylesi bir ihtiyaçtan kaynaklanarak kalkıştığım bu çalışma da, Dünya Değerler Araştırması (Inglehart, 2000) verilerini kullanarak çeşitli sınıf şemaları ile Türkiye sınıf gerçeğine bakmaya çalıştım. Araştırmanın birincil amacı Türkiye de sınıf ilişkilerinden veya sınıf tutumundan bahsedilebilir miyiz?', sorusuna yanıt aramaktı. İkinci olarak da Batılı sınıf şemaları ile, Türkiye sınıflarını ne kadar anlayabiliriz?, eğer anlayamaz isek Türkiye'ye özgü bir sınıf şeması yok mudur?, sorularından söz edilebilir. Bu sorular vesilesi ile de hem Türkiye'de sınıflar üzerine ampirik çalışma yaparken karşılaşılacak sorunları görebilecek, hem de mümkünse sınıfların kırılma noktalarını, ayrışmalarını izlemeyebilmeye çalışacağız.

Bu amaçla söz konusu araştırmada toplanan verileri üç ayrı sınıf şemasına (Goldthorpe & Erikson, 1992; Wright, 1985; Boratav, 1995) göre işleyerek, bu şemaların Türkiye'deki sınıf tutumu ayrışmasını sergileyebilme yeteneklerini incelemeye çalıştım. Bu analizleri yapabilmek için de daha önce belirttiğim gibi Dünya Değerler Araştırması (Inglehart, 2000) çerçevesinde toplanan verileri kullandım.

* Bu makalenin daha geniş bir versiyonu Toplum & Bilim dergisi 90. Sayı'da yayınlanmıştır.
** ODTÜ Sosyoloji Bölümü doktora öğrencisi, araştırmacı

VERİLERİN TASNİFİ

Bu araştırmanın Türkiye ayağı bilindiği gibi Boğaziçi Üniversitesi'nden sayın Yılmaz Esmer tarafından gerçekleştirildi. Dünya Değerler Araştırması 1981'e kadar uzanıp, 1990, 1995 ve 2000'de tekrarlanmışken, Türkiye araştırmaya 1990 yılında dahil olmuş. Araştırma periyodik olarak, yaklaşık beş yılda bir tekrarlanıyor. Siyasal tercihlerden, değer yargılarına varan bir yelpazede bilgiler içeriyor ve aynı sorularla 70 civarı ülkede uygulanıyor. Türkiye araştırmasının evreni, 18 yaşını bitirmiş, hanelerde yaşayan yurttaşlar olarak belirlenmiş ve bu evrenden çok aşamalı, kümeli ve tabakalı bir örneklem seçilmiş. Araştırmada *birincil örneklem birimi* olarak ilçeler kabul edilmiş. Bu ilçeler önce coğrafi bölgelere göre, sonra ekonomik refah düzeyi, siyasi eğilimler, eğitim düzeyi ve son olarak da seçilme oranına göre tabakalandırılmışlar. Daha sonra, veriler, yüz yüze mülakat yöntemiyle hanelerde toplanmış. Yöntem ve araştırma sonuçları ile değerlendirmeler Yılmaz Esmer (1999)'de bulunabilir. 1990 araştırması 1030, 1995 araştırması 1907 kişiden oluşuyor. Bu çalışma da 1990 ve 1995 verileriyle yapıldı. 2000 yılının verilerine ise ulaşmak ne yazık ki mümkün olamadı, yeni verilerle araştırmanın güncellenmesi umarım verilere ulaşabilirsek mümkün olacaktır.

Sınıfları yerleştirme kriterlerine geçmeden evvel *kapsama derecesi* ve *analiz birimi* (Duke & Edgell, 1987) konularına açıklık getireyim. Analiz biriminin, birey mi, hane mi olacağı biraz da araştırmanın amacına göre değişir. Sosyal bilimciler, sınıf ve katmanlaşma analizlerinde birim olarak haneyi almaya eğilimlidirler. Çünkü gelir ve tüketim stratejileri bireyden ziyade aile bazında saptanır. Üstelik Golthorpe'un belirttiği gibi, sınıfların sınır çizgileri, ailelerin arasından geçer, ortasından değil.

Elimizdeki verilere baktığımızda, örneklemin %50'den fazlasının, birey olarak herhangi bir sınıfa yerleştirilemeyeceğini görüyoruz. İki araştırmada ki toplam verilerin %32'si ev hanımlarından oluşurken, emekliler %8, öğrenciler %6 ve işsizler %6'lık yer kaplıyorlar (2004 DİE Türkiye verilerine göre de, 15 yaş üzeri faal nüfusun %7'si öğrenci, %27'si ev hanımı ve %5'i işsiz). Analiz birimini ve kapsama derecesini seçmek zaten bir sorun iken, Türkiye gibi emek gücünün çoğunluğunun çalışmadığı bir ülkede bu daha bir önem kazanıyor. DİE 2004 verilerine göre Türkiye işgücünün %34'ü tarım sektöründe çalışıyor. Bu %34'lük tarım kesiminin yaklaşık %51'i ücretsiz aile işçisi konumundadır. Az önce de söylediğim gibi, Türkiye'de, 15 yaş üzeri çalışabilecek nüfusun %27'si ev hanımı. Bu ve bunlara benzer, ekonomik ve kültürel kısıtlar, Türkiye'de bir sınıf analizinin birey üzerinden yapılmasını anlamsız kılıyor. Sonuç olarak, analiz birimi olarak haneyi seçtim. Ev hanımları, hane reisinin sınıf konumuna göre, emekli ve işsizlerde, gerekli bilgi varsa, son işlerinde ki sınıf konumlarına göre değerlendirildi. Öğrenciler ise araştırma dışında tutuldu. Böylece, 2937 kişilik örneklem, 2492 kişiye düşmüş oldu.

Verileri sınıf konumlarına yerleştirme işlemi, ankette ki beş ayrı sorudan yararlanılarak yapıldı. Kayıtlar, sınıf şemalarına meslek (V221), son iş durumu (V220) ve eğitim (V217) sorularına göre dağıtıldı. Hane reisinin iş durumuyla ilgili sorular da gerekli olduğunda hesaba katıldı (sorular ve bazı genel istatistikler Ek 1'de görülebilir).

Verilerin üç ayrı şemaya yerleştirilmesi çeşitli sorunlar ortaya çıkardı. Wright'ın şeması, eğitim, yönetim ve mülkiyet ile ilgili detaylı bilgiler gerektiriyor. Ancak kendisinin de (Wright, 1997: 88), şemasının kullanılma zorluklarına ilişkin eleştirilere verdiği yanıtlar bağlamında eldeki veriler yeterli sayıldı. Wright'ın şemasında, temel sorun mülk sahipleri arasında ki ayrım aşamasında yaşandı. Bilindiği üzere, Wright, üretim araçlarının sahiplerini üç ayrı sınıf konumda inceler: İşverenler, küçük işverenler (2-9 çalışanı vardır, kendisi de çalışır) ve küçük burjuvazi (0-1 çalışan). Elimizde ki veriler, mülk sahibi kesimi ancak ikiye ayırmamıza olanak verdi. Anket sorularından edinilen bilgi, iş sahiplerinin, on kişiden az veya fazla kişi çalıştırıp çalıştırmadıklarına dair bir bilgiydi. Dolayısıyla, Wright şemasındaki *küçük işveren* konumu bu bilgiler ile kullanılamaz duruma geldi. Sonuçta veriler, *işverenler* (10 kişiden fazla eleman çalıştıranlar) ve *küçük burjuvazi* (10 kişiden az eleman çalıştıranlar) olarak kodlandığı için Wright'ın on iki hücrelik orijinal sınıf haritası on bir hücreye indirilmiş oldu.

Boratav'ın şemasına gelince, herşeyden önce kendisinin son çalışmasında yer verdiği kentsel-kırsal sınıflar, eldeki veriler kırsal sınıfları ayırt etmekte yetersiz kaldığından, aynen uygulanamadı. Böylece tek bir sınıf şemasından hareketle, Boratav'ın kırsal sınıfları *çiftçiler* ve *tarım işçileri* halinde şemaya eklendi. Tarım alanında büyük işletme sahipleri de, sektör ayrımı yapmaksızın, *işverenler* sınıfına dahil edildi. Hatırlanacağı gibi Boratav'ın (1995) şemasında mülk sahipleri üç kategoride toplanmıştı. Biz de bu üçlü dağılıma, *küçük işverenler, işverenler* ve *profesyoneller* adını vererek uymaya çalıştık. İlk iki konum, küçük burjuvazi ve burjuvaziyi içerirken, sonuncusu, nitelik gerektiren işler yapan, serbest meslek sahiplerinden oluştu. Sonuç olarak, Boratav'ın şeması kentsel sınıf ağırlıklı olarak dokuz konumdan meydana geldi: *İşverenler, küçük işverenler, profesyoneller, yüksek nitelikli çalışanlar, beyaz yakalı çalışanlar, mavi yakalı işçiler, niteliksiz hizmet işçileri*, çiftçiler ve *tarım işçileri*.

Goldthorp'un şeması ile ilgili ise hiç sorun yaşanmaksızın veri tasnifi yapılabildi, çünkü veriler zaten onun şemasıyla çok uyumluydu. Veriler bu üç şemaya göre tasnif edilerek analizlere hazır hale getirildi.

ANALİZ

Öncelikle, şemaların, verilere demografik dağılımlarına bakmakta fayda var. Tabloda her bir sınıf konumunun örneklem içindeki

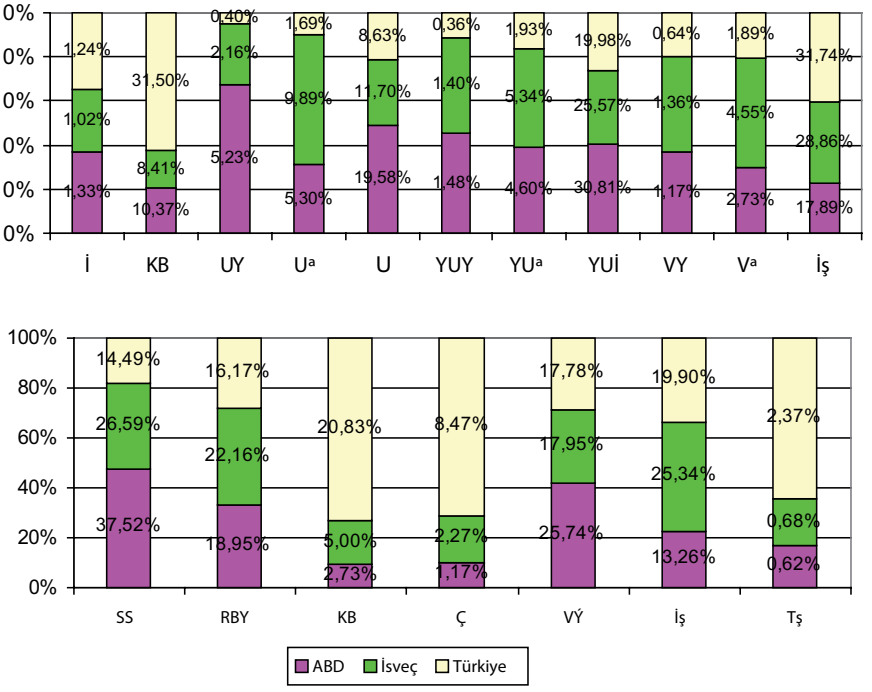
Sınıf Konumlarının Yüzde Dağılımları

Wright Sınıfları	%	Goldthorpe Sınıfları	%	Boratav Sınıfları	%
İşverenler	1,24	Servis Sınıfı	14,49	İşverenler	1,24
Küçük Burjuvazi	31,50	Küçük Burjuvazi	20,82	Küçük İşverenler	20,83
Uzman Yöneticiler	0,40	Rutin Beyaz Yakalılar	16,17	Yüksek Nitelikli Çalışanlar	10,59
Uzman Şefler	1,69	Çiftçiler	8,47	Beyaz Yakalı Çalışanlar	9,35
Uzmanlar	8,63	Vasıflı İşçiler	17,78	Profesyoneller	2,21
Yarı-Uzman Yöneticiler	0,36	Vasıfsız İşçiler	19,90	Çiftçiler	8,47
Yarı-Uzman Şefler	1,93	Tarım İşçileri	2,37	Niteliksiz Hizmet İşçileri	7,34
Yarı-Uzman İşçiler	19,98			Mavi Yakalı İşçiler	37,60
Vasıfsız Yöneticiler	0,64			Tarım İşçileri	2,37
Vasıfsız Şefler	1,89				
İşçiler	31,74				
Toplam	100,00		100,00		100,00

yüzdesi görülebilir. Wright ve Boratav şemalarında en kalabalık konumun işçi sınıfı olduğu görülüyor. Wright şemasında yarı uzman işçilerle beraber, işçi sınıfı %52'ye ulaşıyor. Boratav'da da bu oran, son üç konum birlikte, %47'lik bir bölümü oluşturuyor. Goldthorpe şemasında, ücretliler, hizmet sınıfı ve beyaz yakalılar arasında da bölündüğünden konumlar arasında keskin farklar bulunmuyor. Goldthorpe dağılımında işçiler, toplam %40 iken, en büyük grup %21 ile küçük burjuvazi oluyor. Goldthorpe ve Boratav şemalarında, sınıf konumları daha düzenli dağılırken, Wright'ın şemasında bazı konumların çarpıcı derecede küçük kaldığını görüyoruz. Yönetici sınıflarına baktığımızda, üç ayrı uzmanlık ölçüsüne göre ayrıldıklarından yüzde, 0.40, 0.36 ve 0.64 gibi varla yok arası niceliklerle karşılaşıyoruz. Onların dışında, yine bu üçlü dağılım sayesinde, şef konumlarınında görece ufaldığına tanık oluyoruz.

Şemaların Türkiye verilerine oturuşuna baktık. Şimdi bir de fikir edinme açısından, sanayileşmiş iki ülke, ABD ve İsveç ile bir karşılaştırma yapalım.

Şekil 1 Şemaların Üç Ülkeye Dağılımı Wright-Goldthorpe)

İlk grafikte sergilenen Wright şemasının, ABD ve İsveç'te, Türkiye'ye göre çok daha düzenli dağıldığını söyleyebiliriz. Şüphesiz bir sınıf yapısında, sınıfların düzenli yüzde dağılımlarına sahip olması bir kriter değil. Ancak, kuramsal açıdan da çok fazla önemli olmayan ayrımlardan oluşan, çok küçük konumların ortaya çıkmasının da üzerinde durulması gerekir. ABD ve İsveç gibi, *hizmet sınıfının yoğun olduğu* toplumlarda, Wright'ın yönetim ve beceri sömürüsü vurgusunun daha anlamlı olduğunu bu resimden de görüyoruz. Özellikle yönetici, şef ve uzman konumlarında, ABD ve İsveç verileri yüksek oranlardayken, Türkiye'de böyle değil. Basit meta üretiminin, diğer ülkelere göre daha yaygın olduğu Türkiye'de, uzmanlık gerektiren, hizmet işlerinden çok, küçük burjuvazi ve çiftçiliğin yaygın olduğu görülüyor.

Aynı portreyi Goldthorpe şemasına ait grafikte de izleyebiliyoruz. Görüldüğü gibi hizmet sınıfı Türkiye'de ABD'nin yarısı kadar bile değildir, İsveç'in yarısına yakındır. Küçük burjuvazi ise ABD'nin yaklaşık yedi, İsveç'in dört katı civarındadır. Çiftçilerin oranı da, Türkiye verilerinin oranı gerçek Türkiye verilerinden düşük olduğu halde (%8.47 / %34), ABD ve İsveç'ten oldukça yüksektir.

SINIF TUTUMU

Şemaların demografik dağılım bilgilerinden sonra, sınıf ayrımlarını ideolojik boyutta izlemek ve şemaların bu ayrımları ayırt etme becerilerini görmek amacıyla sınıf tutu-

mu değişkeninden yararlandım. *Sınıf tutumu*, Wright'ın araştırmalarında kullandığı bir değişken. Wright 1985 çalışması için sekiz sorudan oluşan Likert tipi bir ölçek hazırlamış ve bu ölçek pek çok ülkedeki araştırmalarda kullanılmış. Bu çalışmada da, Değerler araştırması veri setinde bulunan, Yılmaz Esmer'in 'sağ-sol cetveli' diye adlandırdığı bir cetvelden yararlandım. Orijinalinde her biri on puan değerinde yedi sorudan oluşan bu ölçek, Wright'ın ölçeği ile uyum içindedir. Değerler Araştırması çerçevesinde, ankete katılanlara, okunan cümleye katılma derecelerini gösterecek şekilde birden ona kadar bir sayıyı işaretlenmeleri istenmiş (0-5 arası katılmıyorum, 5-10 arası katılıyorum bölgeleri). Böylece anketler sıfır ile on arasında, *uç sağ* ve *uç sol* olarak tasnif edilebilirler. Ancak, eldeki bu ölçeği, sonuçları daha kolay gözleyebilmek amacıyla, anlamlı bir sıfır noktası teşkil edilebilsin diye, –4 (sağ), +4 (sol) arasında değişen bir sınıf tutum ölçeğine dönüştürdüm. Yani yalnızca puanlama sistemi değişti. Orijinalde ki yedi soru da, güvenilirlik açısından beş soruya indirgendi. Şöyle ki, ölçekten çıkarılan iki sorunun (V131, V132), *sağ-sol* eğilimleri ya da *sınıf tutumunu* ölçme yetenekleri tartışmalıydı. O nedenle 30 kişilik bir gruba uyguladığım güvenililirlik testi bu sorular açısından olumsuz sonuçlar verdi. Ölçekteki sorular Ek 2'de bulunabilir. Burada sorular incelendiğinde sol kolonun *sol değerleri*, sağ kolonun ise *sağ değerleri* temsil ettikleri görülecektir. Değerlendirmeler –4 en *sağ*, +4 en *sol* olarak yapılacaktır.

Ortalama Sınıf Tutumu Değerleri

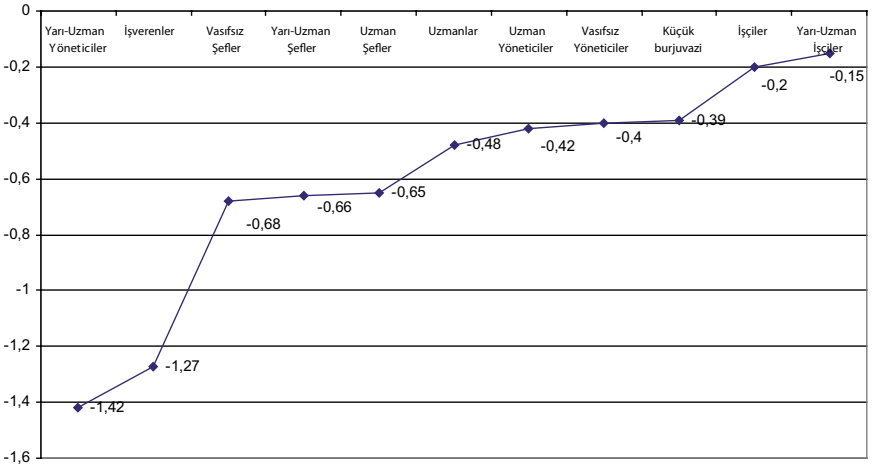
Wright Sınıfları		**Goldthorpe Sınıfları**		**Boratav Sınıfları**	
İşverenler	-1,27	Servis Sınıfı	-0,66	İşverenler	-1,27
Küçük Burjuvazi	-0,39	Küçük Burjuvazi	-0,48	Küçük İşverenler	-0,48
Uzman Yöneticiler	-0,42	Rutin Beyaz Yakalılar	-0,39	Yüksek Nitelikli Çalışanlar	-0,51
Uzman Şefler	-0,65	Çiftçiler	-0,01	Beyaz Yakalı Çalışanlar	-0,47
Uzmanlar	-0,48	Vasıflı İşçiler	-0,19	Profesyoneller	-1,03
Yarı-Uzman Yöneticiler	-1,42	Vasıfsız İşçiler	-0,14	Çiftçiler	-0,01
Yarı-Uzman Şefler	-0,66	Tarım İşçileri	0,02	Niteliksiz Hizmet İşçileri	-0,31
Yarı-Uzman İşçiler	-0,15			Mavi Yakalı İşçiler	-0,16
Vasıfsız Yöneticiler	-0,40			Tarım İşçileri	0,02
Vasıfsız Şefler	-0,68				
İşçiler	-0,20				

Tabloda her üç şema için oluşan ortalama sınıf tutumu değerleri görülüyor. Tablonun yansıttığı en bariz sonuç, herşeyden önce, tarım işçileri hariç, tüm değerlerin sıfırın altında oluşudur. Yalnızca tarım işçileri, çok az bir farkla (0,02) pozitif bir değer görebiliyoruz. Hatırlanacağı gibi veriler 1990 ve 1995 olmak üzere iki farklı zaman diliminde toplanmıştı. Yukarıda ki değerler, iki araştırmanın toplam örnekleminden çıkarılmıştır ve tüm örneklemin ortalama değeri –0,33'tür. Bu iki dalga ayrı ayrı değerlendirildiğinde, 1990 ortalamasının 0.02, 1995 ortalamasının ise –0,52 olduğu gördük. Yılmaz Esmer'e (1999) göre bu sonuç, beş yıllık periyotta Türk toplumundaki, liberal

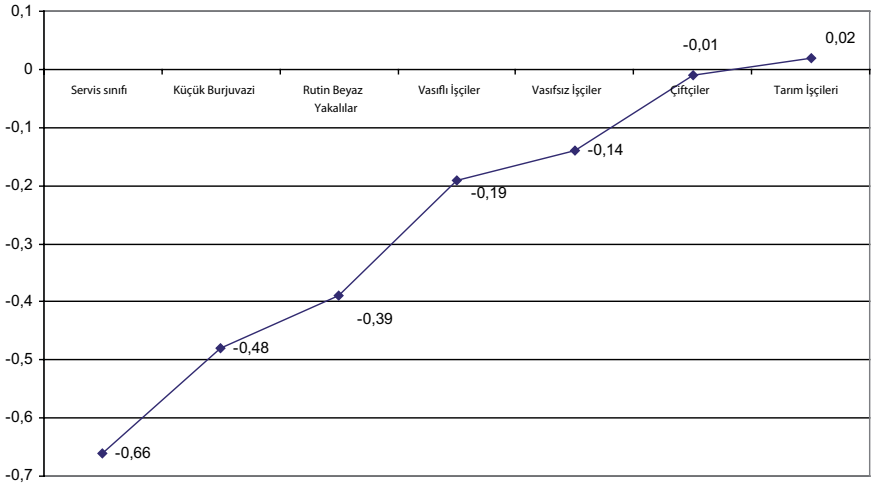
ekonomi, rekabet, gelenek, statüko anlamında bir sağcılaşma eğilimini gösterir. Hatırlanacağı gibi 1989 yerel seçimlerinde bir sosyal demokrat parti, (SHP) birinciydi. Bu sonuç yerini, 1991'de merkez sağ bir partiye, (DYP, %27), 1995'te de radikal dinci bir partiye (RP, %21) bıraktı. Bu olgularda, verilerdeki sağcılaşmayı doğrular niteliktedir. Dolayısı ile, zaten sağ yönelimlerin daha güçlü olduğu Türk toplumuyla, tablodaki negatif değerler uyum içindedir.

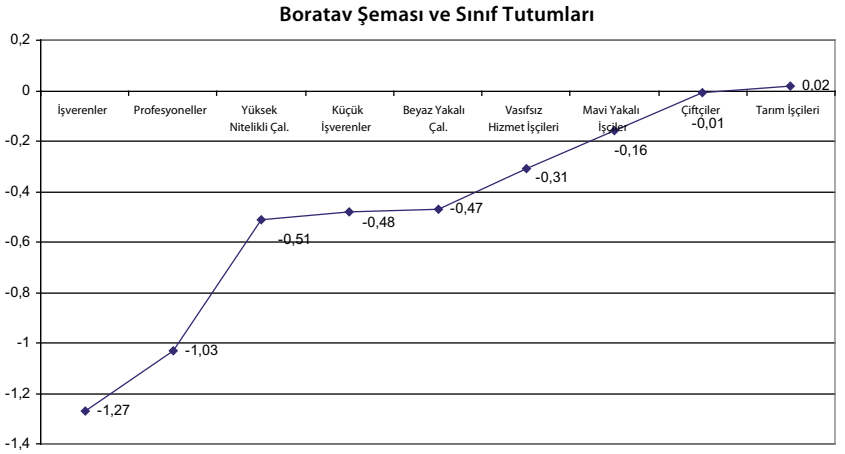
Durumun çarpıcılığını daha net ortaya koymak için bu grafiklere bakarsak sınıf konumları arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde görüyoruz. Grafikler, sınıfların ayrışmalarını açık biçimde sergiliyor. Wright'ın şemasında fazla sayıda konum bulunduğundan, tutum değerleri de, belli bölgelerde öbeklenmiş.

Wright Şeması ve Sınıf Tutumları

Goldthorpe Şeması ve Sınıf Tutumları

En sağ tutumlar yarı uzman yönetici, işveren ve vasıfsız şef konumlarında gözlenirken, *yarı-uzman yönetici* ve *işverenlerin* orta gruptan koptuğu ve en sağ durumda oldukları söylenebilir. Onları izleyen orta blok, birbirine yakın yedi sınıf konumu içeriyor. İşçi sınıfı ise, iki sınıf konumu birlikte, karakteristik özelliğine uygun olarak, ölçekte en solda kalmış. Genel beklentiyi karşılamakla beraber, Wright'ın şeması, keskin ayrımlar ortaya koymamaktadır.

Goldthorpe şeması ise, *hizmet* ve *emek kontratları* (Goldthorpe & Erikson, 1992) arasında ki çelişkiyi net bir şekilde yansıtıyor. Görüldüğü gibi, *hizmet sınıfı, küçük burjuvazi* ve *rutin beyaz yakalılar*, üretimin içinde olan diğer dört sınıf konumundan ayrılarak daha sağ bir koalisyon içine girmişler. Bu sonuç, Goldthorpe'un hizmet sınıfları/emek sınıfları dikotomisini destekler nitelikte.

Boratav'ın şemasına geçersek, Goldthorpe'un şemasında, eksik olan sınıf ilişkilerindeki mülkiyet boyutunu, şeffaf bir şekilde görebiliyoruz. Boratav şeması, hem mülkiyet ilişkilerini hem de hizmet/emek çelişkisini hesaba kattığından sınıflar açık biçimde kristalize olmuşlar. Bu şemada ortaya çıkan eğri, bir merdiven gibi, kapitalist, işçi sınıfı ve orta sınıf bloklarını sergilemekte. Bu iki şemada görülen kayda değer bir diğer sonuçta, en sol tutumun çiftçiler ve tarım işçilerinden gelmesi. Toplumun en kalabalık kesimi köylüler ve politik anlamda eskiden beri muhafazakar ve sağ partilerin oy deposu olarak bilinirler. Marx'ın da sınıf olma potansiyelini, atomlarının bir moleküle dönüşmesi anlamında zayıf gördüğü (Marx, 1990) bir kesim köylülük. Ancak buradaki sonuçlar, onların, daha eşitlikçi ve rekabetten uzak, sakin bir toplum düzenine meyil ediyor olduklarını gösteriyor olabilir.

Bu üç şemaya göre sınıf tutumlarına baktıktan sonra, şunu özellikle belirtelim: Tüm bu tabloların amacı, sınıf şemalarını karşılaştırmak değildir. Çünkü Wright'ın belirttiği gibi; 'sınıf şeması X'in sınıf şeması Y'den herhangi bir kritere göre (örneğin regresyonda daha yüksek R^2 değeri vermesi, ya da daha düzenli dağılımlar sunması)

daha "iyi" olduğunu kanıtlaması demek, illaki, X'in gerçekten kuramsal, kavramsal olarak daha iyi olduğu anlamına gelmez. Daha büyük bir olasılık, X'de, Y'den daha iyi sınıf tasnifi yapılmış olmasıdır'. Derdimiz, bu gerçeği aklımızda tutarak, Türkiye'de, ideolojik tutumlar açısından, sınıfların kırılım noktalarını gözlemeye ve bu kırılımların hangi kalıba daha iyi oturduğuna bakmaya çalışmaktı sadece.

TARTIŞMA

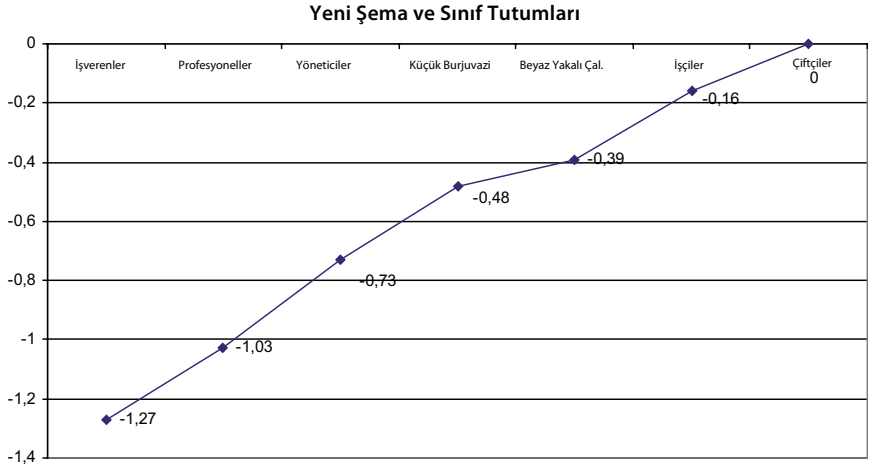
Yukarıdaki bilgilerin ışığında, her üç şemanın güçlü yönlerini alarak eldeki verilere daha iyi oturacak bir şema olabilir mi? Öncelikle kuramsal temelde bakalım. Boratav (1991, 1995), sınıf kavramını, üretim ilişkileri bağlamında değerlendirse de, son şemasında *mesleksel sınıf* yaklaşımının da esintilerini görmekteyiz. Kitabında da zaten kentsel sınıfların ücretliler kısmını mesleklere göre belirlediğini söylüyor. Goldthorpe ise sömürü ilişkilerini dışlayıp, sömüren/sömürülen çelişkisini sınıf yaklaşımından tamamen çıkarınca, sınıftan değil de daha çok katmanlaşmadan bahsediyor diye yorumlanabilir. Bununla birlikte, Wright'ın üçlü sömürü mekanizmalarından ürettiği şeması, kuramsal olarak uygun görünse de, Türkiye'deki sosyal formasyona henüz pek hitap etmemekte.

Türkiye'yi Orta Doğu liginde değerlendirip, ona uygun sınıf modelleri önerenler de mevcut (Richards, A. & Waterbury, J., 1990). Ancak ekonomik ve yapısal dönüşümlerin, sınıf oluşumundaki önemli rolü düşünüldüğü zaman, Türkiye'de, arkaik çelişkilerin, halen toplumsal hayatı ciddi şekilde etkiledikleri halde, kapitalist sistem tarafından ehlileştirildikleri iddia edilebilir sanıyorum. Örneğin, Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki onyıllar boyunca, Türkiye'de, ordu mensuplarını da içeren bir bürokratik sınıf hakimiyetinden söz edilebilirdi. Fakat bu sınıfın, günümüzde, küresel kapitalizmin de yardımıyla, kapitalizmin klasik aktörleri, mesela, burjuvazi, yeni ve eski orta sınıf içinde, eridiği gözlemlenebilir. Türkiye'de ne ordunun, ne de bürokratların kapitalist yaşam biçimine bir itirazları olmayıp, daha çok, kendi ayrıcalıklı orta sınıf dünyalarını tehdit eden, *modern Türkiye* düşmanlarına karşı, burjuvazi ile bir pakt içinde oldukları aşikar diye düşünüyorum.

Sonuç olarak, Türkiye toplumsal formasyonu, kapitalizmin egemenliğinde, basit meta üretimini ve devletçiği içeriyorsa, belirginleşebilecek sınıflar kabaca, çiftçiler/küçük üreticiler (küçük burjuvazi), işverenler, işçiler ve yöneticilerdir. Ayrıca temel sınıfların yanısıra, kentlerde artık kendini ayırt ettiren, yeni orta sınıf da hesaba katıldığında, Türkiye'de sınıflardan bahsederken, kanımca yöneten-yönetilen çelişkisi ve beceri sömürüsü gibi kavramlara da ihtiyaç var. Boratav'ın şeması, yönetim sömürüsü hariç, bu sınıfları fazlasıyla içeriyor. Ancak, daha açıklayıcı bir sınıf şeması için, beceri sömürüsünün izdüşümleri olan, *yüksek nitelikli* ve *beyaz yakalı çalışanlar* konumlarını, yönetim ilişkilerini de içeren, *yönetici/şefler* ve *beyaz yakalılar* olarak değiştirmek daha anlamlı olacak. Böylece emek sömürüsünün yanısıra, yönetim ve beceri sömürüleri de izlenebilir. Bu nedenle y*üksek nitelikli çalışanlar* konumunu,

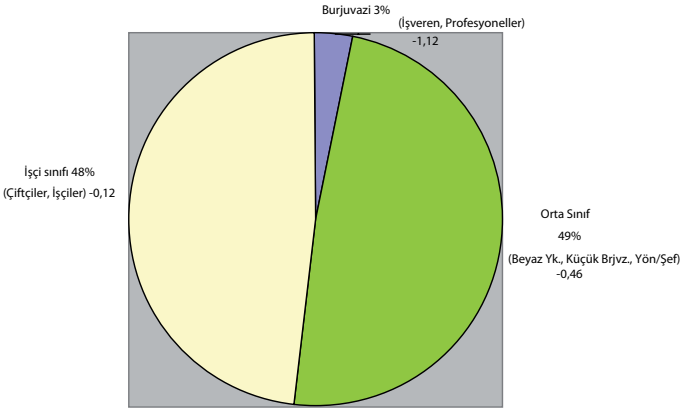
kişilerin yönetim sermayelerine göre, *yönetici/şefler* ve *beyaz yakalılar* konumlarına dağıttım. *Niteliksiz hizmet işçileri* ise, tutum ve yoksunluk açısından beyaz yakalılarla mavi yakalılar arasında görünüyorlar. Ancak sınıf kültürü ve ayrıcalıkları bakımından beyaz yakalı dünyaya daha yakınlar. Goldthorpe şemasında da rutin beyaz yakalılar içinde kalan bu konumu ayrı bir sınıf konumu olarak kalmalarına gerek görmeyip, *beyaz yakalı çalışanlara* ekledim. Aynı mantıkla, *çiftçiler* ve *tarım işçilerini* de, aralarındaki tutum değerinin de küçüklüğü göz önüne alarak, *çiftçiler* konumunda birleştirdim. *İşverenler, işçiler* ve *profesyoneller* şemada aynen kaldı. İlk iki sınıf zaten kapitalist sisteme ait en temel sınıflarken, *profesyonellerin* tutum değeri belirgin bir farklılık arz ettiğinden olduğu gibi bırakılmasında fayda gördüm. Bu konum, kendi işlerini yapmaları açısından *küçük burjuvaziye*, beceri ve yönetim sermayeleri açısından da *yönetici/şeflere* de eklenebilirdi. Fakat, konumlarının, işveren, küçük burjuva ve yöneten, uzman kültürleriyle harmanlanmış kendine özgü durumu, ayrı bir sınıf konumu olarak kalmalarına sebebiyet verdi.

Böylece elde edilen şema, son haliyle şu sınıf konumlarını içeriyor: *İşverenler, profesyoneller, yönetici/şefler, küçük burjuvazi, beyaz yakalı çalışanlar, işçiler* ve *çiftçiler*. Bu şemaya ait sınıf tutum değerleri grafikte görülebilir. Yapılan modifikasyonlar, şekilde görüldüğü gibi, sınıf tutumuyla, sınıf konumları arasında neredeyse doğrusal bir ilişkiyi ortaya çıkarttı. Tutum değerleri, *işverenler* ve *çiftçiler* için, -1.27 ve 0.00 arasında değişiyor. Sömürü yaklaşımına uygun olarak, i*şverenler, profesyoneller* ve *yönetici/şefler*, en sağ tutumu sergilerken, *çiftçiler* ve *işçiler* görece daha sol değerlere itibar ediyorlar.

Son olarak, bu sınıf konumlarının meydana getirebileceği olası sınıf koalisyonlarına bakmak için, burjuvazi, işçi sınıfı ve orta sınıftan menkul, üçlü ayaklı bir sınıf yapısı alındı. Koalisyonlarda, burjuvazi; *işverenler* ve *profesyonellerden*, işçi sınıfı, *işçiler* ve *çiftçilerden*, orta sınıf da, *yönetici/şefler, küçük burjuvazi* ve *beyaz yakalı* çalışanlardan meydana geldi. *Beyaz yakalı çalışanlar*, işçi sınıfı ile orta sınıf arasında sınırdayken, *yönetici/şefler*, burjuvazi ve orta sınıf sınırındadır.

Sınıf Koalisyonları ve Sınıf Tutumları

Yukarıdaki analizler, sınıfların Türkiye'de de görme mesafesi içinde olduğunu destekler niteliktedir. Sınıflar üzerine batılı tartışmalara baktığımızda, konunun daha çok sınıfların ölüp ölmediğine ilişkin olduğunu görürüz. Sınıfların bittiğini iddia edenler (Clark & Lipset,2000; Pakulsky & Waters, 1995), bu tezi, genellikle oy verme davranışı araştırmalarında, oy vermede sınıf etkisinin kalmadığı sonuçları ile kanıtlamaya çalışırlar. Sınıfsal oy verme, *kendi için sınıf* aşamasının önemli ölçütlerinden olsa da, sınıfların mevcut olup olmadığını belirleyecek bir referans noktası değildir. Üstelik, bu durum, batılı araştırmacıların aradığı sınıf davranışı olan, *işçi sınıfı* sol partiye oy verir, *orta ve üst sınıf* muhafazakarlara, kliği, Türkiye gibi ülkelerde sınıf davranışından beklenebilecek şablon olmayabilir. Bu yazıda, politik davranışlardan ziyade, Türkiye toplumsal yapısının zorladığı sınıf ayrışmalarını belirginleştirmeye çalıştık. Elimizdeki veri seti, siyasi davranış, kültür gibi bunun çok ötesinde çalışmalara da olanak vermekle beraber, bunları, bir makale sınırını zorlamamak için başka yazılara bıraktık.

Analizlerin öne çıkardığı bu koalisyonlar, şüphesiz, zaman ve mekan bağımlıdır. Tutumların 1990 ve 1995 arasındaki değişimi bunun kanıtlarından biri. Bununla birlikte, temel sınıf konumları, orta-uzun dönem yapısal, ekonomik dönüşümlere bağımlı ve bu anlamda daha rijittir. Ancak, bu sınıf konumlarının konjonktürel refleksleri ve olası sınıf ittifakları, esnek ve değişkendir. Bunu eski ve yeni orta sınıfları düşündüğümüzde daha açık görürüz. Bu sınıfların tutumları, dönemsel çıkarlarına bağlı olarak, burjuvazi ve işçi sınıfı arasında salınırlar. Örneğin, Türkiye'de 2001 başlarında yaşanan ekonomik krizin ardından, ilk vandal gösteriler esnaf ve sanaatkarlardan gelmişti. Toplumun bu katmaları, Türkiye'de genellikle, milliyetçi, muhafazakar ve irticai hareketlerin tabanı olagelmiştir (Ergil, 1980). Türkiye tarihinde, bu kesimlerin yoğun olarak katıldığı, mevcut statüko, güçler ve değerleri koruyan, muhalifleri ezmeye çalışan hareketler hatırlanabilir. Fakat iş, son krizde olduğu gibi

ekonomik çıkarlara geldiğinde, statükoyla ipleri ilk koparan, işçi sınıfı değil küçük burjuvazi oldu. Benzer gözlemler yeni orta sınıflar içinde yapılabilir. Krizden önce liberal ekonomi desteğinin yüksek olduğu bu grup, finansta, medyada, bilişimde ve sanayide yaşanan pek çok sıkıntı ve işten atılmalar sonucunda kendilerini ezilen sınıflara yakın bir yerde buluvermişlerdir. Mağdurların ve onları izleyenlerin, medyaya ve sanal dünyaya yansıyan günah çıkarmaları bu değişimin göstergelerindendir. Bu sınıf, Wright'ın 'çelişkili sınıf konumlarına' tam olarak uymaktadır. Kendilerinin görece iyi durumda oldukları, tenis oynayabildikleri, hafta sonu brunch'a gidebildikleri zamanlarda, liberaldirler, ötesinde, ne olabilecekleri yine ekonomik ve politik dengelere bağlıdır. Şekilde en büyük sınıf bloğu % 49 ile orta sınıftır. Bu resim, kriz sonrası çekilseydi, muhtemelen çok daha küçük bir orta sınıfla, farklı bir resim izlerdik.

EK 1

Sınıfları şemalara yerleştirirken kullanılan sorular ve bu sorulara ait istatistikler aşağıda sunulmuştur:

V217) Eğitim düzeyiniz nedir?

1990	Sayı	%	1995	Sayı	%
Yok	16	1.56	Yok	9	0.48
İlk okul terk	150	14.6	İlk okul terk	125	6.67
İlk okul	57	5.55	İlk okul	66	3.52
Orta okul	411	40.02	Meslek/Hatip lisesi terk	714	38.08
Düz lise	108	10.52	Meslek/Hatip lisesi	179	9.55
İmam hatip lisesi	100	9.74	Düz lise terk	36	1.92
Meslek lisesi	11	1.07	Düz lise	469	25.01
Üniversite	39	3.80	Üniversite terk	7	0.37
Lise öğrencisi	84	8.18	Üniversite	30	1.60
Üniversite öğrencisi	15	1.46	Yanıtsız	240	12.80
Yanıtsız	36	3.51			

V220) Çalışma durumunuz nedir?

	1990	%	1995	%
Tam Zamanlı Çalışan	221	21.46	537	28.16
Yarı Zamanlı Çalışan	55	5.34	41	2.15
Kendi İşi olan	146	14.17	270	14.16
Emekli	57	5.53	174	9.12
Ev Hanımı	346	33.59	602	31.57
Öğrenci	57	5.53	131	6.87
İşsiz	94	9.13	75	3.93
Diğer	31	3.01	42	2.20
Yanıtsız	23	2.23	35	1.84

V221) Mesleğiniz nedir?

	1990	%	1995	%
10 kişiden fazla çalışanı olan bir kurumun yöneticisi/sahibi	5	0.49	23	1.21
10 kişiden az çalışanı olan bir kurumun yöneticisi/sahibi	93	9.03	246	12.90
Profesyonel çalışan (avukat, muhasebeci, öğretmen vb.)	66	6.41	133	6.97
Şef (ofis çalışanı)	12	1.17	51	2.67
Ofis çalışanı	80	7.77	217	11.38
Formen, şef	10	0.97	33	1.73
Uzman mavi yakalı	76	7.38	151	7.92
Yarı uzman mavi yakalı	71	6.89	135	7.08
Vasıfsız mavi yakalı	102	9.90	60	3.15
Çiftçi (kendisinin)	64	6.21	54	2.83
Tarım işçisi	13	1.26	15	0.79
Ordu mensubu, güvenlik görevlisi	4	0.39	13	0.68
Hiç işi olmadı	416	40.39	204	10.70
Yanıtsız	18	1.75	572	29.99

EK 2

Tutum Ölçeği

V125) Kişisel çabayı teşvik için gelirler daha da farklı olmalıdır	-4, -3, -2, -1, 0, 1, 2, 3, 4	Gelirler daha eşit olmalıdır
V126) İşyerlerinde, sanayide daha fazla özel mülkiyet olmalıdır	-4, -3, -2, -1, 0, 1, 2, 3, 4	İşyerlerinde, sanayide daha fazla devlet mülkiyeti olmalıdır
V127) Kişiler kendi geçimlerinden kendileri sorumlu olmalıdır	-4, -3, -2, -1, 0, 1, 2, 3, 4	Devlet vatandaşların geçimlerini teminde daha fazla sorumluluk almalıdır
V128) Rekabet iyi birşeydir	-4, -3, -2, -1, 0, 1, 2, 3, 4	Rekabet zararlıdır
V130) Bu dünyada herkese yetecek kadar zenginlik vardır	-4, -3, -2, -1, 0, 1, 2, 3, 4	Birinin zenginliği başka birinin fakirliği demektir
V131) İnsan değişiklik yapmakta çok tedbirli davranmalıdır		İnsan değişiklikler konusunda gözüpek olmalıdır
V132) En doğru fikirler yılların deneyımından geçenlerdir		Yeni fikirler eskilerinden daha doğru olur

KAYNAKÇA

Belek, İ. (1999) "Sosyal Sınıf, Eğitim, Gelir ve Mahalle; Hangisi Sağlığın En Önemli Belirleyenidir?", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 99 / 1-2.

Boratav, K. (1991) *Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yayınevi.

Boratav, K. (1995) *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Clark, T. N. & Lipset, S. M. (2000) *The Breakdown of Class Politics*, JHUP.

Devlet İstatistik Enstitüsü. *Hanehalkı Emek Gücü Veritabanı*, http://lmisnt.pub.die.gov.tr/

Duke, V. and Edgell, S. (1987) "The Operationalisation of Class in British Sociology", *The British Journal Of Sociology*, Vol. 37 No 4.

Ergil, D. (1980) "Turkey", J. M. Landau, E. Özbudun and F. Tachau (der) *Electoral Politics in the Middle East: Issues, Votes and Elites* içinde, London, Croom Helm.

Esmer, Y. (1999) *Devrim, Evrim, Statüko: Türkiye'de Sosyal, Siyasal, Ekonomik Değerler*, İstanbul: TESEV

Goldthorpe, J. (1996) "Class Analysis and the Reorientation of Class Theory: The Case of Persisting Differentials in Educational Attainment", *The British Journal of Sociology*, Vol. 47, No 3.

Goldthorpe, J. H. & Erikson, R. (1992) *The Constant Flux*. Clarendon Press, Oxford.

Inglehart, R. vd. (2000) *World Values Surveys and European Values Surveys, 1981-1984, 1990-1993, and 1995-1997 [Computer File]*, ICPSR Version.

Köse, A.H. & Öncü, A. (2000) *Kapitalizm, İnsanlık ve Mühendislik*, Ankara: TMMOB Yayınları.

Marx, K. (1990) *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*. Ankara: Sol Yayınları.

Pakulsky, J. & Waters, M. (1996) *The Death of Class*, Sage Publications.

Richards, A. & Waterbury, J. (1990) *A Political Economy of the Middle East*, Westview Press

Whelan, C. (2000) *Poverty, and Social Exclusion*, ECSR Yaz Okulu'nda Sunulan Makale, Nuffield College, Oxford.

Wright, E. O. (1985) *Classes*, New York: Verso.

Wright, E. O. (1997) *Class Counts*, Cambridge University Press.

Class Analysis and Class Chemas: An Emprical Approach to Turkish Case

Class analyses continue to take place in social sciences. Many sociologists and political scientists are using class concepts to understand the dynamics behind several social events such as inequality, deprivation or voting. While European and American sociologists are conducting grand research projects and analyses on class relations of their societies, it is not possible to observe similar attempts for Turkey. Although Turkey was not included in the corresponding cross-national projects there are still few researches on empirical analyses of classes in Turkey.

The main object of this paper, then, is to test the hypothesis that; even though Turkey is a developing country, class relations or class behaviours are apparent and they could also be observed by empirical analysis. In order to test this hypothesis, data collected for the World Values Surveys (Inglehart, 2000) are used. As a second object of the study, data is operationalised by different class schemas including Wright (1985), Goldthorpe (1992) and Boratav (1995). It is intended to elaborate the class schema which has a better flexibility of reflecting the yield points in Turkish class structure.

The analyses have shown that the crystallization of classes in Turkey is beyond the *class in itself – class for itself* distinction. Classes could well be observed in terms of class attitudes. It is also apparent from the results that classes are separated with respect to exploitation within production relations.

Soru-Cevap Bölümü

Soru (Nail Satlıgan): Tülin Öngen hocanın söylediklerinin çok büyük bir bölümüne katılıyorum yani sadece katılmadığım bir nokta var, onu belirtmek istiyorum: Şimdi, işçi sınıfının ayrıcalıklı durumunun öncü rolünü gerekçelendirirken şöyle bir şeyden söz etti. Bir önceki üretim tarzının olduğu kadar bir sonraki üretim tarzının da doğrudan üreticisi olmak sadece işçi sınıfına özgü bir özelliktir dedi. Şimdi, ben bu önermeye katılmıyorum. Kapitalizmle sosyalizm söz konusuysa kapitalizmin doğrudan bir işçi sınıfı yok. Tek başına değil başka üretici sınıflar da var, köylüler gibi. Ama kapitalizmi izleyecek olan üretim tarzı, buna ister sosyalizm diyelim, ister komünizm diyelim, sınıfsız bir üretim tarzı olmak durumundadır. Dolayısıyla, başkalarından farklı olarak, başka sınıflardan farklı olarak doğrudan üretici olan bir sınıfın varlığından söz edilemez. Şimdi, tam olarak anlaşıldı mı bilmiyorum.

Bu konuda çünkü yanlış bir malumat var, yaygın. Yani sosyalizmle komünizmi birbirinden ayırıyor. Oysa Marx'ın "Gotha Programı'nın Eleştirisi"nde söylediği gibi, sosyalizm komünizmin ön aşaması, komünizmin erken aşaması. Yani, komünizmden farklı bir aşama değil, komünizmin içinde bir aşamadır. Ama, bu aşama içinde sınıfların ve devletin ortadan kalkmış olması esastır. Yani, bu benim bir itirazım.

Poulantzas konusunda bir de müsaade ederseniz, Fatma arkadaşın söylediklerine, büyük bir hayal kırıklığına kapıldığımı söylemek zorundayım. Yani, söylediklerinin yüzde doksan dokuzu yanlıştır, itibar etmeyiniz. Poulantzas'a Stalinci dedi, alakası yok. Mandel'in oldukça geniş bir sınıf tanımı yaptığını söyledi. Şimdi, demin ben Hikmet Kıvılcımlı'nın ücret karşılığında başkasının yanında çalışan, emek gücünü satan herkes diye bir tanım yaptığını söyledim. Mandel'in tanımı bundan çok daha dardır. Çünkü, fiziksel kullanım değeri üretmeyen emekçileri üretici saymaz hiçbir zaman. Şimdi, Arjantin'de devrim olacaktı olamadı dedi. Yani Arjantin'de bir devrim durumunun nesnel koşulları var mıydı? Yani yöneticiler eskisi gibi yönetemiyordu, yönetilenler eskisi gibi yönetilmek istemiyordu. Ama, Lenin'de devrim durumunu tayin eden bir de sübjektif koşul var. Yani, o yönetilmek istemeyenleri getirecek, yönetecek, onlara öncülük yapacak bir örgüt. Böyle bir şey var mıydı Arjantin'de?

Her neyse, yani Poulantzas olsun, Mandel olsun başkaları olsun, bunlar hakkında konuşurken, bunlar bizim esin kaynaklarımız, düşünce kaynaklarımız. Yani, çok daha mütevazı, dikkatli bir dil kullanmamız lazım. Bu insanları işte o öncücüydü, gerilla

varsa oraya giderdi… Mandel'in 1968'de öğrenci hareketi vardı. Öğrencilerden ya da gerillalardan her hangi bir toplumsal devrimin siyasi öncülüğünü beklemek yani, bu çok değerli marksiste yakışmaz, bize de yakışmıyor. Daha mütevazı olmalıyız.

Tülin Öngen: Ben sadece kendimle ilgili hemen bir şey çok tabi haklıydı terminolojik olarak doğrudan üretici kapitalistik bir kategoridir. Ama ne kastettiğimi hepinizin anladığından eminim. Yani bu terminolojik bir dil sürçmesi dışında kastettiğim şeyin ne olduğunun çok açık olduğunu düşünüyorum.

Soru (Hakan Güneş): Ben bir açıklama sorusu sormak istiyorum daha fazla bilgilenmek için Ahmet arkadaşımıza. Yılmaz Esmer'in sağ sol cetveline dayalı olarak yaptığınız o sınıf tutumları kategorizasyonunda bize üç düşünürün pozisyonlarını test edecek bir takım tablolar, sonuçlara vardırdınız gerçekle uyumunu görmemiz için. Sonra en son herhangi üç isme de başvuru yapmaksızın bir çizelge çıkardınız. Burada ifade ettiğiniz sizin kendi sadeleştirdiğiniz değil mi? Tamam peki bu sadeleştirmeye giderken hangi noktaları temel aldığınızı yani neye bakarak böyle bir sınıflandırma yaptığınızı biraz daha açarsanız iyi olur kanaatindeyim. Yani bilgilendirme açısından soruyorum. Teşekkürler.

F. Ülkü Selçuk: Ben de birkaç şeyi düzeltmek istiyorum. Mandel'in kelimeleriyle en azından ben okursam işçi sınıfı tanımlamasını daha doğru olur. Birincisi Mandel'den başlıcam. Burada hepsinin kaynakçası var. Poulantzas konusunda birazdan söyleyeceğim. Poulantzas kendi zamanındaki komünist partilerdeki Stalinizmi eleştirmekle birlikte yine de belirli açılardan halk cepheci politikaları anlamıyla biraz daha sempati duyduğunu düşündüğümü söyleyebilirim. İkincisi Mandel yüzde doksan dokuzu yanlış dediniz burada kaynakça listesi var. Mandel'in Marksist Ekonomi Kuramına giriş. 1991'de basılmış. İstanbul Ünlü yayıncılık. Okuyorum. Sayfa 38. yani işte bir sürü kriterler var. Ellerinden başka bir şeye sahip olmayan varlığını sürdürmek için gerekli araçları işgücünü satarak elde eden işgücünü hem de üretim araçlarını kapitalist sahiplerine satmak durumunda olan yeni bir sınıfın ortaya çıkmasıdır. Kapitalizmin ayırt edici özelliklerinden bahsederken. Ki bu sınıf da proletaryadır diyor Mandel. Üretim araçlarının ayrılması daha doğrusu kendisini bağımsız bir duruma getirmek için yetecek kadar gelire sahip olmaması. Bu cümle düşüklükleri benim değil çevirinin. Mandel yine aynı kitap 40. sayfa. Ayrıca yani siz de kendi kaynakçanızı gösterebilirsiniz. Mandel'in sınırlı tuttuğuyla ilgili bir şeyiniz görüşünüz vardı. Onu söyleyebilirsiniz tabii Mandel'in tüm kitaplarını okumadım okuduğum kadarıyla fakat duruşu budur. Toplam üç kaynak Class National Soviet Union, Marksist Ekonomi Kuramına Giriş Mandel Ünlü Yayıncılık, Marx'ın İktisadi Düşüncesinin Oluşumu Yazın Yayıncılık. Şimdi dolayısıyla hani yüzde doksanlık bir yanlışlık falan dediniz Polantzas'ın orda yorum yaptım doğrusunu isterseniz. O dönemki Stalinist partileri eleştirmiş olmakla birlikte

Halk Cephesi İttifakı yani çok açıkca bunu söylüyor içerisinde küçük burjuvaziye ayrıcalıklar tanıyarak, uzlaşma yaparak aynı zamanda en önemlisi küçük burjuvazinin işçi sınıfı örgütlerinin içinde temsil edilerek yer alması gerektiğini söylüyor.

Soru: Zincirlerinden başka kaybedecek şeyleri olmayanları da aynı şekilde ele alıyor musunuz?

F.Ülkü Selçuk : İşte bu Mandel'in bir tanımı var. Mandel'in yorumlamasıyla bu anlamıyla yakın. Sadece Mandel'i bu şekilde tanımlamıyor. Belirli bir noktada şey yapıyor. Fakat kendi içlerinde çok ciddi bir tartışma var. Örneğin Poulantzas baya küçük bir kitle için öyle bir paralellik var. Sınıf ittifakları içerinde küçük burjuvazinin işçi sınıfı örgütleri içinde temsil edilmesi gerektiğini söylemeye vardıracak kadar götürür. Siz üçüncü bir şey söylemiştiniz not almamışım. (Salondan Arjantin sesi yükseliyor.) Arjantin meselesiyle ilgili "Devrim mi olacaktı ki?" dediniz. Evet bence devrim olacaktı ve Arjantin'deki insanların önemlice bir kısmı da öfkeli. Çünkü şu anda bir burjuva hükümeti var, devrimci süreç kaçırıldı. İkili iktidar organları vardı. Fabrika işgalleri vardı. İşçiler iktidarı almak üzereydi, işsizlerle, işsiz kalan işçilerle. Evet sonuçta karşı-devrim yendi şuanda. Yeniden organizasyon süreci içinde takdir, sizin. Ama sınıf ittifaklarının siyasal önemini açıklar mısınız? "Devrimci kriterleri tamamlayamadığını düşünüyorum" diye bir soru gelmişti. Dolayısıyla önemi bu. Yani devrim sırasında ve devrimci süreç içerisinde kimlere ne kadar taviz vereceksiniz? İşçi örgütleri içerisinde diğer sınıfların bireyleri yer almalı mı almamalı mı? İttifakların sınırı ne olacak? Ayrı mı tutulmalı? Efendim iyice sınıftan işi çıkarıp artık bireyciliğe götürerek hani yurttaş katılımı vesaire üzerinden tanımlayacak olursak, bunun sınırı nerede çizilecek yurttaş sınırı üzerinden? Üretim araçları mülkiyetinin kamusallaştırılmasını gerektirir örneğin sosyalist devrim. Ön şartıdır bu, yeter şartı mıdır soru işareti. O noktaya bizi götürecek ittifaklar nelerdir? İttifaklar sırasında hata yaparsak eğer Almanya'da olduğu gibi Hitler'in iktidara gelmesi söz konusu olabilir mi? İspanya'da olduğu gibi devrimciler yenilir mi? İşte evet. Arjantin'de olduğu gibi devrim kaçırılır mı? Kaçırmaya hakkımız olduğunu düşünmüyorum, böyle bir şansımız olduğunu da düşünmüyorum. Arjantin'de büyük bir hata yapılmıştır. Ama itibar edersiniz, etmezsiniz bu ayrı bir mesele. Teşekkürler.

Ahmet Salih Aktaş: Ben hani sunarken de söylediğim gibi öncelikle verileri üç şemaya göre değerlendirdim. Birisi işte Neo-Marksist Goldthorpe ve Erikson şeması, diğeri Wright'ın, diğeri Boratav'ın Marksist şeması. Hani dediğim gibi, soru; görmek istediğim şey bu şemalardan hangisi bu sınıf ayrışmalarını daha iyi gösteriyor. Bu kopmaları daha iyi irdeleyebiliriz, görebiliriz. Bunu görmekti. Wright aşaması zaten dediğim gibi başka sorunlar da, problemler de çıkarttı. Hem çok fazla sınıf konumuna sahip ve anlamsız farklılaşmalar, anlamsız derece de küçük sınıf konumlarıyla karşılaşıyoruz falan. Görüldüğü gibi en son Boratav'ın şemasının böyle daha ideal bir

ilişki gösterdiğini saptadım. Oradan da, o şemayı biraz revize ederek daha bu ayrışmayı nasıl keskin bir şekilde görebiliriz. Onun için bir takım ekleme ve çıkartmalar yaptım. Özellikle kuramsal açıdan şu bence önemliydi. Dediğim gibi Boratav üretim ilişkileri üzerinden sınıfları tanımlıyor ama kentsel sınıfları tanımlarken biraz mesleksel sınıf yaklaşımına girmiş. Orda da bir sömürü vurgusu olsun diye ben kendimce düşündüm. Yani Wright'ın yaklaşımını o anlamda uygun buluyorum. Beceri sömürüsü ve organizasyonal sömürü, yönetim sömürüsü bence işleyebilecek kavramlar. Boratav'ın şemasında yüksek nitelikte çalışanlar diye bir konum vardı. Bu eğitim düzeyi yüksek, işte doktor, mühendis gibi insanları içeriyor ama, o şemada yönetim konumundan faydalanarak bir sömürü uygulayan insanları içeren bir sınıf konumu yoktu. O anlamda yöneticiler ve şefler diye bir konum ekleyip o yükseklikteki çalışanları orada ayrıştırdım. Bir de işçilerle tarım işçileriyle çiftçileri birleştirdim. Ve mavi yakalı hizmet işçilerini dediğim gibi beyaz yakalılara ekledim. Buradaki temel düşüncem dediğim gibi hem konumları sadeleştirip daha keskin ayrıntıları görebilmek, hem de kuramsal açıdan kendimce daha tutarlı bir hale getirebilmek.

Tülin Öngen: Hem bizim taraf olduğumuz hem de muhatap olduğumuz hem de bu tür meseleleri ele alışımızda, araştırmadan tutun, tartışmaya kadar, çok temel bir şeye dikkati çekmek istiyorum. Konuşmama da zaten bu uyarıyı yaparak ve hatta soruna dikkati çekerek, bir mayınlı arazide ben her zaman yürüdüğümün farkına vararak hareket ettim. Akademik pozisyonlarımızı, politik pozisyonlarımızın belirlediğini ama politik pozisyonlarımızın da bazen geriye dönük teorik okumalarımızı ve yorumlarımızı nasıl üstten belirleyebileceğini, bunu doğal karşıladığımı, bunun olması gereken, kaçınmamız gereken bir süreç olduğunu ama en azından ne yapdığımızı bilmemiz gerektiğini de düşünüyorum. Ve bunun nedenlerinin de farkında olmamız gerektiğini düşünüyorum. Arkadaşlar Marx bize, binlerce sayfa yapıt bırakan Marx bize bir sınıf kuramı bırakmadı. Sorunun nedeni buradan kaynaklanıyor. Yani sınıf kuramının merkezi dünyayı açan anahtar, dünyayı değiştirecek anahtar olmakla birlikte, sistematik tanımlanmış bir sınıf kuramı bırakmadığı gibi farklı yapıtlarında, farklı analiz düzlemleri, farklı sorunsallardan ötürü farklı tanımlamalar, farklı ayrımlar, farklı ölçütler de kullanmış bir düşünür, kurucunun kendisi. Örneğin özsözü okursanız oradaki sınıfları ele alış tarzı ve oradaki tarihsel hareketlerin formülasyonundan pekala başka bir sonuca varabilirsiniz. Kapitali ve 18 Brumaire'i okuduğunuz zaman da bir Marx'ın farklı bir yüzünü görebilirsiniz. Şimdi bu yapıldığı içindir ki; bu farklı okumalardan dolayı Marksizm içerisinde bu kadar çok farklı okullar ve bunların ne kadar az ne kadar çok, ne kadar hakiki ne kadar sözde olduğunu kişisel olarak tayin edebiliriz. Bu konuda görüş bildirebiliriz. Bu bizim kişisel görüşümüzdür ama, kişisel ve göreli bir görüştür. Bunu bilmek durumundayız yani en hakiki Marksizm'in sahibi olmak iddiasını taşımayı siyaseten bu yapılabilir, siyaset de bunun için yapılır ama teorik düzlemde biraz da sınırlarımızı bilmek gerektiğini düşünüyorum. Hiç müdahale etmek, dahil olmak istemiyorum ama, örneğin; Poulantzasla ilgili bir şey

de söylemek istiyorum. Poulantzas'ın özellikle bu Siyasi İktidar ve Sınıflar'da okuduğunuz zaman nerdeyse her üç sayfada bir Leninci çözümlemeyi mümkün kılmak üzere yani Stalin'den daha çok aslında Leninci çözümlemeyi mümkün kılmak üzere; hem devlet analizinde, hem toplum analizinde böyle bir derdi var, böyle bir kaygısı var. Ama söylediğiyle, yaptığı aynı şey mi? Aynı şey değil. Yani bütün çabası derdi Leninci, ne demek Leninci çözümleme? Leninci çözümleme derken öncünün, yani sınıfa güvenmiyor. Küçücük bir sınıf, küçücük bir kitle, onun devrim yapacağına güvenmiyor. Şimdi tasa ve kaygı başka, ama bu tasayı ortadan kaldırmak üzere izlediği yol farklı. Dolayısıyla bu faklı değerlendirmelere de yol açabilir. Bana sorarsanız da anti-leninisttir, değil anti- stalinist, anti-leninisttir. Ama niyet düzeyinde yapmak istediği de Lenin'in Rusya'da yapmak istediğini Fransa'da yapmaktır. Çok farklı sonuçlara ulaşmıştır, farklı haklı kaygılarla yola çıkmıştır, ama çok farklı sonuçlara ulaşmış ve demokratik sınıf mücadelelerinden öteye gidememiştir. Ama bunları şöyle tartışalım diyorum, bunları tartışalım tabi. Yani Poulantzas üzerine söz söyleyebiliriz, hakkımız vardır, yoktur, haddimizdir, değildir, herkes kendi ülkemizin sorunlarına yaklaşım açısından vesaire tabi ki yapalım ama uğraştığımız insanların, uğraştığımız meselelerin çok basit olmadığını bilmeniz gerektiğini düşünüyorum.

2. Oturum

İŞÇİ SINIFININ SOSYAL GERÇEKLİĞİNE BAKMAK: SAHA ARAŞTIRMALARINDAN ÖRNEKLER*

Yöneten: Asuman TÜRKÜN

Ömer Zühtü ALTAN
Deniz KAĞNICIOĞLU
Yener ŞİŞMAN
Zerrin SUNGUR
Yüksel AKKAYA
Atilla GÖKTÜRK
Aslıhan Doğan TOPÇU
Cahide SARI

* Yakın zamanda kaybettiğimiz sendika uzmanı İlyas Köstekli Türkiye işçi sınıfı araştırmalarında önemli yeri olan Petrol-iş yıllıklarının mimarı, emek hareketinin entellektüel dünyasının önemli bir kaybıdır. TÜSAM yönetimi kendisini böyle bir sempozyumda anmanın bir vefa ve saygı örneği olacağını düşünerek 2. oturumu onun anısına düzenlemeyi uygun bulmuştur.

İLYAS KÖSTEKLİ (İLYAS HOCA)

(1948 - 2004)

Saygıyla anıyoruz

İLYAS KÖSTEKLİ (İLYAS HOCA)

6 Mayıs 1948 yılında Konya'nın küçük bir ilçesi olan Sarayönü'nde doğdu. 7 çocuklu bir ailenin 3. çocuğu olarak zorluklar içinde büyüdü ve okudu. İlkokulu ve ortaokulu ilçesinde, liseyi çevre ilçelerden Ereğli'de, çalışarak okuyup bitirdi. Okumayı o yıllardan itibaren çok sevdi ve okuduklarıyla haksızlıklarla savaşmak gerektiğinin bilicine vardı. Ankara'da Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi'ne başladığında mücadelesini kendi başına değil, örgütlü sürdürmesi gerektiğine inandı ve Devrimci Gençlik içinde aktif rol aldı. 12 Mart darbesiyle birlikte pek çok aydın gibi çok sevdiği yurdundan ayrıldı. Bu ayrılık O'nu yıldırmadı, perçinledi. İngiltere Türkiyeli İlericiler Birliği'nde (İTİB) mücadelesine devam etti. Aynı dönemde TKP'yi tanıdı. İngiltere'de kaldığı dört yıl boyunca yurtdundaki işçilerin haklarını savunan birçok harekette aktif görev aldı.

1976 yılında Türkiye'ye geri döndü. 1977'de evlendi. 1978'de 25 yılını vereceği Petrol-İş Sendikası'nda uzman olarak göreve başladı. Önce Eğitim ve Araştırma Uzmanı, sonra Eğitim Müdürü ve Genel Başkan Danışmanı olarak görev yaptı. Hem Petrol-İş'te hem de pekçok başka sendikada sayısız eğitim verdi, sendikal konularda çok sayıda kitap ve broşür kaleme aldı. Zamanla işçiler ve sendikacıların "İlyas Hoca"sı oldu.

1985 yılından itibaren emeğin entellektüel dünyasında önemli bir yeri olan **Petrol-İş Yıllıklarını** hazırlamaya başladı.Yıllıklar kendi çalışma ve araştırmalarına ilaveten çok sayıda akademisyen ve uzmanın da katkılarıyla Türkiye ve dünya ekonomik olaylarını kapsayan akademik nitelikli bir çalışma olduğu kadar, her araştırmacının çalışmasında başucu kaynağı olarak kullandığı bir veri kaynağı işlevi de görmüştür. Petrol-İş yıllıklarında ekonomik, siyasal, hatta kültürel alanda sendikal yaşamı yakından ilgilendiren çok sayıda ilginç çalışma yer almıştır. Yıllıkların böylesi zengin bir içerikle hazırlanması, İlyas Hoca'nın sendikacılık algılama ve anlayışının yanında, emek dünyasına yoğun katkı çabalarının da bir sonucu idi. Yıllıklarda, küreselleşme, özelleştirme, yeni üretim süreçleri, işçi sağlığı ve iş güvenliği gibi konuları sadece ulusal

boyutu ile değil, uluslararası boyutu ile ele aldı.

Çeyrek asrını verdiği, kendisinin de deyimiyle "gönülden bağlı" olduğu Petrol-iş Sendikası'ndan hüzünlü bir şekilde ayrılmak zorunda kaldı. Bu beklenmedik ayrılış onu çok üzdü. Konunun yazılıp çizilmesini sendikanın zarar görmesinden korktuğu için istemedi. Ayrılışının ardından özel sektör kuruluşlarından iyi şartlarda iş teklifleri almasına karşın, o yine "gönülden bağlı" olduğu sendikacılık ruhu ile seçimini Türk-İş'ten yana yaptı. Türk-iş O'na yeniden yaşam enerjisi verdi. Kısa süre içinde iki kitap yayımladı.

Ne yazık ki O'na hiç yakışmayan hastalığı da bu sırada ortaya çıktı. İşçi sınıfı için verdiği savaşa yeni bir savaş eklenmişti. Yaşama savaşı… Direndi ve üç ay biçilen ömrüne dokuz ay da kendisi kattı. Bir yıl boyunca ailesinin, dostlarının ve Türk-İş'in desteği ile yaşama olan bağlılığını hiç kaybetmedi. "Yapacak çok işim var" diyerek mücadelesi için yeni projeler geliştirmeye devam etti… Pes etmedi…Ne yazık ki, 56 yıllık yaşamı **19 Ağustos 2004** 'te son buldu.

Sistemli veri toplamak, bunları düzenli olarak yayınlamak, günün ve geleceğin sorun alanlarını görerek bunları derinlemesine ve çeşitli bakış açılarıyla analiz etmek, emeğin entellektüel kapasitesini, ufkunu genişletmek gibi Türkiye'de kıymeti az bilinen ve ne yazık ki çok az kişinin uğraştığı işleri büyük bir gayretle ve yaratıcılıkla başardı. İlyas hocanın arayışları ve ortaya koyduğu çalışmalar TÜSAM'ın da ortaya çıkışına neden olan temel fikirlerdir. Bu alanda bize esin ve cesaret kaynağı olabilecek az sayıdaki insandan birisi olan İlyas Köstekli'yi bu sempozyum vesilesiyle anmayı görev bildik. Anısı önünde saygıyla eğiliyoruz.

TÜSAM Yürütme Kurulu

OTURUM ÇERÇEVE SUNUMU

İşçi Sınıfının Sosyal Gerçekliğine Bakmak: Saha Araştırmalarından Örnekler *

Doç. Dr. Asuman Türkün **

Oturumun başlığı *"İşçi Sınıfının Sosyal Gerçekliğine Bakmak, Saha Araştırmalarından Örnekler"*. Şimdi mesele saha araştırması olunca biraz saha araştırmasının yöntemiyle, kuruluşuyla ilgili, gerçekliğin algılanmasıyla ilgili konuşmak gerektiğini düşündüm. Bu oturumda aslında farklı sorular soran ve gerçekliğin farklı katmanlarını, veçhelerini anlamaya çalışan dört bildiri var. Bunların içeriklerine baktığımda bu farklı katmanlar, gerçekliğin farklı katmanları derken ne anlıyoruz biraz ona değinmek istiyorum. Birinci katman olarak neyi tanımlayabiliriz, birinci katman olarak kapitalist sistemin temel yapılarını rasyonelini temel karşıtlıklarının oluştuğu yapıları kastediyoruz, bunların kavranmasını. Dolayısıyla belli bir soyutlama düzeyinde bunların ele alındığı bir gerçeklik düzleminden söz ediyoruz, yani bir anlamda bu gerçeklik düzlemi potansiyel alanı tanımlamış oluyor, bu alanın belli sınırları var, bunun içinde bir takım etkileşime geçen yapılar ve aktörler var. Ve bu katmanda bir soyutlama düzeyine ulaşabiliriz. İkinci katman olarak bu potansiyelden açığa çıkmış, gerçekleşmiş olan olaylardan söz edebiliriz, yani bu ikinci katmanı aslında bir tür gerçekleşme düzlemi olarak algılayabiliriz, dolayısıyla bu katmanda durumsal ya da olumsal olaylardan, ortaya çıkışlardan söz etmek mümkün oluyor. Dolayısıyla var olan potansiyelin içinden belli koşullar altında, belli zaman ve mekan koşulları altında ortaya çıkmış olan olaylardan söz ediyoruz. Şimdi aslında pozitivist bilim anlayışı bu olaylar düzleminde kendini sınırlayarak olaylara bakmayı seçiyor, dolayısıyla bu ortaya çıkmış olaylar arasından bir sebep sonuç ilişkisiyle olguları anlatmaya çalışıyor. Şimdi başka bir perspektiften yani bu ortaya çıkmış olaylar arasından geriye soyutlama düzlemine geçmeye başladığınızda ve bunların hangi yapıların, hangi potansiyel yapıların ürünü olduğuna bakmaya başladığınızda, artık farklı bir düzleme geçmiş oluyorsunuz, yani bir nevi temel potansiyel alanı gerçekleşmiş olanı da farklı yapıların

* Bu metin Asuman Türkün tarafından sempozyumda sözlü olarak yapılan çerçeve sunumun deşifre edilmiş ve düzenlenmiş halidir.

** Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü, öğretim üyesi

bir araya gelmesiyle etkileşimi sonucunda ortaya çıkmış durumsal olaylar olarak bakıyorsunuz, dolayısıyla da bu olaylardan yeniden o soyutlama düzlemine geçmek, bu olayları açıklarken de etkileşime geçen bir sürü farklı yapıyı da kaale almak mümkün oluyor. Bu etkileşime geçen farklı yapılardan ne kastediyoruz, işte birtakım tarihsel olarak birikmiş kültürel özellikler olabilir, sosyal yapılar olabilir, zihniyetsel yapılar olabilir, bir toplumsal söyleme dönüşmüş ideolojiler olabilir, bütün bunların etkileşimi sonucunda bu yapılardan belli olaylar ortaya çıkıyor.

Şimdi buradan aslında bir üçüncü düzleme geçiyoruz, gerçekliğin üçüncü düzlemine ya da katmanına diyelim buna. Bu da aslında anlam dünyası, aslında sabahki oturumdaki konuşmaları da takip ederek anlam dünyasının da aynı zamanda ne kadar önemli olduğu ortaya çıkıyor. Anlam dünyası şöyle bir şey, bir olay gerçekleşmiş olabilir, ortaya çıkmış olabilir ama bakan kişi olarak siz bunu deneyimlemeyebilirsiniz, yani bunun çıktığını fark etmeyebilirsiniz, ya da kendi anlam dünyası içinde bunu yorumlama biçiminiz çok farklı olabilir. Hayatın da, eylemlerin bir şekilde ucuca eklenmesiyle oluştuğunu görürsek, kavrarsak da bu anlama düzleminin de ne kadar önemli olduğu ortaya çıkıyor ve dolayısıyla da mesela kendinde sınıf ve kendi için sınıf algılaması, tartışma sahasında böyle bir alanda ortaya çıkıyor, yani yaşanan şeyi nasıl anlamlandırarak yaşıyoruz ve de bunun eyleme dönüşme biçimi dolayısıyla bu anlamı takip eden bir şey, anlamdan yola çıkarak eyleme dönüşüyor, davranışa dönüşüyor. Şimdi böyle bir katmanlaşma içinde, bugün bu oturumda sunulan bildirilere baktığımızda aslında her birinin bu gerçeklik düzlemlerinin bir yerinde konumlandığını da görmüş oluyoruz. Örneğin Cahide Sarı'nın bildirisinde sorguladığı sınıf kavramının kendisi; şöyle bir sorgulama yapıyor, informel-formel alanların arasındaki sınır ve geçişlilikleri sorguluyor ve aslında bu küreselleşen kapitalizm çerçevesinde sınıfın yeniden sorgulanması ve sınıf kategorilerinin yeniden tanımlanması anlamında bir perspektif ortaya koymaya çalışıyor. Dolayısıyla aslında bu birinci katman dediğim daha soyutlama düzleminde ama o bunu ampirik çalışmayla da destekleyerek ama böyle bir soyutlama düzleminden yola çıkarak, sınıf kavramını tartışarak bunu yapmaya çalışıyor. Atilla Göktürk ve Yüksel Akkaya'nın sunuşu ise sınıfların yerel seçimlerdeki tercihlerinin sınıfsal çıkarlar doğrultusunda belirlenip belirlenmediğini, dolayısıyla sınıfın eylem biçiminde açıklayıcı olup olmadığını sorgulamış oluyor, bu aslında sabah yaptığımız tartışmaların da bir uzantısı niteliğinde. Dolayısıyla bu da aslında baştan söz etmiş olduğumuz o, içinde bulunulan koşullar, bunun algılanma biçimi, yorumlanma biçimi ve eyleme dönüşme biçimleri arasındaki örtüşme ya da örtüşmeme durumları üzerine bir sorgulama aslında, herhalde zaten burada yine sabahleyin konuştuğumuz sınıfların nasıl tanımlandığı da tartışma konularından bir tanesi olacak yani burada sınıflar dediğimizde neyi kastediyoruz, bu ayrımı mutlaka kendileri belli bir tanımla yapmış olacaklar. Üçüncü bildiriye baktığımızda Ömer (Zühtü) Altan, Kağnıcıoğlu, Şişman ve Sungur'un Eskişehir'de çok yönlü bir işçi profili çıkarma çalışması olarak

isimlendirilmiş. Burada da yine Eskişehir örneğinde işçilerin içinde bulundukları koşullar, kendilerini ilgilendiren konularda ne kadar ilgili oldukları ortaya konuyor ama aynı zamanda da kendi kimliklerini nasıl tanımladıkları, kendileri için en önemli sorunları nasıl tanımladıkları ve çözüm yollarını ve çözüm için güvendikleri kurumların, aktörlerin kimler olduğu konusunda da, dolayısıyla da o algılama biçimleri üzerinde de bir tartışma ortaya çıkarmış oluyor. Aslıhan Topçu ise, dördüncü bildiri bunu Aslıhan Topçu yerine Sedef Bayburtluoğlu sunacak, Aslıhan Topçu burada değil. Aslıhan Topçu ise farklı dönemlerde sınıfların filmlerde nasıl yansıtıldığını anlatmaya çalışacak ve bu aslında bir yandan da farklı dönemlerde sınıfların nasıl algılandığı, dolayısıyla o dönemde toplumsal söylemin, sınıf söyleminin nasıl oluştuğu, dışardan bakan, içerden bakan değil ama dışardan bakan birinin bütün olguları da aslında nasıl yorumladığının da bir ifadesi olabilir, yani aslında burada da yeniden bir algılama anlamlandırma katmanından söz etmiş oluyoruz. Bu bildirilerdeki bir olayın içinde ya da bir deneyimin içinde olanların algılama sorunlarından söz ediyoruz, bir de araştırmacı olarak biraz var olan olguya, olaya mesafe koyarak bakan birinin de aynı zamanda bu olguları olayları da nasıl yorumladığına da bakmış oluyoruz. Aslında çok katmanlı bir gerçeklik düzleminden söz etmiş oluyoruz ve asıl bana göre de alan araştırması bu bütün katmanları göz önünde bulundururken, kimi zaman bunlardan birine daha fazla kanalize olabilir, bu gerçeklik düzlemlerinin bir alanında daha fazla yoğunlaşarak açıklamalarda bulunmaya çalışabilir ama bu üç katmanın varlığını unutmadan yapılan bir alan araştırmasının aslında gerçeği çok daha fazla açıklayıcı olduğuna inanıyorum. Bu üç katmanın da varlığını hep akılda tutarak, bunlar arasında bir yolculuk yaparak ve hepsini bir arada düşünüp birbirini etkilemesine izin vererek bir alan araştırması yapıldığında aslında hepsine de katkıda bulunma şansımız çok daha fazla olabilir, çok teşekkürler.

İşçi Profili Araştırması: Eskişehir Örneği*

Prof. Dr. Ömer Zühtü Altan
Yard. Doç. Dr. Deniz Kağnıcıoğlu
Yard. Doç. Dr. Yener Şişman
Yard. Doç. Dr. Zerrin Sungur**

GİRİŞ

Sanayi Devrimi'nden günümüze kadar ekonomik ve sosyal yapıda meydana gelen gelişmeler, çalışma hayatına da yansımış, böylece işçilerin çalışma koşullarını olduğu kadar onların aile yapılarından, yaşam kalitelerine ve tüketim alışkanlıklarına kadar birçok unsuru etkilemiştir.

Özellikle 1970'li yıllardan itibaren ekonomik, siyasal ve sosyal alanda yaşanan değişiklikler, standart istihdam ilişkisine dayalı geleneksel yapıyı yıkarak, esnekliğe dayalı, teknoloji yoğun ve hizmet sektörü ağırlıklı bir istihdam yapısı yaratmıştır. Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan yoğun rekabet, üretim ve istihdam yapısında yeni birtakım düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu süreçte ortaya çıkan en önemli gelişmeler, üretim modelindeki değişmeler, teknolojik değişmeler, işgücünün yapısal değişimi, istihdamın sektörel dağılımındaki değişmeler ve esnek çalışmanın yaygınlaşmasıdır.

Teknolojik gelişmeler ve üretim sürecinde meydana gelen değişiklikler, yeni bir işçi modeli ortaya çıkarmıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerde geleneksel işgücü grubuna katılan kadın işçiler, genç işçiler ve işgücünün vasıf düzeyindeki gelişmeler bu modeli şekillendirmektedir. Ayrıca beyaz yakalı olarak nitelendirilen öğrenim düzeyi yüksek, vasıflı çalışanların işgücü yapısı içindeki oranı da artmaktadır.

Hizmet sektörünün gelişmesi, yeni teknolojik gelişmelerin ve üretim modelindeki değişmelerin etkisiyle esnek çalışma biçimleri ekonomide ağırlık kazanmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak, iş kanunlarında işçiyi korumaya yönelik olarak geti-

* Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunca desteklenen, aynı başlıklı ve 020610 nolu araştırma projesi temel alınarak hazırlanmıştır.

** Sunum sahiplerinin tümü Eskişehir Üniversitesi İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü öğretim üyeleridir.

rilmiş birçok düzenleme ortadan kaldırılarak, çalışma koşullarının ve saatlerinin yeni teknolojilere ve üretim sürecine uyum sağlaması amaçlanmıştır. Bütün bu gelişmeler ise, klasik istihdam biçimlerine dayalı olarak gelişen sendikacılığı sekteye uğratmıştır. Sendikalar, yeni işgücü modeline ve üretim sürecine dayalı politikalar geliştiremedikleri için üye kaybetmiş ve zayıflamıştır. Sendikaların zayıflaması ve toplu pazarlık gücünün azalması ise özellikle vasıfsız ve yarı-vasıflı işgücü için hem ücret hem de çalışma koşulları açısından büyük kayıplara neden olmuştur.

Yukarıda ifade edilen tüm bu gelişmeler, Türkiye bağlamında değerlendirildiğinde ise farklı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Türkiye, her ne kadar küreselleşme ve ona bağlı olarak ortaya çıkan gelişmelerden etkilenmiş de olsa, çalışma hayatında ve dolayısıyla işgücünün ekonomik ve sosyal profilinde meydana gelen gelişmeler, ağırlıklı olarak ekonomik faktörlere bağlı biçimde açıklanabilir. Özellikle son beş yıldır yaşanan ekonomik krizlerin etkisiyle Türkiye'de hizmet sektöründe beyaz yakalı olarak çalışan vasıflı işgücünün önemli bir oranı, bu süreçte işsiz kalmıştır. Bunların büyük bir kısmı ise, aynı ücret düzeyinde ve koşullarda iş bulamamış, daha düşük ücret düzeylerinde ve farklı sektörlerde çalışmak durumunda kalmıştır. Ekonomik krizin etkisiyle talepte meydana gelen daralmalar, diğer sektörlere de yansımış, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin bu krize dayanamaması sonucu imalat sektöründe istihdamda önemli daralmalar meydana gelmiştir. Aynı zamanda, bu sektörde işsizliğe bağlı olarak ücret düzeyinde önemli düşüşler yaşanmıştır. Bu süreçte, bir diğer önemli gelişme ise, 2003 yılında yürürlüğe giren yeni İş Kanunu'dur. Bu kanun esnek çalışmaya yönelik düzenlemeler getirerek, Türkiye'de istihdam ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Gerek işsizlik, gerekse yasal düzenlemelerde meydana gelen değişiklikler sendikalara da önemli ölçüde yansımıştır. 1990'lı yıllardan itibaren gittikçe zayıflayan sendikalar, 2000'li yıllarda daha fazla sorunla baş etmek zorunda kalmıştır. Özellikle, toplu pazarlıklarda krizden olumsuz etkilenen işverenlerin baskısıyla sendikalar daha tavizkâr olmuş, ücret pazarlığının yerini iş güvencesi pazarlıkları almıştır. Sendikalar bir taraftan mevcut üyelerini elde tutmaya çabalarken, diğer taraftan yeni üyeleri örgütlemek durumundadır. Ancak, işsizliğin yüksek olduğu, esnek çalışmanın hukuki olarak da onaylandığı ve kamunun ekonomide ağırlığının azaldığı bir ortamda bu mücadele hiç de kolay gözükmemektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Eskişehir ilindeki işçilerin ekonomik, sosyal yapısı ve sorunlarını belirlemektir. Bu amaca dayalı olarak işçilerin; sosyo-ekonomik ve demografik özellikleri (kökenleri, eğitim düzeyleri, vasıf düzeyleri, üye oldukları sivil toplum örgütleri, gelir düzeyleri, tüketim alışkanlıkları vb.); gündelik yaşamlarını çevreleyen

kültürel ortamda bilgilenme kanalları (gazete ve kitap okuma alışkanlıkları, sinemaya ve tiyatroya gitme alışkanlıkları, seyrettikleri TV kanalları vb.) araştırılmıştır.

Diğer taraftan, işçilerin kendi kimliklerini nasıl tanımladıkları (dinine göre mi yoksa doğduğu bölgeye şehre ya da ait olduğu sosyal sınıfa göre mi); yaptıkları işten memnun olup olmadıkları; maaşlarının yeterliliği, ikinci bir iş yapma durumları da araştırma kapsamına alınmıştır.

Ayrıca, İş Kanunu vs. kanunlar çerçevesinde işçilerin çalışma yaşamı ve iş ilişkilerindeki haklarını ne ölçüde bildikleri, iş güvencesi konusundaki görüşleri; ekonomik kriz, özelleştirme, esnek çalışma uygulamaları vb. hakkında neler bildikleri ve bu uygulamalardan nasıl etkilendikleri sorgulanmıştır.

Araştırmada, sendikalı işçilere yönelik olarak, üye oldukları sendikalar, kaç yıldır sendikalı oldukları, sendikaları ile ilgili bilgi kaynakları, sendikalarının işçi haklarını koruyup koruyamadığına ilişkin görüşleri, sendikal organlardaki görevleri, sendikal eğitime ve sendikal faaliyetlere yönelik düşüncelerine yönelik sorular yöneltilmiştir.

Bunların yanında işçilerin toplum ve siyasete ilişkin görüşleri ile ilgili olarak; kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi, herhangi bir sivil toplum kuruluşuna ya da siyasi partiye üye olup olmadıkları, ülkemizdeki en önemli buldukları üç sorunun neler olduğu, bu sorunların çözümünde en çok güvendikleri üç kurumun hangileri olduğu, Türkiye'nin geleceği ile ilgili düşünceleri araştırılmıştır.

Bu çalışmada, Eskişehir ilinde çalışan işçilerin profili çıkarılmış ve kapsamlı bir araştırma yapılmıştır. Böylece, Türkiye genelinde gayri safi milli hasılada altıncı sırada bulunan, nüfus açısından bakıldığında ise çok az göç alan, kamu sektörü çalışanlarının ve ücretli-maaşlı-yevmiyeli çalışanların oranının yüksek, sosyal ve kültürel faaliyetlerin ise tatmin edici düzeyde olduğu Eskişehir'de yapılan bu çalışma, Türkiye'de sanayileşen bir kentin yapısı ve dinamikleri hakkında kapsamlı bilgi vermektedir.

Araştırmanın Kapsamı

Çalışmanın evrenini Eskişehir İl sınırları içinde çalışan tüm işçiler oluşturmaktadır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İstatistik Daire Başkanlığı'ndan elde edilen verilere göre Eskişehir'de farklı faaliyet kollarında çalışan toplam 56.000 işçi bulunmaktadır.

Burada işçi kavramıyla kastedilen işçi statüsünde çalışanların tümüdür. 4857 sayılı İş Kanunu'na göre "Bir iş sözleşmesine dayanarak çalışan gerçek kişiye işçi denir" (Madde 2). Bu bağlamda, çalışmanın kapsamı yalnızca sanayi işçilerini içermemektedir. Araştırma mavi yakalı işçileri, niteliksiz hizmet işçilerini, beyaz yakalı ve nitelikli işçileri kapsamaktadır. Araştırma bulgularının ve değerlendirilmelerin bu doğrultuda yapılması daha sağlıklı olacaktır.

Araştırma Modeli

Bu araştırmada, esas olarak niceliksel araştırma yöntemlerinden betimsel araştırma modeli kullanılacaktır. Betimsel araştırmalar, bir konuda halihazırdaki durumu saptamayı hedefleyen araştırmalardır. Sosyal bilimlerde en yaygın betimsel araştırma çeşidi anket araştırmalarıdır (Kırcaali-İftar, 2000). Bu çalışma kapsamında da anket araştırması yapılacaktır.

Araştırmanın Ana Kütlesi ve Örneklemi

Bu araştırmanın evreni yukarıda da söylenildiği gibi Eskişehir'de çalışan tüm işçilerdir. Evrenin büyük olması nedeniyle (56.000 işçi) araştırmada, evrenden örneklem alma yoluna gidilmiştir. Ana kütle büyüklüğü dikkate alındığında %5 güvenilirlik seviyesine göre toplam 321 işçiye anket uygulanması yeterlidir. Ancak araştırmanın güvenilirliğini arttırmak için bu sayı daha da yükseltilerek örneklem hacmi olarak 560 işçi kapsama alınmıştır. Bu aşamada, örneklemin ana kütleyi temsil yeteneğini arttırmak amacıyla Eskişehir Bölge Çalışma Müdürlüğü vasıtasıyla, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İstatistik Daire Başkanlığı'ndan temin edilen veriler kullanılmış, Eskişehir ilindeki kamu-özel sektör işçilerinin oranı ile küçük-orta-büyük ölçekli işyerlerinde çalışan işçilerin oranları aynı şekilde örnekleme de yansıtılmıştır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen anket formu kullanılmıştır. Araştırmada kullanılacak anketler iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, ankete katılan bireylerin yaş, cinsiyet vb. demografik özellikleri; ikinci bölüm, araştırma soruları doğrultusunda katılımcıların davranış, görüş ve beklentilerini belirlemeye yönelik olarak yapılandırılmıştır.

Soruların kapalı uçlu olmasına çalışılmış, ancak bazı soruların niteliği dikkate alınarak yarı açık uçlu ve açık uçlu sorulara da yer verilmiştir. Sorular hazırlandıktan sonra, alan araştırması konusunda tecrübeli istatistikçi ve sosyologlardan uzman kanısı alınmış ve anket formunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Sonraki aşamada, hazırlanan soruların geçerlilik ve anlaşılabilirliliğinin test edilmesi için Eskişehir Bölgesi'nde rasgele seçilen 40 kişi ile sınırlı bir pilot araştırma yapılmıştır. Anket formunun son hali bu pilot araştırma sonuçları doğrultusunda oluşturulmuştur.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın niceliksel boyutunda veri toplamak üzere anketörler kullanmıştır. Bu anketörler araştırmanın konusu ve amaçları, katılımcılar, anketin içeriği ve uygulanması konusunda kısa süreli bir eğitimden geçirilmişlerdir. Hiç kimse anketi yanıtlamak için zorlanmamış, anketlerin uygulanması ve toplanması aşamalarında gizlilik ilkesine titizlikle uyulmuştur. Ayrıca ankete katılanların ödüllendirilesi amacıyla nesnel pekiştireçler kullanılmıştır.

Verilerin Çözümlenmesi

Araştırmanın bu aşaması iki yönlü bir değerlendirmeyi içermektedir:

Bilgisayar Yardımı İle Değerlendirme: Ankete verilen cevaplar bilgisayar ortamına aktarılarak SPSS 11.0 programı kullanılmıştır.

Elle Değerlendirme: Bilgisayar yardımı ile değerlendirme çalışmasına paralel olarak bazı sorular elle değerlendirilerek tasnif edilmiş, daha sonra bilgi işlem değerlendirmesi ile birleştirilmiştir.

BULGULAR VE YORUM

Örneklemde Eskişehir'deki kamu/ özel sektör çalışanlarının oranı ile küçük-orta-büyük ölçekli işyerlerinde çalışan işçilerin oranları dikkate alınmış ve anketlerin %23,9'u kamu, %75,4'ü özel sektör işyerlerinde uygulanmıştır. Benzer şekilde anketlerin %53,2'si 1-9 arası işçi çalıştıran işyerlerinde, %25,4'ü 10-49 arası işçi çalıştıran işyerlerinde, %20,7'si 50 ve üzeri işçi çalıştıran işyerlerinde uygulanmıştır. Anket uygulanan işçilerin %28,8'i sendika üyesi iken, %70,4'ü sendika üyesi değildir.

Ankete cevap veren işçilerin %71,4'ü erkek, %28,6'sı ise kadındır. Ankete cevap veren işçilerin %27,5'i 25 yaş ve altı yaş grubunda iken, %22,1'i 26-30 yaş grubunda, %17'si 31-35 yaş grubunda, %12,5'i 36-40 yaş grubunda, %18'i ise 41 ve üzeri yaş grubunda bulunmaktadır. Bu veriden hareketle araştırma kapsamındaki işçilerin büyük kısmının 40 yaş ve altında bulunduğu ve bu bulgunun da Türkiye'nin demografik özellikleriyle paralellik gösterdiği söylenebilir.

Tablo 1. İşçilerin Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

		Kişi Sayısı	Toplam İçindeki Yüzdesi	Cevap Verenler İçindeki Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Geçerli Cevap	Okur-yazar değil	3	0,5	0,5	0,5
	Okur-yazar	5	0,9	0,9	1,5
	İlkokul	82	14,6	15,0	16,5
	Ortaokul	95	17,0	17,4	33,8
	Çıraklık Meslek Okulu	6	1,1	1,1	34,9
	Düz Lise	178	31,8	32,5	67,5
	Anadolu / Fen Lisesi	3	0,5	0,5	68,0
	Meslek / Teknik Lise	98	17,5	17,9	85,9
	İmam Hatip Lisesi	4	0,7	0,7	86,7
	Önlisans	28	5,0	5,1	91,8
	Lisans	40	7,1	7,3	99,1
	Yüksek Lisans / Doktora	5	0,9	0,9	100,0
	Toplam	547	97,7	100,0	
	Boş	13	2,3		
Toplam		560	100,0		

Tablo 1'de yer alan, işçilerin eğitim düzeylerine ilişkin veriler incelendiğinde; cevap veren işçilerin %33, 8'inin günümüzde 8 yıla kadar çıkmış olan zorunlu temel eğitim ve altında bir eğitim aldıkları, diğer taraftan %52,9'unun ise, bir kısmı mesleki nitelik taşıyan liselerden mezun oldukları görülmektedir. Lise mezuniyeti üzerinde eğitim düzeyine sahip olan işçilerin oranı ise sadece %13,3'tür.

Tablo 2. İşçilerin Hayatlarının Büyük Kısmını Geçirdikleri Yere Göre Dağılımı

		Kişi Sayısı	Toplam İçindeki Yüzdesi	Cevap Verenler İçindeki Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Geçerli Cevap	Büyükşehir	306	54,6	56,0	56,0
	Şehir	163	29,1	29,9	85,9
	İlçe	30	5,4	5,5	91,4
	Kasaba	9	1,6	1,6	93,0
	Köy	36	6,4	6,6	99,6
	Yurtdışı	2	0,4	0,4	100,0
	Toplam	546	97,5	100,0	
	Boş	14	2,5		
Toplam		560	100,0		

Tablo 2'de işçilerin hayatlarının en büyük kısmını geçirdikleri yerler verilmiştir. Görülebileceği gibi ankete cevap veren işçilerin %85,9'u büyükşehir veya şehir cevabını vermiştir. Bu veriden hareketle işçilerin büyük bir kısmının kent kökenli olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmamızda yer alan işçilerin %13,6'sı köyde gelir elde ettiği bir toprağı bulunduğunu belirtirken, %28,9'u köyde gelir elde ettiği bir toprağı bulunmadığını belirtmiştir. Diğer bir soruda ise işçilere köyden erzak gelip gelmediği sorulmuştur. Buna göre, işçilerin %18,2'sine köyden belirli dönemlerde salça, yağ vb. erzak gelmekte iken, %26,4'üne köyden herhangi bir erzak gelmemektedir. Yukarıda yer alan veriler, ankete katılan işçilerin ağırlıklı olarak kent kökenli olmakla beraber, köyle bağlantısı olan işçilerin beklenenin üzerinde bir düzeyde olduğu gerçeğini ortaya çıkartmaktadır.

Araştırma kapsamına alınan işçilerin toplumsal özelliklerini ortaya çıkarmayı amaçlayan sorulardan bir kısmı da, anne ve baba mesleklerine ilişkindir. Bu sorulardan elde edilen veriler ışığında, Eskişehir'de işçilerin içinde yetiştikleri ailelerin özelliklerine dair bir değerlendirme yapmak mümkündür.

Tablo 3. İşçilerin Anne ve Baba Mesleklerine Göre Dağılımı								
Anne Mesleği					Baba Mesleği			
	Kişi Sayısı	Toplam İçindeki Yüzdesi	Cevap Verenler İçindeki Yüzdesi	Toplanmış Yüzde	Kişi Sayısı	Toplam İçindeki Yüzdesi	Cevap Verenler İçindeki Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
İşçi	38	6,8	7,4	7,4	202	36,1	41,4	41,4
Çiftçi	26	4,6	5,1	12,5	110	19,6	22,5	63,9
Esnaf/tüccar	6	1,1	1,2	13,6	73	13,0	15,0	78,9
Memur	11	2,0	2,1	15,8	69	12,3	14,1	93,0
Ev kadını	428	76,4	83,4	99,2	_	_	_	_
Diğer	4	0,7	0,8	100,0	34	6,1	7,0	100,0
Toplam	513	91,6	100,0		488	87,1	100,0	
Boş	47	8,4			72	12,9		
Toplam	560	100,0			560	100,0		

Tablo 3'e göre, işçilerin %76,4'ünün annesi ev kadını iken, %6,8'inin annesi işçi, %4,6'sının annesi çiftçi, %2'sinin annesi memur, %1,1'inin annesi esnaf ya da tüccardır. Bu çalışma kapsamında ankete cevap veren işçilerin annelerinin %83,4 gibi bir rakamla istihdam dışında yer aldığı görülmektedir. Türkiye genelinde kadın istihdam oranı %24'tür (Kenar, 2005, 3). İşçilerin anne mesleği profili de bu rakamı destekler niteliktedir.

İşçilerin babalarının meslek dağılımına göre işçilerin %36,1'inin babası işçi iken, %19,6'sının babası çiftçi, %13'ünün esnaf ya da tüccar, %12,3'ünün babası ise memurdur. Anketi cevaplayan işçilerin yaklaşık %62'sinin baba meslekleri dikkate alındığında, bu kesimin kent kökenli olduğu söylenebilir. Babası işçi olanların oranı yaklaşık olarak %36 kabul edilirse, iki kuşak arasında mesleki açıdan bir devamlılık olduğu ifade edilebilir. Diğer taraftan, anketi cevaplayan işçilerin yaklaşık %20'sinin baba mesleği çiftçiliktir. Ankete katılan işçilerin, büyük bir oranda kent kökenli olduğu düşünüldüğünde babası çiftçilikle uğraşan işçilerin oranının tahmin edilenin üzerinde olduğu söylenilebilir.

Tablo 4. İşçilerin Hane Halkı Büyüklüğüne Göre Dağılımı					
		Kişi Sayısı	Toplam İçindeki Yüzdesi	Cevap Verenler İçindeki Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Geçerli Cevap	1 kişi	39	7,0	7,6	7,6
	2 kişi	60	10,7	11,7	19,2
	3 kişi	144	25,7	28,0	47,2
	4 kişi	162	28,9	31,5	78,6
	5 kişi	76	13,6	14,8	93,4
	6 kişi	24	4,3	4,7	98,1
	7 kişi	4	0,7	0,8	98,8
	8 kişi	5	0,9	1,0	99,8
	10 kişi	1	0,2	0,2	100,0
	Toplam	515	92,0	100,0	
	Boş	45	8,0		
Toplam		560	100,0		

Tablo 4'te işçilerin hane halkı büyüklüğü verilmiştir. Buna göre, anketi cevaplayan 515 kişinin %7'sinin yalnız ya da bekar olduğu görülmektedir. Üzerinde araştırma yapılan ve bu soruyu cevaplayanların %10,7'si ise 2 kişiden oluşan hanelerde yaşamaktadır. Yukarıda sözü edilen 515 işçinin %59,5'i hane büyüklüğü 3 ve 4 kişiden oluşan çekirdek aile özelliklerine sahiptir. Diğer taraftan, hane büyüklüğü 5 ve 5'in üzerinde olan işçilerin oranı %21,5'tir.

Türkiye'de 2000 yılı genel nüfus sayımı verilerine göre hane halkı büyüklüğü 5'tir.[1] Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nce hazırlanan "Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması"nın 2003 yılı verilerine göre, Türkiye'de ailelerin küçüldüğü yolunda bir sonuca varılmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarında Türkiye'de 4,1 kişi olan ortalama hane halkı büyüklüğü, kentsel alanlarda 3,9 kişi kırsal alanlarda ise 4,5 kişidir.[2] Eskişehir'de ise 2004 yılında yapılan bir araştırma sonucuna göre, hane halkı büyüklüğü 3,58'dir. Bu bağlamda, çalışmamızda elde edilen sonuçlarla Eskişehir'e ilişkin hane halkı büyüklüğü rakamlarının uyumlu olduğu görülmektedir (ETO, 2004, 39).

İşçilerin %44,6'sı ailesinin geçimini tek başına kendisi üstlenirken, %38'inde bir kişi, %11,1'inde iki kişi, %1,4'ünde üç kişi, %0,2'sinde beş kişi daha işçi ile birlikte ailenin geçimine katkıda bulunmaktadır. Ankete katılan işçilerin yaklaşık %45'inin ailede gelir getiren tek kişi olması, işçilerin aldıkları ücretin yeterli olduğu anlamına gelmemektedir. Bu veri aile içerisinde işgücüne katılma potansiyeline sahip kişilerin var olduğunu, buna karşılık bu kişilerin üretime katkıda bulunmadığını ya da bulunmak istemediğini göstermektedir.

1 htttp://aile.gov.tr/aileist.htm (erişim tarihi: 12/10/2004)
2 http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tnsa2003/basin/page1.htm (erişim tarihi: 17/10/2004)

Tablo 5. İşçilerin Oturdukları Konutun Mülkiyet Durumuna Göre Dağılımı

		Kişi Sayısı	Toplam İçindeki Yüzdesi	Cevap Verenler İçindeki Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Geçerli Cevap	Sahibiyim	174	31,1	31,9	31,9
	Lojman	5	0,9	0,9	32,8
	Aile üyelerinden birine ait	186	33,2	34,1	66,8
	Kiracıyım	181	32,3	33,2	100,0
	Toplam	546	97,5	100,0	
	Boş	14	2,5		
Toplam		560	100,0		

Tablo 5'te işçilerin oturdukları konutun mülkiyet durumuna yer verilmiştir. Buna göre, işçilerin %31,1'i oturduğu konutun sahibi iken, %33,2'sinin oturduğu konut aile üyelerinden birine aittir. Eskişehir il merkezinde yaşayan hane halkının yaklaşık %60'ı oturduğu konutların sahibidir. Anket uygulanan işçilerde ev sahibi olanların oranı, Eskişehir geneline göre düşüktür. Ancak, aile üyelerinden birine ait konutlarda oturanlarla ev sahibi olanlarının toplam oranı, mülkiyet durumu ile ilgili rakamları Eskişehir ortalamasının üstüne çıkartmaktadır. Lojmanda oturanların oranı ise, toplamda oldukça düşüktür. Bunun temel nedeni, lojmanların işçilere çok fazla tahsis edilmemesi olabilir. Zira Eskişehir %34,3 ile lojmanda oturma oranı açısından Türkiye'nin büyük kentleri arasında en yüksek orana sahiptir.

Araştırmamızda bir başka soruda oturdukları konuta sahip olan işçilerin bu konuta nasıl sahip oldukları sorulmuştur. Buna göre, işçilerin %10,2'si oturdukları konutu satın almış, %4,6'sı kendisi yapmış, %2'si yaptırmış, %8,8'i kooperatif yoluyla, %10,7'si ise miras yoluyla sahip olmuştur. Oturdukları konutun tipine göre, işçilerin %2,7'si gecekonduda, %36,4'ü müstakil tek katlı bir evde, %15,7'si müstakil çok katlı bir evde, %41,6'sı bir apartman dairesinde oturmaktadır. Bu rakamlar işçilerin yaşadıkları konutun kalitesine ilişkin olarak tek başına bir fikir vermekte yeterli değildir, ancak gecekondu konutlarının genel yüzde içindeki oranının düşük olması işçilerin yaşam koşullarının belirli bir düzeyde olduğu fikrini uyandırabilir. Diğer taraftan, apartman dairesinde oturanların oranının yüksek olması işçilerin kentli konut tiplerini tercih ettiklerini gösterebilir. Ayrıca işçilerin büyük bir kısmı 100 m^2 ve altında evlerde oturmaktadır.

İşçilerin sadece %3,8'inin kendisine ya da eşinize ait gelir getiren ev, dükkan gibi bir gayri menkulü bulunmaktadır.

Tablo 6'da işçilerin borcunun bulunup bulunmadığı verilmiştir. Buna göre, işçilerin sadece %33,9'unun borcu bulunmamaktadır ya da bu soruyu cevaplandırmamıştır. Bu veriler dikkate alındığında, araştırma kapsamındaki işçilerin yarıdan fazlasının çeşitli nedenlerle borcu bulunduğu görülmektedir. Borç kalemleri içinde (eşya ve

kredi kartı borcu) borçların yarıya yakınını oluşturmaktadır. Bu durum Türkiye'nin genel tüketim profili ve eğilimlerine bir paralellik göstermektedir. Diğer taraftan, tüketime yönelik olmayıp daha çok yatırım amaçlı olan kalemler arasında ev, araba ve arsa borçlarının oranı ise %10 civarındadır.

Tablo 6. İşçilerin Borcunun Bulunup Bulunmama Durumuna Göre Dağılımı

		Kişi Sayısı	Toplam İçindeki Yüzdesi	Cevap Verenler İçindeki Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Geçerli Cevap	Ev borcu	28	5,0	7,6	7,6
	Araba borcu	21	3,8	5,7	13,2
	Eşya borcu	161	28,8	43,5	56,8
	Çocukların eğitimi ile ilgili borç	20	3,6	5,4	62,2
	Sağlık harcamaları ile ilgili borç	4	0,7	1,1	63,2
	Tüketici kredisi borcu	27	4,8	7,3	70,5
	Kredi kartı borcu	98	17,5	26,5	97,0
	Şahsi ödemeler	9	1,6	2,4	99,5
	Kömür borcu	1	0,2	0,3	99,7
	Arsa borcu	1	0,2	0,3	100,0
	Toplam	370	66,1	100,0	
	Boş yada borcu yok	190	33,9		
Toplam		560	100,0		

Tablo 7. İşçilerin Aylık Gelirleri İle Tasarruf Yapıp Yapamama Durumlarına Göre Dağılımı

		Kişi Sayısı	Toplam İçindeki Yüzdesi	Cevap Verenler İçindeki Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Geçerli Cevap	Evet	90	16,1	17,0	17,0
	Hayır	445	79,5	83,8	100,0
	Toplam	535	95,5	100,0	
	Boş	25	4,5		
Toplam		560	100,0		

Tablo 7'de işçilerin aylık gelirleri ile tasarruf yapıp yapamadığı verilmiştir. Buna göre, işçilerin %16,1'i aylık geliri ile tasarruf yapabilirken, %79,5'i aylık geliri ile tasarruf yapamamaktadır. Araştırma kapsamındaki işçilerin tasarruf eğilimlerinin düşük olması bir taraftan, işçiler arasında borçlu olma oranının zaten yüksek olması ile açıklanabilir. Diğer taraftan ise, işçilerin gelirlerini tasarruftan çok tüketime yönelik olarak kullandıkları da söylenebilir.

Tablo 8. Aylık Geliri İle Tasarruf Yapabilen İşçilerin Bu Tasarrufları Değerlendirme Biçimlerine Göre Dağılımı					
		Kişi Sayısı	Toplam İçindeki Yüzdesi	Cevap Verenler İçindeki Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Geçerli Cevap	Bankaya yatırıyorum	27	4,8	30,0	30,0
	Faizsiz bankacılık kurumlarına yatırıyorum	7	1,3	7,8	37,8
	Altın alıyorum	25	4,5	27,8	65,6
	Borsaya yatırıyorum	1	0,2	1,1	66,7
	Gayrimenkul alıyorum	2	0,4	2,2	68,9
	Döviz alıyorum	19	3,4	21,1	90,0
	Diğer	9	1,6	10,0	100,0
	Toplam	90	16,1	100,0	
	Boş	470	83,9		
Toplam		560	100,0		

Tablo 8'de aylık geliri ile tasarruf yapabilen işçilerin bu tasarrufları nasıl değerlendirdiği gösterilmiştir. Buna göre, ilk üç tasarruf aracının sırasıyla banka, altın ve döviz olduğu görülmektedir. Bunların yanında, faizsiz bankacılık yoluyla tasarruf yapan işçilerin oranı da dikkat çekmektedir.

İşçilerin %9,5'i mesai sonrası veya hafta sonu gelir getiren ikinci bir işte çalışmakta, %87,1'i ise ikinci bir işte çalışmamaktadır. Buna göre, araştırma kapsamında yer alan işçilerin ikinci bir işte çalışma oranının düşük olması, onların ücret düzeylerinin yeterli olduğunu gösteren bir veri olarak tek başına yorumlanmamalıdır. İşçilerin çalışma düzenleri ve koşulları göz önüne alındığında ikinci bir işte çalışmaları pek de olanaklı görünmemektedir.

İşçilerin %64,1'i ödemelerinde nakit kullanmayı tercih ederken, %3,4'ü ödemelerinde genellikle sandık çekini,%30,5'i kredi kartını tercih etmektedir. Araştırma kapsamındaki işçilerin büyük bir kısmı harcamalarında genellikle nakit harcama biçimini tercih etmektedirler. Kredi kartları hem elde edilme kolaylığı hem de taksitli ödeme kolaylığı dolayısıyla işçilerin harcamalarında ikinci sırada tercih ettikleri ödeme şeklidir. Diğer taraftan, kooperatifler ve sandık çekleri eski cazibelerini yitirdiklerinden ve tüketim eğilimlerine paralel bir gelişim göstermediklerinden işçilerin çok az tercih ettikleri bir seçenek haline gelmiştir.

İşçilerin %47,9'unun bir mesleki vasfı varken, %46,1'inin herhangi bir mesleki vasfı bulunmamaktadır. Bir başka deyişle, ankete katılan işçilerin yaklaşık yarısı kendilerini vasıflı olarak tanımlarken, diğer yarısı ise kendilerini vasıfsız olarak tanımlamıştır Burada "mesleki vasıf" ile kastedilen işçinin yaptığı işle ilgili bir yeteneği ya da eğitiminin bulunup bulunmadığıdır.

Tablo 9. Mesleki Vasfı Bulunan İşçilerin Bu Mesleki Vasfı Edinme Yollarına Göre Dağılımı					
		Kişi Sayısı	Toplam İçindeki Yüzdesi	Cevap Verenler İçindeki Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Geçerli Cevap	Tecrübe ile	129	23,0	50,0	50,0
	Eğitim ile	105	18,8	40,7	90,7
	Özel ve resmi kurslar ile	18	3,2	7,0	97,7
	Diğer	6	1,1	2,3	100,0
	Toplam	258	46,1	100,0	
	Boş	302	53,9		
Toplam		560	100,0		

Tablo 9'da mesleki vasfı bulunan işçilerin bu mesleki vasfı nasıl edindiği verilmiştir. Tablo'ya göre, kendilerinin vasıflı olarak nitelendiren işçilerin %50'si vasıflarını tecrübe ile, %40'ı ise eğitim yoluyla kazandığını belirtmiştir. Özel ve resmi kurslar ile vasıf edinenlerin oranı son derece düşüktür.

İşçilerin %25,7'sinin işinde yükselme beklentisi bulunmakta iken, %68,4'ünün bir yükselme beklentisi bulunmamaktadır.

İşçilerin %45,1'i şu anda yaptığı işi 5 yıl ve altında bir süredir yaparken, %17,9'u 6-10 yıl arasında, %11,1'i 11-15 yıl arasında, %11,7'si 16-20 yıl arasında, %6,3'ü 21 yıl ve üzerinde bir süredir yapmaktadır. Ankete katılan işçilerin %49,6'sının 30 yaşın altında olduğu dikkate alınırsa, 5 yıldan daha az bir süredir çalışanların oranının yüksek olması olağan kabul edilebilir. Kıdem süresi arttıkça işçilerin oranı da düşmektedir.

İşçilerin, %22,3'ü son beş yıl içinde kısa bir süre de olsa işsiz kalmış iken, %71,4'ü son beş yıl içinde hiç işsiz kalmamıştır. 2001 krizini de içine alan beş yıllık süreçte, işçilerin sadece %22,3'nün işsiz kaldığının belirtilmesi dikkat çekicidir. Araştırma kapsamında yer alan işçilerin büyük bir kısmının 30 yaşın altında ve vasıfsız olduğu dikkate alındığında bu oranın daha yüksek çıkması beklenebilirdi.

İşçilerin %58,8'i yaptığı işten memnundur ve bu işi değiştirmeyi düşünmemektedir. %22'si yaptığı işten memnun değildir ancak bu işi değiştirmeyi de düşünmemektedir, %14,8'i ise yaptığı işten memnun değildir ve işini değiştirmeyi düşünmektedir. Bu verilere göre, işçilerin büyük bir çoğunluğu işinden memnundur ve değiştirmeyi düşünmemektedir. Ancak işinden memnun olmayan %38'lik bir işçi grubu içinde de, işini değiştirmeyi düşünmeyen %23'lük bir kesim var4dır. İşçilerin işinden memnun olmadığı halde işini değiştirmeyi düşünmemesinin nedenleri ne olabilir? Bu soruya verilecek cevaplar işçilerin işyerindeki pozisyonuna ve çalıştığı işyerinin özelliklerine göre değişmekle birlikte, işçilerin şu an ki işlerinden daha iyisini bulabilecekleri konusundaki endişelerinin olması en önemli nedenlerden biridir. Ayrıca işçilerin, daha iyi koşullarda çalışabilecekleri bir işi bulmayı garantilemeden işini bırakmak istememeleri, işsizliğin olduğu bir ortamda doğal kabul edilebilir. Günümüzde iş güvencesi, çoğu zaman çalışma koşullarının önüne geçmektedir.

Aşağıdaki Tablo'ya ilişkin soruyu sadece işinden memnun olmayıp, değiştirmeyi düşünenler cevaplamıştır. Bu nedenle bu Tablo'daki veriler ankete katılan tüm işçiler üzerinden değil, sadece söz konusu gruba ilişkin olarak değerlendirilebilir. Yaptığı işi değiştirmeyi düşünenler bu nedenlere ilişkin birden fazla şıkkı işaretleyebilmiştir. Bu bağlamda en fazla işaretlenen neden gelir düzeyinin düşük olmasıdır (%12, 1). Bu nedeni işin devamlı ve düzenli olmaması (%8,9) ve çalışma koşullarının ağır olması izlemektedir. İşyerindeki sosyal ilişkilerin zayıf olması (%6,9), ve işin toplumdaki statüsünün düşük olması da (%5,4) önceki nedenleri izleyen diğer nedenlerdir. Yapılan işin işçinin vasıflarına uygun olmaması (%4,2) ve işin sosyal güvencesinin olmaması ya da yetersizliği (%3,9) bu sıralamada sonlarda yer alan nedenler arasındadır.

Tablo 10. Yaptığı İşi Değiştirmeyi Düşünen İşçilerin Gerekçelerine Göre Dağılımı

Nedenler	Kişi Sayısı	Toplam İçindeki Yüzdesi
Gelir Düzeyinin Düşük Olması	68	12,1
Devamlı ve Düzenli Bir İş Sayılmaması	50	8,9
Çalışma Koşullarının Ağır Olması	50	8,9
İşyerindeki Sosyal İlişkilerin Zayıf Olması	39	6,9
Toplumdaki Statüsünün Düşük Olması	30	5,4
Yapılan İşin İşçinin Vasıflarına Uygun Olmaması	24	4,2
Sosyal Güvencesinin Olmaması ya da Yetersiz Olması	22	3,9
Diğer	6	1

İşçilerin %43,2'si günlük iş saatleri dışında veya hafta sonu fazla mesai ücreti almadan çalışmakta olduğunu söylemiştir. Bunun nedenleri arasında, işsizlik oranının yüksek olduğu bir ortamda işçilerin işini kaybetme endişesi ön sıralarda yer almaktadır. Aynı zamanda bu ortam, işverenlerin de yasal yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçınarak değerlendirdikleri söylenebilir. Bu soruya "bilmiyorum" biçiminde cevap veren işçilerin oranı da düşük olmakla birlikte (%3,7), bu veri işçilerin bir kısmının sahip olduğu hak ve sorumluluklarının farkında oldukları biçiminde yorumlanabilir.

Araştırmamızda işçilerin bir siyasi partiye üye olup olmadığına ilişkin bir soruya yer verilmiştir. Buna göre, işçilerin %10'u bir siyasi partiye üye iken, %85,7'si herhangi bir siyasi partiye üye değildir.Diğer taraftan, işçilerin dernek, vakıf gibi herhangi bir sivil toplum örgütüne üye olup olmadığı sorulmuştur. Buna göre, işçilerin %13,8'i dernek, vakıf gibi herhangi bir sivil toplum örgütüne üye iken, %82,7'si hiçbir sivil toplum örgütüne üye değildir. Önceki verilerle birlikte ele alındığında, ankete katılan işçilerin %23,8'inin bir siyasi parti ya da bir sivil toplum örgütüne üye oldukları görülmektedir. Bu oran, işçilerin yaklaşık dörtte birinin örgütlülük bilincine sahip olduklarını göstermektedir.

İşçilerin %28,2'si bir sendikaya üye iken, %68,4'ü herhangi bir sendikaya üye değildir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 2004 yılı verilerine göre, Türkiye'de sendikalaşma oranı %58,5'tir.[3] Ankete katılan işçilerin sendikalaşma oranının Türkiye ortalamasının oldukça altında olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, anketin uygulama kapsamına, sendikalaşma oranının oldukça düşük olduğu küçük ve orta ölçekli işletmelerin de dahil olmasıdır. Ayrıca son dönemlerde yaşanan ekonomik krizler ve işsizlik işçilerin iş güvencesine verdiği önemi arttırmıştır. Ankete katılan işçilerin çoğunluğu ücretinden memnun olmadığı halde, bunu çözümleyebilmek için sendikalı olmayı tercih etmemektedir. Bunda işverenlerin sendikalı işçilere karşı olan tutumları da rol oynamaktadır.

Araştırmamızda ankete katılan işçilerin tümüne daha önce başka bir sendikaya üye olup olmadığı sorulmuştur. Buna göre, işçilerin sadece %9,6'sı daha önce başka bir sendikaya üye olmuştur.

İşçilerin %12,5'i kendisini işyerine göre, %11,6'sı mesleğine göre, %20,2'si doğduğu bölgeye göre, %0,9'u siyasi tercihine göre, %23,8'i sosyal sınıfına göre, %11,8'i cinsiyetine göre, %3,4'ü dinine göre, %0,7'si mezhebine göre, %2,5'i kişiliğine göre tanımlarken, %1,1'i kendisini insan olarak, %0,4'ü ismiyle, %0,4'ü engelli olarak tanımlamakta, %0,2'si ise bu tanımlamanın yer ve zamana göre değişeceğini belirtmektedir.

Tablo 11. İşçilerin Dinle İlgili Olarak Yaptıkları İbadetlere Göre Dağılımı

	Her zaman	Çoğu zaman	Bazen	Nadiren	Hiçbir zaman	Toplam	Boş
İbadetler	Cevap verenler içindeki %	Cevap verenler içindeki %	Cevap verenler içindeki %	Cevap verenler içindeki %	Cevap verenler içindeki %		
Dini kurumlara bağış yapmak	18,3	10,5	39,7	23,5	8,1	421	139
Cuma namazına gitmek	58,8	23,1	10,3	5,3	2,6	507	53
Kuran okumak/okutmak	7,4	10,6	43,8	26,6	11,6	406	154
Zekat ve fitre vermek	49,4	17,6	14,3	10,5	8,2	391	169
Camiye gitmek	11,1	10,8	27,6	29,8	20,6	369	191
Oruç tutmak	28,2	19,1	18,8	13,7	20,1	393	167
Namaz kılmak	10,4	7,1	22,3	27,2	33,0	367	193

Tablo 11'de işçilerin dinle ilgili olarak yaptıkları ibadetler verilmiştir.

3 http://www.csgb.gov.tr (erişim tarihi: 26/06/2005)

Tablo 12. İşçilere Göre Çalışma Hayatındaki En Önemli Üç Sorunun Sıralanması

Sorunlar	I. Sıra		II. Sıra		III. Sıra	
	Kişi sayısı	Toplam içindeki %	Kişi sayısı	Toplam içindeki %	Kişi sayısı	Toplam içindeki %
İş güvencesinden yoksunluk	319	57	2	,4	1	,2
Sosyal sigortanın yetersizliği	90	16,1	92	16,4	1	,2
Emeklilik yaşının yükseltilmesi	82	14,6	121	21,4	20	3,6
İşsizlik	33	5,9	183	32,7	67	12
Ücret düşüklüğü	11	2,0	75	13,4	225	40,2
Yasal düzenlemelerin yetersizliği	1	0,2	16	2,9	87	15,5
Sendikaların güçsüzlüğü	3	0,5	-	-	60	10,7
Diğer	2	0,4	1	0,2	6	1,1
Toplam	541	96,6	490	87,5	467	83,4
Boş	19	3,4	70	12,5	93	16,6

Tablo 12'de yer alan veriler incelendiğinde anket uygulanan işçilerin %57'si iş güvencesinden yoksunluğu ilk sırada, %32,7'si işsizliği ikinci sırada, %40,2'si ise ücret düşüklüğü sorunlarını üçüncü sırada çalışma hayatının en önemli sorunları olarak görmüştür. Sıralanan sorunların ilk ikisi, temelde bakıldığında aynı soruna dayanmaktadır. Şöyle ki, iş güvencesinden yoksun olma beraberinde işsiz kalma durumunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, işsizliğin yüksek olduğu bir ekonomide ücretler genelde düşüktür. Türkiye'de kriz sonrası dönemlerde bu üç sorunun ağırlığı giderek daha fazla hissedilmektedir.

Tablo 13. İşçilere Göre Ülkemizdeki En Önemli Üç Sorunun Sıralanması

Sorunlar	I. Sıra		II.Sıra		III.Sıra	
	Kişi sayısı	Toplam içindeki %	Kişi sayısı	Toplam içindeki %	Kişi sayısı	Toplam içindeki %
Dinsel konular	100	17,9	-	-	-	-
Anarşi/terör	194	34,6	41	7,3	1	0,2
Güneydoğu sorunu	32	5,7	31	5,5	4	0,7
Enflasyon/hayat pahalılığı	171	30,5	169	30,2	23	4,1
İşkence ve insan hakları	9	1,6	31	5,5	1	0,2
İşsizlik	29	5,2	206	36,8	184	32,9
İş güvencesi	2	0,4	18	3,2	69	12,3
Rüşvet ve yolsuzluk	3	0,5	31	5,5	157	28,0
Çeteler ve mafyalaşma	-	-	2	0,4	47	8,4
Devletin dış ilişkiler sorunları	-	-	-	-	32	5,7
Toplam	540	96,4	529	94,5	518	92,5
Boş	20	3,6	31	5,5	42	7,5

Tablo 13'de işçilere göre ülkemizdeki en önemli üç sorun verilmiştir. Bu verilere

bakıldığında, anket uygulanan işçiler Türkiye'deki en önemli üç sorunu sıralamada anarşi ve terör sorununu, enflasyon ve hayat pahalılığına yakın oranda ve öncelikli olarak ele almışlardır. Bu durum, 2003 yılı içerisinde ve izleyen dönemde Türkiye'de ve tüm dünyada terörist saldırıların yeniden hız kazanmasıyla ilgili olarak düşünülebilir. İkinci sorun olarak işsizlik ve enflasyon/ hayat pahalılığı gibi ekonomik sorunlar yer almıştır. Üçüncü sırada ise, işsizlik sorunu yine ağırlıklı olmakla birlikte, bunu yolsuzluk ve rüşvet sorunu yakından izlemektedir. Bu sorunlar da, yolsuzluk ve rüşvet davalarının gündeme daha sık gelmesiyle ilişkilendirilebilir.

Araştırmamızda, işçilerin İş Kanunu vb. kanunlar çerçevesinde çalışma yaşamı ve iş ilişkilerinizdeki haklarını bilip bilmediği sorulmuştur. Buna göre, işçilerin sadece %25,7'si çalışma yaşamı ve iş ilişkilerindeki haklarını arayabilecek kadar bilmektedir. İşçilerin %34,6'sı haklarını arayabilecek kadar olmasa da haklarını bilmektedir. İşçilerin %36,1'i ise haklarını bilmemektedir. Tüm bu veriler değerlendirildiğinde, anket uygulanan işçilerin yaklaşık dörtte birinin çalışma yaşamına ilişkin hak ve sorumluluklarını hak arayacak düzeyde bildiği görülmektedir. Bu durum, sendikalılık, çalışılan sektör gibi çeşitli nedenlere dayalı olarak açıklanabilir. Anket uygulanan işçilerin büyük bir kısmı, sahip oldukları hak ve sorumlulukları bilmediklerinden bu grubun bilinçsiz bir işçi grubu olarak nitelendirilmesi mümkündür. Diğer taraftan, işçileri bilgilendirme görevi, işverenlerin ve sendikaların sorumlulukları arasındadır, dolayısıyla bu durumdan sadece işçi sorumlu değildir.

Araştırmamızda işçilerin 4857 sayılı İş Kanunu ile getirilen düzenlemeleri bilip bilmediği ne ilişkin soruya da verilmiştir. Buna göre, işçilerin sadece %18,4'ü yeni İş Kanunu ile getirilen düzenlemeleri bilmektedir. İşçilerin %78,2'si ise yeni İş Kanunumuzla getirilen düzenlemeleri bilmemektedir. 4857 sayılı yeni İş Kanunu, 2003 yılında yürürlüğe girmiştir. Anketin uygulandığı dönemde kanun henüz yeni sayılabileceği için, işçilerin önemli bir kısmı, yeni İş Kanunu ile ilgili bilgiye sahip olmadığını belirtmiştir. Bu kanunun tanıtılması, yeniliklerin benimsetilmesi için işletmelerde eğitim çalışmaları yapılmaktadır.

Tablo 14. İşçilerin Esnek Çalışma Uygulamaları İle İlgili Düşüncelerine Göre Dağılımı						
Düşünceler	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım (fikrim yok)	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
	Cevap verenler içindeki %	Cevap verenler içindeki %	Cevap verenler içindeki %	Cevap verenler içindeki %	Cevap verenler içindeki %	Cevap verenler içindeki %
Esnek çalışma işçiler açısından olumludur.	25,5	34,7	16,3	12,2	11,2	98
Uluslar arası/ulusal rekabet çalışma yaşamında esnek çalışma uygulamalarını zorunlu kılmaktadır.	18,9	20,0	41,1	10	10	90
Esnek çalışma uygulamalarının artması ile işsizlik oranı azalacaktır.	19,4	31,2	21,5	15,1	12,9	93
Esnek çalışma uygulamaları işçilerin mevcut haklarında gerilemelere yol açacaktır.	18,5	17,4	25,0	27,2	12	92

Tablo 14'de işçilerin esnek çalışma uygulamaları ile ilgili düşünceleri verilmektedir. Buna göre, "esnek çalışma işçiler açısından olumludur" ifadesine, işçilerin %4,5'i kesinlikle katılmakta, %6,1'i katılmakta, %2,1'i katılmamakta, %2'si kesinlikle katılmamakta, %2,9'u ise kararsız ya da fikri bulunmamaktadır. "Ulusal /uluslararası rekabet çalışma yaşamında esnek çalışma uygulamalarını zorunlu kılmaktadır" ifadesine, işçilerin %3'ü kesinlikle katılmakta, %3,2'si katılmakta, %1,6'sı katılmamakta, %1,6'sı kesinlikle katılmamakta, %6,6'sı ise kararsız olduğunu ya da fikrinin bulunmadığını belirtmektedir. "Esnek çalışma uygulamalarının artması ile ülkemizde işsizlik oranı azalacaktır" ifadesine, işçilerin %3,2'si kesinlikle katılmakta, %5,2'si katılmakta, %2,5'i katılmamakta, %2,1'i kesinlikle katılmamakta, %3,6'sı ise kararsız ya da fikri bulunmamaktadır. "Esnek çalışma uygulamaları işçilerin mevcut haklarında gerilemelere yol açacaktır" ifadesine ise işçilerin %3'ü kesinlikle katılmakta, %2,9'u katılmakta, %4,5'i katılmamakta, %2'si kesinlikle katılmamakta, %4,1'i ise kararsız ya da fikri bulunmamaktadır.

Anket uygulanan işçiler arasında esnek çalışma ile ilgili uygulamalar hakkında bilgi sahibi olanların oranı oldukça düşüktür (%17,1). Esnek çalışma hakkında bilgi sahibi olanların yanıtladığı bu soruda, esnek çalışma uygulamalarına tamamen olumlu bakanların oranının %60,2 olduğu görülmektedir. Esnek çalışmanın rekabet açısından zorunlu bir uygulama olduğu düşüncesine katılanların toplam oranı ise yaklaşık %40'tır. İşçiler açısından rekabetin etkileri her zaman olumlu olmamaktadır. Diğer taraftan, işverenler açısından bakıldığında, esnek çalışma uygulamaları daha avantajlı görülebilir. Bu soruda yer alan görüşlerden bir diğeri ise, esnek çalışmanın işsizliği azaltacağı yönündedir. Bu görüşe katılanların oranı yaklaşık %50'dir. Diğer taraftan, esnek çalışma uygulamalarının olumsuz taraflarını vurgulayan görüşe katılanların

oranı yaklaşık %35'tir. Genel olarak değerlendirildiğinde, anket uygulanan işçilerin büyük bir kısmının esnek çalışma uygulamalarına olumlu baktığı söylenebilir.

İşçilerin %15,2'sinin işyerinde ücretsiz izinler verilmiş, %5,2'sinin işyerinde yıllık ücretli izinler öne çekilmiş, %1,4'ünün işyerinde ücretler azaltılmadan çalışma saatleri düşürülmüş, %2,7'sinin işyerinde ücretler azaltılmış ve çalışma saatleri düşürülmüş, %14,3'ünün işyerinde işten atılmalar yaşanılmış, %2,7'sinin işyerinde başkaca uygulamalar yapılmış, %32,1'inin işyerinde ise kriz nedeniyle hiçbir farklı uygulama yaşanılmamıştır. Yukarıdaki veriler ışığında, bu soru değerlendirilirse, son dönemde ekonomik krizler nedeniyle işyerlerinde tabloda sıralanan uygulamalardan hiçbirinin yaşanmadığını ifade eden işçilerin oranı %32,1 ile en yüksek orandadır. Diğer taraftan, söz konusu dönemlerde işyerlerinde birtakım değişik uygulamaların olduğunu ifade eden işçiler arasında ücretsiz izin kullandırılması gibi yasal mevzuatta yer alamayan uygulamalar yapıldığını belirtenler %15,2'dir. Bunu, %14,3 ile işten çıkartılmalar izlemektedir. Esnek çalışma uygulamaları içinde sayılabilecek diğer uygulamalar, ekonomik kriz dönemlerinde işyerlerinde yapılan uygulamalar arasında diğerlerine göre önemli bir yer tutmamaktadır.

Tablo 15. İşçilerin Ücret Artışı veya İş Güvencesi Seçeneklerinden Birisini Tercih Etmek Zorunda Kalması Durumunda Ne Yapacağına Göre Dağılımı

		Kişi Sayısı	Toplam İçindeki Yüzdesi	Cevap Verenler İçindeki Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Geçerli Cevap	Ücret artışını talep ederim	180	32,1	33,0	33,0
	İş güvencesini isterim	365	65,2	67,0	100,0
	Toplam	545	97,3	100,0	
	Boş	15	2,7		
Toplam		560	100,0		

Tablo 15'de işçilerin ücret artışı veya iş güvencesi seçeneklerinden birisini tercih etmek zorunda kalsaydı ne yapacağı verilmiştir. Buna göre, işçilerin %32,1'i ücret artışı veya iş güvencesi seçeneklerinden birisini tercih etmek zorunda kalsaydı ücret artışını talep edeceğini belirtirken, işçilerin %65,2'si bu durumda iş güvencesini isteyeceğini belirtmiştir. Bu soruda işçilere çok yüksek ücret alabilecekleri ancak; iş güvencesinin olmadığı bir işi mi, yoksa ücreti yüksek olmadığı halde iş güvencesinin yüksek olduğu bir işi mi tercih ettikleri sorulmuştur. Cevap verenlerin %67'si iş güvencesini tercih etmektedir. Bu oran işsizliğin çok yüksek olduğu günümüzde işçilerin ücret artışından çok ücreti düşük de olsa, sürekliliği olan bir işi tercih ettiklerini göstermektedir. Daha önce anketimizde yer alan sorulardan bir tanesi işçilerin çalışma hayatında önemli gördükleri üç sorunla ilgilidir. İş güvencesinden yoksun olma, bu sorunların en başına yerleşmiştir. İş güvencesinin işçiler açısından her fırsatta ön plana çıkarılmasının

en önemli nedeni Türkiye'nin son beş yıl içinde yaşadığı iki büyük ekonomik kriz ve bunların yol açtığı işsizliktir. Diğer taraftan, ücret düşüklüğü de önemli sorunlardan biri olarak belirtilmekle birlikte, iş güvencesi kadar yüksek oranda değildir. Özellikle toplu pazarlıklarda sendikalar da vasıfsız ya da yarı vasıfsız işçiler için ücret artışından feragat ederek üyelerinin iş güvencesini sağlamaya çalışmaktadır. Ücret pazarlığının yerini, iş güvencesi aldığı için Türkiye'de son dönemlerde ücret düzeyinin oldukça düşük olduğu görülmektedir. Ancak, vasıflı işçiler için bireysel pazarlıklar ücret ve çalışma koşullarını iyileştirmekte, bu tür işçiler hem iş güvencesi hem de ücret artışını birlikte sağlayabilmektedir.

Araştırma kapsamına giren işçilerin büyük çoğunluğunun özelleştirmenin tamamen karşısında olmadığı görülmektedir. Araştırmada ankete cevap veren işçilerin yaklaşık %23'ü KİT'lerin satılmamasını öngörmekte ve KİT'lerin yönetiminin siyasetten bağımsız hale getirilmesini ileri sürmektedir. Bu görüşü destekleyenler problemin KİT'lerde değil, onların yönetiminde yer alan siyasilerde olduğunu belirtmektedir.

Araştırmada yer alan işçilerin yaklaşık %26'sı ise KİT'lerin satılmamasını öngörürken, verimliliği ön plana çıkarmaktadır. KİT'lerle ilgili sorunların çözümünü özelleştirmede değil, verimliliği artırma yönünde olduğunu belirtmektedir. Özelleştirmeden yana olan işçiler yaklaşık %52'lik bir orandır. Bu oran içinde %38'lik bir kesim sadece zarara eden/verimsiz olan KİT'lerin kapatılması veya satılması yönünde görüş ileri sürmekte; %9'u ise tüm KİT'lerin kapatılması veya satılması yönünde radikal bir çözüm öngörmektedir. Devletin KİT'leri işçilere satma yoluyla özelleştirmesini uygun bir çözüm yolu olarak görenlerin oranı %5,2'dir. Ankete katılanların yaklaşık %25'i kamu, %75'inin ise özel sektörde çalıştığı dikkate alınırsa, özelleştirme konusundaki tutumların dengeli bir şekilde dağılım gösterdiğini öne sürmek mümkündür. Özelleştirmeyi belirli şekillerde destekleyenlerin oranı %51,8 iken, özelleştirme karşıtı olanların oranı ise %48,2'dir.

Tablo 16. İşçilerin Sendikaların Siyasi Faaliyetleri Konusundaki Görüşlerine Göre Dağılımı

		Kişi Sayısı	Toplam İçindeki Yüzdesi	Cevap Verenler İçindeki Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Geçerli Cevap	Siyasi faaliyete karışmamalı	329	58,8	65,0	65,0
	İşçilerin hak ve çıkarları için gerekliyse siyaset ile ilgilenmeli	91	16,3	18,0	83,0
	Toplumdaki tüm kişi ve grupların hakları için siyasetle ilgilenmeli	71	12,7	14,0	97,0
	Siyasi parti kurmalı ve siyasetle doğrudan ilgilenmeli	15	2,7	3,0	100,0
	Toplam	506	90,4	100,0	
	Boş	54	9,6		
Toplam		560	100,0		

Tablo 16'da işçilerin sendikaların siyasi faaliyetleri konusundaki görüşleri verilmiştir. Buna göre, işçilerin %58,8'i sendikaların siyasi faaliyete karışmaması sadece işçilerin hak ve çıkarları ile ilgilenmesi gerektiğini belirtirken, %16,3'ü sendikaların işçilerin hak ve çıkarlarını korumak için gerekirse siyasetle de ilgilenmesi gerektiğini, %12,7'si sendikaların sadece işçilerin değil toplumdaki tüm kişi ve grupların haklarını korumak ve geliştirmek konusunda siyasetle ilgilenmesi gerektiğini, %2,7'si sendikaların siyasi parti kurması ve siyasetle doğrudan ilgilenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Tablo 17. İşçilerin Türkiye'deki Sorunların Çözümünde En Çok Güvendikleri Üç Kuruma Göre Dağılımı

Kurumlar	Birinci kurum		İkinci kurum		Üçüncü kurum	
	Kişi sayısı	Toplam içindeki %	Kişi sayısı	Toplam içindeki %	Kişi sayısı	Toplam içindeki %
Cumhurbaşkanı	349	62,3	3	,5	-	-
Parlamento	75	13,4	147	26,3	2	,4
Siyasi partiler	24	4,3	39	7,0	54	9,6
Silahlı Kuvvetler	45	8,0	164	29,3	57	10,2
Mahkemeler	8	1,4	29	5,2	48	8,6
Üniversiteler	19	3,4	48	8,6	48	8,6
Dini kuruluşlar	1	,2	9	1,6	17	3,0
Sivil toplum örgütleri	3	,5	9	1,6	88	15,7
Polis teşkilatı	-	-	3	,5	53	9,5
Basın/medya kuruluşları	-	-	10	1,8	42	7,5
Sendikalar	-	-	23	4,1	20	3,6
İşveren örgütler	-	-	-	-	24	4,3
Toplam	524	93,6	484	86,4	453	80,9
Boş	36	6,4	76	13,6	107	19,1

Tablo 17'de ise, bu sorunların çözümünde işçilerin en çok güvendikleri üç kurum verilmiştir.

Tablo 18. İşçilerin Türkiye'nin Geleceği İle İlgili Düşüncelerine Göre Dağılımı							
Ülkemizde önümüzdeki 5 yıla ilişkin düşünceler	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım (fikrim yok)	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam	Boş
İşsizlik azalır.	8,9	20,9	27,4	22,2	20,6	383	177
Ekonomik sorunlar çözülür.	7,2	22,9	28,2	25,5	16,2	376	184
Gelir dağılımı düzelir.	6,3	10,7	24,7	33,0	25,3	364	196
Enflasyon düşer.	8,0	22,9	32,0	22,7	14,4	362	198
Askeri darbe olur.	7,9	5,7	18,4	29,5	38,5	353	207
Türkiye AB'ye girer.	8,1	27,0	30,0	20,0	14,9	370	190
Sendikalaşma oranı artar ve sendikaların etkinliği yükselir	5,3	18,0	40,2	21,1	15,4	356	204
Türkiye yerinde sayar ve hiçbir şey değişmez.	22,6	17,5	20,3	23,8	15,8	399	161

Tablo 18'de işçilerin Türkiye'nin geleceği ile ilgili düşünceleri verilmektedir. Ankete katılanlardan, Türkiye'nin geleceği hakkında yargı belirten sekiz cümleyi beşli tutum ölçeğine göre değerlendirmeleri istenmiştir. Bunun sonucunda, genel olarak işçilerin Türkiye'nin geleceği hakkında iyimser düşüncelere sahip olmadıkları ortaya çıkmıştır.

Bu oranlardan da anlaşılabileceği gibi olumlu ve olumsuz görüşler arasındaki en çarpıcı fark, olumsuz görüşlerin ağırlıkta olduğu gelir dağılımındaki adaletsizliğe ilişkindir. Diğer taraftan, bunun tersine Türkiye'de önümüzdeki beş yıl içinde askeri darbe olacağına yönelik görüşler azınlıktadır, yani iyimser bir beklenti söz konusudur. Diğer taraftan, Türkiye'nin önümüzdeki beş yıl içinde AB'ye gireceğine ilişkin ifadeye yönelik olarak da olumlu ve olumsuz görüşler birbirine yakın orandadır.

Anketi cevaplayan işçilerin %35'i, önümüzdeki 5 yıl içinde Türkiye'nin AB'ne gireceğine ilişkin olumlu fikir belirtmiştir. Bu soruda da, Türkiye'nin geleceğini AB'de gören kesim %47,5'le en yüksek orana sahiptir. Bunu takiben, Türkiye'nin geleceğini Türk Dünyası'nda görenler %15,5'le ikinci sırada yer almaktadır. Bunu %5,3'le ABD ve %4,8 ile İslam Dünyası izlemektedir. Diğer taraftan, %23,3 gibi önemli bir orana sahip olan bir kesim, Türkiye'nin geleceğini hiçbir birlik ya da ülke desteğine bağlı görmezken, %3,6'lık bir kesim ise diğer seçeneğini tercih etmiştir.

Tablo 19. İşçilerin 21. Yüzyılda Türkiye'nin Geleceğinin Nerede Olduğu Konusundaki Düşüncelerine Göre Dağılımı

		Kişi Sayısı	Toplam İçindeki Yüzdesi	Cevap Verenler İçindeki Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Geçerli Cevap	Avrupa Birliğinde	249	44,5	47,5	47,5
	İslam dünyasında	25	4,5	4,8	52,3
	Türk dünyasında	81	14,5	15,5	67,7
	ABD de	28	5,0	5,3	73,1
	Hiçbirinde	122	21,8	23,3	96,4
	Diğer	19	3,4	3,6	100,0
	Toplam	524	93,6	100,0	
	Boş	36	6,4		
Toplam		560	100,0		

Araştırmamızda sendikalı işçilere kaç yıldır sendikalı oldukları sorulmuştur. Buna göre, sendikalı işçilerin %65,8'i 5 yıl ve altı bir süredir sendikalı iken, %9,4'ü 6-10 yıl arası bir süredir, %16,1'i 11-15 yıl arası bir süredir, %5,8'i 16-20 yıl arası bir süredir, %2,9'u ise 21 yıl ve üzerinde bir süredir sendikalıdır. Bütün dünyada ve Türkiye'de sendikalaşma oranları düşerken, genç işçilerin sendikalara olan ilgisi azalmaktadır. Sendikalı olma süresi ile çalışma süresinin birbirine yakın olabileceği düşünüldüğünde, ankete katılan işçiler arasında genç işçiler olarak nitelendirilebilecek kesim %65,8 ile ağırlıktadır. Sendikalı olma süresi arttıkça, bu oranın azaldığı görülmektedir.

Araştırmamızda sendikalı işçilere göre sendikalarının işçi haklarını koruyup koruyamadığına ilişkin bir soru yöneltilmiştir. Buna göre, işçilerin %42,3'ü sendikasının işçi haklarını koruyabildiğini belirtirken, %57,7'si sendikasının işçi haklarını koruyamadığını belirtmiştir. Bu verilere göre, sendikalı işçilerin çoğunluğu sendikalarının işçi haklarını koruyamadığını düşünmektedir.

Tablo 20. Sendikasının İşçi Haklarını Koruyamadığını Belirten Sendikalı İşçilerin Bu Durumun Nedenine İlişkin Görüşlerine Göre Dağılımı					
		Kişi Sayısı	Toplam İçindeki Yüzdesi	Cevap Verenler İçindeki Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Geçerli Cevap	Yasaların sendikal faaliyetleri kısıtlaması	43	7,7	54,4	54,4
	İşverenlerin baskıcı tutumu	12	2,1	15,2	69,6
	Sendikal yönetimin yetersizliği	17	3,0	21,5	91,1
	İşyeri sendika temsilcilerinin yetersizliği/ eksikliği	3	,5	3,8	94,9
	Sendikaların konfederasyonlardan destek alamaması	1	,2	1,3	96,2
	İşçilerin sendikaya yeterince sahip çıkmaması	1	,2	1,3	97,5
	Diğer	2	,4	2,5	100,0
	Toplam	79	14,1	100,0	
	Boş	481	85,9		
Toplam		560	100,0		

Tablo 20'de sendikasının işçi haklarını koruyamadığını belirten sendikalı işçilerin bu durumun nedenine ilişkin görüşleri verilmiştir. Sendikalı işçilerin tamamına yakını (%97,5), işçilerin sendikalarına sahip çıkmamalarını sendikalarını işçi haklarını koruyamamasının en önemli nedeni olarak görmektedir.

Sendikalı işçilerin %87,4'ü sendikal organlarda görev almamışken, sadece %12,6'sı görev almıştır. Sendikal organlarda görev almayı etkileyen çeşitli unsurlar vardır. Bunlardan en önemlilerinden biri sendikal faaliyet dolayısıyla işverenin haksız tutumuna uğrama düşüncesi, sendika içi demokrasi ve işçilerin sendikaya olan inancıdır.

Sendikalı işçilerin sendikal organlarda görev almayı isteyip istememe durumları da araştırma kapsamında ele alınmıştır. İşçilerin yaklaşık %90'ı sendikal organlarda görevi bulunmamaktadır. Sendikalı işçiler %70 gibi yüksek bir oranla sendikal organlarda görev almak istemediğini belirtmiştir.

Tablo 21. Sendikalı İşçilerin Sendikaların Belirli Faaliyetleri Hakkındaki Düşüncelerine Göre Dağılımı						
Faaliyetler	Çok iyi	İyi	Orta	Kötü	Çok kötü	Toplam
	Cevap verenler içindeki %	Cevap verenler içindeki %	Cevap verenler içindeki %	Cevap verenler içindeki %	Cevap verenler içindeki %	Kişi sayısı
Sendikalara ait kamplar	6,0	30,1	22,9	13,3	27,7	83
Sendikaların kültürel faaliyetleri	4,7	7,1	28,2	30,6	29,7	85
Sendikaların sosyal tesisleri	9,9	23,5	23,5	21,0	22,2	81
Sendikaların sendikal yayınları	4,3	38,7	26,9	12,9	17,2	93
Sendika gazetesi	8,0	28,0	17,3	20,0	26,7	75
Sosyal dayanışma fonu	8,4	26,5	18,1	16,9	30,1	83

Tablo 21, sendikalı işçilerin sendikasının belirli faaliyetleri hakkındaki düşüncelerine göre dağılımını vermektedir. Tablo'ya göre, sendikalı işçiler sendikalarının yayınları konusunda yüksek oranda memnun olduklarını belirtmişlerdir. Sendika kampları, sendika gazetesi ve sendikaların sosyal tesisleri sendikalı işçilerin memnun oldukları sendikal faaliyetler sıralamasında orta düzeyde faaliyetler olarak yer almaktadır. Sosyal dayanışma fonu ve kültürel faaliyetler ise en az memnuniyet duyulan faaliyetlerdir.

SONUÇ

2002 krizini izleyen dönemde Eskişehir ilinde yapılan bu çalışmada, ekonomik krizin işçilerin ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerine nasıl yansıdığı incelenmiştir. Eskişehir, kamunun ekonomideki ağırlığının yoğun olduğu, GSYİH'daki payı ve kişi başına GSYİH açısından üst sıralarda yer alan, eğitim düzeyinin yüksek olduğu bir il olarak bu tür bir çalışma için oldukça uygun bir evren oluşturmaktadır. Araştırma, Eskişehir ilinde yapılmakla birlikte Türkiye'ye yaygınlaştırılabilir ve tekrarlanabilir niteliktedir. Bu tür bir karşılaştırmalı çalışma, Türkiye'de işçilerin ekonomik, sosyal ve kültürel özellikleri açısından şehirler ve bölgelerarası farklılıkları ortaya koyması dolayısıyla yararlı olacaktır.

The Research of Workers Profile: The Case of Eskişehir

Nowadays, we have been faced by great developments accelerated day by day. These developments have caused profound changes in working life and relations. The new conditions which aroused and shaped have been changed the profile of workers in Turkey, but studies related with this subject are not sufficient enough in literature.

In this study, the evolution of Turkish labour class had been classified and analysed in periods. Economic, social and cultural structure and characteristics of Eskişehir in which the survey had been conducted were examined. After all, the results and evaluation of the survey which was conducted in Eskişehir were introduced. Besides, attitudes towards working life and social problems in Turkey and the level of knowledge about labour law had been researched. On the other hand, the thoughts of union members about the activities of unions had been evaluated. The universe of the survey is all workers in Eskişehir. 560 workers were taken as a sample. In this study, the questionnaire that composed of 88 questions was prepared by investigators had been used in order to collect the data. The results were shown in percentages and frequency tables in the study.

According to our results, most of the workers in Eskişehir are under the age of 40 and male, earning 500 milion TL or below and incapable of saving with this income. They have not a fixed assets providing any income. Although they are becoming mostly from urban origins, they already have rural ties. Job security is seen the most important problem of working life by workers in our study. In addition, they have not enough knowledge about legislation which is related to working life and relations in Turkey. Also, they have not enough experience of unionization. Based on these findings, some recommendations for practice and future research were addressed.

Yerel Yönetimler ve Sınıfsal Tercihler (Mersin Örneği)

Atilla Göktürk*
Yüksel Akkaya**

Türkiye'de kırdan kente göç sürecine bağlı olarak kentlerde yaşayanların sayısı hızla artarken kentte yaşanan çelişkiler de kaçınılmaz bir biçimde derinleşmekte, eşitsizlikler daha yoğun olarak yaşanmakta, bölüşüm ilişkileri daha çatışmalı bir konum almaktadır. Doğal olarak bu çelişki ve eşitsizliklerden en çok etkilenenler önce emekçiler sonra da kent yoksulları olmaktadır. Bu nedenle, kent mekanındaki çeşitli tercihlerin belirlenmesi ve yönlendirilmesi ile kentin olanaklarının kentte yaşayanlara sunuluşunda önemli yeri olan yerel yöneticilerin belirlenmesi/seçilmesi önem taşımaktadır.

Manuel Castells'in tanımı ile "emeğin yeniden üretildiği mekan" olan kentsel mekan, ayrıca ürettiği eşitsiz koşullar ile emek ile sermaye arasındaki çelişkinin derinleşmesinin de mekanı olmaktadır. Bu nedenle büyük bir çoğunluğunu emekçilerin oluşturduğu kentlerde yaşayanların, tercihlerini hangi yönde kullandıklarını göstermesi açısından yerel yönetim seçimleri oldukça özel bir öneme sahip bulunmaktadır. Bununla birlikte meclisi, hükümeti, merkezi yönetimi ve muhalefeti belirleyen genel seçimlerden daha farklı etkenlerin rol oynadığı yerel yönetim seçimlerinin, bir yandan yereldeki eşitsizlikleri yansıtması diğer yandan ise yerelde çok daha fazla önem sunan ve etkili olan bir "aidiyeti" de içermesi beklenir. Ancak, neo-liberal politikaların giderek daha fazla hakim olduğu, bu politikaların etkilerinin ekonomik ve toplumsal yapıda daha da açık gözlendiği bu süreçte, kentsel nüfusa eklemlenmekle birlikte, kentle bütünleşememiş geniş yığınların kente özgü davranış ve tutumları kazanamamış olmasının, yerel siyaset üzerindeki etkisi de farklı dinamikler ile ortaya çıkmak durumundadır. Özellikle 90'lı yıllar boyunca süren ve Türkiye kentleri üzerinde beklenmedik bir baskı oluşturan "zorunlu göç" olgusu dikkate alındığında, ortaya çıkan tablo hem kent hem de "zorunlu" nedenler ile kentli olmak durumunda kalan

* Prof. Dr., Muğla Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesi
** Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü öğretim üyesi

geniş yığınlar açısından daha da çetrefilli bir konuma ulaşmaktadır. Bu çerçevede, farklı ve hatta beklenmedik çelişkileri de içinde barındıran yapısı ile yerel yöneticilerin seçimi, daha çok sorgulanmaya ve yorumlanmaya açık bir boyut kazanmaktadır.

Bu bildiride, kentsel mekanda yer alan ve giderek daha da derinleşen çelişkilerin, yerel yönetim seçimleri üzerindeki etkisi öncelikle emek ile sermaye, kent yoksulları, farklı etnik kimlikler açısından ele alınmaya çalışılacak, tüm bu kesimlerin karşılaştıkları eşitsizliklerin yerel yöneticilerin belirlenmesinde etkili olup olmadığı sorgulanacak, yukarıda belirtilen genel kabullerin test edilmesi hedeflenecektir. Böylesi bir değerlendirme için ise Mersin Büyükşehir Belediyesi sınırları içinde kalan nüfusun, 2004 yerel seçimleri sürecindeki siyasi eğilimlerini belirlemek amacı ile yürütülen ve aynı zamanda sosyo-ekonomik göstergeleri de içeren saha araştırmalarından elde edilen verilerden yararlanılacaktır.

Gerek yapılan saha araştırmalarının kapsamı ve gerekse bu araştırmalardan elde edilen veri tabanı dikkate alındığında, bu sempozyumun amaçladığı "sınıf" temelli bir değerlendirme için gerekli verilerin oluştuğu genel olarak belirtilebilir. Bununla beraber, sınıfsal tutum alış anlamında bir değerlendirmenin, sınıf özelliklerini belirleyen kriterler çerçevesinde mevcut veri tabanında daha detaylı ve ayrıştırıcı bir çalışma ile elde edilecek gruplar üzerinden yapılması çok anlamlı sonuçlar sunacaktır. Ancak böylesi bir ayrıştırmanın bu bildiri sınırları içinde yapılması olanaklı olmadığı için, bu bildiride araştırmada yer alan kişilerin beyanları esas alınacak ve değerlendirmeler bu beyanlara dayalı olarak yapılacaktır.

Araştırma Alanı ve Araştırma Verileri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

Mersin, özellikle 1970'lerde, çok hızlı bir gelişme göstererek, istihdam açısından önemli olanaklar yaratmasına rağmen, bu performansını izleyen yıllarda gösterememiş, 1990'lı yıllarda karşılaştığı göç nedeni ile yoğun bir baskı altında kalmıştır. Ancak, ilin sahip olduğu özellikler, bu nüfus baskısının büyük krize dönüşmesini önlemiştir. Mersin, hemen hemen tüm sektörlerde faaliyet gösteren ekonomik yapısının yanı sıra geçmişten günümüze il ekonomisinde çok önemli bir yer tutan ve temel sektör olan tarıma kaynak oluşturan verimli toprakları ile Türkiye'nin en şanslı illerinden birisidir. Tarımsal üretimin gereksinim duyduğu yoğun işgücü ve sınırlı düzeyde de olsa gelişen sanayinin faal nüfus içindeki payının yanı sıra serbest bölge ve liman kentin ticari açıdan da önem kazanmasını sağlamaktadır. Buna karşın Mersin'de tarımda çalışan nüfusun payındaki azalmanın, Türkiye genelindeki azalmanın gerisinde kalması, tarımda istihdam edilen nüfusun Türkiye ortalamasının oldukça üzerinde seyretmesine de neden olmaktadır.

Her açıdan çok dinamik bir kent olan Mersin, Türkiye'nin bir çok kentine göre politik tansiyonu yüksek, yerine göre bir çok ortamı ve durumu bir arada barındıran ve sunan bir kenttir. Mersin'i ekonomik olarak güçlü, mekansal açıdan büyük ölçekli, toplumsal açıdan değişken ve birden çok kültürü bir arada barındıran, siyasal açıdan da bu yapıya uygun olarak hareketli ve Türkiye'nin ötesinde dünyaya duyarlı bir kent

olarak tanımlamak yerinde olur. Kısaca Mersin, her boyutta tepki verebilen bir kenttir.[1] Tablo 3'te özetlenen araştırma verilerinden de izlenebileceği gibi Büyükşehir sınırları içinde yaşayanların yaklaşık 1/3'ü Kürt, 1/10'u Arap ve yarısı Türk'tür. Tarım, sanayi ve başta ticaret olmak üzere hizmet sektörlerinin üçünün birden oldukça canlı iktisadi faaliyette bulunduğu kent sınıfsal açıdan da bu özelliği yansıtmaya çok uygundur.

Tablo 1'de bu çalışmanın konusunu oluşturan Mersin Büyükşehir Belediyesi (MBB) ve Büyükşehir bünyesindeki İlçe Belediyeleri (BİB) olan Yenişehir, Akdeniz ve Toroslar'a ait kesin seçim sonuçları ile Mersin İl Genel Seçim sonuçları sunulmaktadır. Bildirinin akışı açısından bu kesin seçim sonuçları önemli olup, bu sonuçlar ile araştırma bulgularından elde edilen sonuçlar arasındaki paralellikler, MBB sınırları içinde oy kullanan yurttaşların kent ile ilgili çeşitli konulara yaklaşımının irdelenebilmesi için dayanak oluşturmaktadır.

Tablodan da izlenebileceği gibi Mersin Büyükşehir Belediye Başkanlığının yanı sıra Yenişehir ve Akdeniz Belediye Başkanlıkları CHP tarafından kazanılırken, Toroslar Belediye Başkanlığı MHP tarafından kazanılmış, İl Genel Meclisi seçim sonuçlarından ise MHP birinci parti olarak çıkarken, onu ikinci sırada AKP ve üçüncü sırada ise CHP izlemiştir.

2003 Nisan ayı başlarında Mersin Büyükşehir Belediyesi (MBB)'ni oluşturan ve sınırları içerisinde yer alan üç (büyükşehir) ilçe belediyesi (Yenişehir, Toroslar ve Akdeniz) kapsamında yaşayan 1176 hanede, BİB'lerin her birinin nüfus paylarını da göz önünde bulunduran bir örnekleme ile yapılan araştırma Mersin'in sosyo-ekonomik ve siyasal yapısı belirlenmeye çalışılmıştır. Mersin Büyükşehir Belediyesi sınırları içinde kalan alandaki, üç BİB'ni de ayrı ayrı değerlendirmek üzere yapılan bu araştırma daha sonra Ekim 2003'te ikincisiyle, Kasım 2003'te üçüncüsü ile sürdürülmüştür. Dördüncüsü Şubat 2004 ve sonuncusu ise Mart 2004'te olmak üzere beş ayrı saha araştırması yapılmıştır.[2] Mersin Büyükşehir Belediyesi (MBB) sınırları içindeki nüfusun sosyo-ekonomik bulgularının yanı sıra kent ve kentlileşmeye ilişkin çeşitli değerleri belirlemeye çalışan bu araştırmalarda, deneklerin oy kullanacakları partiler ve değişimi de izlenmiştir. Hemen belirtilmelidir ki, ilk üç araştırmada deneklere ilişkin sosyo-ekonomik göstergeler ve kentsel değerlendirmelerine oldukça geniş bir çerçevede yer verilirken, son iki araştırma, soru sayısı azaltılarak ve daha dar bir kapsamda tutularak, deneklere ait temel göstergelere ve kullanacakları oylara ağırlık verilmiştir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, tüm araştırmalar her BİB sınırları baz alınarak MBB sınırları içindeki tüm alana ulaşılması hedeflenerek, mahalle, sokak ve hane bazında yürütülmüştür. Tüm araştırmaların saha uygulamasında Mersin Üniversitesi İİBF öğrencileri görev almış ve her araştırma öncesinde bu gruba 1 günlük eğitim programı uygulanarak, soru kağıdı ve örneklemede izlenecek yol hakkında bilgi verilmiştir. İlk

1 Atilla Göktürk,(2003), Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılandırılması Sempozyum Kitabı, Tüm-Bel-sen Yayını, Ankara, s.98-107

2 Söz konusu araştırmaların birincisi olan Nisan-2003 araştırması Atilla Göktürk tarafından yürütülürken, sonraki araştırmaların tamamı Yüksel Akaya tarafından yürütülmüştür.

araştırma olan Nisan 2003 araştırmasında, sağlıklı hane bilgilerini ulaşmak amacı ile özellikle hane reisine ulaşmaya gayret edilmiştir. Daha sonraki araştırmalarda kullanılacak oyun, çeşitli yaş grupları ve cinsiyet açısından dağılımının izlenebilmesi için hane reisine ulaşma yerine hanelere ulaşma çizgisi ağırlık kazanmıştır. Bu nedenle ileriki aşamalarda deneklerin çeşitli göstergelerinde farklılıklar oluşmuştur. Nisan ve Ekim 2003'te sırası ile 1181 ve 1022 denekle yürütülen araştırmalarda hata payını azaltmak için daha sonra denek sayısı arttırılmış ve 1950'nin üstüne çıkılmıştır.

Bu çerçevede Tablo 2, seçim sonuçlarına ilişkin araştırma bulgularından elde edilen sonuçları sunmaktadır. Nisan 2003'te bugün seçim olsa kime oy verirdiniz şeklinde yöneltilen soru, daha sonra MBB, BİB ve Milletvekilliği seçimi olsa kime oy verirdiniz biçiminde ayrılarak sorulmuş, Mart 2004'te ise sadece MBB ve BİB olarak yöneltilmiştir. Tablo 2'de verilen Belediye sonuçları MBB sonuçları olup, BİB sonuçlarının da sunulması hem değerlendirmeyi zorlaştıracak hem de karmaşık hale getirecek olduğu için tablolarda ele alınmamıştır.

Tablo 2'den de görüleceği gibi çeşitli tarihlerde yapılan araştırmalarda Belediye Başkanlığı için kullanılan oylar ile Milletvekili seçimleri için kullanılacak oylar arasında farklılıklar oluşmuştur. İlk araştırmalarda her birisi %10'un üzerinde seyreden 'oy kullanmam' ve 'yanıtsız' oranları (toplam %25'lerde) seçimler yaklaştıkca düşerek toplam %6-7 oranlarında kalmıştır. Yapılan tüm araştırmalarda CHP, MBB seçimlerinde birinci parti konumunu korumuş, DEHAP-SHP-EMEP-SDP koalisyonu da ikinci parti konumunu baştan itibaren sürdürmüştür. Üçüncü parti konumunu baştan itibaren koruyan AKP'nin yanı sıra başlangıçta dördüncü parti olan Genç Parti yerini giderek MHP'ye bırakmıştır. Nitekim araştırma sonuçları ile seçim sonuçları arasındaki en belirgin farklılığa sahip olan MHP oylarının artmasında Genç Parti'nin lideri ile ilgili ülke genelinde ortaya çıkan gelişmelerin yanı sıra seçime iki hafta kala, 13 Mart 2004 tarihli anketten sonra, yürütülen milliyetçilik temelindeki propagandaların etkili olması rol oynamıştır. Bu durum MHP oylarında sıçramaya yol açmıştır. Bu istisnai durum göz ardı edildiğinde, anket verilerinden hareket ederek, sınıfsal bir değerlendirme mümkün görünmektedir.

Öte yandan Mersin İl genel Meclisi kesin seçim sonuçlarına göre birinci parti AKP, ikinci parti MHP ve üçüncü parti ise CHP olurken onu dördüncü sırada SHP-DEHAP-EMEP-SDP'den oluşan koalisyon izlemiştir. MBB sınırları içinde yürütülen araştırmalar çerçevesinde İl Genel Seçimi ile paralel bir değerlendirme için deneklerin milletvekili seçimleri olsa idi kullanacakları oyların dağılımı veri oluşturmuştur. MBB seçimlerinden farklı bir eğilim sunan bu bulgulardan da izlenebileceği üzere CHP ve AKP arasındaki fark giderek kapanmış ve Şubat 2004'te nerede ise başa baş hale gelmiş olmakla birlikte, birinci parti CHP olmuştur. İkinci sıradaki AKP'nin arkasından SHP-DEHAP-EMEP-SDP koalisyonu üçüncü olurken MHP dördüncü sırada yer almıştır. Bu sonuçlar Mersin İl Genel Meclisi kesin seçim sonuçlarından farklı bir sıralama sunmakla birlikte, sıralamanın değişiminde il genelindeki 9 ilçe ve 70 belediyede kullanılan oyların etkin olduğu anlaşılmaktadır.

TABLO:1-MERSİN 2004 YILI BELEDİYE BAŞKANLIKLARI VE İL GENEL MECLİSİ KESİN SEÇİM SONUÇLARI

	Mersin Büyükşehir	Yenişehir	Akdeniz	Toroslar	İL GENEL MECLİSİ
AKP	19.96	19.33	22.59	18.92	25.27
CHP	34.06	40.83	33.91	22.59	23.16
SHP	22.54	17.13	26.71	20.98	10.03
MHP	18.58	17.17	12.43	32.83	27.00
DİĞER	13.00	7.20	13.50	6.70	4.50

Kaynak: mersin.yerelnet.org.tr

TABLO:2 SEÇİM SONUÇLARINA İLİŞKİN NİSAN 2003 İLE MART2004 ARASINDAKİ ARAŞTIRMA BULGULARI

	Nisan 2003	Eylül 2003		Kasım 2003		Şubat 2004		Mart 2004
	Seçim Olsa	Belediye Seçimi Olsa	Milletvekili Seçimi Olsa	Belediye Seçimi Olsa	Milletvekili Seçimi Olsa	Belediye Seçimi Olsa	Milletvekili Seçimi Olsa	Belediye İçin Oy Verecek Parti
AKP	18,9	**13,6**	20,2	**15,4**	20,7	**28,6**	29,2	**18,1**
CHP	21,3	**21,9**	20,7	**24,2**	23,0	**31,4**	29,5	**36,5**
DEHAP-SHP	14,7	**19,5**	18,9	**17,8**	17,2	**20,6**	20,0	**25,2**
MHP	7,0	**4,8**	4,9	**4,7**	4,7	**5,7**	6,5	**10,5**
DSP	1,8	**3,3**	1,6	**2,0**	1,2	**0,6**	0,6	**0,2**
ANAP	0,8	**0,6**	0,7	**0,8**	0,9	**0,2**	0,1	**0,3**
DYP	1,7	**0,6**	0,9	**1,1**	1,4	**0,5**	0,5	**0,6**
GENÇ PARTİ	6,8	**4,5**	6,8	**3,1**	4,9	**2,3**	3,1	**2,4**
EMEP		**0,1**	0,2	**0,3**	0,5	**0,2**	0,2	
ODP		**0,5**	0,7	**0,7**	1,3	**0,5**	0,5	
TKP		**0,6**	0,7	**0,5**	1,0	**0,5**	0,8	
SAADET Par	0,4	**0,4**	0,6	**0,2**	0,2	**0,9**	1,0	**0,1**
DİĞER	0,6	**6,5**	1,8	**3,4**	1,6			**0,9**
OY KULLANMAM	13,8	**10,1**	14,1	**12,3**	14,7	**3,5**	4,7	**4,3**
TOPLAM	87,8	**87,0**	92,8	**86,5**	93,3	**95,5**	96,7	**99,1**
Yanıtsız	12,2	**13,0**	7,2	**13,5**	6,7	**4,5**	3,3	**0,9**
	100,0	**100,0**	100,0	**100,0**	100,0	**100,0**	100,0	**100,0**

TABLO: 3 ARAŞTIRMAYA KATILAN DENEKLERİN KARŞILAŞTIRMALI GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Deneklerin Genel Özellikleri (%)

İlçe	DENEK SAYISI	AKDENİZ %	TOROSLAR %	YENİŞEHİR %										
Nisan	1176	38,4	37,3	24,2										
Ekim	1022	38,6	37,2	24,3										
Kasım	1962	37,3	26,4	36,3										
Şubat	1952	38,1	36,0	25,9										
Mart	1950	37,4	35,4	26,6										
Cinsiyet	Erkek		Kadın											
Nisan	84.3		15.7											
Ekim	58.6		41.4											
Kasım	60.7		39.3											
Şubat	65,6		34,3											
Mart	59,4		39,0											
Yaş	18-25		26-30		31-40		41-50		51-60	61+				
Nisan	5.2		11.3		27.8		29.0		17.4	9.2				
Ekim	27.0		17.7		23.8		17,4		9,2	4,8				
Kasım	24.3		18.2		25.0		19.8		8.9	3.8				
Şubat	19,8		18,7		26,2		18,8		10,3	6,1				
Mart	18,6		17,6		24,6		20,7		11,7	4,2				
Milliyet	Türk		Arap		Kürt		Diğer							
Nisan	58,3		4,1		19,7		17,9							
Ekim	59,3		7,1		32,6		0,9							
Kasım	53.9		11.2		32.5		2.3							
Şubat-	58,2		7,6		28,4		5,8							
Mart	58,2		10,7		27,6		1,8							

Din	Sünni		Alevi		Hıristiyan		Diğer		Yanıtsız					
Nisan	10,0		7,1		0,1		10,0		72,8					
Ekim	78,4		20,8		0,7		0,1		-					
Eğitim	**Okur-yazar değil**		**Okur-Yazar**		**İlkokul**		**Ortaokul**		**Lise**	**Yüksek Okul/ Üniversite**				
Nisan	5,8		7,5		38,2		13,6		21,4	13,2				
Ekim	8,6		5,6		31,7		12,9		26,0	15,3				
Kasım	3.7		5.6		27.6		15.7		30.2	17.3				
Şubat	4,4		4,4		26,9		16,9		29,4	16,0				
Mart	5,3		3,9		28,6		17,9		28,9	13,9				
İstihdam	**İşsiz**		**İşçi**		**Memur**		**İşveren**	**Çiftçi**	**Esnaf**	**Serbest**	**Enformel**	**Ev Kadını**	**Emekli**	**Öğrenci**
Nisan	13,0		17,2		9,3		-	2,5	14,0	3,6	18,5	3,8	17,7	0,4
Ekim	16,1		16,7		9,4		2,1		16,7	10,1	1,2	25,1	1,2	1,3
Kasım	8.5		14.1		6.9		2.0		12.5	16.3		22.9	8.0	8.9
Şubat	6,8		14,9		6,7		1,4		14,9	15,9	2,0	20,0	8,5	8,9
Mart	4,9		12,5		6,7		1,5		14,1	17,5		25,6	9,3	6,4
Konut	**Kiracı**		**Ev Sahibi**											
Nisan	31,5		68,5											
Ekim	38,2		61,8											
Kasım	41.0		59.0											
Gelir	**150 ve altı**	**200 milyon ve altı**	**151-250 milyon arası**	**201-400 milyon arası**	**251-350 milyon arası**	**401-600 milyon arası**	**351-500 milyon arası**	**501-700 milyon arası**	**600-1 milyar arası**	**701-1 milyar arası**	**1-1,5 milyar arası**	**1,5 milyar ve üstü**	**1-2 milyar arası)**	**2 milyar üstü**
Nisan		20,4		36,2		20,0			14,2		4,9	1,9		
Ekim	5,8		12,3		24,5		22,4	14,6		12,4			6,6	1,3
Kasım	6.1		10.7		16.9		27.9	19.3		11.5			5.6	2.0
Şubat	7,8		9,1		18,3		27,7	17,1		10,5	7,3	2,3		
Mart	6,4		7,0		19,7		29,3	16,5		10,7	6,1	3,2		

Sınıfsal özellikler

Yukarda sunulan tablolara ek olarak araştırmada yer alan çeşitli kesimlerin farklı özellikleri, siyasi açıdan aldıkları tutumu açıklamak için önemli ipuçları sunabilmektedir. Bu çerçevede yapılan araştırmaların bazılarının tek başına daha yakından ele alınması gerekmektedir.

Tablo 4: İSTİHDAM - KENDİSİNİ TANIMLADIĞI ETNİK KİMLİK 2004-MART N=1928

		Köken					Toplam
		YANITSIZ	Türk	Arap	Kürt	Diğer	
İSTİHDAM	Yanıtsız	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%		0,6%
	İşsiz		2,6%	0,4%	1,9%		4,9%
	İşçi	0,1%	6,8%	0,9%	4,6%	0,3%	12,6%
	Memur	0,1%	5,4%	0,5%	0,6%	0,1%	6,8%
	İşveren		1,1%	0,3%	0,2%		1,5%
	Esnaf	0,3%	8,2%	1,7%	3,9%	0,2%	14,2%
	Serbest	0,2%	9,8%	1,8%	5,3%	0,6%	17,7%
	Emekli	0,1%	6,5%	1,1%	1,5%	0,2%	9,4%
	Öğrenci		4,5%	0,4%	1,5%	0,2%	6,5%
	Evkadını	0,1%	13,5%	3,7%	8,2%	0,4%	25,9%
TOPLAM		0,9%	58,8%	10,7%	27,7%	1,8%	100,0%

İstihdam açısından bakıldığında seçmen grubunu oluşturan deneklerin yaklaşık %20'si ücretli emeği oluşturan işçi ve memurlar iken, işveren, esnaf, serbest meslek gibi bağımsız çalışanların oranının yaklaşık %33 olduğu görülmektedir. %9.4'lük orana sahip olan emeklilerin önemli bir kısmının memur ve işçilerden oluştuğu dikkate alındığında bağımlı çalışanları oluşturan ücretlilerin oranının bağımsız çalışanlara yaklaştığı görülmekte, %5 civarında da işsiz belirlenmektedir.

İstihdam konumuna etnik köken açısından bakıldığında toplam işsizlerin %53.7'sinin Türklerden, %38.9'unun Kürtlerden, %7.4'ünün Araplardan oluştuğu görülmektedir. Bu dağılım nüfus payları açısından kendi içinde değerlendirildiğinde Kürtlerin %6.8'inin, Türklerin %4.2'sinin, Arapların da %3.7'sinin işsiz olduğu görülmektedir. Benzeri bir karşılaştırma işçiler açısından yapıldığına Kürtlerin %16.6'sının, Türklerin %11.5'inin, Arapların da %8.4'ünün işçi olduğu anlaşılmaktadır. Toplam işçilerin ise %53.9'unu Türkler, %36.2'sini Kürtler, %7.4'ünün ise Araplar oluşturmaktadır. İşsizlerde olduğu gibi işçilerde de Kürtler oransal olarak daha fazla bir nüfusa sahip bulunmaktadır. Memurların ise ağırlıklı olarak Türklerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Türklerin % 9.2'si memur iken bu oran Kürtler de %2.1 (burada bir kimlik saklama da söz konusu olabilir, kaygı ve korku nedeni ile), Araplarda %4.6'dır.

Esnafın %58'ini Türkler, %27'sini Kürtler, %11'ini de Araplar oluştururken, nüfus içi oranlar her üç grup için de birbirine yakındır (sırasıyla %14, %14 ve %11.2). Benzeri bir durum serbest meslek için de geçerlidir. Kürtlerin %19'u, Türklerin %16.6'sı, Arapların %16.8'i serbest meslek ile uğraşmaktadır. Her üç kesimde de esnaf ve serbest meslek seçmen nüfusunun yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır.

Yukarıdaki veriler açısından bakıldığında Türklere göre, Kürtlerin daha çok işçi sınıfı eksenli tutum alması, nüfusun en küçük grubunu oluşturan Arapların ise daha çok sermaye sınıfı eksenli bakması beklenir.

Tablo 5: Mesleklere göre evin toplam aylık geliri

	Evin toplam aylık geliri								Toplam
nüfus %	150 milyon altı	151-250 milyon	251-350 milyon	351-500 milyon	501- 700 milyon	701-1 milyar	1-1.5 milyar	1.5 milyar ustu	
İşsiz	31,3	9,4	19,8	25,0	8,3	1,0	3,1	1,0	**100,0**
İşçi	5,3	8,6	25,4	34,8	12,7	8,6	2,9	1,6	**100,0**
Memur	-	0,8	1,5	8,4	35,1	24,4	22,9	6,1	**100,0**
İsveren	3,4	-	6,9	10,3	17,2	17,2	24,1	20,7	**100,0**
Esnaf	2,9	4,0	19,1	30,1	22,4	10,3	6,6	3,7	**100,0**
Serbest	7,6	6,7	20,5	27,6	12,3	12,6	5,6	6,7	**100,0**
Emekli	0,6	0,6	14,9	46,4	16,6	9,9	8,3	2,8	**100,0**
Ögrenci	1,6	8,9	11,4	29,3	20,3	17,9	5,7	2,4	**100,0**
Evkadını	6,4	11,3	26,6	30,6	14,7	7,4	2,0	0,6	**100,0**
Toplam	**5,9**	**7,0**	**19,9**	**29,7**	**16,7**	**10,8**	**6,1**	**3,3**	**100,0**

İstihdam tablosuna haneye giren toplam gelir açısından bakıldığında tüm gruplar açısından kentin yaklaşık %30'luk bir kesiminin 350-500 milyon aylık gelire sahip olduğu gözlenmektedir. Kentin yaklaşık %6'lık bir kesimi sefalet ücretinin de oldukça gerisinde kalan ve asgari ücretin yaklaşık yarısı ve altındaki bir geliri ifade eden 150 milyon TL ile yaşamaktadır. Bu gelir grubundaki işsizlerin kendi içindeki oranı %31'dir. Yani her üç işsizden birinin evine giren gelir sefalet ücreti bile değildir. İşsizlerden sonra bu gelir düzeyindeki en yüksek orana sahip olan diğer kesim %7.6 ile serbest çalışanlardır. Gerek bu veri gerekse serbest çalışanların %60'ın üstünde bir kesiminin aylık 500 milyonun altında bir gelire sahip olması kentte hakim olan tablacılık, tezgahcılık, pazarcılık gibi çeşitli işleri yapanların önemli bir bölümünün kendini serbest meslek sahibi olarak tanımladığını göstermektedir. İşçilerin de %5.3'ünün evine bu düzeyde gelir girmesi ücretlerin düşüklüğünün ötesinde, asgari ücretin altında bir ücretle, ihmal edilmeyen oranda işçi çalıştırıldığını gösterir. Yerel yönetimlerin hanelerin giderlerini azaltacak olanaklarının bulunduğu anımsandığında, bu kesimlerin belediyelerden beklentisinin yüksek olması umulur.

İşçilerin yaklaşık %35'inin gelirleri, serbest meslek gelirleri gibi 250-500 milyon bandında yoğunlaşırken, memur gelirleri, esnaf gelirleri gibi 500-700 milyon bandında yoğunlaşmaktadır. Bunun yanı sıra işçilerin %25,8'i 500 milyon ve daha üstünde bir gelire sahip olan gruplarda yer almaktadır. İşçiler için bütünlüklü bir değerlendirme yapıldığında yaklaşık %60,6'sının kent ortalaması ve üzerinde bir gelire sahip olduğu belirtilebilir. Bu da işçi sınıfının da kendi içinde parçalılığının düzeyini gösterir, ki bu oranlar yüksek kabul edilmelidir. Zira 250 milyon ve altı gibi asgari ücret düzeyi altında gelir elde eden işçilerin oranı da yaklaşık %14'tür.

Gelir dağılımına etnik köken açısından bakıldığında ise en yoksul grupların Kürtlerden oluştuğu görülmektedir. Araplar, ortalamaya yakın bir yerde dururken, gelir düzeyinin Türklerde arttığı görülmektedir. Bu durumda Türkler ve Arapların daha sağ, merkez partiye yakın durması beklenir.

Tablo 6: Aylık Gelir * Kendisini Tanımladığı Etnik Kimlik -2004 Mart

Nüfus %		KENDİSİNİ TANIMLADIĞI ETNİK KİMLİK					TOPLAM
		YANITSIZ	Türk	Arap	Kürt	Diğer	
AYLIK GELİR	Yanıtsız	0,2	0,2	0,1	0,1		0,6
	150milyonalti	0,1	2,1	0,4	3,2	0,1	5,9
	151-250milyon		2,9	0,9	3,2	0,1	7,0
	251-350milyon	0,1	10,6	2,7	6,2	0,4	19,9
	351-500milyon	0,2	17,1	2,9	8,8	0,6	29,7
	501-700milyon	0,1	10,7	1,9	3,6	0,4	16,7
	701-1milyar	0,2%	7,8%	1,1%	1,5%	0,1%	10,8%
	1-1.5milyar	0,1%	4,6%	0,5%	0,8%	0,2%	6,1%
	1.5milyarüstü	0,1%	2,4%	0,4%	0,4%	0,1%	3,3%
TOPLAM		0,9%	58,6%	10,7%	27,9%	1,8%	100,0%

Yerel yönetimlerin işlevi açısından seçmen algısı ve sınıfsal tutum

Yerel yönetimlerin işlevinin farkında olmak kentte yaşayanların tercihlerini de etkileyecektir. Örneğin, kentin sorunlarının asıl çözümleyicisinin belediye olduğu düşüncesinin yerleşiklik düzeyinin, yerel seçimlerdeki tercihi de etkileyeceği beklenebilir. Bu nedenle, kent sorunlarını kimin çözeceğine ilişkin yanıtlar, bir anlamda sınıfsal duruşu ve algıları yansıtmak açısından önemlidir. Tablo 7'deki veriler kent genelinde tüm seçmenlerin yaklaşık %60'ının kentin sorunlarını belediyenin çözümleyeceği düşüncesine sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 7: Kent Sorunlarının Çözümü (Kasım 2003)

	Genel	İşçi	Memur	Esnaf	Serbest	Emekli	İşsiz
Hükümet	11,0	6.4	7.1	12.9	9.6	13.6	15.5
Valilik	24,6	24.6	26.0	26.7	31.0	25.9	24.2
Belediye	60,2	68.9	66.9	60.3	59.4	60.5	60.2
Yanıtsız	4,2						
Toplam	100,0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.00

Bu tanımlamaya istihdam açısından bakıldığında da farklı kesimlerin hemen hepsinin kentin sorunlarının çözümü konusunda beklentilerinin öncelikle belediye üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Kent sorunlarının çözümünü belediyeden bekleyenlerin oranı ücretli çalışanların kendi içinde, kent ortalamasının üzerine

çıkarak daha da ağırlık kazanırken, işveren ve bağımsız çalışan statüsünde olan esnaf ve serbest meslek erbabında, ücretlilere oranla göreli olarak düşmekle birlikte kent ortalamasının altına inmemektedir. Bu farklılaşmada yaptıkları iş sırasında sık sık belediye ile karşı karşıya kalan bu kesimlerin sorunlarının çözümünü belediye dışında arama beklentisinin bir yansıması olabileceği gibi özellikle memurlarda eğitim düzeyinin daha yüksek olması ile de açıklanabilir. Kent genelinde belediye ile ilgili yapılan tanımlama, yerel hizmet veren bir birim olarak algılanan valiliğin yine tüm kesimlerde ikinci sırayı alması ile bütünlüklü bir tablo oluşmaktadır. Tüm kesimler arasında üçüncü sırada yer alan hükümetin oranının işsizlerin kendi içinde diğerlerine göre daha yüksek olması bulundukları konum ile ilgili olup, merkezi yönetimden iş yaratma ve sorunlarını çözme beklentisini yansıtmaktadır.

Tablo 8: Kent Sorunlarının Çözümü-GELİR (Kasım 2003) (Milyon TL)

	Genel	150 ve altı	151-250	251-350	351-500	501-700	701-1.000	1.001-1.500	1.500 ve üstü
Hükümet	11,0	17.9	16.4	15.0	11.6	8.2	6.6	6.9	2.9
Valilik	24,6	34.8	25.4	27.5	22.5	25.1	23.9	28.7	32.4
Belediye	60,2	47.3	58.2	57.5	65.8	66.8	69.5	64.4	64.7
Yanıtsız	4,2								
Toplam	100,0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Aynı soruya gelir düzeyleri açısından kendi içlerinde bakıldığında ise ortaya oldukça anlamlı bir eğilim çıkmaktadır. Gelir düzeyi düşük olanların merkezi yönetimden beklentisi yüksek, yerel yönetimden düşük iken, gelir düzeyi yüksek olanlarda bu tersine dönmekte, gelir arttıkça merkezi yönetimden beklenti düşmekte, yerel yönetimde artmaktadır. Bu durum, gelir gruplarının gereksinimlerinin ve buna bağlı olarak beklentilerinin değişimi ile bağlantılı bir tablo sunmaktadır. Düşük gelir gruplarının yaşamını ikame ettirebilmek için gerekli temel ve genel hizmetlerden yararlanma arzusu ön plana çıkmaktadır. Toplumsal yapıda giderek artan gelir dengesizliğinin alt ucunda yer alan düşük gelirli kesimler, sorunun çözümü anlamında merkezi hükümet ve yerel düzeydeki temsilcisi olan valilikten beklentiyi ön plana çıkarırken, temel gereksinimler konusunda bir sorunu olmayan üst gelir grupları, günlük yaşamlarında önemli bir yer tutan kentsel yaşam kalitesinin artması doğrultusunda beklentilerini belediyeye yöneltmektedirler.

Kent sorunlarının çözümü için belediyeyi gösteren en yüksek grubu işçiler oluşturduğu yukarda belirtilmişti. İşçilerin belirgin olarak yerel yönetimlere önem atfetmeleri ise gelir grubunun yükselmesi ile belediyeden beklentinin artması bulgusu ile paralellik sunmaktadır. Bu durum işçilerin %60,6'lık bir bölümünün kent ortalaması ve üzerinde bir gelire sahip olmaları ile açıklanabilir. Bunun yanı sıra tüm kentin %20,3'lük bir kesiminin 700 milyon ve üstünde gelire sahip olmasına karşılık aynı gelir grupları için işçilerin oranının da %13,1 olması da bu tanımlamayı desteklemektedir.

Ayrıca aşağıdaki tablolardan da görülebileceği gibi, işçilerin yerel yönetimlerin

bazı işlevleri yerine getirmesine yönelik tutumları bilgi eksikliği ile açıklanabilir olmasına karşın sınıfsal tercih açısından açıklanabilir gözükmemektedir.

Tablo 9a: Belediye Sunduğu Hizmetlerin Fiyatlarını Düşürebilir mi? (Kasım 2003)

% nüfus				
	Evet	Hayır	Yanıtsız	Toplam
İşsiz	66,0	34,0		100,0
İşçi	60,6	39,4		100,0
Memur	62,9	37,1		100,0
İsveren	57,9	42,1		100,0
Esnaf	73,4	26,6		100,0
Serbest	66,6	33,4		100,0
Emekli	80,5	19,5		100,0
Ögrenci	72,3	27,7		100,0
Ev Kadini	78,1	21,7	0,2	100,0
TOPLAM	70,4	29,6	0,1	100,0

Belediyenin sunduğu hizmetlerin fiyatlarını düşürebileceğine en az inanan ikinci kesimi işçiler oluşturmakta, aynı işçiler, toplu taşımacılığın belediye otobüsleri ile yapılmasına da gruplar içinde düşük bir katılımla onay vermektedir. Yine işçiler, ana okulu, kreş gibi hizmetlerin belediyeler tarafından ücretsiz olarak yerine getirilmesine işverenlerden sonra en çok karşı çıkan kesimi oluşturmakta, her on işçiden biri bu hizmetlerin ücretsiz yapılmasına karşı çıkmaktadır. Bu örnekler işçilerin yerel yönetimlere yönelik bir bilinç sorunu ile de karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Bu nedenle yerel yönetimlerin işlevlerine yönelik bilinç düzeyi arttıkça işçilerin daha sınıfsal bakabileceği düşünülebilir.

Tablo 9b:Toplu Taşımacılık Nasıl Yapılmalı? Kasım 2003

% nüfus				
	Belediye Otobüsleriyle	Özel Halk Otobüsleriyle	Dolmuşla	Toplam
İşsiz	82,1	9,9	8,0	100,0
İşçi	79,6	13,7	6,7	100,0
Memur	84,3	8,7	7,1	100,0
İşveren	72,2	19,4	8,3	100,0
Esnaf	73,0	12,9	14,2	100,0
Serbest	78,0	11,2	10,9	100,0
Emekli	84,9	8,2	6,8	100,0
Öğrenci	63,5	19,4	17,1	100,0
Ev Kadını	78,8	8,5	12,7	100,0
TOPLAM	77,7	11,5	10,8	100,0

Tablo 9c: Belediyeler Kreş, Anaokulu Açmalı mı Kasım 2003

% nüfus				
	Ücretsiz Olarak Açmalı	Düşük Bir Bedel ile Hizmet Vermeli	Hayır Hiç Açmamalı	Toplam
İşsiz	58,3	34,4	7,4	100,0
İşçi	55,9	33,3	10,7	100,0
Memur	45,1	46,6	8,3	100,0
İşveren	26,3	52,6	21,1	100,0
Esnaf	43,6	48,3	8,1	100,0
Serbest	51,0	42,5	6,5	100,0
Emekli	52,3	36,9	10,7	100,0
Öğrenci	47,4	47,4	5,2	100,0
Ev Kadını	58,0	37,6	4,4	100,0
TOPLAM	51,9	40,6	7,5	100,0

Yerel seçimler ve sınıfsal tercihler

Şu ana kadar yapılan analizler daha çok seçimde oy kullanacakların bir profilini çizmek ve durum tespitinde bulunmak çabasını içermekteydi. Bu analizler çerçevesinde, seçmen tercihleri bize yerel yönetimlere yönelik sınıfsal bakış açısı ile ilgili ip uçlarını sunabilir gözükmektedir. Bununla birlikte yerel düzeydeki bir seçimde "etnik köken", "hemşerilik", "din", "mezhep", "çıkar bekleme", "cemaatçilik" vb. farklı olguların seçmen tercihlerinde etkin olabileceği de bildik ve beklenen bir durumdur. Söz konusu değerlendirme Mersin gibi çok yönlü bir kentte yapıldığında oy kullanma kararında, bu etmenlerin birden fazlasının aynı anda etkili olması da beklenmelidir. Ayrıca kullanılan oylar için sınıf açısından bir değerlendirme yapılabilmesi için sınıfı temsil ettiği konusunda üzerinde uzlaşma sağlanmış bir parti ve programının da bulunması gerekmektedir. Bu nedenle oy kullanımı ile ilgili değerlendirmelerde seçmenlerin siyasi yelpazenin neresine yöneldiğine ilişkin bir tespit yapılmaya çalışılacaktır.

Tablo 10: İstihdama göre- Hangi Partiye Oy Verirsiniz-Mart 2004

	CHP	AK PARTİ	SHP- BLOK	MHP	GENÇ PARTİ	DİĞER	OY KULLANMAM	Yanıtsız	TOPLAM
işsiz	25,3	20,0	26,3	11,6	3,2	1,1	10,5	2,1	100,0
işçi	32,4	14,3	34,0	11,9	,8	0,8	3,7	0,4	100,0
memur	50,4	16,3	17,1	10,1	1,6		3,9	0,8	100,0
işveren	37,9	6,9	20,7	27,6		3,4	3,4		100,0
esnaf	29,9	20,1	23,7	13,9	4,4		5,1	1,1	100,0
serbest	29,7	21,2	27,6	12,9	2,1	0,9	3,8	0,6	100,0
emekli	45,3	21,8	15,1	7,8	3,9	0,6	2,8	0,6	100,0
öğrenci	41,9	11,3	29,0	11,3			4,0	0,8	100,0
evkadını	41,1	18,4	24,5	5,9	2,6	2,0	3,6	0,8	100,0
Toplam	36,5	18,1	25,1	10,5	2,4	1,6	4,2	1,6	100,0

Tablo 10'da İstihdam gruplarının her birinin kendi içinde oy kullanacakları partiler sunulmaktadır. Tablonun ilk göze çarpan bulgusu, tüm memurların %67,5'inin solu temsil ettiğini belirten partilere oy kullanacağını ifade etmesidir. Sol partilere oy kullanma oranı tüm işçilerde %66,4 iken, ev kadınlarında %65,5'e ulaşmakta, emekli ve öğrencilerde %60'ın biraz üstüne çıkmaktadır. İşsizlerin ise % 51,4'ü sol partilere oy vereceğini belirtirken, işveren, esnaf ve serbest çalışanların solu temsil eden partilere oy kullanım oranları işsizlerin üstüne çıkmaktadır. Beklendiği gibi ücretli kesim ve potansiyel ücretli olacak olanlar, ağırlıklı olarak yerel yönetim seçimlerinde solu temsil eden partilere oy vereceklerini belirtmişlerdir. Aynı zamanda bir emekli kenti olan Mersin'de, buraya kadar sunduğumuz araştırma bulgularımız açısından en istikrarlı grubu oluşturan emeklilerin de benzer bir tutum içinde olması bu durumu pekiştirmektedir.

Bunun yanı sıra sağ partiler arasında yer alan MHP'nin en önemli destekçisinin işverenler olması ve bu grubun %27,6'sının oyunu alırken, en yakın ikinci grup olan esnafın desteğinin iki misli bir oranda destek görmesi de tablonun diğer bir çarpıcı bulgusudur.

Tablo 10 ve 11 birlikte değerlendirildiğinde yukarıdaki sonuçlara ek bir değerlendirme gerekmektedir. Hemen belirtilmelidir ki, solu temsil eden partiler kentin tüm oylarının %61,6'ının almaktadır. Bu açıdan bakıldığında Mersin Türkiye genelinden ayrılmakta ve solun hakim olduğu bir doku sunmaktadır. Ayrıca tüm sol oyların toplamının dörtte biri sadece ev kadınlarından gelmekte iken sol bloğu temsil eden SHP'nin oylarının çok önemli bir bölümü sırası ile yine ev kadınları, serbest çalışanlar ve işçilerden gelmektedir. Sol blok içinde yer alan DEHAP'ın bir etkisi olarak görülebilecek bu sonuç, aynı zamanda kentteki Kürt nüfusun seçim sonuçlarına etkisini de sunmaktadır.

Tablo 11:İstihdam hangi partiye oy verirsiniz-mart 2004 N=1931

		Oy verilecek parti - % nüfus								TOPLAM
		CHP	AK PARTİ	SHP-BLOK	MHP	GENÇ PARTİ	DİĞER	OY KULLANMAM	YANITSIZ	
İSTİHDAM	Yanıtsız	0,2		0,2	0,1				0,1	0,6
	işsiz	1,2	1,0	1,3	0,6	0,2	0,1	0,5	0,2	5,0
	işçi	4,1	1,8	4,3	1,5	0,1	0,3	0,5	0,1	12,6
	memur	3,4	1,1	1,1	0,7	0,1		0,3	0,2	6,8
	işveren	0,6	0,1	0,3	0,4		0,1	0,1		1,5
	esnaf	4,2	2,8	3,4	2,0	0,6		0,7	0,2	14,2
	serbest	5,2	3,7	4,9	2,3	0,4	0,4	0,7	0,2	17,7
	emekli	4,2	2,0	1,4	0,7	0,4	0,3	0,3	0,2	9,4
	öğrenci	2,7	0,7	1,9	0,7			0,3	0,1	6,5
	Evkadını	10,5	4,7	6,3	1,5	0,7	0,8	0,9	0,5	25,8
TOPLAM		36,5	18,1	25,1	10,5	2,4	1,6	4,2	1,6	100,0

İstihdam gruplarının yanı sıra bir de gelir grupları açısından değerlendirme yapmak anlamlı olacaktır. Sosyal demokrat parti olan CHP tüm gelir gruplarından hemen hemen aynı oranda oy alırken, iki istisna göze çarpmaktadır. İlki, 150-250 milyon gelir grubundakilerin %25 ile en düşük desteği vermesi ve 1-1.5 milyar bandındakilerin %55 ile en yüksek desteği vermesidir. Daha sol seçmen grubu ile Kürt milliyetçilerinin desteğini alan SHP'de ise gelir düzeyi arttıkça destek düşmektedir. Bu durum kentin en düşük gelir grubunda ağırlıklı olarak yer alan Kürt nüfusun oyları ile açıklanabilir olmakta ve daha önceki bulgular ile paralellik sunmaktadır. Bunun yanı sıra sağ partilerin en önemli desteği ortanın üstündeki gelir gruplarında ortaya çıkmaktadır.

Tablo 12: Aylık Gelir Hangi Partiye Oy Verirsiniz Mart 2004

		CHP	AK PARTİ	SHP-BLOK	MHP	GENÇ PARTI	DİĞER	OY KULLANMAM	Yanıtsız	TOPLAM
AYLIK GELİR	150milyonaltı	35,1	8,1	42,3	6,3	0,9		6,3		100,0
	151-250milyon	25,0	9,6	43,4	11,8	3,7	0,7	5,9		100,0
	251-350milyon	33,6	19,3	25,8	9,6	3,9	1,6	4,7	0,5	100,0
	351-500milyon	34,0	20,1	25,7	10,6	2,5	1,5	4,2	0,4	100,0
	501-700milyon	36,4	19,7	22,3	12,2	1,9	1,2	3,1	1,3	100,0
	701-1milyar	45,4	20,8	16,4	10,6	1,9		3,4	0,5	100,0
	1-1.5milyar	55,1	15,3	12,7	7,6	1,7		4,2	1,7	100,0
	1.5milyarüstü	35,5	21,0	14,5	17,7			4,8	4,8	100,0
TOPLAM		**36,5**	**18,1**	**25,1**	**10,5**	**2,4**	**1,6**	**4,2**	**1,6**	**100,0**

Tablo 13: Aylık Gelir Hangi Partiye Oy Verirsiniz Mart 2004 N=1930

		Oy verilecek parti								TOPLAM
		CHP	AK PARTİ	SHP-DEHAP-BLOK	MHP	GENÇ PARTİ	DİĞER	OY KULLANMAM	YANITSIZ	
AYLIK GELİR	Yanıtsız	0,3%		0,2%	0,1%					0,6%
	150milyonaltı	2,0%	0,5%	2,4%	0,4%	0,1%	0,1%	0,4%	0,1%	5,9%
	151-250milyon	1,8%	0,7%	3,1%	0,8%	0,3%	0,1%	0,4%	0,1%	7,1%
	251-350milyon	6,7%	3,8%	5,1%	1,9%	0,8%	0,5%	0,9%	0,2%	19,9%
	351-500milyon	10,0%	5,9%	7,6%	3,1%	0,7%	0,8%	1,2%	0,3%	29,6%
	501-700milyon	6,0%	3,3%	3,7%	2,0%	0,3%	0,5%	0,5%	0,4%	16,7%
	701-1milyar	4,9%	2,2%	1,8%	1,1%	0,2%	0,1%	0,4%	0,1%	10,8%
	1-1.5milyar	3,4%	0,9%	0,8%	0,5%	0,1%	0,1%	0,3%	0,1%	6,1%
	1.5milyarüstü	1,1%	0,7%	0,5%	0,6%		0,1%	0,2%	0,2%	3,3%
TOPLAM		**36,5%**	**18,1%**	**25,1%**	**10,5%**	**2,4%**	**1,6%**	**4,2%**	**1,6%**	**100,0%**

Siyasi tutum alışta rol oynayabilecek önemli etmenlerden birisi "etnik kökendir". Bu çerçevede çeşitli kesimlerin kendisini tanımladığı kimlik ve oy kullanma eğilimi arasındaki ilişki aşağıda sunulmuştur.

Tablo 14: Kendisini Tanımladığı Etnik Kimlik Oy Verilecek Parti Mart 2004 N=1934

		Oy verilecek parti								TOPLAM
		CHP	Ak Parti	SHP-DEHAP-blok	MHP	Genc Parti	Diğer	oy kullanmam	YANITSIZ	
KENDİSİNİ TANIMLADIĞI ETNİK KİMLİK	YANITSIZ	0,5%	0,1%	0,1%				0,1%	0,2%	0,9%
	Türk	25,0%	12,4%	5,3%	9,4%	1,6%	1,6%	2,3%	1,0%	58,7%
	Arap	6,3%	1,9%	0,9%	0,5%	0,5%		0,5%	0,1%	10,8%
	Kürt	4,0%	3,2%	18,3%	0,5%	0,2%	0,4%	1,2%	0,1%	27,9%
	Diğer	0,6%	0,5%	0,4%	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%		1,8%
TOPLAM		36,5%	18,1%	25,1%	10,5%	2,4%	1,6%	4,2%	1,6%	100,0%

Tablo 14'ten de izlenebileceği gibi Sosyal demokrat bir parti olan CHP ve sağ partiler ağırlıklı olarak Türkler ve Araplardan oy alırken, durum Kürtler için diğer sol parti bloğunu bir araya getirmiş olan SHP lehine değişmektedir. Mersin'in etnik yapısı, sol seçmen düzeyinde iki parti arasındaki tercihte etkili olmaktadır. Kürtlerin SHP bloğu içinde yer alan DEHAP'ı kendi partileri olarak görmeleri nedeni ile ağırlıklı olarak SHP Bloğuna oy kullanmaktadır. Türkler ise her dönemde Mersin'de önemli bir oy potansiyeline sahip bulunmuş olan CHP'ye desteklerini sürdürmüşlerdir. Bu durumu daha açıkça ortaya koymak için bir de etnik grupların istihdam ve gelir gruplarına göre yaptığı tercihe bakmak gerekmektedir.

Tablo 15: (Türkler) İstihdam Hangi Partiye Oy Verirsiniz-Mart 2004 N=1134

		HANGİ PARTIYE OY VERİRSİNİZ								TOPLAM
		CHP	Ak Parti	SHP-DEHAP-blok	MHP	Genc Parti	Diğer	oy kullanmam	YANITSIZ	
İSTİHDAM	Yanıtsız	0,2%		0,1%	0,2%					0,4%
	İşsiz	1,4%	0,6%	0,6%	0,7%	0,3%	0,1%	0,6%	0,2%	4,5%
	İşçi	5,0%	2,3%	1,0%	2,3%	0,1%	0,4%	0,4%	0,1%	11,6%
	Memur	4,7%	1,6%	1,0%	1,1%	0,2%		0,4%	0,3%	9,3%
	İşveren	0,6%	0,2%	0,3%	0,6%		0,1%	0,1%		1,9%
	Esnaf	4,1%	3,5%	1,2%	3,2%	0,9%	0,3%	0,7%	0,1%	14,0%
	Serbest	6,2%	4,1%	1,3%	3,6%	0,4%	0,3%	0,5%	0,3%	16,7%
	Emekli	5,3%	2,6%	1,0%	1,1%	0,4%	0,4%	0,2%	0,2%	11,1%
	Öğrenci	3,8%	0,9%	1,2%	1,2%		0,1%	0,3%	0,1%	7,6%
	Evkadını	11,3%	5,5%	1,3%	1,9%	0,5%	1,1%	0,7%	0,6%	23,0%
TOPLAM		42,6%	21,2%	9,0%	16,0%	2,7%	2,7%	4,0%	1,8%	100,0%

Tablo 15'te araştırmada yer alan sadece ve kendisini Türk olarak tanımlayanların istihdam ve oy kullanma durumları, Tablo 16'da ise aynı kişilerin gelir gruplarına göre oy kullanımı sunulmaktadır. Tablo 15'ten de izlenebileceği gibi Türklerin %42,6'sı CHP'yi, ve %9'u ise SHP bloğunu desteklemektedir. Özetle tüm Türklerin yarısından

fazlası sol partilere oy kullanmaktadır. Durum istihdam grupları açısından incelendiğinde kentteki işsiz, serbest ve esnaf grubunda yer alanlar dışındaki tüm gruplarda Türklerin yarısından fazlası sol partilere oy kullanmaktadır. Bununla beraber sol olarak değerlendirilen iki partinin oy dağılımında ise çarpıcı noktalar oluşmaktadır. Türklerden ücretli olan kesimin sol parti olan CHP'ye olan desteği sağ partilere göre çok açık ara ile önde iken, Kürt milliyetçiliği ile daha solu temsil ettiği düşünülen SHP'ye olan destek, tüm istihdam gruplarında sağ partilerden daha geride kalmaktadır. Bu durum, Türklerin seçimlerde oy kullanırken, işçi de olsalar, tercihlerinde sınıfsal olmaktan çok milliyetçi bir eğilimi de yansıttıklarını sergilemektedir. Sağ partilerin toplam oyunun Türk esnaf, işveren ve serbest meslek kesiminde, solu temsil eden CHP'ye göre yüksek olması da sınıfsal tercihler açısından anlamlıdır. Nitekim bu grupta AKP %21,3'lük oy oranı ile ikinci olurken onu hemen arkasından MHP'nin %16'lık pay ile izlemesi de bu anlamlı tabloyu bütünlemektedir.

Tablo 16: Aylık Gelir Hangi Partiye Oy Verirsiniz Mart 2004 (Türkler) n=1130

		HANGİ PARTİYE OY VERİRSİNİZ								TOPLAM
		CHP	Ak Parti	SHP-DEHAP-blok	MHP	Genc Parti	Diğer	oy kullanmam	YANITSIZ	
AYLIK GELİR	Yanıtsız	0,4%			0,1%					0,5%
	150milyonaltı	2,1%	0,3%	0,4%	0,4%	0,1%	0,1%	0,3%		3,6%
	151-250milyon	1,9%	0,6%	0,5%	1,2%	0,2%	0,1%	0,2%	0,1%	4,9%
	251-350milyon	7,3%	4,2%	1,7%	3,0%	0,5%	0,5%	0,8%	0,2%	18,1%
	351-500milyon	11,3%	7,0%	2,4%	4,8%	1,1%	1,0%	1,2%	0,4%	29,2%
	501-700milyon	6,9%	4,2%	1,9%	3,1%	0,4%	0,7%	0,5%	0,5%	18,3%
	701-1milyar	6,5%	2,8%	1,2%	1,9%	0,4%	0,1%	0,4%	0,1%	13,4%
	1-1.5milyar	4,3%	1,2%	0,6%	0,7%	0,2%	0,2%	0,4%	0,1%	7,8%
	1.5milyarüstü	1,6%	0,8%	0,4%	0,9%		0,1%	0,1%	0,4%	4,2%
TOPLAM		42,5%	21,2%	9,0%	16,1%	2,7%	2,7%	4,0%	1,8%	100,0%

Aynı dağılıma sadece Türklerin gelir grupları açısından bakıldığında, Tablo 16'dan da izlenebileceği gibi kentin gelir grupları arasında en yüksek orana sahip olan 351-500 milyon diliminde tüm partiler arasında en yüksek oyu CHP almaktadır. Ancak AKP ve MHP'nin aldığı toplam oy CHP ile eşit orandadır. Bu durum daha alt gelir gruplarında ve bir üst gelir grubu alan 500-701 milyon grubunda da paralellik sunarken, 701 milyon-1,5 milyar arasında yer alan iki gelir grubunda bu durum değişmekte ve CHP tek başına bu iki partinin aldığı oyun iki katı oy almaktadır. En üst gelir grubunda ise yoksul Türklerin CHP'ye, zengin Türklerin de sağ partilere yöneldiği, ancak CHP'nin zengin Türklerden de ihmal edilmeyecek kadar bir destek aldığı görülmektedir. Özellikle orta sınıfı temsil edecek grupların sağ ve radikal sağ partilere olan tercihinin yüksek olduğu görülmektedir. Milliyetçiliğin de bu kesimden taban bulması bu nedenle tesadüf olarak kabul edilmemelidir.

Aynı tablolara kendisini Kürt olarak tanımlayanlar açısından bakıldığında ise benzer bir durumla karşılaşılmakta ve tüm Kürt oylarının %66'sının tek bir partiye DEHAP'ın da içinde yer aldığı SHP bloğuna gittiği görülmektedir. Diğer sol parti CHP'nin aldığı oylarda eklenince, sol partilerin tüm Kürtlerin oylarının %80,4'ünü aldığı belirlenmektedir. Tablodan da izlenebileceği gibi AKP Kürtler arasında üçüncü parti konumunda iken MHP çok küçük oranlarda da olsa işçi, işsiz kesimleri de kapsayacak biçimde Kürtlerden oy almaktadır.

Tablo 17: (Kürtler) İstihdam Hangi Partiye Oy Verirsiniz-Mart 2004 N=535

		HANGİ PARTİYE OY VERİRSİNİZ								TOPLAM
		CHP	Ak Parti	SHP-DEHAP-blok	MHP	Genc Parti	Diğer	Oy kullanmam	YANITSIZ	
İSTİHDAM	Diğer			0,2%						0,2%
	İşsiz	0,7%	1,7%	3,4%	0,6%			0,6%		6,9%
	İşçi	2,1%	0,7%	12,7%	0,2%		0,4%	0,4%		16,4%
	memur	0,4%	0,2%	1,7%						2,2%
	işveren			0,6%						0,6%
	Esnaf	2,1%	2,1%	9,0%	0,2%		0,4%	0,4%		14,0%
	serbest	1,9%	2,6%	13,6%	0,2%		0,4%	0,6%		19,3%
	emekli	1,3%	0,7%	2,4%	0,2%	0,2%		0,2%	0,2%	5,2%
	öğrenci	0,4%	0,6%	3,7%			0,2%	0,4%	0,2%	5,4%
	evkadını	5,6%	3,0%	18,7%	0,4%	0,4%	0,2%	1,5%		29,7%
TOPLAM		14,4%	11,6%	66,0%	1,7%	0,6%	1,5%	3,9%	0,4%	100,0%

Bu tabloya daha yakından bakıldığında Kürtlerin tercihlerini oldukça net olarak ortaya koyduğu görülmektedir. Kürtler, SHP bloğunu hemen hemen her meslek grubunda desteklemektedir. İşçilerden küçük bir grup ile esnaf ve serbest meslek grubundan bir kesim de CHP'yi tercih ederken, sağ partilerden AK Parti de esnaf ve serbest meslek kesiminden küçük bir gruptan destek alabilmiştir. Bu durum Kürtlerin de milliyetçi temelde bir tercihte bulunduğunu gösterir. AK Parti'nin belediye başkan adayının da bir Kürt olması, AKP oylarının yükselmesinde etkili olarak yukarda yapılan yorumun tamamlanmasına katkı sağlamaktadır.

Tablo 18: (Kürtler) Aylık Gelir Hangi Partiye Oy Verirsiniz Mart 2004 N=538

		HANGİ PARTİYE OY VERİRSİNİZ								TOPLAM
		CHP	Ak Parti	SHP-DEHAP-blok	MHP	Genc Parti	Diğer	oy kullanmam	YANITSIZ	
AYLIK GELİR	Yanıtsız			0,6%						0,6%
	150milyonaltı	1,7%	1,1%	7,8%	0,4%			0,6%		11,5%
	151-250milyon	0,9%	0,7%	9,1%				0,7%		11,5%
	251-350milyon	3,2%	2,6%	14,3%	0,2%	0,4%	0,6%	1,1%		22,3%
	351-500milyon	5,6%	3,9%	19,3%	0,5%	0,1%	0,7%	1,1%	0,2%	31,6%
	501-700milyon	1,7%	1,5%	8,4%	0,4%	0,2%	0,2%	0,6%	0,2%	13,0%
	701-1milyar	0,4%	0,9%	3,7%				0,2%		5,2%
	1-1.5milyar	0,9%	0,6%	1,5%						3,0%
	1.5milyarüstü		0,2%	0,9%	0,2%					1,3%
TOPLAM		14,4%	11,6%	66,0%	1,7%	0,6%	1,5%	4,9%	0,4%	100,0%

Kürtler tüm gelir gruplarından baskın olarak kendilerine yakın olan SHP bloğunu desteklerken, orta gelir gruplarında CHP ve AK Parti'ye de desteğin arttığı izlenmektedir.

Tablo 19: (Araplar) İstihdam Hangi Partiye Oy Verirsiniz-Mart 2004 N=207

		HANGİ PARTİYE OY VERİRSİNİZ							TOPLAM
		CHP	Ak Parti	SHP-DEHAP-blok	MHP	Genc Parti	oy kullanmam	YANITSIZ	
İSTİHDAM	Diğer	0,5%							0,5%
	işsiz	1,9%	1,4%						3,4%
	işçi	4,8%	2,4%	0,5%	1,0%				8,7%
	memur	3,4%	1,0%	0,5%					4,8%
	işveren	1,9%			0,5%				2,4%
	esnaf	9,7%	1,4%	1,0%	0,5%	1,0%	1,9%		15,5%
	serbest	8,2%	3,9%	1,9%	0,5%	1,0%	1,4%		16,9%
	emekli	5,3%	2,4%	1,0%		1,0%	0,5%		10,1%
	öğrenci	2,9%		0,5%					3,4%
	evkadını	19,8%	5,3%	2,9%	2,4%	1,9%	1,0%	1,0%	34,3%
TOPLAM		58,5%	17,9%	8,2%	4,8%	4,8%	4,8%	1,0%	100,0%

Tablo 19'dan da izlenebileceği gibi Araplar tercihlerini ağırlıklı olarak CHP'den yana kullanmıştır. Tüm Arapların oylarının %66,7'si sol partilere giderken, CHP'nin aldığı oy oranın, SHP bloğu oylarının 7 katından fazla olması da tesadüfi olmayıp, aynı Türklerde olduğu gibi SHP bloğunu Kürtlere ait düşünmenin bu oranlarda önemli bir payı vardır. Bunun yanı sıra CHP Belediye başkan adayının Arap olmasının da önemli bir katkısı olduğu da düşünülebilir. AKP Araplar arasında da ikinci parti konumundadır. MHP de çeşitli istihdam gruplarından aldığı oy ile dördüncü parti konumundadır.

Tablo 20: (Araplar)Aylık Gelir - Hangi Partiye Oy Verirsiniz Mart 2004 N=207

		HANGİ PARTİYE OY VERİRSİNİZ							TOPLAM
		CHP	Ak Parti	SHP-DEHAP-blok	MHP	Genc Parti	Oy kullanmam	YANITSIZ	
AYLIK GELİR	150milyonaltı	2,4%					0,5%	0,5%	3,4%
	151-250milyon	3,4%	1,0%	1,4%	1,0%	1,0%	1,0%		8,7%
	251-350milyon	13,5%	5,3%	1,0%	1,0%	2,9%	1,0%	0,5%	25,1%
	351-500milyon	14,0%	5,8%	4,3%	1,4%	0,5%	1,0%		27,1%
	501-700milyon	10,6%	2,9%	1,9%	1,0%	0,5%	0,5%		17,4%
	701-1milyar	8,2%	1,9%		0,5%				10,6%
	1-1.5milyar	4,3%							4,3%
	1.5milyarüstü	1,4%	1,0%				1,0%		3,4%
TOPLAM		58,0%	17,9%	8,7%	4,8%	4,8%	4,8%	1,0%	100,0%

Gelir grupları açısından bakıldığında orta gelir gruplarında CHP ve ayrıca AK Parti'ye destek sunulduğu izlenmektedir.

Sonuç Yerine

Yerel yönetim seçimlerinde sınıfsal tutum alışla ilgili Mersin Büyükşehir Belediyesi sınırları içindeki nüfus çerçevesinde yukarıda sunulan değerlendirmeler, önceden de belirtildiği gibi daha da derinleştirilmesi gereken bir konum sunmaktadır. Araştırmalardan elde edilen verilerden, Mersin'de sınıfsal kesimlerin belirginleştirilmesi gerekmektedir. Ancak böylesi bir çalışma ile birlikte sınıf eksenli bakışa ilişkin daha net değerlendirmeler yapılabilir.

Araştırmalardan elde ettiğimiz bir başka veri, Mersin'de yaşayanların kır ile ilişki düzeyi, sınıfsal bir değerlendirme yapılabilmesinin önündeki önemli bir engeli de tanımlamaktadır.

TABLO: 21a.KIR İLE İLİŞKİ (Çeşitli Tarihler)

	% nüfus		
	Nisan 2003	Eylül 2003	Kasım 2003
Evet	53,1	66,6	60,2
Hayir	45,0	29,7	30,8
Ara Toplam	98,1	96,4	91,0
Yanıtsız	1,9	3,6	9,0
	100,0	100,0	100,0

Tablo 21a'dan da izlenebileceği gibi Mersin'de yaşayanların, ortalama bir değer olarak %60'ının kırsal alan ile akrabalık ilişkisi sürmektedir. Bu ilişki biçimine daha da açıklık getirilmek için Tablo 21b'ye bakıldığında Mersin'in %27'sinin kırsal alan ile doğrudan gelir getiren bir ilişkisinin sürdüğü belirlenmektedir.

TABLO: 21b . KIR İLE İLİŞKİ- Nisan 2003- (n=1181)

Nisan 2003		% nüfus
	Kırsal ile ilişkisi yok	45,0
	Kırsal ile gelir ve mülk ilişkisi var	27,3
	Kırsalla akrabalık ilişkisi sürüyor	6,8
	Kırsala gidip geliyor	19,0
	Yanıtsız	1,9
Toplam		100,0

Kırsal alan ile gelir ve mülk ilişkisi olduğunu belirtenlerin önemli bir bölümünün tarımsal uğraştan kazanç elde ettiği de Tablo 21'den izlenebilmektedir. Ayrıca tablo halinde sunulmamakla birlikte kır ile gelir ve mülk ilişkisi olanların %70'lik bir bölümünün kentin ilk üç alt gelir grubunda yer aldığı da belirtilmelidir.

TABLO :22. Kır ile Gelir ve Mülk İlişkisi Olanların İlişki Türü (n=276)

Nisan 2003		% nüfus
	Tarımsal uğraştan kazanç elde ediyor	52,5
	Kırdan sadece geliri var	30,8
	Kırdan ayni destek alıyor	16,7
Toplam		100,0

Bu tablolara göre Mersin kenti yaşayanlarının önemli bir bölümü kırsal kesim ile bağını büyük ölçüde koparamamıştır. Mersin'e özgü olmayan bu durum son 10-15 yıllık bir süreçte Türkiye kentlerinde hızla ivme kazanmış bir dokuyu da gözler önüne sermektedir. Kır ile kent arasında kalmış, geçimini kentten sağlayamayan, ekonomik ve toplumsal yaşam açısından halen kırdan kopamamış bir toplumun, yoksulluk ile biçimlenen ve kendisi giderek daha da belirgin bir biçimde sunan milliyetçilikler dışında bir kendisini ifade şansı kalmamaktadır. Bu nedenle, yerel seçimler, "etnik gruplar" ve "adayları" arasında geçen bir uğraş niteliğine bürünmekte, kentin barındırdığı sınıfsal çelişkileri, çatışmaları, bölüşüm ilişkilerini de yansıtan bir seçim olma özelliğine kavuşamamaktadır. Bunda, kente özgü istihdam biçimlerinin oluşmaması önemli bir etken olmakta, aslında emek ile sermaye arasındaki çelişkinin yaşandığı temel mekanı olan kentsel doku üretememektedir.

Son çeyrek yüzyılda aldığı göçlerle nüfus yapısı iyice değişmiş olan Mersin, bu hızlı değişime karşın özellikle göç süreçlerinde, etnik temelli çatışmalar, gerilimler yaşamamış, daha düne kadar kentsel sorunlardan kaynaklanan gerilimleri daha sınıf temelli olarak çözmeye yönelik eğilimler taşımış bir kent idi. Mersin yaşadığı değişime karşın Türkiye'nin diğer kentlerinden farklılığını oylarının yarısından fazlasını sol partilere kullanarak göstermeyi sürdürmüştür. Ancak, 2004 yılı yerel yönetim seçimi sürecinde yapılan araştırmalar, Mersin'de geçmişte çok açıkça hissedilen sınıfsal konumlanışın yerini yoksulluk üzerinden yapılan tanımlamaların aldığını göstermektedir. Yoksulluğun hemen her dönemde gözlenebildiği Mersin'de geçmişteki dayanışmanın altında yatan sınıf temelli tutum alma çizgisinin yerini, kente yönelen zorunlu göç dalgasının arkasından yaşanan ve kentte önemli etkiler bırakan 2001 krizi ve

daha sonrasında kent ekonomisine önemli bir darbe vuran Irak savaşıyla, giderek etnik farklılıkları öne çıkaran bir çizginin aldığı hissedilmektedir.

Milliyet temelindeki ayrımların, yerleşim ve mekan açısından kendisini daha açıkça ortaya koyduğu kentin nüfus yapısı, seçim sürecinde bu ayrımın sonuçlarını da sunmuştur. Daha kır kökenli olan Kürtler, 80 öncesinde yaşanan ve kente uyum açısından beklentiler içeren "kentlileşme" süreçlerini yaşama şansını bulamamışlar ve kente tutunmalarını etnik kimlikleri ve kırsal ilişkileri üzerinden sağlamak zorunda kalmışlardır. Yukarda kısaca belirilen Türkiye'yi etkileyen gelişmeler, kent ve sınıf temelli bakışa yönelmeyi engellemiş görünmektedir. Kentte karşılaştığı sorunların çözüm yollarının, sınıf temelli olması olanağını da doğal olarak ortadan kaldıran bu gelişmeler, farklı eğilimlerin varlığını güçlendirmekle birlikte, sistem ile olan çelişkilerinin bir sonucu olarak %80'lerin üstünde bir oyun sol partilere gitmesini de sağlamıştır.

Araştırma sonuçları Kürtlerin dışında diğer kesimlerde de etnik temelli bir tutum alışın ağırlıklı olarak gözlenmekte olduğunu ve bunda Kürtlerin varlığının bir etken olduğunu göstermektedir. Mersin açısından önemli bir farklılaşma olarak tanımlanacak bu değişim 2000'li yıllar Türkiye'si geneli ile paralel bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak, tüm kentin halen %60'ın üzerinde bir oranla sol partilere oy kullanıyor olması da, değinildiği gibi Türkiye'den önemli bir farklılıktır.

Bu durumdan yola çıkılarak, izleyen yıllardaki kentleşme süreçlerine ve kentsel sorunlara bağlı olarak, etnik temelli bakışın yerini bazen alternatif olarak, bazen tamamlayıcı olarak, daha sınıf eksenli bakışa bırakma potansiyelinin sürdüğü, sorunlara ve seçmen grupları üzerindeki siyasal çalışmalara bağlı olarak da bunun ivme kazanabileceği belirtilebilir. Mersin bu anlamda dünden gelen tutumunu daha da ileri götürebilecek Türkiye'nin farklı kentlerinden birisidir. Araştırmalardan elde edilen Mersin tablosu, son dönem Türkiye kentlerindeki değişimin boyutlarını göstermesi açısından önemli bir örnek oluşturmakta, sınıf eksenli mücadelenin gerekliliği açısından çarpıcı sonuçlar sunmaktadır.

Local Governments and Class Preferences (Mersin Case)

The local elections of municipalities are of the same significance as the central governmental elections for the working class. In this paper the class attitudes to local elections and their choices will be examined through the election results and a number of questionarres conducted in the City of Mersin.

It is an anticipated outcome that the contradictions that take place and gets deeper day by day in the urban area would influence the local policies. The politics executed have both accelerated the uncontrolled migration from the rural to the urban and deepened the gap in prosperity and income between the people from different social regions in the urban area in the years following 2000. These improvements caused an increase in the unemployment and poverty and on the other hand led to a separation that reflected on space.

This article is an assessment of the results of the field studies that were conducted in Mersin between April 2003 and April 2004 when the local elections took place. The results are evaluated through the concepts of labour capital and ethnic identities.

Türk Sineması'nda Sınıfların Temsili: Dönemsel Bir İnceleme

Dr.Aslıhan Doğan Topçu*

Bu bildiri, Türk Sineması'nda toplumsal sınıfların temsilini, 1950 -1960 arasında Türkiye'nin geçirdiği siyasal, ekonomik ve toplumsal dönüşümler ışığında değerlendirmektedir. Bu dönemde çekilen filmlerde değişen toplumsal yapının nasıl temsil edildiğini göstermeyi amaçlamaktadır.

1950 ve Sonrasında Türkiye'de Yaşanan Siyasal, Ekonomik ve Toplumsal Dönüşümlere Kısa Bir Bakış:

1950 ve sonrasında Türkiye, toplumsal ve kültürel alanlara yansıyan sonuçları açısından önemli siyasal ve ekonomik dönüşümlerin geliştiği bir dönemi yaşamıştır. 1950'de Demokrat Parti, siyasi söyleminin hedefi olarak konumladığı halk tabakası ve büyük toprak sahipleri ile ticaret burjuvazisini de arkasına alarak büyük bir oy desteğiyle iktidara gelmiştir. 1950 öncesinde zaman içinde halktan kopmuş olan siyasi seçkinler (asker ve bürokratlar) bir anlamda tasfiye olmuş, tarım ve ticaret kökenli farklı bir grup Meclis'e girmiş, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri ön planda olan bürokratlar, asker ve sivil aydınlar siyasal iktidarın değişmesiyle birlikte geri planda kalmışlardır. Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu on yıllık süreç "Türkiye'nin toplumsal yaşamında hızlı değişimlerin olduğu, sermaye birikiminin hızlandığı, ticaret ve sanayi burjuvazisinin güçlenerek tekelleşme aşamasına girdiği dönem olarak tanımlanabilir." (Heper, 1983: 303).

1950 -1960 arası dönemin ilk yarısında halk arasında, ekonominin canlandığı ve ülkenin büyük bir kalkınma hamlesi içerisinde olduğu görüşü yaygındır. Oysa ekonomik alanda sermaye, dış kaynaklı -özellikle de Amerika Birleşik Devletleri- borçlanmalara bağlı hale gelmiştir. Bu dönemde daha çok tüketim mallarının üretimine yönelik bir görece "sanayileşme" söz konusudur (Kepenek ve Yentürk, 1994: 100). Belirtildiği gibi, gerçekte tam anlamıyla bir sanayi hamlesi yaşanmamış, devlet, kredi ve destekler aracılığıyla bir kısım özel girişimci ve büyük toprak sahibini desteklemiş, haksız yollardan servet biriktirmelerine olanak tanımıştır.

* Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo –TV Sinema Bölümü öğretim üyesi

50'lerin ilk yarısı, siyasi alanda olumlu olarak kabul edilen gelişmelerin yaşandığı yıllar olmuştur. Dış siyaset alanındaki gelişmeler (Kore Savaşı, NATO ve Amerika ile yakınlaşma), iç siyasette Demokrat Parti ve Adnan Menderes'in giderek güçlenmesine yol açmıştır.

Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri ile başlayan siyasi ve ekonomik alanlardaki yakınlaşma sürecinin sonuçları olarak ortaya çıkan Marshall Planı ve Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesi, halk arasında Demokrat Parti iktidarının başarılı icraatları olarak görülmüş ve iktidar lehine zaten var olan halk desteğinin iyice pekişmesine yol açmıştır. Marshall Planı ile tarım sektörü canlanmış, tarım alet ve makineleri Anadolu'ya gelmiş, yol yapımı hızlanmış, elektrifikasyon yaygınlaşmıştır. Bu değişim, Anadolu'da büyük bir ilerleme sayılarak Demokrat Parti'nin başarısı olarak sunulmuştur. Oysa gerçekte bu olanaklar, küçük köylü ve üreticiye yönelik olmamış, büyük toprak sahibi ve çiftçiler tarafından kullanmıştır. Sözü edilen bu olanaklar tarımda reform sağlayacak gerçek bir girişim olmamış, aksine uzun yıllardır varolan tarımsal mülkiyet yapısının korunmaya devam etmesini getirmiştir. Tüm bunlara ek olarak Marshall Programı çerçevesinde büyük toprak sahiplerine kolay kredi imkânı sağlanmasıyla tarım sektöründe teknolojinin kullanılmaya başlanması, topraksız, yoksul köylülerin tarım işçisi olarak çalışmasını da zorlaştırmıştır. Bu düzende büyük toprak sahipleri giderek daha zenginleşirken, tarımda makineleşmenin yol açtığı büyük bir vasıfsız işgücü açığa çıkmıştır. Yaşadıkları köylerde, kasabalarda iş bulamaz hale gelen Anadolu insanı yüzünü büyük kentlere, özellikle de İstanbul'a çevirmiş, birinci dalga olarak da nitelenen göç hareketi başlamıştır.

Ekonomi alanında özellikle 1950'lerin ilk yarısında görülen olumlu gidiş, büyümenin yavaşlamasıyla gelişen enflasyonist ortam ve giderek bozulan ekonomik denge, siyasal ve toplumsal alanda da Menderes hükümetini etkilemeye başlamıştır. Demokrat Parti'yi iktidara taşıyan söylem, halktan gelen bir kuvvet yaratarak, devleti halkın egemenliğine bırakmak ve bürokrasiyi kontrol altına almak olmuştur (Tunçay, 1997: 177–178, Cem, 1977: 371). Ancak halk tabakası adına iktidara talip olmuş olan Demokrat Parti, gerçekte, o zamana dek geri kalmış olan yoksul halk kitlesinin, işçi ve köylünün partisi olmamıştır. Hükümetin siyasal alanda aldığı kararlar, tarımda makineleşme ve pazar ekonomisinin uygulanmaya başlanması, önce ekonomi ve sonra buna bağlı olarak toplumsal yapının halkın aleyhinde olacak şekilde bozulmasını getirmiştir.

1960'lara gelinirken ekonomi ve siyasi alanlarda yaşanan değişimler, Türk toplumunun sınıfsal yapısını etkilemiş, sosyal sınıflar arasında tabakalaşma artmıştır. Demokrat Parti'nin neredeyse dönemi tanımlayan bir slogan haline gelmiş olan "her mahallede bir milyoner yaratma" söylemi, hangi yolla olursa olsun, zengin olmanın bir hedef haline geldiğinin göstergesi gibidir. 1950 öncesinde de zengin olanlar, 1950 sonrasındaki uygulamalarla servetlerini arttırırken, bu grubun yanı sıra dönemin olanaklarını değerlendirerek girişimcilik, arsa spekülasyonu, mümessillikler, te-

fecilik ve vurgunculukla zenginleşen yeni bir "türedi zenginler" grubu oluşmuştur. Kısacası "DP'nin on yıllık iktidarı, Türkiye'nin toplumsal yaşamında hızlı değişimlerin olduğu, sermaye birikiminin hızlandığı, ticaret ve sanayi burjuvazisinin güçlenerek tekelleşme aşamasına girdiği dönem olarak tanımlanabilir." (Şaylan, 1983: 303). Siyasal ve ekonomik alanda giderek olumsuzlaşan tablo, Demokrat Parti hükümetinin özellikle basın üzerinde sert sansür uygulama çabasını da beraberinde getirmiştir. Bu durum, toplumsal yapıda huzursuzluklara yol açmış, ekonominin bozulan yapısı ve siyasi alanda giderek sertleşen politikalar ve demokratik olmayan tutum, Menderes iktidarını sona doğru sürüklemiş ve nihayetinde ordu, 27 Mayıs 1960'ta yönetime el koymuştur.

Sinema, diğer kültürel metinlerde (televizyon, radyo, basılı yayınlar vb.) olduğu gibi toplumsal gerçekliğin yeniden sunumunun temsiller aracılığıyla gerçekleştiği bir alandır. Kültür ürünlerinde özellikle de radyo, televizyon ve sinemada yer alan temsiller, toplumsal bilinç düzeyinde kesin gerçeklermiş gibi algılanıp değerlendirilebilmektedir (Çam, 2001: 58-65). Bu nedenle çeşitli kültür ürünlerinde özellikle de geniş kitlelere kolaylıkla ulaşan radyo, televizyon ve sinemada var olan temsillerin neler olduğunun incelenmesi çok önemlidir. Çünkü temsiller, ideolojilerin kurulup, aktarılması ve sürdürülmesi sürecinde kritik bir işleve sahiptir. Sinematik temsiller, hem temsilin içerdiği konu hem de biçimsel göreneklerin düzenlenişi açısından, seyircinin perdede izlediklerinin kurmaca değil nesnel gerçekliklermiş gibi algılanmasına yol açar. Filmler, bir durumu anlatmak üzere seçilmiş ve birleştirilmiş temsili ögeler dolayımıyla bir takım tezler ileri sürer ve bunu yaparken de seyirciye belli bir konumu ya da bakış açısını telkin ederler (Ryann ve Kellner, 1997: 17-18).

Türk Sineması da kültürel bir araç olarak içinde bulunduğu toplumun koşullarından etkilenmiştir. Bu nedenle Türk Sineması'nda belli bir tarihsel dönemde var olan temsil sistemlerinin ortaya çıkarılabilmesi için, sinemanın yapısı ve işleyişi haricinde o dönemin siyasal, ekonomik ve sosyal koşullarının gözden geçirilmesi de önemlidir. 1950 – 1960 arasında Türk Sineması'nın sınıfsal yapıyı nasıl temsil ettiği üzerinde durmadan önce kısaca 1950 öncesinde Türk Sineması'na kısaca bakmak gereklidir. İlk filmin çekildiği kabul edilen tarihten (*ki bu tarih kimi kaynaklara göre 1910 ya da kimilerine göre 1914'tür*) sonraki dönem, Türk Sinema tarihi açısından ilkleri barındıran bir dönemdir. Türk Sineması'nın oluşum yılları olarak da nitelenebilecek olan bu dönemden sonra sinemamızda on yedi yıl süren ve kimi kaynaklara (Özön, 1968: 17) göre "olumsuz" olarak nitelenen Muhsin Ertuğrul dönemi başlamıştır. Muhsin Ertuğrul, tiyatro kökenlidir. Avrupa'da sinema oyunculuğu ve yönetmenlik çalışmaları yapmıştır. Oyuncuları da tiyatrodan gelen sanatçılardır. M. Ertuğrul'un ürettiği filmler, genellikle filme çekilmiş tiyatro oyunları olarak nitelenmiş ve bu açıdan eleştirilmiştir. Muhsin Ertuğrul'un çektiği toplam yirmi dokuz filmin on bir tanesi, tiyatro oyunlarının sinema uyarlamaları, üç tanesi yeniden çevrimdir. Gerçek anlamıyla özgün senaryolara sahip olan filmlerinin sayısı ise sekizi geçmemektedir (Özön, 1968:18, Özgüç,

1998: 19-48). Muhsin Ertuğrul'un filmlerinde herhangi bir sınıfsal bakış ya da toplumsal eleştiri kaygısı yoktur. Sinemamızda, Muhsin Ertuğrul'un misyonunu toplumsal yapıdaki değişimler bağlamında değerlendiren Güçhan'ın (1992: 75) düşünceleri şu şekildedir:

> *Sinema, devletin o dönemdeki kültür politikası ile uyum içindedir. Çünkü Devlet Osmanlı ile bağları koparma, Batı uygarlığı temeli üzerinde yeniden yapılanma sürecindedir. Toplumun o güne dek alıştığı değerler sisteminin yaşama biçiminin karşısında Batı, kurumları, ilişkileri ve bütün kültürel ögeleri ile benimsetilmeye çalışılmaktadır. … Türk insanı gibi Türk Sineması da Batı'yı uyarlamakta, taklit etmektedir.*

1950 öncesi dönemde Türk Sineması açısından Muhsin Ertuğrul dışında Şadan Şamil, Şakir Sırmalı, Orhon M. Arıburnu gibi yönetmenler de film çekmiştir. Ancak bu yönetmenlerin en nitelikli filmlerini 1950'den sonraki dönemde yaptıkları görülmektedir. 1950 öncesi, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nın etkisi altında olduğu yıllardır. Ülkede siyasal ve ekonomik alanlarda yaşanan sıkıntılar, Türk Sineması'nı da etkilemiştir. Yerli film yapımının azalması, Türk film pazarına Amerikan ve Mısır filmlerinin girmesiyle sonuçlanmıştır (Akman, 1987: 14). Bu yıllarda yoğun olarak Amerikan aksiyon filmleri ile Mısır melodramları seyirciye ulaşmıştır. 1948'de yerli filmlerden alınan belediye vergilerinde gerçekleştirilen indirim sinemanın ticari açıdan verimli bir alan olarak görülmesini beraberinde getirmiştir. Yapım şirketleri sayıca artmış, film piyasası canlanmıştır.

Görüldüğü gibi 1950 öncesinde Türk Sineması'nda sınıf sorununu içeren filmler bulmak zordur. O dönemde toplumda yerleştirilmeye çalışılan ve "imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz" biçiminde ifade edilen sınıf anlayışı göz önüne alındığında eleştirel bir bakış taşıyan ve yoğun sınıfsal temsiller içeren filmlerin çekilmiş olmaması şaşırtıcı değildir.

1950, Türkiye'de siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarda olduğu gibi sinema alanında da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1950'den sonra Türk Sineması'nda "*Geçiş Dönemi*" bitmiş, "*Sinemacılar Dönemi*" başlamıştır.Türk Sineması'nda "*Sinemacılar Dönemi*", çekilen filmlerin sayısal olarak artışını da beraberinde getirmiştir. 1950-1960 arasında çekilen film sayısı ortalama olarak 57 civarında gerçekleşmiştir. 1950 – 1960 arasında çekilen filmler, daha çok melodram, tarihsel, güldürü ve polisiye türünün örnekleri olmuştur.[1] **1950** yılında çekilmiş olan *yirmi iki* (22) filmden **dört** (4) tanesinin olay örgüsü para (servet sahibi olabilmek ya da bunu kaybetmek), köy / kent farklılığı ve aşk teması üzerine kuruludur. Dokuz tanesi tarihsel özellikler taşımaktadır, bunlar dışında kalan filmler de yine aşk ile ilgili sorunlar üzerinedir. **1951** yılında çekilmiş olan *otuz altı* (36) filmden yirmisi (20) tarihsel özellikler taşımaktadır. Bu filmler içinde Osmanlı dönemini, Kore ve Kurtuluş Savaşı'nı konu alan filmler çoğunluktadır. Geriye kalan on altı filmden on birinde (11) köy/ kent farklılığı ile esas olarak,

1 1950 – 1955 arasında çekilen film sayısının artışına uygun olarak filmlerin konuları da çeşitlilik göstermektedir. Bu filmlerin konuları arasında köyde geçen aşk filmleri, Kore filmleri, Efe'ler ile ilgili filmler ve Osmanlı döneminde geçen filmler de bulunmaktadır.

zenginlik/ yoksulluk karşıtlığını içeren temsiller bulunmaktadır. Zengin/yoksul karşıtlığı içeren filmlerin olay örgüleri aşk üzerinedir. **1952** yılına gelindiğinde çekilen film sayısı *altmış bir* (61) olmuştur. Bu filmler içerisinde **on altı** kadarı zenginlik, yoksulluk, miras konuları üzerinedir. **1953** yılında gerçekleştirilen yapım sayısı *kırk dört* (44)'tür. Bu filmlerin **on iki** (12) kadarında para, miras, zenginlik/yoksulluk işlenmektedir. Bu filmlerin de olay örgüleri aşk üzerinedir. **1954'te** çekilen *kırk sekiz* (48) adet filmin **on bir** (11) tanesinde yine miras, zenginlik konuları bulunmaktadır. Bu filmlerde aşk unsuru yine ön plandadır. **1955'** e gelindiğinde çekilen film sayısı *altmışı* geçmiştir *(61)*. Bu filmler arasında "on" tanesinin olay örgüsü (10) zenginlik/yoksulluk, köy/kent farklılıkları üzerinedir. Diğer filmlerin pek çoğunda (kahramanlık hikayeleri anlatan tarihsel filmler dışında) asıl konu olarak bulunmasa bile olay örgüsü içerisinde para kaynaklı sorunlara yer verilmektedir. Bu filmlerde de diğerlerinde olduğu gibi aşk, öyküyü ileriye doğru sürükleyen unsurlardandır.

Yapılan değerlendirmede, 1950 - 1960 döneminin ilk yarısında daha çok melodram, tarihsel, polisiye ve güldürü türü filmlerin çekildiği görülmektedir. Bu dönemde sinema anlayışı ve çektiği filmler ile öne çıkan ve sonraki dönemlere de etki etmiş olan yönetmen, Lütfü Ö. Akad'dır. Akad'ın Kanun Namına (1952) ve Beyaz Mendil (1955) gibi nitelikli yapıtları döneminin çok üstünde bir sinemasal üslubu yansıtmıştır. Akad'ı sinemamızda ayrı bir yere konumlayarak bir değerlendirme yapıldığında yukarıda da tasnif edildiği gibi, 1950 -1955 arasında daha çok zenginlik / yoksulluk karşıtlığına dayalı aşk filmlerinin çekildiği görülmektedir. Bu filmler içerisinde köy / kent farklılığını içerenler de bulunmaktadır. Ancak bu tarz filmlerde köylü ya da kentli sınıfın eleştirisi yapılmamış, bunun yerine köy / kent farklılığı daha çok güldürü unsuru olarak kullanılmıştır. Zenginlik / yoksulluk karşıtlığı içeren filmlerde bu durum, bir toplumsal eleştiri yapmak amacıyla değil, çoğunlukla dramatik yapıda, zengin erkek / yoksul kız ya da zengin kız / yoksul erkek aşkına dayalı olarak kurulan olay örgüsünün ilerlemesi için bir çatışma unsuru olarak kullanılmıştır. Türkiye'de sınıfsal ayrımların keskinleşmesine yönelik ekonomik dönüşümlerin yaşandığı bir dönemde (1950 -1955), Türk Sineması'nda gerçek anlamda sınıfsal temsillere yer verilmemesi ya da siyasal, toplumsal düzene ilişkin eleştirel bir tutum geliştirilmemiş olması dikkate değerdir.[2]

Türk Sineması'nda, **1956**'da *50*, **1957**'de *61*, **1958'de** *80 ve* **1959**'da *76* adet film çekilmiştir. 1955'ten sonra 1960'lara dek ülkede görülen ekonomik sıkıntılar, siyasal alandaki istikrarsızlık ve sonucunda Demokrat Parti Hükümeti'nin uyguladığı baskı ve sansür ortamı, Türk Sineması'nı niceliksel olarak değilse de nitelik açısından etkilemiştir. Bu süreçte, "Yeşilçam" filmleri olarak bilinen melodram türünü örneklerinin ağırlıklı olarak kullanıldığı filmler çekilmiştir. Muharrem Gürses, Mısır filmlerinin dramatik yapısına benzeyen, yoğun melodramatik ögeler taşıyan filmlerin aranan

2 Bu döneme ilişkin olarak yapılan bir çalışmada, Nilgün Abisel (1994) ve Nezih Erdoğan'ın (1995, 2001) konuyla ilgili düşüncelerini içeren ve yazara ışık tutan önemli eserlerini okuyucuya hatırlatmak gerekmektedir.

yönetmenidir (Özön, 1968: 25-26). Ayrıca bu yıllarda, yine Demokrat Parti iktidarı döneminde ortaya çıkan gerici akımlar da din duygularını sömüren filmlerde temsil edilmeye başlamıştır. 1950 -1960 arası dönemin ikinci yarısında da Yeşilçam, sınıfsal sorunlara, zengin/yoksul karşıtlığını, sorgulayan bir bakış açısıyla değil, öyküyü ileriye götüren unsurlar olarak yer vermiştir.

1960'a dek, Osman F. Seden, Memduh Ün, Atıf Yılmaz Batıbeki gibi yönetmenler, Yeşilçam'ın piyasa koşulları içerisinde film çekmişlerdir. Yine bu yıllarda film çeken, Akad ve Metin Erksan gibi sinemasal bir dil oluşturmuş olan yönetmenler de sansür endişesiyle filmlerinde toplumsal eleştiriye yer vermemişlerdir. 1960'a gelindiğinde, sinemanın önemli bir güç olduğu açıkça fark edilmiş ve nitelikli bir sinema dili oluşturma çabası özellikle 1960'tan sonra sonuçlarını vermeye başlamıştır.

Türk Sineması'nda 1950- 1960 yılları arasında sınıfların gerçek anlamıyla temsil edilmediği açıktır. Bu dönemde çekilen ve "Yeşilçam Filmleri" olarak tabir edilen filmlerde daha çok köy ve kent farklılıkları ile bireylerin zengin olma istekleri ana olay örgüsünü oluşturan aşk teması üzerinden, öykünün ileri doğru akışını hızlandıran ve çatışma ve gerilim unsurlarını artıran unsurlar olarak kullanılmıştır. Filmlerde zenginlik ve yoksulluk ikiliği (dikatomisi) üzerinden somutlaştırılabilen sınıfsal farklılıklar, bir sorun olarak sunulmamaktadır. Yine bu dönem Türk filmlerinde zengin olmak o denli özenilecek bir durum olarak da temsil edilmez. Bu filmlerde hemen herkes, kolaylıkla zengin olabilir, bir miras ya da gizli bir servete kavuşabilir. Bu tarz filmlerde zenginler, genellikle sevenleri ayıran, yalnız kalan, çevresine iyi davranmayan ve sevilmeyen "kötü" karakterler olarak çizilmiştir. Filmlerdeki yoksullar ise, her şeye rağmen, evlerinde, mahallelerinde büyük bir sevgi, güven ve dostluk ortamı içerisinde yaşayan mutlu bireylerdir. Filmlerde bireyin gerçek hayatta sahip olmak isteyebileceği (maddi olmayan) erdemlere (dürüstlük, iyi ahlak, saygı görmek vb.) yoksul kahramanlar sahiptir. Yeşilçam, neredeyse kalıplaşmış bu söylemiyle, içinde bulunduğu toplumun ekonomik sorunlarını, sınıflar arasında artan uçurumu da görmezden gelir. Yeşilçam'ın bu anlayışını Maktav (2001: 162) şöyle özetler:

> *'yoksulluk edebiyatı' her zaman geçerli bir konu, elverişli bir malzeme olmuş, ancak hiç biri yoksulluğu bir sorunsal olarak görmemiştir; …popüler kaygılarla film yapan sinemacıların yoksulluğu ele alışındaki ideoloji tam da burada, toplumsallığı sorun edinmeyen içerikte/içerisizlikte aranmalıdır. Bu filmlerde, kahramanların ardındaki "silik fon" genellikle filmin sonunda "zenginiyle fakiriyle kaynaşmış Türk milleti" olarak belirir ki, başlangıcından bu yana içinden binlerce "Türk filmi" çıkaran ve Türk Sineması'nın altın çağını yapan bu fon artık 'Yeşilçam'ın toplum modeli'dir.*

Sonuç olarak, Türk Sineması, 1950 -1960 yılları arasında Türk toplumunda var olan sınıfsal yapıyı filmlerinde gerçek anlamda temsil etmemiştir. Ülkenin giderek kaosa sürüklendiği söz konusu dönemin ekonomik ve siyasal ortamı içerisinde çekilen "Yeşilçam" filmleri, seyircilere gerçek yaşamlarında sahip olamayacakları sınıfsal konumların, zenginliğin çok da olumlu olmayabileceği konusunda ideolojik bir tavır içerir. Seyirciler, gerçek yaşamlarında asla sahip olamayacakları şeylere, karanlık si-

nema salonunda kavuşurlar. Yeşilçam'ın masalsı formülleri ile uyutulan, perdedeki oyuncular ile özdeşleşen seyirciler, uzun yıllar sinema salonlarını doldururlar. Seyirciyi sinema salonlarına çeken bu kesin formül, yönetmen, yapımcı ve işletmecilerin kolayca vazgeçemeyeceği bir getiri sağlar. Bu nedenlerle uzun yıllar Yeşilçam, gerçek yaşamda kolaylıkla "mahallenin milyonerleri" olamayacak olan halk tabakasının üzerine serilen ve tüm sınıfsal farklılıkları, yoklukları, yoksunlukları örten ideolojik bir araç olmuştur. Bu ideolojik araç, aslında var olmayan bir gerçeği yeniden üreten ve sunan bunu da özellikle ele aldığı konular üzerinden gerçekleştiren, seyircilere maddi değil, manevi değerlerin üstünlüğünü telkin eden temsiller içermektedir.

KAYNAKLAR

ABİSEL, Nilgün

1994 *Türk Sineması Üzerine Yazılar* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları

AKMAN, Haşim A.

1987 "Türk Sineması: Dünden Yarına" *Yeni Düşün*, Nisan.

CEM, İsmail

1977 *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi* 6. Basım İstanbul: Cem Yayınevi

ÇAM, Şerife

2001 *TV Komedilerinde Toplumsal Farklılığın Kuruluşu: Bir Demet Tiyatro Örneği* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara: A.Ü. S. B..E.

ERDOĞAN Nezih

1995 "Ulusal Kimlik Kolonyal Söylem ve Yeşilçam Melodramı" *Toplum ve Bilim* 67 GÜZ 95 İstanbul: Birikim Yayınları

2001 "Üç Seyirci: Popüler Eğlence Metinlerinin Alımlanması Üzerine Notlar". *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Popüler Kültür, Mayıs - Haziran Yıl: 4, Sayı: 15, Ankara: Felsefe sanat ve kültür Yayınları

GÜÇHAN, Gülseren

1992 *Toplumsal Değişme ve Türk Sineması* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları

HEPER, Metin

1983 "Bürokrasi" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* Cilt: 2, İstanbul: İletişim

KEPENEK, Yakup ve N. YENTÜRK.

1994 *Türkiye Ekonomisi* İstanbul: Remzi Kitabevi.

MAKTAV, Hilmi

2001 "Türk Sinemasında Yoksulluk ve Yoksul Kahramanlar", *Toplum ve Bilim* Sayı 89, Yaz 2001.

ÖZÖN, Nijat

1968 *Türk Sineması Kronolojisi* Ankara: Bilgi Yayınevi*

ÖZGÜÇ, Agah

1988 *Kronolojik Türk Sinema Tarihi* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı G. S. Gen. Md. Sinema Dairesi Başkanlığı Yayını*

1998 *Türk Filmleri Sözlüğü* 1. Cilt İstanbul: Sesam Yayınları*

RYANN Douglas ve Kellner

1997 *Politik Kamera Çağdaş Hollywood Sinemasının İdeolojisi ve Politikası* Çev. E.Özsayar İstanbul: Ayrıntı Yayınları

SCOGNOMILLO, Giovanni
1998 *Türk Sinema Tarihi* İstanbul: Kabalcı Yayınevi*
ŞAYLAN, Gencay
1983 "Cumhuriyet Bürokrasisi" ***C****umhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* İstanbul: İletişim Yayınları
TUNÇAY, Mete
1997 "Siyasal Tarih 1950-1960" ***Ç****ağdaş Türkiye 1908 - 1980* İstanbul: Cem Yayınevi.

* Filmlerin yıllara göre ve içerik açıdan dağılımının yapılmasında Özgüç, Özön ve Scognomillo'nun kaynakçada yer alan eserlerinden faydalanılmıştır.

The Represantatıon of Classes in Turkish Cınema.

In Turkey, the concept of a fused society without classes begun with the foundation of Republic and continued with Demokrat Party. Demokrat Party formed its political discourse on impoverished people and peasants, but after coming to power ignored them. Demokrat Party's economical politics, sharpened two division between rich and impoverished layers of society. That situation continued untill the cope in 1960.

The metamorphosis in political and economical areas affect cultural and social areas. Cinema is an essential apparatus representing the social and cultural metamorphosis. Between 1950–1960 Turkish Cinema reached its highest spectator numbers.

This study tries to explore the representation of social classes in Turkish Cinema between 1950 -1960. As a consequence, it's revealed that Turkish films of that era, did not reflect the social classes, nevertheless represented social conditions that not exist.

Formel ve Enformel Arasında: Ankara'da Atık Kağıt Toplayıcılarının Deneyimine Eleştirel Bir Bakış

Cahide Sarı*

1980'lerin sonundan itibaren üretimin örgütlenmesi ile birlikte hayatın düzenlenişinde de yeni bir dönem başlamıştır. Üçüncü dünya ülkelerinin "ağır borçlu" ülkeler olarak katıldıkları bu yeni dönemde IMF ve Dünya Bankası direktifleri ile üçüncü dünya ülkelerinin hemen hepsinde varolan kısıtlı sosyal devlet uygulamalarına son verilmiş ve devlet güdümünde ya da sahipliğinde yürütülen üretim ve hizmetlerin sağlanması, özelleştirmelerle özel sektöre ve çok uluslu şirketlere devredilmiştir.

Son iki on yılda gerçekleştirilen toplumsal dönüşüm, enformel ekonominin bazı ülkelerde yeniden belirmesine ve bazı ülkelerde de bu ekonominin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 90'larda ağırlık kazanan küresel entegrasyon süreci bu sektörün genişlemesine kaynaklık etmiştir. Enformel ekonomi daha çok, yapısal uyum şartlarını yerine getirmeye çalışan üçüncü dünya ülkeleri ile Sovyetler'in çözülüşünün ardından bir geçiş dönemi yaşayan Doğu Avrupa ülkelerinde genişlemiştir. Ekonomik reformlar ve krizlerin ardından da dünya çapında genişlemeye başlamıştır.

Bu çalışmanın iki amacı olduğunu söyleyebiliriz. İlki, kağıt toplayıcılarının genel özelliklerini kapsayan bir çerçeve sunmak, ikincisi de bu tabloya uyan kolektif bir kimlik yaratılması sürecine dair sosyal politika önerileri geliştirebilmektir. Dolayısıyla sorun enformelden formele geçiş değil, güvencesizlerin güvence altına alınmasıdır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde enformel ekonominin genel özellikleri ve yayılım gösterdiği alanlarda ulaştığı boyut incelenecek; ikinci bölümünde ise formel ve enformel arasında bir sınır çizmenin neredeyse imkansız oluşundan hareketle, Ankara'daki atık kağıt toplayıcılarının deneyimine bakılacaktır. Sonuç bölümünde de kolektif bir kimlik yaratılması gereğinden hareketle sosyal politika önerilerine yer verilecektir.

Bu teorik çerçevede Ankara'daki atık kağıt toplayıcılarının deneyimini aktarabil-

* ODTÜ İktisat Bölümü son sınıf öğrencisi

mek için hazırlanılan anketlerde hem niteliksel hem de niceliksel yöntem kullanılmıştır. Pek çok bölümden oluşan ankette, toplayıcıların hem ekonomik hem de sosyal yaşamlarına dair sorular bulunmaktadır. Ayrıca bazı noktaları aydınlatabilmek amacıyla özel görüşmeler de yapılmıştır.

Anket aşağıdaki bölümlerden oluşmaktadır:

1- Hane halkı özellikleri (yaş, cinsiyet, medeni durum, etnik köken, eğitim seviyesi vb.)
2- Hane halkının ekonomik profili (aylık ortalama gelir, aylık harcamalar, harcama kalemleri)
3- Toplayıcılıkla ilgili temel veriler (çalışma saatleri, çalışma mekanı, çalışma grupları, çalışma düzeni, tatil günü vb.)
4- Yoksulluğun nesilden nesile aktarılıp aktarılmadığını belirlemek için hazırlanan çocuklarla ilgili bölüm
5- Sağlık sorunları ile ilgili bölüm

Anket çalışması Ankara'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan da atık toplayıcılarına uygulanmıştır.

Enformel Ekonomi

Enformel (kayıtdışı) ekonominin kapsamına düzenleme, koruma, gözetim ve denetim dışı bütün işler girmektedir. Bu sektörde çalışan işçiler herhangi bir sosyal sigorta sistemine dahil edilmeyen ve işlerinin devamlılığı her an tehdit altında olan ücretli işçileri, ev içi üretim yapan işçileri, atık toplayıcılarını, sokak satıcılarını vb. kapsar. Bu insanların neredeyse tümü için enformel işlerde çalışmanın anlamı hayatta kalmayı başarabilmektir.

Enformel işin iki önemli bileşeni vardır: İlki, enformel işletmelerde (küçük ölçekli ve kayıt dışı çalışan) istihdam edilme; ikincisi ise herhangi bir güvenceden yoksun bir biçimde, sözleşmesiz, düzenli ücrete tabi olmadan büyük ölçekli, hatta ulus ötesi şirketlerde çalıştırılmadır. Bu istihdam biçimleri cinsiyetler, etnik kökenler, işin gerçekleştirildiği sektör baz alındığında oldukça büyük farklılıklar içerse de enformel istihdamın bütün biçimlerinin ortak özelliği kayıt altında olmama ve herhangi bir sosyal güvenceden yoksun bırakılmadır.

Tablo 1: Cinsiyete göre enformel istihdam (tarımsal olmayan istihdam içinde) 1994-2000

Bölge/ Ülke	Tarımsal olmayan istihdam içinde enformel istihdam(%)	kadınların enformel istihdamı (tarımsal olmayan istihdam içindeki kadınların yüzdesi olarak)	erkeklerin enformel istihdamı (tarımsal olmayan istihdam içindeki erkeklerin yüzdesi olarak)
Kuzey Afrika	48	43	49
Cezayir	43	41	43
Fas	45	47	44
Tunus	50	39	53
Mısır	55	46	57
Sahra-altı Afrika	72	84	63
Benin	93	97	87
Çad	74	95	60
Gana	72	87	66
Kenya	72	83	59
Güney Afrika	51	58	44
Latin Amerika	51	58	48
Bolivya	63	74	55
Brezilya	60	67	55
Şili	36	44	31
Kolombiya	38	44	34
Kosta Rika	44	48	42
El Salvador	57	69	46
Guatemala	56	69	47
Honduras	58	65	74
Meksika	55	55	54
Dominik Cum.	48	50	47
Venezüella	47	47	47
Asya	65	65	65
Hindistan	83	86	83
Endonezya	78	77	78
Filipinler	72	73	71
Tayland	51	54	49
Suriye	42	35	43

Kaynak: Jacques Charmes'in hazırladığı veriler (aktaran: Chen, Vanek vd.:2002:19)

Enformel ekonomi ve Küreselleşme

1972 yılında ILO (International Labour Organization) Kenya'da "geleneksel sektör" üzerine hazırladığı bir raporda, bu sektörün ekonomik reformların ardından hala varlığını sürdürdüğünü, hatta zamanla genişlediğini belirtmiştir. Raporda ekonominin bu parçası geleneksel sektör yerine "enformel sektör" olarak adlandırılmıştır. Enformel sektör kavramı da ilk kez bu raporun yayınlanışından bir yıl önce 1971 yılında İngi-

liz ekonomist Keith Hart'ın Gana'da yürüttüğü bir çalışmada kullanılmıştır. ILO'nun bu raporunun ardından enformel ekonomiye dair pek çok tartışma yürütülmüştür. Bu tartışmalarda sıkça dile getirilen argümanlar, ekonominin bu kesiminde üretim ve hizmetlerin küçük bir bölümünün gerçekleştirildiğine ve bu meselenin ulusal ekonomik planların hatalarından kaynaklandığına ve dolayısıyla "geçici" karakterine dairdir. Enformel ekonominin gelişimi, devletin yoksulluğa dair politikalarının yanlış bir sonucu olarak yorumlanmakta ve bu alandaki işler, toplumun marjinal, dışlanmış kesimlerinin hayatta kalma stratejilerinden ibaret görülmektedir. Bu argümanların ortak özelliklerinden bir kaçı şöyle sıralanabilir:

- Pek çoğu enformel ekonominin küresel karakterini görmezden gelmekte ve sorunu sadece ulusal politikalarla ilişkilendirmektedir. Oysa enformel ekonomi sadece üçüncü dünya ülkelerinde değil, bugün gelişmiş ülkelerde bile yayılım göstermekte hatta bazı ülkelerde bir kalkınma stratejisi olarak algılanmaktadır.
- Enformel ekonominin sürekliliği ve küresel sermaye açısından vazgeçilemezliği görmezden gelinmektedir.
- Bu tartışmalarda enformel ve kayıtlı ekonomi arasında bir ilişkilendirme yapılmamakta enformel ekonomi, ekonomik bütüne marjinal, onunla ilişkisiz bir parça olarak tanımlanmakta ve ekonominin bu iki parçasının holistik bir bütün oluşturduğuna değinilmemektedir.

1980'lere gelindiğinde enformel ekonomiye dair tartışmaların temel meselesi gelişmiş ülke ekonomilerinde de yaygınlık göstermesiydi.

"Avrupa ve Kuzey Amerika'da üretim artık küçük ölçekli, merkezsizleştirilmiş ve esnekleştirilmiş birimler halinde yeniden organize edilmeye başlanmıştı.Kitlesel üretim yerini esnekleşmiş uzmanlığa veya bazı bağlamlarda sweatshop üretimin geri döndürülmesine bırakmıştı" (Chen, Vanek ve diğerleri: 2002:10).

Bu yeni gelişme istihdam biçimlerinin enformelleştirilmesi anlamına gelmekteydi. Aynı dönemde Latin Amerika ülkelerindeki ekonomik krizlerle birlikte, enformel ekonominin özellikle kriz dönemlerinde yaygınlık kazandığı ve genişlediği ortaya çıktı.

"1990'ların sonunda Asya ekonomik krizinin ardından, eski Doğu Asya Kaplanları ülkelerinde formel işini kaybeden milyonlarca insan enformel ekonomide iş bulmaya veya bu alanda işini kurmaya çalıştı" (Chen, Vanek ve diğerleri:2002:10).

1990'lı yıllar boyunca da küreselleşme dalgası ile birlikte enformel istihdamda ve enformel ekonominin ölçeğinde büyük bir artış oldu. Bu gelişmelerin ardından enformel ekonominin kapitalist gelişmenin önemli ve kalıcı bir parçası olduğu geniş çevrelerce kabul gördü. Bunun en önemli göstergelerinden biri, 1991'de gerçekleştirilen Uluslararası Emek Konferansında, enformel ekonominin konferansın önemli gündem başlıklarından biri yapılmasıdır.

Günümüzde sektörel faaliyetlerin enformelleştirilmesi, sermayeye sağladığı olanaklar nedeniyle küresel bir proje olarak algılanmakta ve geniş ölçekte uygulanabilirlik

kazanması için kafa yorulmaktadır. Enformel sektörde yoğunlaşan güvencesiz iş yaşamı, 1960-1970'lerdeki resesyonun da etkisiyle günümüzde yaygınlık kazanmıştır. Bu anlamda geleneksel emek denetim biçimlerini sermayenin hizmetine sokan ekonomik anlayış, periyodik daralma dönemlerinde karşılaşılan sorunlara sistem içi çözümler üretmenin ötesinde kapitalizmin küresel örgütlenişinin vazgeçilmez unsurudur.

Tablo:2) Gelişmekte olan ülkelerde, Geçiş ülkelerinde ve OECD ülkelerinde katma değer ve iş gücü cinsinden enformel ekonominin büyüklüğü (1999/2000 yılları)

	Enformel ekonominin ortalama büyüklüğü GSMH içindeki payı 1999/2000	Enformel ekonominin ortalama büyüklüğü Enformel işgücünün Kayıtlı işgücüne oranı
Ülkeler	Nakit talebi ve DYMIMIC Metod- Ülke sayısı	Survey and Discrepancy Metod- Ülke sayısı
Gelişmekte olan ülkeler		
Afrika	42 - (23)	48.2 - (23)
Orta ve Güney Amerika	41 - (18)	45.1 - (18)
Asya *	29 - (26)	33.4 - (26)
Geçiş ülkeleri	35 - (23)	-
Batılı OECD ülkeleri- Avrupa	18 - (16)	16.4 - (7)
Kuzey Amerika ve Pasifik OECD Ülkeleri	13 - (4)	-

*gelişmekte olan ülkelerden olmayan Japonya,Singapur ve Hong Kong da dahil edilmiştir.
Kaynak:Schneider, F.(2002:45)

Yukarıdaki büyüklükler gözönüne alındığında emeğin bütün örgütlerinin,bu alana dair politika belirleme gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Sermayenin yeni küresel projesinin önemli ayaklarından biri olan enformelleştirme, emeğin örgütsüzleştirilmesi adına yeni düzenlemeleri içermektedir.

Geri Dönüşüm için Atık Toplama

Enformel ekonominin önemli bir bileşeni de özellikle yoğun göç alan metropollerde gelişen çöpten atık toplama işidir. Bir hayatta kalma stratejisi olarak başvurulan çöpten atık toplama işi dünya çapında pek çok yoksulun işi haline gelmiştir. Bu yoksul kesimler bütün yoksullar içinde en yoksul kesimi temsil etmektedirler. Çöpten atık toplama işi genellikle hayatta kalmak için son şans olarak değerlendirilmektedir. Küreselleşmenin kendine özgü dinamikleri üzerinden yaratılan bu iş, ana akım iktisatçılar tarafından yeterince ilgi görmemiştir.

Çöpün toplanması, ayrıştırılması ve yeniden dönüşümü işleri belediyelere ait bir sorumluluk olmasına rağmen, Türkiye'de ve pek çok üçüncü dünya ülkesinde bu iş,

özgün koşullarda gelişerek, giderek toplumun ekonomik ve etnik olarak en alt tabakaları için bir hayata tutunma aracı haline gelmiş/getirilmiştir. Mısır'da Romanlar, Hindistan'da kast sisteminin en alt tabakasındakiler, Latin Amerika ülkelerinde yerliler tarafından yürütülen bu iş, Türkiye'nin metropollerinde, özellikle zorunlu göçün ardından buralara kitlesel olarak göç eden Kürtlerin yürüttüğü bir iştir. Dolayısıyla Türkiye söz konusu olduğunda, işi yaratan ve bu alanı bir rant alanı haline dönüştüren etkenler, pek çok üçüncü dünya ülkesi için de geçerli olan ekonomik krizlerle birlikte devletin politik yönelimidir. Geri dönüşüm için çöpü ayrıştırma işi oldukça kötü ekonomik koşullar yüzünden giderek daha fazla sayıda insan için tek geçim kaynağı olmaktadır.

Çöpü geri dönüşüm için ayrıştırma işi tüm aile üyeleri ile birlikte gerçekleştirilen bir faaliyettir. Çocuklar, genç erkekler ve erkek aile reisleri, genellikle apartman ve site önlerine ya da kent merkezinde belediyenin çöp kutularına bırakılmış çöpü ayrıştırdıktan sonra bu çöpü, metalden imal edilmiş ve etrafına farklı nitelikte çöpleri birbirine karıştırmamak için çuvallar bağlanmış arabalarına yükleyerek oturdukları evlere getirmektedirler. Evler genellikle ardiyelerin olduğu bölgenin hemen yakınına kurulmuş ve çoğu kiralık olan gecekondulardır. Evlere getirilen ayrıştırılmış çöpler, buralarda ev kadınları ve kız çocuklar tarafından balyalanarak bahçede biriktirilmektedir. Miktarına bağlı olarak birkaç gün yada bir hafta içinde mahalledeki ardiyeye teslim edilen ayrıştırılmış çöpler, ardiye sahipleri tarafından daha büyük depolara ve oradan da geri dönüşüm fabrikalarına satılmaktadırlar. Bazen de bir araya gelen 10 ya da 15 kişilik erkek grubu, kent merkezinde gün içinde uygun yerlerde biriktirdikleri çöpü akşam 10 ya da 11'de biriktirme noktalarına gelen kamyonetlere yükleyerek ardiye sahibine ulaştırmaktadırlar. Bu iş genellikle sabah 10-11 civarında başlamakta ve akşam 9 ya da 10 gibi bitmektedir. Pazar günü ise tatil günüdür. Bu sektörde çalışanların herhangi bir sosyal güvencesi yoktur. Dolayısıyla, işin kendi doğasından kaynaklanan pek çok hastalık karşısında çalışanların tümü çaresiz durumdadır. Özellikle kış mevsiminde açık havada, kar, yağmur ve çamur içinde çalışma koşulları çok daha ağırlaşmaktadır. Günlük 300 kilo işe yarar çöp toplamak için 8 ya da 10 kilometre yolun çöp arabalarıyla birlikte katedilmesi ve ortalama 10 saat çalışılması gerekmektedir. 300 kilo kağıt için toplayıcılara ödenen paranın bugünkü piyasa karşılığı 18 milyon TL civarındadır. Günlük 300 kilo işe yarar çöp bulmak ortalamanın üstü bir rakama denk düşmektedir. İlk elden çöpten kağıdı ayrıştıranlardan geri dönüşüm fabrikasına gidene dek en az 3 kez el değiştiren çöp, geri kazanım fabrikasına kilosu 200-250 binden satılmaktadır. Bu fiyat toplayıcıların topladıkları kağıda ardiye sahibi tarafından ödenen miktarın yaklaşık 4 katıdır.

Geri dönüşüm için çöp toplama işi Ankara'nın çeşitli semtlerinde yürütülmekle birlikte bu işin yoğunlukla yapıldığı bölge Türközü, İskitler, Öveçler, Yahyalar'dır. Aynı iş, yapanların özellikle etnik kimliğine bağlı olarak, farklı mekanizmalarla organize edilerek gerçekleştirilmektedir. Ağların örgütleniş biçimi, içinde yer alanların bireysel

özellikleriyle birlikte, göç edilen yerlerden taşınan kimi öğeleri içeriş biçimine göre birbirinden farklılaşmaktadır. Geri dönüşüm için çöp toplama işini organize etmek üzere kurulan kimi ağlar, başka işler için de kullanılabilecek, esnek ve değişime açık nitelikler taşımaktadır. Bazı ağlarda bu iş, ağı oluşturanların tamamı tarafından gerçekleştirilen bir iş olurken, bazılarında ise atık toplama işinin ağın bir kısmını oluşturan insanlarca gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Bazı insanlar aynı ağ içinde kalarak zamanla farklı işlere yönelme fırsatına sahiplerken, aynı ağın içinde önceleri başka işlerde istihdam edilenler onların yerine geçmektedir. Ağların yapısal farklılıkları beraberinde farklı çözümleri dayattığından atık toplama işini yürütenlerin tümünü birden kapsayacak çözümler üretmek oldukça güçtür.

Türközünde başta Hakkarililer olmak üzere Van, Şırnak, Diyarbakır ve Mardin'in boşaltılan köylerinden gelenler yaşamaktadır. Burada evler genellikle ardiyelerin hemen yanına kurulmuş oldukça kötü koşullara sahip gecekondular biçimindedir. Yaz mevsiminde mevsimlik olarak bu işi yapmak üzere gelenler de vardır. Bu kişiler 6-10 kişilik kiralık bekar evlerinde oturmaktadırlar. Bu bölgede ev kiraları 100-150 milyon hatta bazen 200 milyon civarındadır. Atık toplama alanı Ankara'nın önemli merkezlerinden biri olan Kızılay ve civarındaki semtlerdir. Yazın gelenlerle birlikte Türközü bölgesinde nüfus 1500-1700'e yükselmektedir.

Bölgede ekonomik ve sosyal olarak çok daha iyi koşullarda yaşamlarını sürdürürken zorunlu göç yüzünden bu işi yapmaya mecbur kalanlar, işlerine ve Ankara'daki konumlarına alışmakta büyük sıkıntılar yaşamaktadırlar. Şırnak'lı bir atık kağıt emekçisi içinde bulunduğu durumu şu sözlerle betimlemektedir: "İnsanlar sanıyorlar ki biz bu işi kendi keyfimizden yapıyoruz. Ama biz bu işi yaparken çok şeylerle karşılaşıyoruz. Ben sokak çocuğuymuşum veya hırsızmışım gibi davranıyorlar. Oysa biz ve bizzat ben 15 dönüm arazi, 2 ahır hayvan ve 2 katlı ev bırakıp gelmişim. Burada bu çöpleri topluyorum."

Ankara'ya ve yapılan işe uyum süreci oldukça sıkıntılı bir süreç olmakla birlikte, bu sıkıntıların çoğu Hakkari'den Ankara'ya taşınan yardımlaşma ve dayanışma ağı içinde halledilmeye çalışılmaktadır. Hakkari'deki aşiret ilişkileri içinde merkez konumda bulunanlar, bu konumlarını çöp işi etrafında organize edilen Ankara'daki hayatlarında da kısmen devam ettirmektedirler. Örneğin 2003 yılı Nisan ayında belediye ve polisin yıkmaya kalkıştığı mahalle içindeki ardiyelerin bu yıkımı protesto amacıyla yakılması bu konumda bulunan kişilerin onay ve desteği ile gerçekleştirilmiştir.

Evlenme ve cenaze törenleri, ve diğer bütün kültürel gelenekler mümkün olduğunca değiştirilmeden Ankara'ya taşınmıştır. Bunların, çoğu aynı aşiretin üyesi olan atık kağıt emekçileri üzerinde moral arttırıcı, dayanışma ve yardımlaşmayı pekiştiren bir etkisi vardır. Dolayısıyla çöpü ilk elden ayrıştıranlar ve ardiye sahipleri arasında klasik işçi-işveren ilişkisine ve gerilimine rastlamak şu an için pek mümkün görünmemektedir. Ancak Ankara çöp piyasası henüz İstanbul'daki kadar rant alanı haline dönüşmemiştir ve piyasada iş tutanların sayısı gün geçtikçe artmakla birlikte bu sayı

İstanbul'daki mevcutla kıyaslanamaz. Yapılan görüşmelerde Ankara'da atık kağıt işi yapanların küçük bir bölümünün İstanbul çöp piyasasında iş tutturamayıp, bu işi yapmak için İstanbul'dan Ankara'ya geldiği belirlenmiştir.

Bir diğer bölge olan İskitler'de, Türközü'ndeki gibi etnik köken temelli dayanışma öğelerine rastlamak pek mümkün değildir. Burada Erzurum, Kars ağırlıklı olmak üzere daha önceden Türkiye'nin çeşitli illerinden gelen ve Ankara'da iyi bir iş ve ev imkanı bulamayanlar ikamet etmektedir Bunların yanında Hakkari, Ağrı, Mardin, Kızılcahamam ve Diyarbakırlılar da bölgeye gelerek bu işe başlamışlardır. Büyükşehir Belediyesi'nin fuar alanı yapmak üzere büyük bir kısmını boşalttığı bu bölgede eskiden varolan sanayi sitesinin taşınmasıyla birlikte bölgedeki pek çok insan için çalışma olanağı ortadan kalkmıştır.

Büyükşehir Belediyesi 2005 baharı ve yazında kimi günler atıkların toplandığı arabalara el koymuş, atık toplayıcılarının bir kısmı da 1 günlük gözaltılar ile işten alıkonulmuştur. Belediyenin ve devletin bu işi yürütenlere yönelik tek politikası toplayıcıları mümkün olduğunca engellemek ve bir rant alanına dönüşmüş bu sektörü milyonlarca doların bahis konusu yapıldığı ihalelerle çok uluslu şirketlere devretmektir.[1] Bu dönemde yapılan görüşmelerde atık toplayıcıları belediyenin ve polisin kendilerine kapkaç, yankesicilik ve hırsızlıktan başka çıkar yol bırakmadığını çünkü ellerinde bu işten başka hiçbir şeyin kalmadığını belirtmişlerdir.

İskitler'de atık toplama işinin yaygınlaşmasının en önemli nedenlerinden biri sanayi sitesinin yıkılışıdır. Bu bölgede de ayrıştırılmış atıklar mahallelerde bulunan ardiyelere satılmaktadır. Fiyatlar aşağı yukarı Türközü ile aynı seviyededir. Atık toplama alanı Ankara'nın merkezi bölgelerinden biri olan Ulus'tur. Yaklaşık 200 kişi bu işten geçimini sağlamaya çalışmaktadır. Burada da evlerin durumu oldukça kötüdür. Kiralar Türközü'ne göre biraz daha ucuzdur. İskitler'de Türközü'ndeki gibi bir çalışma disiplinine genellikle rastlanmaz. Bu işi yapanlar, istedikleri saatte işe çıkmakta ve genelde günlük ihtiyacını karşılayacak kadar atığı toplayabildiklerinde işe son vermektedirler. Türközü ile kıyaslandığında bu bölgede oturanların alternatif işler bulma imkanı yok denecek kadar azdır. Oysa Türközü'nde akrabalık ilişkileri vb. şeyler sayesinde, çöp işinin daha üst basamaklarında yer almak ya da ortaklıklar sayesinde küçük çaplı işler yürütmek, en azından bazı insanlar için mümkündür. Ama genel olarak daha iyi bir işte çalışma umudunun her bölgede tükendiğini/tükenmekte olduğunu söyleyebiliriz.

Bir diğer bölge olan Yahyalar, Ankara'nın uyuşturucu merkezinin oldukça yakınındadır. Dolayısıyla çöp işinde çalışan bölge sakinleri için "iş değişikliği" sözkonusu olabilmektedir. Ancak bölgede atık toplayıcılığı temel geçim kaynağıdır. Atık toplayıcıları genelde Romanlardır. Adli sabıkası olan insan sayısı İskitler ve Yahyalar'da oldukça çoktur.

Öveçler bölgesinde de bu iş yine Hakkarililer tarafından yapılmaktadır. Ancak diğer

1 Yeni çevre yasası kapsamında, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara'nın bütün katı atıklarını ihale yoluyla böyle bir şirkete devretmeye çalışmaktadır.

bölgelerle kıyaslandığında bu işi yapanların sayısı oldukça azdır. Bölgede oturanların çalışma alanı Öveçler'deki işlek caddelerdir. Bekar evlerinde barınarak geçim sıkıntısını hafifletmeye çalışan atık toplayıcıları sık sık polisin kötü muamelesine maruz kalmaktadır. Atık toplayıcılarının oturduğu bölgelerde meydana gelen vakalarda suçlu bulunamadığında atık toplayıcıları potansiyel zanlı olarak çoğu kez gözaltına alınmaktadır.

Bu işi yapanların sayısındaki olası artış, işin organize ediliş biçiminin değişimi ile birlikte sorunların artışına da gebedir. Türkiye'nin ekonomik ve siyasi yönelimi, yeni tarz ilişki biçimlerine sahip ağları zorunlu kılacağı gibi, daha ezici ve rekabete açık bir yapıyı dayatabilir. Bugün için geçerli olmasa bile ekonomik zorunlulukların ezici ağırlığı altında, bu işten geçen farklı ağların arasında ya da aynı ağdaki farklı insanlar arasında ezici bir rekabetin ortaya çıkması ihtimali göz ardı edilmemelidir. Bu ağların düzenlenişinde hakim motif etnik kimlik olarak belirirken, rant alanı haline gelen ve belirgin aktörleriyle sektör haline gelmiş bir işle uğraşmak, bu düzende hakim piyasa modeline zamanla uyarlanışı getirmektedir.

Kooperatifler ve Sınırları

Varolan geleneksel dayanışma örüntülerinin gittikçe eridiğini göz önünde bulundurarak, bu dayanışma motiflerinin hepsinin üzerinde ve yapılan işin aynı olmasından beslenen yeni bir dayanışma mekanizmasının kurulması zorunlu görünmektedir. Bu amaçla kurulan AKİDER (Atık Kağıt İşçileri Derneği) ileride kooperatife dönüştürülmek üzere faaliyet yürütmektedir. Derneğin öncelikli amacı kağıt fiyatlarını daha insani bir seviyeye çıkarmak, aracıları devreden çıkararak geri dönüşüm fabrikaları ile doğrudan temaslar kurmak, üyelerinin sağlık sorunlarını hafifletebilmek amacıyla diğer demokratik kitle örgütleri ile iletişime geçip sağlık taramaları ve özellikle doğum kontrolü ile ilgili bilgilendirici toplantılar yapmak, konuya ilgili üniversite öğrencilerini organize ederek eğitim kursları vermek vb.dir.

Dünyanın başka ülkelerindeki atık kağıt kooperatiflerine bakıldığında bu kooperatiflerin üyelerine daha insani seviyede bir gelir, sosyal sigorta hakkı vb. olanaklar sağladığını görürüz. Meksikalı bir akademisyen olan Martin Medina atık toplayıcılığı desteklendiğinde pek çok üçüncü dünya ülkesi için sürdürülebilir kalkınmanın başarılabileceğini, bu yolla çok sayıda yoksula iş yaratılabileceğini, yoksulluğun düşürülebileceğini, geri dönüşüm endüstrisi ve pek çok endüstri için rekabetin arttırılması yoluyla hammadde fiyatlarının düşürülebileceğini, kaynakların korunup kirliliğin düşürülebileceğini ve çevrenin korunabileceğini belirtmektedir (1997:45). Bu çalışmada ayrıca, gelişmekte olan ülkelerin metropollerinde nüfusun %2'sinin toplayıcılıkla geçinmeye çalıştığına değinilmektedir (1997:46). Çalışma genel olarak, bu işin en yoksul kesim tarafından yapılan bir iş olduğu ve üçüncü dünya ülkelerinin çoğunda yoksulluğun en azından uzun bir süre daha kalıcı olmasından hareketle devlet ve yerel yönetimler tarafından desteklendiği takdirde yoksulluğun hissedilir etkilerinin düşürülebileceği iddiasına dayanmaktadır.

Çankaya Belediyesi aracılığı ile Ankara'nın bu bölgesindeki bütün katı atıkların toplanma ve işlenme hakları Simat adlı bir şirkete devredilmiştir. Bu devir işleminden sonra şirketle yapılan pazarlıklar sonucu varılan noktada atık kağıt toplayıcılarının formel alana geçişi sağlanacak olsa da bu geçişin niteliği hakkında söylenebilecekler, haklar ve güvenceler söz konusu olduğunda pek de iyi gelişmeler olarak yorumlanamaz. Çünkü formelleşme süreci, formel alanın bugünkü durumuna gönderme yapılarak okunmalıdır. Pek çok üçüncü dünya ülkesinde formel alanda çalışan işçilerin sosyal haklarında ve ücretlerindeki gerilemeler gözönünde bulundurulmalıdır. Ayrıca formelleşme sürecinde kolektif bir kimlik yaratılması ve bu kimlikle her türlü pazarlığa girişilmesi, sonuçları açısından daha ileri bir noktada durmaktadır. Formelleşme deneyimi bu kolektif kimliğin kendine özgü araçları ile başarılamadığı takdirde, ne çalışma hayatı ne de sosyal hayatta bir gelişme kaydetmek mümkün değildir. Böylesi bir çaba ise hem işin hem de işçinin yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır. Varolan gelişmelere bakıldığında işin artık ekonomiye katkısı olan her türlü aktivite olarak değiştirilmesi zorunluluğu bulunmaktadır. Dolayısıyla işçi de bu aktiviteler için çaba gösteren herkestir. Yani sosyal hak ve güvenceler bu tanımlamaların sınırlarına kadar yayılmalıdır. Bu yayılım süreci için şu an en uygun yapılanma kooperatiflerdir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi kooperatiflerin varolan sınırlılıkları da gözönünde bulundurulmalıdır.

Sonuç

Kooperatifin potansiyel üyelerine baktığımızda karşımıza çıkan profil kabaca şöyle tarif edilebilir: İlkokul mezunu ya da çeşitli nedenlerle ilkokulu bitirememiş, formel alanda iş bulma imkanı olmayan, siyasi ya da adli sabıkası bulunan, sabıkası olmasa dahi çoğu kez polisin kötü muamelesine tabi olan/olacak, genç, orta yaşlı ve ihtiyar pek çoğu Kürt, genelde de Türkiye'nin doğusundan Ankara'ya göç etmiş erkekler (kadınlar, Ankara'daki atık toplayıcıları arasında bir azınlığı temsil etmektedir). Atık toplayıcılarını Ankara'ya getiren neden, aynı zamanda onlara bu işi yapmaktan başka çıkar yol bırakmayan nedenin kendisidir. Kürt kökenli atık toplayıcıları, devletin zorunlu köy boşaltmaları sonucu hem geleneksel hem de politik örgütlülüklerinden koparılmaya çalışılmıştır. Bu politikanın sorumluluğu devletle birlikte IMF ve Dünya Bankası'na da aittir. Yıllardır uygulanan IMF ve Dünya Bankası direktifleri ile Türkiye'de yoksulluk yerleşik bir sorun haline gelmiş ve özellikle metropollerde hayatta kalabilmek için her şeyi yapmaya hazır bir kitle yaratılmıştır. Dolayısıyla zorunlu göçün ardından bugünkü atık toplayıcılarına metropollerde ilk hoşgeldiniz diyenler yoksulluk ve işsizlik olmuştur.

Kooperatiflerin aynı zamanda ticari işletmeler olmasından hareketle üyelere sosyal sigorta imkanı sağlamak mümkündür. Bu, atık toplama işinin doğasından kaynaklı pek çok hastalıkla başa çıkmak için başvurulabilecek bir yöntemdir. Ancak, kooperatiflerin sağlayacağı olanaklar atık kağıt emekçilerinin yaptığı işin bir "iş" olarak

kabul edilmesini ve üyelerine sendikalaşma hakkını içermemektedir. Oysa yasal bir iş, insanca çalışma ve sendika kurma hakkı için mücadele etmek bu üyeleri sınıfın diğer üyeleri ile bir araya getirecek potansiyeli barındırmaktadır. Kooperatiflerin, sınıfın diğer örgütleri ile dayanışma içerisinde olmadığında, üyelerine kısmi maddi iyileştirmelerden başka sunacak fazla alternatifi yoktur. Bu iyileştirmelerin atık kağıt işçileri için hayati önemi bulunmakla birlikte, piyasa koşullarında kooperatiflerin devamlılığı, eninde sonunda bu koşullara gösterecekleri uyuma bağlı olacaktır. Hem ulusal hem de uluslararası ölçekte iyi organize edilmemiş, başka ülkelerdeki atık kağıt kooperatifleri hatta tüm güvencesiz çalışanlarla sınıf dayanışması geliştiremeyen ve sivil toplumcu bir anlayışla yoğrulmuş bir kooperatifin, bu alana yeni yeni gözünü diken çok uluslu şirketlerin rekabet gücü karşısında şansı pek bulunmamaktadır. Ayrıca bu işi yapan emekçilerin her şeyden önce kendilerini bir kooperatif üyesi ya da ortağı olarak tasarlamalarından ziyade öncelikle emekçi kimliklerini sindirmeleri gerekmektedir.

Atık kağıt emekçilerinin sınıfın hem formel hem de enformel ekonomide çalışan ya da işsiz kesimlerle dayanışma içinde bulunması ve birlikte mücadele etmesi sermayenin küresel projeleri ile doğrudan çelişmektedir. Ve belki de bu projeleri boşa çıkartacak en önemli dinamik bu projelerin kapsamına giren ve kapitalizmin azgın saldırıları karşısında sayıları gün geçtikçe artan enformel ekonomideki emekçilerin mücadelesidir.

Kaynakça

Charmes, J. "Progress in Measurement of the Informal Sector: Employment and Share of GDP". *Handbook of National Accounting. Household Accounting: Experiences in the Use of Concepts of and their Compilation*. Vol. 1 Household Sector Accounts, pp.171-188, New York: U.N.

Chen, M., Vanek, J. (2002), "Women and Men in the Informal Economy: A Statistical Picture" , ILO Publishing,Geneva

ILO: 90th International Labour Conference, 2002, Report VI: Decent Work and the Informal Economy.Geneva

Medina, M. "Supporting Waste Picker Coops in Colombia". BioCycle. June, 1997c: 45-47.

Schneider, F. (2002) "Size and Measurement of the Informal Economy in 110 Countries Around the World" ,World Bank, Washington DC

Between Formal and Informal: A Critical Evaluation of Ankara Waste Paper Pickers' Case.

The social transformation of the last few decades have led to the reemergence and the spread of informal employment forms mostly in developing countries. During the 1980s, informal economy grew in most of these countries and it also appeared in developed blocks of the world economy.

During the 1990s increasing global integration had accelerated the emergence or reappearance of informal economy. Informal economy developed, to a large extent, in the countries where the economic adjustment or transition policies were implemented. It adopts a new inclination during the economic reforms and economic crises. Poverty, structural adjustments, privatizations under the directives of IMF and World Bank, and other consequences of globalization lead to the spread of the informal economy.

The aim of this paper is twofold. One is to analyze the characteristics of waste pickers. This "job" can be perceived as a last chance for surviving. It was created by the unique conditions of globalisation process and it reflects several explanatory dynamics that are not clearly observed by mainstream economists. To demonstrate the difficulties of drawing a borderline between formality and informality, we try to explain the experiences of waste paper pickers in Ankara, Turkey. The other is to propose policies to improve social protection and to increase their income by collective action. The issue is therefore not to "formalize" the "informal" but to protect the unprotected.

Soru-Cevap Bölümü

Soru (Gültekin Acarca): Eskişehir örneğine benzer başka araştırmaları inceleme fırsatınız oldu mu?

Yener Şişman: Evet, Birleşik Metal İş Sendikasının üye profil araştırmaları vardı '95 '99 yıllarında yapılmış, özellikle anket sorularının hazırlanması aşamasında bu çalışmalardan yararlandık ancak sendikanın yaptığı bu çalışma üye profilini belirlemeye yönelikti, oysa biz farklı sektörlerde sendikalı, sendikasız işçi ayrımı yapmaksızın bir çalışma yapmak istiyorduk. Dolayısıyla veriler karşılaştırılabilir olmadı. Eskişehir örneği Türkiye geneliyle karşılaştırılırsa bütün hakkında bize bilgi veren bir örneklem oluşturur mu? Aslında bilimsel açıdan evrenimiz Eskişehir il sınırları, dolayısıyla hani genellemesek daha iyi olur. Fakat Eskişehir ili az çok göç alan, Gayri Safi Milli Hasılada altıncı sırada bulunan, kültürel etkinliklerin tatmin edici düzeyde olduğu ve ücretli çalışanların yoğun olduğu bir kent. Sanayileşen bir kent, dolayısıyla sanayileşen başka kentler açısından bu veriler genellenebilir diye düşünüyorum bilimsel olmasa da.

Soru (Kuvvet Lordoğlu): Anket yöntemi sonucu alınan bilgilerin yorumlanması gerekmez mi?

Yener Şişman: Kesinlikle katılıyorum evet yorumlanması gerekir, fakat biz esas olarak verilere ulaşmaya çalıştık. Çünkü ortada veri yoktu yorumlanabilecek veri yoktu, ilk aşamada verilerin ortaya çıkarılması gerekiyordu, asıl olarak bunu yaptık. Fakat anket çalışmanın yapıldığı grup, sosyolog, sosyal politiker, endüstri ilişkileri ve sendikacılık çalışan arkadaşlardan oluşturuldu ve çalışmanın bütününde aslında yorumlar farklı bakış açılarıyla ortaya konuldu, fakat bu veriler ortadayken herkes farklı bir bakış açısıyla, farklı bir yorum ortaya koyabilir, bana göre önemli olan verilerin verilmesidir diye düşündüm. Bir de çok kısıtlı bir sürede yorumlara girmek verilerin büyük bir kısmını gündeme getirmemek anlamı taşıyabilirdi. Sadece neleri şey, sadece verilerin alt alta sıralanması pek önemli değil, acaba bazı tablolar sınıfsal nitelik açısından yorumlanabilir mi, hocama katılıyorum, ancak işte söylediğim gibi zamansal kısıtlılıklar bu verilerin yorumlanmasını güçleştirmiştir, öyle söyleyeyim.

Soru (Kamber Saygılı): Araştırmanızın sonuçları benim çalışma alanım, yani tersanelerle yüzde yüz örtüşmekte, yüzde yüz örtüşmese de önemli oranda örtüşüyor, dolayısıyla araştırmanın sonuçlarını coğrafyamızın genelinde baz alabilir miyiz? Örnekleme yaparsanız sevinirim.

Yener Şişman: Yani az önce söylediğim gibi genellemesek daha iyi, fakat sanayileşen kentlere genellenebilir diye düşünüyorum.

Soru (Zerrin Aynaoğlu): Eskişehir'de kayıt dışı iş gücünün sorgulaması yapıldı mı, tahmini rakam ve koşulları nelerdir?

Yener Şişman: Şimdi kayıt-dışı sektörde, daha doğrusu enformel sektörde çalışan işçilerin önemli bir kısmı bağımsız olarak çalışıyor, dolayısıyla bunlara ulaşabilmesi zaten güç, fakat o çalışmada da yapılmış çalışmalar var, yine de bizim çalışmamızda biz kayıtlı kayıt-dışı diye ayırmadık, iş yerlerine gittik yani devletin resmi rakamları üzerinden örneklemi belirledik. Fakat bazı işçilerin gelirini sorduğumuzda, asgari ücretin altında aldıklarını bulduk, küçük bir oran da olsa, bunların belki formel sektörde kayıt dışı çalışanlar olduğunu düşünebiliriz ama özellikle kayıt dışı çalışanlara yönelik bir sorgulama yok.

Soru (Kamber Saygılı): Sizin de belirttiğiniz gibi Türk Silahlı Kuvvetlerinin hem işçilerin, hem de geniş emekçi kesimler nezdinde güvenilirliği söz konusu, hatta Şemdinli'deki olaylar sonrasında bu güvenilirlikte bir değişme olmuş mudur, tekrar bir anket çalışması yapsanız sonuç değişir mi, ya da ordunun güvenilirliği zedelenmiş midir?

Yener Şişman: Evet, böyle bir anket çalışması yapılıp bakılmalı. Bu olmadan bir şey söyleyebilmek çok mümkün değil, en azından bilimsel değil.

Soru (Zerrin Aynaoğlu): 1965'de çekilen Karanlıkta Uyananlar filmi işçi sınıfı tarafından benimsenmedi, neden..

Sedef Bayburtluoğlu: Çok tesadüfi bir soru oldu, çünkü Ertem Göreç filmin yönetmeni benim de hocam oldu bir dönem. Aynı dönemde Duygu Sağıroğlu'nun da bir filmi var, Bitmeyen Yol diye, o da sendikalaşmaya çok az değinildi, Karanlıkta Uyananlar kadar değil ama iki film o dönemde teklerdir, hatta nerdeyse Türk sinema tarihinin genelinde o kadar iyi sendikalaşma ve işçi grevini anlatan film yoktur. Ben kendi tezimde bu konuyu incelerken Ertem Göreç'e aynı soruyu sormuştum, yani işçi sınıfı olarak değil ama seyirci profilleri olarak sormuştum, bana söyledikleri şey Duygu Sağıroğlu'nun da şu olmuştu; Türk sinemasının gelişim süreci çok ilginç bir süreç, endüstriyle çok iç içe kendi ideolojimiz, düşüncemiz ne olursa olsun bunun devamlılığını hiçbir zaman getiremedik. Hatta şöyle söylemişti Ertem Göreç Karanlıkta Uyananlar'dan bir süre sonra Pamuk Prenses ve Yedi Cüceleri çekmek zorunda kaldım, şimdi böyle bir çizgide devam ederseniz, bunun da belli bir kesim tarafından, bu hareketin benimsenmesi de pek beklenemezdi demişti.

Soru: Aydınların yönetmenlere o dönem tavrı vardı, özellikle Ertem Göreç'e. Yani nasıl değerlendirdi?

Soru (Zerrin Sungur): Aslında o dönemdeki bütün yönetmenler aydın kesimi tarafından çok dışlanmışlar. Şimdi ben Türk sineması ekolünde bir okulda çalışıyorum, pek aleyhinde diye söylemek doğru olmayacak, haklı sebepleri de var aydın kesimin ama şöyle bir şey var, şimdi bu insanlar sinema yapmak isteyen insanlar. Metin Erksan, Memduh Ün, Lütfi Akad, Ertem Göreç, Ertem Göreç Memduh Ün'ün yetiştirmesidir,

Memduh Ün aslında yönetmenden önce prodüktördür. Yani aslında belli bir çizgiyi hiçbir zaman koruyamıyorlar, bu yüzden de aydınlar tarafından dışlanmaları özellikle o dönemde çok normal, çünkü Türk sinemasının seyirci profili çok ilginç o dönemde. Elektriğin Anadolu'ya gitmesiyle beraber patlıyor sinema, Anadolu'da, ve işte bazı formüller gelişiyor, bunlar da mezar, işte kadın, ölüm falan ve bölge işletmecilikleri denilen bir sistem kuruldu, bölge işletmecilikleri Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, altı tane büyük şehirde var ve şu şekilde işliyor sistem. Bölge işletmecisi sahibi yönetmene seyircinin birebir tepkilerini yansıtıp nasıl bir film istediklerini söylüyor, yönetmen de kendisine verilen bütçeyle ancak o kadar istenilen doğrultusunda bir film çekiyor, o yüzden aydınların, yönetmelerin kendi yapmak istediklerinin arkasında çok da durmadıkları için eleştirmeleri çok normal ama yani yönetmenler de ancak ellerindeki imkanlar ölçüsünde filmler çekebilmişler ki, gene Metin Erksan'ın çok piyasa işi filmlerinde kendi ideolojisini yerleştirdiği, böyle küçük de noktalar vardır, yapabildikleri ölçüde yapabilmişlerdir.

Soru: Mersin bölgesinde işçi sınıfı üzerine yaptığınız çalışmayı aktarırken acaba ben mi yanlış algıladım dedim, yani anket sonuçları yani çalışmanın sonucunun değerlendirmesinde tekrar, üç etnik grup şeklinde mi değerlendirildi bu, yoksa genel Mersin işçi sınıfı olarak mı, ben sanki öyle bir şey algıladım. Yani alt gruplarda, etnik sınıflama yapılmış gibi algıladım.

Yüksel Akkaya: Hayır, çok özet olarak anlattığım için öyle…

Soru : Ha yani, çünkü Arap, Türk, Kürt deyince…

Yüksel Akkaya: O alt başlıklardan biri, biz genelde işçiler nereye oy verdi, işsizler nereye oy verdi, alt gelir grupları nereye oy verdi diye şey yaptık, bir de bunların kendi içinde dallandırdık budaklandırdık, tasnif ettik, yani Kürtler nereye verdi, Türkler nereye verdi, Kürt işsizler nereye oy verdi.

Soru: Yani anket formları içinde şey var mı o zaman yani etnik kimliği belirleyici sorular vardı ki, değerlendirme yapıldı.

Yüksel Akkaya: Evet, onun için hakkımızda soruşturma açıldı zaten. Şimdi bir soru geldi Eskişehir'le ilgili olarak.

Atilla Göktürk: Şimdi Yüksel tabi kendisine teşekkür ederim ben bayağı yorgunum onun için de buraya çıkmak istemedim, açıklamadı ama yani bu tek bir araştırma değil bu, beş ayrı araştırma, %98 güvenlik düzeyiyle çalışıldı, her birisi binden fazla ve kısaca özetlediği gibi Mersin'i mahalle ve sokak bazında araştıran, kırsal örnekleme yapılan çalışmalar. Şimdi biz bu beş araştırmayı yaptık ama başında da söylediği gibi çok da sıkıntı çektik aslında. O sıkıntı bizi kızdırdı ama bir türlü de oturup bu beş araştırmayı dökemedik, o da içimizde bir acıdır aslında, yani bu çalışma bize bunu en azından değerlendirme şansı sağladığı için de teşekkür ederim. Şimdi burada önemli bir nokta biz sınıf araştırmadık, önce onu söyleyeyim, biz Mersin profilini çıkarttık. Şimdi ama veriler müsait o profilden neyi istiyorsak ona göre ayrıştırma yapabiliyoruz

ve aşağı yukarı beş araştırmanın beşi de aynı konumda ve hem bir zaman çizgisi çıkıyor, yani tarihleri de söyleyeyim 2003 Nisan 2004 Mart, 2004 Nisanında da seçim var. Hem oy dağılımı anlamında mesela diyelim ki Nisan 2003'te belirsizlik oranı %30'larda falan yani oyunu belirlemeyenler %30'lar civarında, herhalde Yüksel'de rakamlar, ama Mart 2004'e gelince bu oran %5'lere falan düşüyor, iyice profil çıkıyor, bunun dağılımı da tabi aynı şekilde yansıyor. Dolayısıyla bu Türk Kürt, Arap'ın yanı sıra diğer de var ayrıca, çünkü hem birinci araştırmadan sonra işte çok net bir şekilde çıktı, yani baskın olanlar Türk, Kürt ve Arap olarak…

Bir de ilk araştırmada sorduğumuz şuydu, kendinizi nasıl tanımlarsınız, yani kimliğinizi nasıl tanımlarsınız, yahu bir açılım gösterdik ya felaket bir şey, yani mesela çok önemli bir bölümü dinsel kimlikle tanımlıyor kendini, kendinizi nasıl tanımlarsınız sorusuna ben diyor işte Şafi'yim diyor, o kadar başka hiçbir şey söylemiyor. Şimdi onlar da değerlendirmenin içerisinde var, sonra dinsel kimlik ve etnik kimlik anlamında ayrıştırabilecek şekilde, ayrıştırarak değil de giderek böyle açılmış vaziyette, yani dolayısıyla şöyle bir soru yok, veyahut ta değerlendirmeler o çerçevede değil, Kürtler kime oy veriyor değil. Bütün profilin içersinden Kürtleri ayıklayıp o yerleri üzerinden. Ben tekrar teşekkür ederim.

Yüksel Akkaya: Şimdi zaman kısıtlı olduğu için ben bu meselelere girmedim, zaten o gelip söyler diye de açıklama yapmadım. Şimdi Eskişehir sunuşu ben de bu alanda çalıştığım için birkaç şey söylemek istiyorum. Aslında sadece Eskişehir'e özgü değil yani bazı konularda böyle istisna oluşturabilir, bir miktar yüksek oranlar düşük oranlar çıkabilir ama Türkiye profilini çok önemli bir ölçüde yansıtıyor, yani bir oran ver derseniz yüzde seksen civarında yansıtıyor. Burada ben kaçırmış olabilirim belki ama mesela işçilerin konut sahibi olma oranı var, %30 küsür civarında yanılmıyorsam sizde. Mesela başka Birleşik Metal'in de yaptığı Kristal İş'in de yaptığı şeyde filan da %40'larda falan hatta Zonguldak'ta yapılan bir şeyde de Karabük'te yapılan bir çalışmada da işçilerin ev sahibi, konut sahibi olma oranları %40'la 60 arasında değişir. Bizim burada yaptığımız şeyde de bu ankette de mesela o da var, o da %50-60 arasında değişiyor. Onun için yani bu veriler aslında Türkiye işçi sınıfının profilini az çok yansıtıyor. Yani bugün hangi kente giderseniz gidin iş güvencesi mi yüksek ücret mi sorusuna yanıt arayın benzeri şeyi bulursunuz ama nerde bulursunuz, belki işçilerin aldığı ücret baremlerine göre değişir, onun için bunu bir parça öyle algılayabilirsiniz. Arkadaşımız mütevazı davrandı ama, Eskişehir eskiden beri yani; Osmanlı'dan günümüze bir sanayi veyahut da işçi kentidir. Sınıf temelinde örgütlenmenin yapıldığı, siyasal partilerin Türkiye Komünist Partisi'nin ilk örgütlendiği yerlerden biridir, yani Osmanlı İmparatorluğu döneminde onun için bir bilinç düzeyi vesaire vardır, o kadar mütevazilik yapmamak lazım. Benim son söylemek istediğim, yerel yönetimler yani bu tebliğ açısından basit hemşerilik temelinde ya da belediye başkanı adayının kimliği kişiliği temelinde yapılan seçimler değildi, tam tersine merkezi yönetimler kadar sınıf mücadelesi açısından bir imkan, olanak oluşturan sınıf bilincinin arttırılmasında, işçi

sınıfının siyasallaştırılmasında, yoksulların siyasallaştırılmasında ciddi araç olabilecek bir süreçti, seçimler. Dolayısıyla bunu iyi değerlendirmek gerekir, sadece bir belediye başkanlığı seçimi değildir, kent yönetiminin seçimidir, o kentler de mekan olarak sınıf çelişkilerinin derin yaşandığı yerlerdir. Bunu bizim çok önemsememiz, yani bu güne kadar önemsediğimizden daha fazla önemsememiz ve iyi değerlendirmemiz gerekir diye düşünüyorum yani tebliğin eğer sonuç cümlesi olacaksa, bu olacaktır diyorum teşekkür ediyorum.

Asuman Türkün: Ben de bir cümleyle şey yaparsam, benim de yani bir alan araştırması olarak baştan da biraz ortaya koyduğum çerçeve açısından birkaç bu anlamda da soru geldi ama sanıyorum bu alan araştırmasının.. tabi ki çok az zamanda çok az şey sunabiliyorsunuz belki ama bence ortaya çıkan bir eksiklik var burada, yani hakikaten bu tür sorular da geliyor ama o kurgulanmasında, o çatısının kurulmasında ve sonuçta açıklamanın ortaya konmasında bir problem var gibi geliyor. Yani çok ciddi bir emek var, data toplanmış hakikaten çok ciddi bir emek var ama bence yeterince bu data böyle bir tür süzgeçten geçirilerek yeniden yeniden ele alınıp farklı bakış açılarıyla yeniden değerlendirilerek bunun hakikaten açıklama düzeyinin arttırılması gerekiyor gibi geliyor, yani bilmiyorum bu hissi ben mi taşıyorum sadece ama datanın böyle bir şekilde ham bir şekilde sunulduğu ama bir kez daha ele alınmasına da gerek var, çünkü bu yazık olur yani bu emeğe yazık olur diye düşünüyorum, teşekkür ederim.

3. Oturum

İŞÇİ HAREKETİNDEN GÜNCEL DENEYİMLER

Yöneten: Yüksel AKKAYA

Necati ALTINTOPRAK

Cem DINÇ

Yasemin Özgün ÇAKAR

Berfin Kumru EMRE

Çağdaş CEYHAN

Hür KESKİN

Ercan ATMACA

SEKA Direnişi Deneyimi*

Necati Altıntoprak**

Merhaba arkadaşlar. İlk önce çok kısa SEKA'nın kuruluşunu, tarihini ve işçilerin yapısını anlattıktan sonra eylemliliğin kendisine geleceğim.

Fabrikanın 1934'te temeli atıldı '36'da ilk kağıt üretimine başladı Kocaeli İzmit SEKA fabrikası, fabrikayla birlikte İzmit'in kendisinde korkunç bir gelişme, yani bugünkü İzmit eğer sanayi kentiyse ve sanayinin bu kadar yoğun olduğu bir bölgeyse asıl nedenlerinden bir tanesi SEKA'nın İzmit'te kurulması, onun etrafında kent şekillenmeye başladı ve bununla birlikte kentte bir yaşam kültürü oluşmaya başladı. Demin sinemacı arkadaş vardı burada, örneğin Kocaeli'de ilk yazlık ve kışlık sinema SEKA sayesinde oldu, örneğin ilk futbol kulübü Kağıt Spor, Kocaeli'nin ilk futbol kulübü Kağıt Spor Kocaeli'den, güreş takımı öyle, kapalı spor salonu ve futbol sahası gene SEKA sayesinde, lojmanları ve sosyal binasıyla birlikte yeni bir yaşam kültürü de oluştu. Kendi içinde giden kendi kendine yeten biraz içine kapanık ama kente de bir şeyler sunan o olanakları, sosyal yaşamın olanaklarını kente de sunan bir fabrika aynı zamanda çok uzun yıllar eğitim veren okuluyla birlikte fabrikanın temelini oluşturan, iskelet kadroyu kendisi yetiştiren bir fabrika aynı zamanda. Bu fabrika eylemlilik döneminde 650 civarında arkadaşı, belki de 600'dü(?) ilk bir '80'li yılların başında, son dönemde biz eylemi bitirdiğimizde 620 civarında işçiyle birlikte bitirdik fabrikanın eylemliliğini.

İşçilerin siyasal yapısı, demin arkadaşlar da verdi %70'i AK Partiye oy verdi, 38 tane AK Parti yöneticisi var, 38 tane meclis içinde meclis üyesi var, yani bunların meşguliyetleri de var. Ve bunlar şu anda Büyükşehir belediyesinde, büyükşehirde büyük bölümü müdür konumundalar aynı zamanda bu işçi arkadaşların büyük bir bölümü. Eğer sol diye tarif edebilirseniz %5'i CHP'yi ve DSP'yi sol diye tarif ederseniz işte %5'i sol partilere oy veriyor, yani bir iki rakamda çok yanılabilirim ama 15 değil ise ÖDP, Emeğin Partisi, TKP gibi partilere oy veren on on beş civarında da işçinin oluşturduğu bir fabrika. Bu fabrika ilk eylemliliğine 1988 yılında 132 gün süren bir grevle başladı,

* Bu metin Necati Altıntoprak tarafından sempozyumda sözlü olarak yapılan sunumun deşifre edilmiş ve düzenlenmiş halidir

** İzmit SEKA fabrikasının kapatılmasına karşı direnişte yer alan SEKA işçilerinden.

ANAP dönemi ve '89 bahar eylemlerinin bir öncesi, '91'de 23 günlük bir grev yaşadı, '93'te 19 günlük bir grev yaşadı, 1998'de DSP ANAYOL döneminde gene bir kapanma olayı yaşadık ve 36 gün sürdü, aynı buna benzer 51 gün süren eylemimizin '98'deki süresi de 36 gün.

Örneğin fabrika Alman teknolojisiyle kurulmuş '99 depreminde idari bina dışında hiçbir yer hasar görmedi ve şu anda fabrikanın ancak onda ikisini yıkabildiler. Fabrikayı yıkmak için harcayacakları para -park yapacaklardır öyle söylemişlerdir kendileri- yerel yönetime devredilirken on dört trilyon lira, sadece yıkmak için harcayacakları para. Şimdi buradan eylemin kendisi ya da niçin başladığını üç aşağı beş yukarı herkes biliyor, küreselleşen dünyada IMF ve Dünya Bankasının politikaları sonucunda diyorlar ki siz üretmeyeceksiniz, kamunun elinde olan her şeyi tasfiye edeceksiniz, tabi kamunun da onu da tırnak içinde söylüyorum, bence tartışılması gereken şeylerden biri de bu, yani gerçekten kamunun malı mı buralar yoksa sermayeye kaynak arttıran fabrikalar mı, ya da kamunun elinde gözüken iş yerleri midir tartışılması gereken şeylerden bir tanesinin de bu olduğunu düşünüyorum. Onun sonucu biz fabrikayı kapatıyoruz ve sizi dışarı atıyoruz dediler ve bir eyleme başladık ve burada işte o sol diye tarif edebildiğimiz arkadaşlarla bir şekilde bir araya geldik ve bize göre tırnak içersinde söylüyorum siyasal düşüncesi ne olursa olsun, işte namuslu dürüst diye tarif ettiğimiz işçi arkadaşlarımızı da bir araya topladık yani toplasanız asıl eylemliliği yürüten insan ve bunların hiçbirisi örgütlü de değil, yani böyle motomot bir örgüte ait olmayan insanlardan oluşuyor. İşte yirmi yirmi beş kişilik bir arkadaş grubu diyelim tarifi, asıl çekirdek kadro eylemliliği sürdüren insanlar bunlar. Burada yalnız bir şeyi iyi becerdik, biz sendikadan gelen her türlü saldırıyı biz savuşturduk (sabırla), sabrettik yani şiddet uygulayacağımız noktada biz sabrettik ve hiçbir şeye karşı çıkmadık. Sendikanın aldığı her türlü eylem kararlarına da uyduk, iki bence buradan Türkiye'deki işçi sınıfının, emekçi halkın mücadelesine örnek olacak aslında belki eylemliliğin kendi içersinde kalan şey, biz interneti çok iyi kullandık. "Direniş Bilgi Üretme Merkezi"ni kurduk, fabrikanın içersinde hatta özelleştirme idaresi başkanlığı virüslü mail attı siteyi çökertmek için, onu da beceremedi, bilgisayarcı arkadaşlar önlemini almışlardı, çok iyi becerdik ve İran gibi ülkeden bile sayısız mailler aldık. Yani bir şekilde biz süreci, daha sonra söyleyeceğim biraz daha uzatabilseydik biraz daha direnişin ayaklarını yayarak sınıf dayanışmasını gerçekten örgütleyebilseydik Türkiye'de belki bugün çok şey de değişirdi, çok afaki laf değil ama değişeceğine inanıyorum, 51 günlük direnişin Türkiye'de yarattığı… çünkü direnişten sonra ben Adana'ya gittim, TEKEL işçileriyle görüştüm, işte burada Telekom'daki işçi arkadaşlarla görüştüm, Cevizli'deki Tekel işçileriyle görüştüm, bu özelleştirilecek kimi fabrikadaki işçi arkadaşlarla bağlantılar kurduk, başınıza neler gelebilir, buradaki pratik deneyimleri aktarmak için. Ve herkes SEKA'ya kurtarıcı gözüyle bakıyordu, yani dolayısıyla direnişin kendisini biraz daha, aslında biz direniş de demiyorduk, yani dili de çok iyi kullanmak gerekiyor, dili de direnişin eylemliliğin kendisinde dili de çok kullanmak gerekiyor. Yani halkımız ya da

işçiler ya da işte sokaktaki insan o askeri deyimlerden, ne kadar askere çok şey destek işte kurtarıcı gözüyle bakılsa bile askeri deyimlerden çok hoşlanmıyordu. Bence o deyimler yerine o söyleyeceğimiz sözler yerine daha çok, yumuşak, yani herkesin de kabul edeceği kelimeleri kullanmak işin selameti açısından daha iyi olacak diye düşünüyorum ve biz bunu da becerdik. Bir de becerebildiğimiz şeylerden bir tanesi eylemliliğin kendisine kadınları kattık. Yani örneğin biz işçiler 51 gün fabrikada kaldık, hiç polisle yüz yüze gelmedik, eş ve çocuklarımız biber gazı yediler, hatta çok ilginç bir şey bekçi kulübeleri vardır fabrikada, her büyük fabrikada olduğu gibi, oraya kaçan bir hamile işçi eşine biber gazı sıktı anahtar deliğinden polis, yani içeride olduğumuz için görmedik ve örneğin o kadınlar AK Parti'ye Kocaeli'de siyaset yaptırmadı, AK Parti'nin hangi temsilcisi Kocaeli'nde nereye gittiyse kadınlar kalktı gitti orayı bastı, resmen bastı. Daha da ilginci mesela bir örnek anlatayım Hacıoğlu Lahmacun var, çarşının içersinde, kadınlar bu Trabzonlular Derneği, Trabzonlu arkadaşlar alınmasın, Trabzonlular Derneğinin de yöneticisi kadınlara şey yapmış hakaret etmiş, bir işte bir örnek bu aslında yeni bir örnek de değil, '80 öncesi yaşanan şeylerden yola çıkarak. O Hacıoğlu Lahmacuna gittik, self servis var yirmi işçi arkadaş birer tane lahmacun aldık, lahmacuncuyu işgal ettik resmen ama hiç gürültü yok, kavga yok hiçbir şey yok ve fabrikaya gelip kadınlardan özür diledi bu insan. İşte sınıf tarihinde böyle bir şey Türkiye Öğretmenler Bankası vardı '80 öncesi öğretmenlerin başına bir şey geldiği zaman oraya gidiyorduk bir liralık hesap açtırıp veyahut ta çekiyordum, banka sistemi kilitleniyordu, yani birbirinden etkileniyor, yani tarihe de yabancı kalmamak gerekiyor.

Kadınları da sürecin içerisine kattık ve mesela o oylamanın, son 51. günün sonundaki oylamanın kendisinde eğer sabahleyin olmasaydı, çünkü onu çok durdurmaya uğraştık, iki şeyden dolayı bir hukukçumuz Ankara'da, hukukçu gelsin bize teknik bilgileri versin, iki kadınlar gelirse; çünkü şunu da biliyorum, yani bizzat şahit de oldum, kadın bir arkadaş dedi ki, utanmadın mı evet vermeye kocasına. Yani oylamanın sonucu bu olmayacaktı, en azından bu kadar net biçimde 61'e 400 küsur 500 küsur olmayacaktı oylamanın sonuçları ve kadınlar… Kaybettik bu da şundan kaynaklanıyor arkadaşlar, kadınların kaybedeceği daha çok şey var, hem kocasının işsiz kalmasından kadınlar çünkü etrafındakilere bakıyorum, yani verilen oranlara falan baktık biraz önce, bizim ücretimiz gerçekten Türkiye ortalamasının çok üzerinde, kamuda çalışan işçilerin ücretleri Türkiye ortalamasının çok üzerinde, yani yaşam biçimleri korkunç bir biçimde değişecek. Ve en büyük çileyi kadınlar çekecek, yani işsiz erkek gidecek kahvede ya da başka bir yerde sürtüp duracak, ama çoluk çocukla evin yemeğiyle şunla bununla kadın uğraşacak ve kaybedecekleri şeylerin farkına vardılar ve bizden erkeklerden daha çok direndiler, böyle kadın erkek ayrımı yaparak konuşmak istemiyorum ama yani çalışan işçilerden daha fazla direndiler. Bir de becerebildiğimiz bir şey, aydınları süreç içersine kattık güzel. Hiç unutmuyorum buradan kimi arkadaşlar da bilir işte TEKEL'le dayanışma platformu da oluşmuştu ve Edip Akbayram gelmiyor,

yalvardık hastayım dedi gelmiyorum dedi, orda aslında bana göre yani aklı olanlar popüler olanlar farklıdır ama insanlar Edip Akbayram'ı istiyor, ya işte getirdik Edip Akbayram'ı oraya işte buradaki bir avuç, Kocaeli İstanbul'daki SEKA'yla Dayanışma Platformunun ilişkileri üzerinden bir sürü aydın ve sanatçılar geldi ve orayı bir görseydiniz, o yemekhane yıkılacak diye korktum ve dışarı çıktım, çünkü ben enkazdan çıkma bir insanım depremde aynı zamanda. Korktum dışarı çıktım, yani o coşkuyu o heyecanı o morali aydınlar ve sanatçılar sağladı ve ilk defa belki '80 sonrası işçi sınıfı mücadelesi içersinde işçilerle aydınların bir buluşma noktası oldu, bu hatta ben tutmuyorum gene aynı düşünceye sahibim, arabada geri dönüyoruz, ha şunu da söyleyeyim işte katılımcıları var, İsmail Hakkı hocayı ben de tanırım onun eğitimini ben de aldım, Petrol-İş'in bu yanları var ama o aydın ve sanatçıları getirmek istediğimizde, Petrol-İş sendikası bize araç vermedi biliyor musunuz. Sendikal dayanışma da böyle bir şey, yani koca koca lafları eden yani burada hepsinin basın açıklamaları var, Türk-İş'in almış olduğu, Başkanlar kurulunun almış olduğu kararlar var, işte Emek Platformunda Türk-İş genel başkanının bu SEKA aile sorunu, biz bu işi içimizde çözeceğiz, Emek Platformunda bunu söylüyor ve çözdüler, yani bu halde çözdüler.

Aydın ve sanatçıları sürecin içersine kattık ve sendikacılar sendika yöneticileri artık kontrolünden çıktı iş, onların kontrolünden çıktı, yani dışarıdaki bir avuç işte bir şey yapmayan, yapmaya çalışan yapmak isteyen aydınlarla, sanatçılarla işte bir grup solcunun işine dönmeye başladı ve devlet bunun farkına da vardı bir şekilde, bitirmenin yollarını bu şekilde aradı diye düşünüyorum ben. Yani bir de burada dikkat edilmesi gereken şeylerden bir tanesi, mesela biz fabrikada en çok gerilimi kimi sol grup arkadaşlarla yaşadık, dışardan bizim eylemliliğimize, biz şey söylüyorduk, eylemin kendisine şöyle ad koymuştuk, fabrikaya sahip çıkma eylemi demiştik bu eylemin ismine. Gerilimleri kendi, sol gruplar içersinde yaşamaya, sol gruplarla birlikte sendika yöneticileri arasında yaşamaya başladık. Düşünebiliyor musunuz, yani şimdi yemekhanede kadın arkadaşlarımız kalıyor, işçilerin eşleri kalıyor, türbanlı tesettürlü, kadını sosyalist yapmaya uğraşıyor. Sendikacı geliyor ki, işte biz de solcuyuz, geçmişimiz de var adımız da var falan çıkmış işte öyle, diyor ki yahu Necati bunlar senin arkadaşın, şimdi bunları dövdüreceksin bana. Yahu diyorum iş öyle değil, benim arkadaşım değil diyemiyorsun, çünkü şey kendi geçmişine üstelik lise çağlarında yaşadığım şeylere bakıyorum, aynı şeyleri ben de yapmışım. Yani hem böyle imreniyorum, hem böyle kendimden bir yan buluyorum, hem de yapılan iş yanlış çünkü sürece zarar veriyor. Gene bir örnek vereyim size, gece saat on birde atölyede mekanik atölye dediğimiz bir yerde kalıyoruz, bana bir telefon geldi, abi senle görüşmek istiyoruz, tamam gittim içeri, yemekhanede oturuyoruz. Bu gece burada kalabilir miyiz dediler, dört tane genç İstanbul'dan gelmişler arkadaş, dedim niçin kalacaksınız, polisler saldıracak sizi korumak istiyoruz yani düşünebiliyor musunuz yani ondan sonra bir de hayır burada kalamazsınız bir, bir de onları o saatte geri gönderecek araba da yok, kalacak yer ara, yani İzmit'te hem eylemi sürdürüyorsun hem onlara bir de kalacak

yer ara, o gece de kalacak yer bakıyorsun onlara ayriyeten. Ya da bakın şeyi söyleyeyim, AK Parti önünde burada eylemlilik süreci içersinde basın açıklaması yapılacak, oradan Kocaeli'den bir sendika yöneticisi seçildi. SEKA'yla Dayanışma Platformu kendi için karar almış, bir basın açıklaması yazıyor, oturmuş mutabakata varmış bir basın açıklaması yazıyor, basın açıklamasını okuyan arkadaşa bir arkadaş diyor ki, şurayı okuma diyor, bir tane satır, koskoca bir buçuk sayfalık metinde sendikanın adı bir tane geçiyor. Bakın sendikanın adı bir kelime geçiyor, yani Selüloz İş sendikasının adı bir kelime geçiyor, o basın açıklamasında Selüloz-İş'in adı da okunmuyor, yani düşünebiliyor musunuz oraya Selüloz İş Kocaeli şubesinin mali sekreteri gelmiş, işçileri temsilen ben gelmişim orda, arkadaş da basın açıklaması okuyor Selüloz-İş'in yazdığı ve SEKA'yla Dayanışma Platformunun hazırladığı metinde yani kendisinin de onayı olduğu,yani önceden tartışıp mutabakata vardığı, yani bu aynı zamanda birlikte iş yaptığın insanlara da yani tırnak içinde saygısızlık da demek istemiyorum ama böyle küçük kurnazlıklarla bu iş olmuyor. Hayat başka türlü akıyor, bence bu tartışmaların büyük bir anlamı var, yani çok büyük önemi var. Marksizm'in işçi sınıfı bilimini pratik koşullara uygulamanın araçlarını yaratmak zorundayız, yaratamazsak daha çok SEKA, daha çok Paşabahçe, daha çok şeyler olur tam şimdi siyaset yapma zamanı, benim düşüncem bu ve acil bunu pratik hayata geçirecek mekanizmayı yaratmak gerekiyor, bana göre bunun adı da parti. Hem yürüyelim hem sakız çiğneyelim, yani burada şimdi ben büyükşehirde çalışıyorum şu an, köye hizmet daire başkanlığı adı, yani köy hizmetleri de ayrı, o da ayrı, yani neresinden tutarsanız tutun yani siyaset politika yapmanın her türlü aracı olanağı var bu ülkede. Yani adam sadece Köy Hizmetleri, Kocaeli ve İstanbul Büyükşehir yerel yönetime devretti dört yüz tane araç, iş makinesi, kendi siyasal yandaşı olan belediye devridir, rantı bir düşün. Köydeki muhtara kadar artık onlar karışıyor, bakın bir siyasallaşmayı bir düşünün, yani şimdi çalıştığım yerden yani bunu yanında biz koca koca lafları ediyoruz, dünyayı Türkiye'yi her tarafı kurtarıyoruz ya da kitaplarımızla yazdığımız metinlerde, ama hayatın kendisine yönelik somut yani değiştirecek ve dönüştürecek araçları yaratmıyoruz, yani insan malzemesi de var inanın. Bence bu toplantıların kendisi buna hizmet etmeli diye düşünüyorum, hepinize teşekkür ediyorum.

Experience of SEKA Resistance

The privatisation of İzmit SEKA, the first paper mill of Turkey has been in agenda for a long time. As an achievement of the 1999 actions that lasted for days this implementation was abondoned.

After the closedown and privatisations of all the other sub-factories of SEKA, the goverment declared the closure of Izmit SEKA. Against the privatization which is mostly protested by mass demonstrations, SEKA workers pursued a different method; They locked themselves in the factory.

SEKA workers managed to continue this form of resistance that goes beyond the legality of the system for 51 days. With a highly intense operation, the police tried to overcome the resistance. However, cofronted by the women and children first they had to take their forces aback. Against this determination and will, the AKP government could not try to force the workers out of the factory. Unfortunately the resistance was ended because of the trade unions' unwillingness to cooporate caused by the fear to lose their present positions and also the "work guarantee" given to the workers.

The 51 days of occupation experiece will take its place in the collective memory of the working class.

In this presentation you will read about the experiences of Necati Altıntoprak, a worker of SEKA İzmit since his age of 14 who has actively participated in the resistance.

16 Haziran Tersane Yürüyüşü (Limter-İş Deneyimi)*

Cem Dinç**

Arkadaşlar hepinize merhaba. Limter-İş Sendikası olarak 16 Haziran'da iş cinayetlerine karşı bir yürüyüş gerçekleştirdik. Tersanelerde %80 iş durduruldu. Dört bini aşkın işçi "tersanelerde insanca çalışma koşulları istiyoruz ölmek istemiyoruz" Limter-İş imzalı pankartımızın arkasında dört saat boyunca yolu trafiğe kapatarak, deyim yerindeyse tersaneler bölgesini inim inim inletti. Tersaneleri eylem alanına çevirdi. Tersanelerde trafiğe kapatılan yol E-5'e kadar uzandı. Tersane patronlarına kinimizi öfkemizi hissettirdik Bu tesadüfü bir eylem mi ya da sadece öfke patlaması mıydı? Tabi ki ciddi bir öfke patlamasını içeriyordu, ancak kesinlikle tesadüfü değildi. Öfke patlamasıydı. Çünkü; Tersanelerde hala 150 yıl önceki çalışma koşulları hakim. 1984 yılından bu güne işçilerin birliğini atomuna kadar parçalayan taşeron sisteminin hakim olduğu tersanelerde tersane işçisinin hiçbir iş ve can güvenliği yok. Yasal haklarımız verilmiyor. SSK'larımız bile doğru dürüst yatırılmıyor, çoğu zaman hak ettiğimiz ücretler dahi ödenmiyor. Tersane işçileri ödenmeyen ücretlerini sendikamız önderliğinde tersane önlerinde yaptıkları direnişlerle alabiliyorlar ancak. Devlet erkânının gözleri önünde kayıt dışı cenneti olmaya devam eden tersanelerde tersane patronları ve taşeronlar tersane işçilerinin örgütsüzlüğünü fırsat bilerek her hak isteyişinde "beğenmiyorsan kapı orda" diyecek kadar pervasızlar. Özcesi tersane patronlarının ve taşeronların iki dudağı arasından çıkan her söz kanun oluyor. Bir de buna üç kuruşluk iş güvenliği tedbirleri almayan tersane patronları ve taşeronların işçileri bilerek ölüme göndermelerini eklersek tersane işçilerinde birikmiş öfkeyi görürüz. Tesadüf değildi, çünkü Sendikamızın yıllardır tersanelerde iş cinayetlerine ve kölece çalışma koşullarına karşı her türlü bedeli ödemeyi göze alan dişe diş, fiili, meşru mücadele hattında yürüyüşünün bir toplamıydı. Aynı keza tersanelerin en zayıf halkası olan iş cinayetlerine karşı onlarca (1996, 2000, 2001 yıllarında binlerce işçi ile GİSBİR'e yürüyüşümüz bunlardan başlıcaları) eylemimizin, dahası yıllardır sendikamızın tersane işçilerini aydınlatma faaliyetinin, grev ve direnişlerimizin toplamıydı.

16 Haziran 2005 eyleminde tersane işçisinin sendikamızın çağrısına karşılık vermesi sendikamızın tersane işçileri üzerindeki olumlu etkisinin, sendikamıza güvenin bir sonucuydu.

* Bu metin Cem Dinç tarafından sempozyumda sözlü olarak yapılan sunumun deşifre edilmiş ve düzenlenmiş halidir

** Tersane işçisi, Limter-İş Sendikası Başkanı

16 Haziran eylemini nasıl gerçekleştiğimizi sizlerle paylaşmak istiyorum. Sizlerin de bildiği gibi tersanelerde nerdeyse her ay bir arkadaşımız iş cinayetine kurban gider. Bu durum işçilere kanıksatılmaya çalışılır. Sendikamız ise bu durum karşısında her koşulda eylemli bir yanıt vererek ve de tersane patronlarının yargılanmasını isteyerek durumu tersine çevirmeye çalıştı/çalışıyor. 14 haziranda Torgem tersanesinde montajcı olarak çalışan Ekrem BEKTAŞ arkadaşımızın patlama sonucu yanarak feci şekilde can verdiği haberini aldığımızda İzmit'te DİSK'in 15-16 Haziran yürüyüş eyleminde idik. Haberi alır almaz, sendikamıza gelerek aynı akşam sendikamıza üye aktivistlerimizle bir durum değerlendirmesi yaparak iki tane karar aldık. Birincisi, bu iş cinayetine kitlesel yanıt vermek bunun için de yolları kapatarak üretimi durdurmak. İkincisi, eylemimizi başarıya ulaştırmak için hemen bir bildiri çıkararak tersane işçilerini yapacağımız eylemle bilgilendirmek ve o gün toplantıda olmayan aktivistlerimize ulaşmak. Aldığımız kararları bire bir hayata uyguladık. Az ama kararlı bir kitle ile 16 Haziranda sabah saat 07:30"da Tuzla tersanesinin önünde eylemi başlattık. Üç koldan akın akın gelen işçilere yaptığımız ajitasyonlarla işçileri eyleme katılmaya çağırdık. Ne bir araba ne de bir işçi, hiç kimse geçmeyecek dedik. İlk başladığımızda yirmi kişiydik. Yaptığımız ajitasyon ve propaganda faaliyetimiz neticesinde bir anda etrafımıza öbek öbek onlarca işçi toplandı. Ajitasyon konuşmalarının işçi kitlesi üzerinde çok büyük etkisi oldu bu eylemde biz genç işçiler olarak ajitasyonun etkisini ve ne kadar vazgeçilmez olduğunu öğrendik. Çünkü sayımızın kısa sürede binleri bulmasında ajitasyon faaliyetimizin önemli rolü olduğunu gördük.

Tabi eylemde bizi, ezip geçmek isteyen işçiler de çıktı. Bunlara karşı da işçi arkadaşlar sert müdahalelerde bulundular. Burada özellikle şunu belirtmek isterim ki işçilerin kurmuş olduğu öz savunma örgütlülüklerini reddetmek bir yana geliştirmek gerekiyor. Bunlara her halükarda ihtiyacımız var ve olacaktır da. Çünkü senin önüne engeller çıkarabiliyor, bunları bir şekilde pasifize etmek gerekiyor.

Belirtmek isterim ki bu eylemimizde polis de boş durmadı. İşçilerin arasına girerek eyleme yön veren arkadaşlarımızı "siz bunları tanıyor musunuz? Bunlar işçi değil sizi kışkırtıyorlar" diyerek işçileri kışkırtmaya çalıştılar. Polisin hedef gösterdiği arkadaşlarımızın tersane işçileri tarafından tanınması, bunların işçi olması polisin amacını boşa çıkardı. Burada tabi önemli olan yani hepimizin bir kere işçi olması, tersanede ben de sendikanın genel başkanıyım, ama benim mesleğim de kaynakçılık, tersanelerde çalışıyorum. İşçiler bunu görüyor, tüm yöneticilerimiz çalışır, işçilerin arasındayız. Bir sendikacının da aslında böyle olması gerekir, işçilerin arasında olması gerekiyor ki bu bize önemli bir avantaj da sağlıyor aynı zamanda yabancılaşmayı da önlüyor.

Özellikle servislere özel bir önem verdik. Belirlediğimiz arkadaşlar gidecek servislerde konuşmalar yapacak ve işçileri indirecek. Arkadaşlarımızı binin üzerinde taşeron olduğu hesaba katarak, buraya gelmeye diretmek isteyenler, yani bizim o barikatımızı yarmak isteyenler konusunda uyardık. Polis geldiği zaman çatışma yaratmaya çalışacağını buna karşı da herkesin soğukkanlı olması gerektiğini söyledik ve seçtiğimiz bu komitenin eylem komitesinin söz hakkı olduğunu burada kimsenin kafasına göre davranmaması gerektiğinin altını çizdik.

Arkadaşlar, tersane işçileri Sendikamızın çağrısına olumlu yanıt verdi. Sendikamızla birlikte eyleme duran işçilerin sayısı kısa sürede binlere ulaştı. Tuzla tersanesinin

önünden başlamak üzere E-5'e kadar yol trafiğe kapandı ve de yüzlerce araç konvoyu oluştu. Yıllardır tersane patronlarına trilyonlar kazandıran onlara kaç bin gross tonluk gemiler yapan ancak insan yerine konulmayan tersane işçisinin öfkesi ve isyanı karşısında eylemimizi dağıtmak için gelenler bile şaşkına döndüler. Gelen panzerler binlerce işçi kitlesinin içinde kaybolup gitti. Bu eylemde dikkatimi çeken sendikamızın üyesi ve aktivisti olmayan yüzlerce işçinin kendisini görevli hissetmesiydi. İşe gitmek isteyen arkadaşlarını ikna ettiler. Servis araçlarındaki işçileri eyleme katmak için yoğun çaba sarfettiler. O andaki duygularımı sizlerle paylaşmak istersem demek ki işçiler ayakları üzerine doğrulup eyleme durmaları için illa da bir iş yerinde toplu iş sözleşmesi olmasını beklemek gerekmiyormuş. Önemli olan işçi sınıfına ve bilimine inanç, kapitalizme karşı sınıf kini, fiili meşru mücadeleye bağlılık, emek ve iradeymiş. Biz bu eylemimizde bir kez daha yıllardır tersaneler havzasında can bedeliyle yürüttüğümüz mücadelenin nelere kadir olduğunu gördük ve gösterdik

Arkadaşlar, eylemden sonra sendikamızda geniş bir işçi toplantısı düzenledik ve eylemimizi değerlendirdik. Bütün işçiler eylemin olumlu etkisinden bahsettiler. Yine büyük bir çoğunluğunun eğilimi haklarımızı almak ve iş cinayetlerini önlemek için, bir günlük eylemin yeterli olmadığı şeklinde biçimlendi. Sorunun genişlemesine ve derinlemesine örgütlenmekten geçtiğini belirttiler. Bazı arkadaşlarımız ise eylemimiz olumlu bir etki yarattı yarın da eyleme devam edelim dediler. Faaliyetimize işçi arkadaşlarımızın doğru önerilerini hesaba katarak devam ediyoruz. Tersanelerin kaderinin işçilerin elinde olduğuna inanan sendikamız tersanelerdeki kölece çalışma koşullarını değiştirmekte kararlıdır.

Arkadaşlar sizleri kıskaca sendikamız hakkında bilgilendirmek istiyorum. Sendikamız Limter-İş 1976'da kuruldu, 1980'e kadar aktif mücadele verdi. 1980 askeri faşist darbesinden sonra DİSK'in kapanması ile birlikte Limter-İş sendikası da kapanıyor. 1992'ye kadar kapalı kalıyoruz ve 1992'de tekrar açılıyoruz. Tabi DİSK'in tüm mal varlıkları, bütün üyeleri kaybolmuş durumda, biz tekrardan üyelik çalışmalarına başlıyoruz ve anti-demokratik olan %10 ülke barajını aşıyoruz. Tabi buradan 1980'e gelmişken askeri faşist darbe gerçek anlamda Türkiye'de işçi sınıfına ve onun örgütlerinde, sendikalarda bir yapısal değişikliği de yaratmıştır. Bu işleyiş, işçi sınıfına bakış açılarında ve yönelim bakımından gerçek anlamda bir değişiklik yaratmıştır, sınıf mücadelesinden sınıf sendikacılığından eser kalmamıştır.

Limter-iş sendikası olarak 1992'de açıldık 1994'te ise %10 barajını aştık. Sendikalaşmak Türkiye'de gerçekten de çok zor şartlar altında gelişiyor, çünkü baktığınız zaman 80 askeri yasaları hala hakim. Yasalarda bir sürü engel var, %10 barajı, %51 barajı, noter şartı, ki yetkiyi alıp, grev kararı alsan bile bunu uygulayamıyorsun devlet bu sefer yasaklıyor. Yetkiyi aldığın zaman da işverenin buna itiraz etme hakkı var, mahkemeler de iki sene üç sene uzuyor ve bu süre zarfında içerde örgütlü işçi de kalmayabiliyor, gerçek anlamda yani yasal prosedürlere kalırsan imkânsız gibi bir şey. Biz de daha önce belirttiğim gibi, fiili meşru mücadele hattından yürüyoruz. 1996'da yaptığımız iş cinayetlerine karşı binlerce işçi ile yürüyüşümüz, 1998'de Yonca tersanesinde 8 kişi ile 90 gün süren direniş, 1999 da 105 gün süren Erkal tersanesi direnişi (bu tersane Kahraman Sadıkoğlu'nundur, biliyorsunuz Irak'ta kaçırılan uluslar arası mafyanın bir elemanı, onun tersanesinde yaptığımız 160 işçi ile 105 günlük direniş, alacaklarımızı vermediği için

mallarına haciz de koydurduk), işçilerde bir güven de yarattı. 2000 yılında tekrardan iş cinayetlerine karşı binlerce işçi ile yürüyüş, 2001 yılında ekonomik krize karşı, yol kesme eylemleri, 2002 yılında Yonca tersanesinde 7 ay süren grev ve direnişimiz, 2005'te de 16 Haziran eylemi. Tabi bunun yanında iş cinayetleri başta gelmek üzere içinde çeşitli defalar yol kesme dahil onlarca eylemliliklerimiz. Tabi bu eylemliliklerin hepsi işçilerde yönelimin ne olduğunu, ne tarafa yönelmemiz gerektiğini, tam olarak demeyelim de bilince çıkarıyordu, sorgulattırıyordu.

Sermayeye, kapitalizme karşı işçilerin emekçilerin tüm ezilenlerin ortak birlikte iradesini ortaya çıkarmak için şu anda kölelik yasası dediğimiz 4857 sayılı yasaya 2821–2822 sendikalar yasasına karşı mücadele edilmesinden, Ekim Devrimine kadar işçileri bilinçlendirme ve aydınlatma faaliyetleri yürütüyoruz. Bu çalışmaları yürütürken elbetteki üzerimizde devlet baskısının olduğunu söylemek gerekiyor. Sendikamıza iki kez Molotof atıldı. 1998'de sendikamızın eğitim uzmanı Süleyman Yeter, TMŞ (Terörle Mücadele Şubesi) polisleri tarafından bilinçli bir şekilde katledildi. Sendikamız hakkında onlarca defa dava açıldı, yöneticileri onlarca kez gözaltına alındı, komplolar kuruldu. Konuşma hakkımı şu cümlelerle bitirmek istiyorum gerek dünyada gerek coğrafyamızda gerekse tersanelerde sırf sendikalist mücadele ile işçi sınıfına gerçek rolünü oynatamayacağımızı düşünüyorum yapılan yüzlerce eylemlerde bunu gösteriyor. Salt sendikalist ve ekonomik mücadele ile işçi sınıfının kurtuluş yolunu açamayız ve gerçek rolünü oynatamayız. Ancak sınıf sendikacılığı anlayışı ile ezilen baskıya, uğrayan, hakkı gasp edilen toplumsal kesimlerin taleplerini kendi taleplerimiz olarak kabul edip bu uğurda vereceğimiz fiili, meşru, mücadele ile ileri hamleler yapar ve kurtuluşumuzun yolunu açabiliriz.

Disk/Limter-İş Sendikası'nın Kısa Tarihi

Limter-İş Sendikası 17 eylül 1976 yılında kurulmuştur. Yurtiçinde 1978 yılında DİSK'e üye olan Limter-İş, yurt dışında 2002 yılından beri Uluslar Arası Metal İşçileri Federasyonuna (IMF) üyedir.

Limter-İş ilk grevini 1979 yılında İzmit'te kurulu olan Marmara Tersanesi'nde 3 aylık mücadele sonucunda başarı ile sonuçlandırdı. 1980 askeri faşist darbesinde DİSK ile beraber Limter-İş Sendikası da kapatıldı. 1992'de tekrar açılan Limter-İş 1993-1994 yıllarında, bünyesinde asbest plakaları bulunan United States adında ABD bandıralı bir geminin Tuzla Tersanesi'nde sökülmesini önledi. Geminin Tuzla'ya getirilmesinden sonra, insan ve çevre sağlığına son derece zarar veren asbestli gemin sökümünün engellenmesi için; kampanya örgütlendi ve geminin sökümü engellenerek bölgeden gönderildi.

1992'den itibaren sigortasız ve sendikasız çalışmaya, düşük ücrete ve iş cinayetlerine karşı aktif mücadele veren Limter-İş kampanyalar örgütledi, protesto gösterileri yaptı. 1994 yılının sonlarına doğru ülkemizde anti demokratik bir uygulama olan %10 barajını aştı ve yasal olarak yetkili bir sendika oldu.

1996 yılında iş cinayetlerine karşı yaklaşık 3000 kişinin katıldığı protesto gösterisi yaptı. 1998'de İzmir Aliağa'da ağır çalışma koşullarına ve yasadışı götürü usulüne karşı iş durdurma eylemleri ve protesto gösterileri gerçekleştirdi.

1998 yılında Yonca Tersanesi'nde 90 gün ve 1999 yılında Erkal ve Türkter tersanelerinde 105 gün süren direniş gerçekleştirdi.

2004 yılında ülkemizde yapılmak istenen NATO Zirvesi'ne karşı tersane işçilerini aydınlatma ve bilinçlendirme faaliyetleri yapan Limter-İş bu süreç içindeki aktif katılımcılardandı.

16 Haziran 2005 yılında yine tersanelerdeki yoğun ölümlü iş kazalarına, iş cinayetlerine karşı 4000'i aşkın tersane işçisi ile protesto gösterisi düzenlendi.

Limter-İş sendikası yaptığı irili ufaklı eylemlerle, tersanelerdeki hak gasplarına karşı müdahalede bulunmakta, eğitim faaliyetleri, paneller örgütlemekte ve bu süreç içinde gelişen tüm siyasal gelişmelere etki etmektedir.

16 June March of Dockyarders (Experience of Limter-İş Union)

This is a short story of the march that was realized by Limter-İş trade union in 16th of June 2005 against the work murders. The 80 percent of the work in the dockyards were deactivated. More than four thousand workers carrying a banner "We demand humanly working conditions in the dockyards, not death" signatured with Limter-İş closed the road for the vehicle traffic and turned the dockyards region into a demonstration square. The dockyard workers are still working in conditions that were regulated a century ago and with a subcontrary system that provides no life security. The legal right and for most of the time the daily wages are not paid to the workers. The dockyard workers can only get their unpaid wages as the results of the resistances that are lead by our trade union. The bosses of the dockyards are so insolent to fire the workers that ask for their rights which means that all that is told by the dockyard bosses and subcontraries stand for laws. Besides all these the fact that the bosses and subcontraries who were reluctant to precause for life security had sent the workers to death had raised the anger among workers. The action was not just a coincidence; it was a sum of the struggle that our syndicate gave against the work murders and slavelike working conditions. Like our march to GISBIR with thousands of workers afainst the work murders in 1996, 2000 and 2001 and many other actions, this demostration was a result of our attempts to conscience the dockyard workers, strikes and resistances.

Paşabahçe İşçileri Anlatıyor: "Hayır!" Diyebilenlerin Öyküsü

Yrd.Doç.Dr.Yasemin Çakar*
Kumru Emre**
Çağdaş Ceylan***
Hür Keskin****

"Evet, bize rahat battı! Nasıl rahat battı? Ben sekiz saatimi çalışıp evime giderken senle beraber sekiz saat çalışan insanların, sekiz saat daha çalışmak üzere fabrikada durmaları bana battı. Benim bir bayramda çalışmam 90- 100 milyon iken o insanların bayramda çalışması hiçbir şey fark etmedi, o rahat battı." (S.)

1. Şişecam'da Taşeronlaşma

Taşeronlaşma formel sektördeki sendikal örgütlülüğü tehdit eden en önemli sorunlardan birini oluşturmaktadır. Ülkemizde 12 Eylül 1980 darbesinden sonra hızla yayılan bu anlayış fabrikaların ana üretim dışındaki yardımcı hizmetleri (temizlik, güvenlik, yemek) taşeron şirketlere devretmesiyle başladı. Sermaye kar oranını arttırıp işçi maliyetlerini azaltmak amacıyla, yardımcı hizmetleri hızla taşeron işçi sağlayan şirketlere devretmeye başladı. Özellikle sendikalı işyerlerindeki yükselen işçi maliyetini azaltmayı amaçlayan işverenler, 1980 darbesiyle birlikte gelen iş kolu barajından da faydalanarak taşeronlaştırmayı hızlandırıp sendikalı işçi sayısını azalttılar. Yeni açılan iş yerlerinde ise üretimde çalışanlar dışındakilerin sendikalı olmaları konusunda zorluk çıkarma yoluna gittiler. İşverenlerin bu anlayışına 1980'in ardından kadroları ve mücadele anlayışları darbe yiyen sendikalar da karşı koyamadı. Sendikalar yeni atılımlar ve direnişler örgütlemek yerine mevcut üyelerini korumaya ve yetkili oldukları fabrikalarda kalmak için hak kayıplarını göze almaya başladılar. Bu durum özel sektörde hızlı bir üye kaybına yol açarken, kamuda da özelleştirmeyle doğan bir üye kaybını beraberinde getirdi.

*Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi
**Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi Araştırma görevlisi
***Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi Araştırma görevlisi
**** Eski Eskişehir Paşabahçe Şişecam Fabrikası İşçisi

Şişecam ülkemizdeki en büyük sermaye gruplarından biri olan İş Bankası bünyesinde bir kuruluştur. İş Bankası'nın mülkiyet yapısı oldukça değişiktir. İş Bankası yönetim kurulu aynı zamanda Türk İş üyesi de olan BASİSEN, CHP, SSK, Emekli Sandığı ile farklı kurumların temsilcilerinden oluşmaktadır. Başka bir deyişle İş Bankası yönetim kurulu hem sermaye hem de işçi temsilcilerinden oluşmaktadır.

Şişecam'daki taşeronlaşma da 1980 darbesinin ardından başladı. Daha önceki örneklerden ve kendi deneyiminden de yola çıkan Şişecam fabrikası işvereni, o dönem işyerlerinde örgütlü olan Kristal-İş'in de baskısıyla, taşeron şirketlere verilen bölümdeki işçileri işten çıkarmak yerine o işçilere başka bölümlerde iş verdi. Bu durum kadrolu işçilerin taşeronlara yönelik tepkisinin büyümesine neden oldu. Ülke genelindeki taşeronlaşmadan doğan iş kayıplarını da göz önüne alan sendika ve kadrolu işçiler, arkadaşlarının fabrika içinde başka bir bölümde çalıştırılmasını kazanç olarak gördüler.

1998 yılında Eskişehir'de açılan fabrikasında yine geçmişteki deneyimlerinden faydalanan işveren, 1 fırında 400 civarında işçi ile başladığı üretimi 2. fırını açarak artırdı. Böylelikle işçi sayısını da arttırmış oldu. İşveren, ilk fırında çalışan kadrolu işçiler arasından daha az ücret alanları yeni fırında, daha fazla ücret alabileceği bölümlere getirdi. Daha az ücret alan işçilerin yeni açılan fırına geçişi, toplu halde değil 3- 5 kişilik gruplar halinde gerçekleşti. İşveren, bölümü değiştirilen işçilerin yerine de taşeron şirkete ait işçiler almaya başladı. Taşeron şirket, işçi alımında asıl işveren olan Şişecam'ın adını kullanıyor hatta onun adıyla gazetelere ilan vererek işçi topluyordu. İşe alınan taşeron işçiler başlangıçta ayda 20 gün çalışıyorlardı. Daha sonra bu süre 1 ayı buldu ve taşeron işçi sayısı hızla arttı. 4. ayın sonunda "Soğutma Sonu" olarak adlandırılan bölümde hiç kadrolu işçi kalmadı, bütün çalışanlar taşeron işçisi oldu. Eskişehir Cam fabrikasında örgütlü olan Çimse- İş sendikasının taşerona bakış açısı işvereni teşvik etti. Sendika zamanla taşeron şirkete işçi yerleştirmeye bile başladı.

2. Direnişin Örgütlenmesinde İşçi Komitelerinin Rolü

Paşabahçe işçileri kendi aralarında örgütlenerek komiteler oluşturdular ve işveren karşısındaki ilk kazanımlarını komiteler sayesinde elde ettiler. Eskişehir Paşabahçe fabrikasında toplam 13 bölüm bulunmaktadır. Her bölüm kendi temsilcisini seçti, fakat seçim oylama usulü ile yapılmadı, işçilerin kendi aralarında uzlaştıkları birinin seçilmesi ile gerçekleşti. Üzerinde uzlaşılan kişi genellikle işçilerin sevdiği, saygı duyduğu, bilgisine güvendiği başka bir işçiydi. Seçilen her bölüm temsilcisi için birden fazla yedek temsilci de belirlendi. Komiteler her bölümün taleplerini liste haline getirdi ve işverene sunulmak üzere ortak bir liste hazırladı. Ayrıca komitenin tamamı da işverenle görüştü. Fakat işçiler bu işleyiş biçiminin daha sonra sorun haline geldiğini anlatmaktadırlar. Çünkü her bölümde eşit sayıda insanın çalışmıyor oluşu, sayıca çok olanların taleplerini öncelikli hale getirmişti.

Kendi içinde örgütlenen Paşabahçe işçisi taşeron işçilerin işe başlamasına hemen tepki gösterdi. Sakal bırakma, yemek yememe, işverenle yapılan toplantılara katıl-

mama, vb. eylemlerle, öncelikle işvereni uyarmaya yönelik, üretim sürecini etkilemeyen birkaç eylem yaptılar. Bu eylemlerle, istedikleri sonucu alamayan kadrolu işçiler, kurmuş oldukları komitenin de kararıyla üretim sürecini etkileyen eylemler yapmaya başladılar. O zamana kadar taşeron konusunda belirli bir tavır almayan sendika, tepkinin üretim sürecini etkilemesiyle, kadrolu işçilere taşeron işçilerin kısa bir süre çalışıp gideceğini, daha sonra herkesin kadrolu olacağını, kadrolu işçilerin tepkisinin yanlış olduğunu söyledi. Diğer taraftan bölümü değişen kadrolu işçilere eğer taşeron olarak çalışanlara kadro verilirse kendilerinin tekrar eski bölümlere gideceğini, eski ücretlerini alacaklarını anlattılar. Sendikanın girişimi işçiler arasındaki birliği bozmaya başlayınca işçi komitesi eylemleri durdurdu.

"Soğutma Sonu"nun tamamının taşeronlaştırılması ve zamanla Çimse-İş sendikasının söylediklerinin doğru olmadığının anlaşılması, işçilerin yeniden tepki göstermesine neden oldu. İşçiler sendikaya olan güvenlerini yitirdikleri için, doğrudan işverenle mücadele etmek yerine taşeron işçilerin çalışmasını engelleyip onları rahatsız etmeye karar verdiler. Amaç, taşeron işçilere baskı yaparak işten atmaları hızlandırmak[1] ve taşeron işçinin verimini azaltmaktı. Kadrolu işçiler yemek sırasında taşeron işçilerin önlerine geçtiler, mesai bitiminde taşeronları duşlara sokmadılar, servislerde en arka koltuğa oturttular, mesai saatlerinde tuvaletlere gitmelerini engellediler, çay vermediler veya çay yapmalarına izin vermediler, taşeron işçileri sıkıştırarak işten çıkmalarını istediler. İşveren ve sendika taşeron işçilerle kadrolu işçiler arsındaki sürtüşmede kadrolu işçilerden yana tavır alıp onları korumaya çalıştı. Tüm bu tepkilere rağmen işçiler istedikleri sonucu elde edemediler. İşçi komitesi bu hareketlerin sonuçlarını değerlendirirken taşeronlaşmanın asıl sorumlusu olan işveren ve sendikanın işçinin gündeminden hızla uzaklaştığını, olayların işçileri birbirine düşman ettiğini fark etti.

İşveren fabrikaya kendine göre yeterli sayıda taşeron işçi soktuktan sonra kendini sürekli rahatsız eden işçi komitesinden kurtulmaya karar verdi ve bu kararı sendikanın merkeziyle paylaştı. Ardından işveren ve sendika, işbirliği yaparak komitelerde görev alan işçileri tespit etti. Çoğunlukla komite üyelerinin bulunduğu bir grup işçiyi işten çıkardı. Yaşanan olumsuzluklardan sonra bu tür bir saldırıya hazırlıklı olan işçiler hemen fabrikaya kapanarak işverenin ve Jandarmanın baskılarına rağmen işten çıkarılan işçileri fabrika dışına çıkarmadılar, fabrika içinde kalmaya başladılar. Yaklaşık 3 gün süren bu eylem sonunda işveren, atılan işçileri yeniden işe aldı.

Atılan işçilerin tekrar iş başı yapması işçiler için bir hesaplaşmanın sonucu olarak görüldü. Komite, gelinen noktayı komite dışındaki işçilerle birlikte tartışarak işçilerden bundan sonra ne yapılacağına karar vermelerini istedi. Bu tartışmalarda ağırlıklı olarak eylem esnasında yaşananlar ve sonuçları değerlendirildi. Fabrika içinde kalınan sürede taşeronların çalışmaya devam etmesi ve işe gidip gelmek için vardiya bitiminde fabrikadan ayrılmaları kadroluların neredeyse tamamının taşeronlarla ortak hareket etme konusunda fikir birliğine varmasını sağladı. Sendikanın taşeronlarla

1 Yeni başlayan işçinin işi öğrenmesi zaman ve enerji kaybına yol açacağından taşeron işçilerin işten atılma sıklığının artması demek verimliliğin düşmesi demekti.

ilgili tutumu, Toplu İş Sözleşmesi görüşmelerinin 1. döneminde zam alınamaması, son olarak işten çıkarılmalarda sendikanın işverenle ortak hareket etmesi işçileri başka bir sendika aramaya yöneltti.

Komitenin görüşleri işçilerle tartışılıp karara bağlandıktan sonra taşeron işçilerle ilişki kurulmaya başlandı. Bu noktada belirli bir görevlendirme yapılmadı; herkes hemşerisi, komşusu, mahalle arkadaşı, kimi bulduysa onunla sosyal ilişki kurmaya başladı. Daha önce alınan taşerona işçi aldırmama kararı iptal edilip akraba, kardeş ve tanıdıkların taşeron şirkette işe girmesi sağlandı.

Kadrolu işçiler bunları yaşarken, taşeron işçiler ise kendisinden korktukları işverenin yenilebildiğini görmenin şaşkınlığını üzerlerinden atmaya çalışıyordu. Taşeronlar artık işte kalmak için işverene yağcılık yapmanın değil kadrolularla birlikte olmanın gerektiği sonucunu çıkardılar. Kadroluların taşeronlara yönelik baskılarının ortadan kalkması, kadrolu-taşeron yakınlaşmasını çabuklaştırdı. Kadrolu işçiler küçük gruplar halinde taşeronlara sendikalı olmak gerektiği fikrini yayarken özellikle iç örgütlülüğe dikkat çekip sendika ismi telaffuz etmekten kaçındılar.

3. Sendikayla Kurulan İlişkiler: Kristal-İş'le Başarısız Deneme

Paşabahçe Eskişehir fabrikasında gelişmeler 8- 9 Eylül 2003 tarihinde kadrolu 407 işçinin tamamının Çimse-İş ten istifa edip Kristal-İş'e üye olmasıyla başladı. Kadrolu işçilerle beraber taşeron olarak ana işte çalıştırılan 300 işçi de Kristal-İş sendikasına üye oldu.

Paşabahçe Eskişehir işçileri Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 51. Maddesi ile güvence altına alınan sendikalaşma hakkını kullanmışlardı.

"Madde 51.- (Değişiklik: 03.10.2001 – 4709/20 md.) Çalışanlar ve işverenler, üyelerinin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten serbestçe çekilme haklarına sahiptir. Hiç kimse bir sendikaya üye olmaya ya da üyelikten ayrılmaya zorlanamaz."

Ama bu hakkı kullanmalarına karşı işverenin tepkisi sert oldu. İşveren, işçilere Kristal-İş sendikasından ayrılmaları için baskı yapmaya başladı. 27 Eylül 2003 tarihinde Metro Temizlik Limited şirketine bağlı 300 taşeron işçi işten çıkarıldı. İşverene göre taşeron işçilerinin işten çıkarılmasının nedeni, taşeron şirketin sözleşmesinin bitmesiydi. Fakat görünenin altındaki gerçek bambaşkaydı. Taşeron işçiler Kristal-İş sendikasına üye oldukları için işten çıkarılmışlardı. İşveren taşeron şirketinin sözleşmesini feshetmeden önce Çimse-İş sendikası ile anlaşarak değişik bölgelerden işçi toplamış ve bunları 27 Eylül 2003 tarihinde 300 taşeron işçinin işten atıldığı gün hemen çalıştırmaya başlamıştır. İşveren Kasım ayına kadar aldığı 408 yeni işçinin tümünü ise Çimse-İş'e üye yapmıştır.

Çimse-İş sendikası işverenle işbirliği içinde olan ve işçileri denetleyen bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelecek kaygısı içinde olsa bile Paşabahçe işçisi sermaye ve emek arasındaki uzlaşmaz ilişkinin farkına varmaya başlamıştı.

"Mersin Paşabahçe'de 94- 95 arasında sözleşmeli olarak çalıştım. O sıra Pimapen ustası olarak çalışıyordum. Kattaki komşumdan duydum. "Eskişehir Paşabahçe'de çalışır mısın?", dedi. Ben bir arkadaşıma daha söyledim. 26 Eylül sabahı otobüslere bindirildik, Eskişehir'e doğru yola çıktık. Bana işi söyleyen komşum otobüslerin parasını da verdi. Mersin grubu olarak biz Eskişehir'de (…) otelde kaldık. 27'sinde işbaşı yaptım, 30'unda yemekhanede Çimse-İş e üye yapıldık." (S.)[2]

Peki, işçiler neden başta Kristal- İş'e üye olmamışlardı? Aslında Kristal-İş'in kapısını çok aşındırmışlardı.

"Gittik kapısını çok aşındırdık Kristal- İş'in. Ta şeydeyken, Kırklareli'nde eğitim işçisiyken. Ben cam sanayisindeyken, o zaman… Çünkü Kristal- İş'in örgütlü olduğu bir yerde eğitim görüyorsun ve o insanların çalışma şartlarını, haklarını nasıl kullandıklarını görüyorsun. Yani başka bir yerde aramaya gerek yok zaten o insanlar haklarını çok güzel arıyorlar. Kristal- İş'le ta o zamandan görüşmeye gittik. Burada eğitiminiz bitsin Eskişehir'e gidin sizi üye edeceğiz, bir cam parçası düşsün sizi üye edeceğiz, fabrikanın resmi açılışı yapılsın sizi üye yapacağız.

İşçiler aslında eğitim çalışmaları sırasında kendi örgütlülüklerini çoktan oluşturmuşlardı, öyle ki onların aradıkları kendilerini temsil edecek yasal bir örgüttü. İşçilerin kendi aralarında örgütlenmelerinde Lüleburgaz'daki 18 aylık eğitim süreci oldukça önemli bir dönemeç olmuştur.

"Şimdi burada kemik kadro var 150 kişi. Lüleburgaz'daki eğitimde 18 kişi aynı otelde kaldı, aynı yerde yemek yedi, aynı odada altı kişi kaldı. 18 ay yatak aynı, bir kere servis aynı, yemek aynı, aynı çarşıda geziyorsun, gittiğin yerde senin amcanın, dayının olduğu yer değil, sosyal alanda da aynı işçilerle berabersin. Hafta tatilinde de yapacağın tek şey iş arkadaşlarınla bir şey paylaşmak oluyor." (H.)

"Biz bir şekilde örgütlülüğümüzü koruyoruz ama bize bir de kendimizi temsil edeceğimiz bir örgüt lazım, yasal bir örgüt lazım. Sendika. Şimdi o iş kolunda üç sendika var: Kristal-İş, Çimse-İş ve bildiğim kadarıyla Hür-Cam" (M.)

İstanbul'a Kristal-İş'e gittiklerinde 4,5 saat sendikanın örgütlenme sekreteriyle konuşurlar. Aldıkları cevap "siz daha çocuksunuz" olur. Bunun üzerine Çimse İş'e giden işçiler Çimse-İş'te örgütlenirler.

"Sendikanın işçilerin kendisi olduğunu biliyoruz, işçi kuvvetliyse sendika kuvvetlidir." (İ.)

4. Yeniden Kristal İş…

"Çimse İş namus sözü verdi. Adam gibi sendikalık yapacağım. Adam gibi…"(K.)

"Dediler ki bize bir namussuzluk yaparsak, aynen olay budur aha ben ceketimi buraya astıysam, namusum üzerine bu ceketimi alırım sırtıma ardıma bakmadan giderim ki biz örgütsüzken müteahhidi[3] fabrikadan atmışız. Çimse-İş gelinen noktada

2 Görüşülen işçilerin isimlerini gizli tutmak amacıyla, yalnızca isimlerin baş harflerine yer verilmiştir.

3 Paşabahçe işçileri, taşeron işçileri "müteahhit" olarak adlandırmaktadır. Bunun nedeni, fabrikalara işçi sağlayan taşeron şirketlerin genellikle müteahhitlik şirketleri adı altında faaliyette bulunmasıdır.

fabrikaya müteahhit almaya başlıyor. Ya 12 kişi alacağız, ya 13. İşte, işverenin elinde mal birikmiş de bu ay içinde onu paketlemesi lazımmış…" (M.)

İşçiler, "madem namus sözü verdiniz ceketinizi alın gidin" derler Çimse-İş yöneticilerine. Çimse- İş gitmez: İşveren 3- 4 ayda bir de atılacak işçilerin listesini önlerine getirir, Çimse-İş işverene karşı hiçbir girişimde bulunmaz.

"Sendika taleplerimize karşılık vermemeye başladı. Fabrikadaki çekirdek komitemiz "bu böyle gitmez" dedi. Her ay işçi atılıyor, Çimse-İş bir şey yapmıyor" (M.)

İşçiler önce sendika değiştirmeyi düşünür ve bu öneri komiteye iletilir. Komite fabrikanın her biriminden birer kişi olmak üzere 13 kişiden oluşmaktadır.

Her bölümden birkaç kişi seçilir ve öncelikle kadrolu işçilere ulaşılır. 400 kadrolu işçiden 150'sine ulaşılır, işçiler kendi kurdukları dernekte toplanırlar. Bu toplantı sonucunda alınan karar doğrultusunda Kristal-İş'le görüşmeye başlanır. İşçiler Bozüyük, Ankara ve İstanbul'da Kristal-İş yöneticileriyle görüşürler. Yöneticilerden "Bekleyin!" cevabını alırlar. O dönemde Kristal-İş'le işveren arasında işkolu barajı davası devam ediyordu. Bu yüzden Kristal-İş toplu iş sözleşmesi yetkisini aldıktan sonra çalışmaya başlayabileceklerini söyler.

"Altı ay beklediler, mahkeme sonuçlandı, yetkiyi aldılar. Siz burada müteahhitler dahil çalışmaya başlayabilirsiniz, dediler. Herkes güvendiği insanlarla, müteahhitlerle konuştu. Biz sizi ezdik, işveren hala eziyor sendikalı olur musunuz şöyle yararları var dedik. Bir anda sendikaya 300 kişiyi üye yaptık." (M.)

Taşeron işçilerden biri kadrolu işçilerle nasıl bir araya gelerek sendikalı olduklarını şöyle anlattı:

"İlk iki ay soğuk davrandılar, bizim ekmeğimize mani olacaksınız, dediler. Su vermiyorlardı birden tavırları değişti. Bize karşı hoşnut olmalarından pek bir şey anlayamadım. Üye oldukları sendikadan pek memnun olmadıklarını sendikalarını değiştireceklerini, bizim de sendikaya üye olabileceğimizi düşündüklerinden bizi ikna etmeye çalıştılar. Bu süreç içinde iyi arkadaş grubu oluşturduk. Onlar sendika değiştirdi biz direk üye olduk. Postabaşım "sendikaya direk üye olur musun?" dedi. Seve seve, dedim. O halde 8 Eylül'de eski garajın arkasında ol, dediler. Bir baktım benim gibi herkes orada." (A.)

5. İşçilerarası Dayanışma: Lüleburgaz'dan Eskişehir'e…

Paşabahçe direnişinin uzun bir sürece yayılması ve kadrolu işçilerin taşeron işçilerle birlikte direnmesi bu direnişi özgül kılan önemli nedenler arasındadır. Bu tür kararlı bir direnişin arkasında yatan en önemli etken işçiler arasındaki dayanışma ve güven duygusu olarak görünmektedir.

Paşabahçe direnişi özelinde, direnen işçiler arasındaki güven ve dayanışma duygularının oluşmasını belirleyen en önemli süreç, işçilerin 1998 yılında, eylemlerden 5 yıl önce, katıldıkları 18 aylık eğitim programıdır. Aralık ayında Kırklareli Lüleburgaz'a eğitim için giden işçilerin eğitim programından geriye kalan vakitlerini birlikte geçir-

mesi işçilerin birbirlerini tanımasına ve zorunlu bir birliktelik olan iş ilişkisinin, aynı zamanda gönüllü bir birlikteliğe dönüşmesini sağlamıştır. Ailelerinden ve dostlarından uzakta olan işçiler sosyal yaşantılarını birlikte sürdürmüştü. 18 ay boyunca aynı yerde yaşayan, aynı yerde çalışan ve iş dışındaki zamanlarını birlikte geçiren insanların güçlü bir ortaklık duygusu geliştirmeleri olağan görünmektedir.

"Biz işçiler tanıdıklarımızdan daha çok birbirimizle vakit geçiriyorduk. Vardiyadan çıkardık, olduğu gibi gene birlikte toplanırdık. Futbol maçı da yapardık, kahvede oyun oynardık, gezerdik, balığa giderdik, piknik yapardık. Zamanımızı birbirimizle geçirirdik. Neden? Şey vardı. Bir sosyallik oluşturmak zorundaydık." (İ.)

Lüleburgaz'daki dayanışmanın Eskişehir'de sürmesinin en önemli nedenlerinden biri işçilerin henüz sendikalı olmadıkları halde işverene karşı belirli bir pazarlık gücü kazanmış olmaları ve taleplerini gerçekleştirmeleridir. İşçilerin taleplerini gerçekleştirmelerini sağlayan, komiteler kurarak örgütlenmeleridir. 300'den fazla işçi 10-12 kişilik komiteler oluşturmuşlar, burada ortaya çıkan talepler fabrika müdürüne bildirilmiş ve işçilerin başta zam talebi olmak üzere bütün talepleri gerçekleşmiştir. İşçiler henüz sendikal düzeyde örgütlenmemiş olmalarına rağmen işverene taleplerini kabul ettirmenin güvenlerini oldukça arttırdığını belirtmektedirler. İşçilerin anlattığına göre taleplerin gerçekleşmesi, işçilerin hedeflerinin de büyümesine neden olmuştur.

Lüleburgaz'daki eğitim programından sonra Eskişehir'e dönen işçiler, aynı yaşama biçimini orada da sürdürmüştür. İşçiler aralarındaki ilişkinin Eskişehir'de devam etmesini, Eskişehir'in yerlisi olmayışlarıyla açıklamaktadırlar. İşçilerin Eskişehirli olmayışı, aynı zamanda, sınıfsal konumlarına ilişkin farkındalık geliştirmelerini de sağlamıştır. İşçilerden biri, kır kökenli olan ya da köyde yaşayan işçilerin kendilerini "işçi" olarak tanımlamak yerine, "köylü" olarak tarif ettiğini söylemektedir. Köydeki sosyal ilişkilerini kente taşıyan ya da köyde oturan işçilerin sosyal yaşantıları, işçilerin kendilerini nasıl tarif ettiklerini belirlemektedir. Her sabah köyden fabrikaya gelen akşam olduğunda köyüne geri dönen bir işçinin diğer işçilerle kurduğu ilişki, mesafeli ve zorunlu bir ilişkidir. Çoğunluğu Eskişehirli olmayan Paşabahçe işçilerinin, geleneksel akrabalık ilişkilerini kendi aralarındaki ilişkiye yeğlemek gibi bir olanakları yoktur. İşçiler Lüleburgaz'daki dayanışmanın çalışmaya başladıktan sonra da sürmesini, Lüleburgaz'daki sıkı sosyal ilişkilerin Eskişehir'e taşınmasıyla açıklamaktadırlar.

İşçiler arasındaki dayanışmanın giderek güçlenmesi, işçilerin, işveren karşısında ortak çıkarları olan bir sınıf olduklarının farkına varmalarına neden olmuştur. Burada gözden kaçırılmaması gereken bir nokta da "sınıfsal bilincin" yalnızca rasyonel bir karşılığının olmayışıdır. İşçilerde sınıf bilincini yaratan birbirleriyle kurdukları özdeşliktir. Başka bir ifadeyle dayanışma aynı zamanda duygusal bir anlam taşımaktadır. Birkaç işçi kendilerini işten atılan diğer işçi arkadaşlarının yerine koyduğunu ve kendilerini de haksızlığa uğramış hissettiklerini belirtmektedirler.

"Öyle bir durumda benim arkadaşım işten atılıyorsa, ben evde rahat oturamıyorum. İşten atılan kapının önünde durduğu müddetçe ben orda koltuğumda rahat-

ça çalışamıyorum. Çünkü ben kapıyı açtıkça arkadaşımın çocuğu benim kucağıma geliyor, birbirimize o derece kenetlenmişiz, kimin ne çektiğini, kimin ne hissettiğini, hangi ailenin ne durumda olduğunu iyi biliyoruz, ona gelen doğrudan sana geliyor. Böyle de bir duygusallık var aramızda ve işlerin sendika ile işverenin işçiye karşı ilişkileri iyice su yüzüne çıktıktan sonra kardeşimden ileri olan arkadaşımın başına gelen yarın benim de başıma gelebilir. Bir şeyler yapmanın zamanı geldi geçti. Herkesin kafasında düşünce oluşmaya başladı, iki gün içerisinde yüzde yüz katılımla başka sendikaya geçtik." (S.)

İşçiler arasındaki dayanışma duygusu, işçilerin birbirleriyle özdeşlik kurması, işçilerin birbirlerini eşit olarak görmesini de olanaklı kılmıştır. Eşitlik fikrinin güçlenmesi, işçiler arası alınan kararların demokratikleşmesinde rol oynamıştır. Karar alma süreçlerine katılımın sağlanması için, işçilerin kendilerini diğer işçilerle eşit hissetmesi gerekir. Birbirlerinden "üstün" olmadıklarını, herkesin ezildiğini ve direnmenin herkesin ortak sorumluluğu olduğunu düşünmeleri, işçiler arasında demokratik bir karar alma biçiminin uygulanmasına yol açmıştır.

"Oyun olsun, tartışma olsun fabrikayla ilgili... Birbirimizle öyle bir kavga ederiz ki. Ama şey doğruyu bulmak adınadır. Ciddi söylüyorum, siz, bizim tartışmaları bir izleseniz hemen lan bu adamlar birbirini dövecek deyip tutarsınız, ama tartışma biter, oturur birlikte oynarız. İnsanlarla dışarıda anlaşıp gelip de diğerlerine anlatmak öyle doğru olmaz." (K.)

"Demokrat olma lüzumu duyan, demokrat olmalıyız diyen bir topluluk değil, ama sonuç itibariyle orada birlikte yürütülmesi gereken bir mücadele var, o mücadeleye herkes, hem katkı anlamında, hem paylaşım anlamında hem de bir takım şeyleri yüceltme anlamında, ne oluyor o zaman, dürtü olarak herkes birbirini eşit görebiliyor. Dolayısıyla, sen konuşma, sen niye konuşuyorsun, demiyor, neden, çünkü onu kaybetmek istemiyor." (H.)

"İlk bir ay iki ay, bu bir arada yaşayan, bir arada mücadele eden insanlar bir şey yaşıyorlar. Daha sonra demokrasi oturuyor. Herkeste artık güven ortamı oluşuyor, ha işin başında kim varsa ona tam bir bağlılık, tam bir saygı başlıyor. Yani kendi hakkı için didişme şekli bitiyor kendi aralarında. O güven ortamı oluştuktan sonra da inanıyorum ki, işler zati yatışacaktır, gereğini yaparlar diye bir inanç oluşuyor ve tam bir bağlılık zemininde, gerçekten de ihanet de görmüyor orada. Yani güven oluşuyor." (U.)

İşçiler, siyasal görüş ve etnik kimlikler arasındaki farklılıkların aralarındaki güç birliğini etkilemediğini, çünkü kurulan birlikteliğin, ortak sorunlara sahip ve ekmek davası peşindeki "işçi olmak" tan kaynaklanan bir birliktelik olduğunu söylemektedirler. İşçiler, direnişe ya da kendilerine ilişkin meseleleri tartışırken sorunların kişiselleşmediğini, herkesin aynı safta durduğunun farkında olduğunu belirtmektedir. Anlaşmazlıklar ve fikir ayrılıkları kişiselleşmediği için, işçilerin kurduğu demokratik yapı sürekliliğini koruyabilmektedir.

5. Evdeki Direniş: Kadınların Direnişe Bakışı

Paşabahçe işçileri, aralarında gelişen dayanışmadan farklı olarak, direnişleri süresince ailelerini haklılıklarına ikna etmek durumunda kalmışlardır. İşveren, aileleri işçileri kazanmaya yönelik olarak kullanmış, ailelerden doğrudan veya dolaylı olarak işçilerden desteğini çekmesini talep etmiştir. Direniş sırasında işçilere destek veren bir memur, işçilerin hem işverene hem de ailelerine karşı olmak üzere iki türlü mücadele ettiğini belirtmektedir. Yakınlarının işini kaybedeceği korkusuyla ve işverenin buna yönelik örtük tehditleriyle aileler, direnen işçilere uzunca bir süre karşı çıkmışlardır. Ailelerin sınıfsal kökenlerinin, onların direnişe yönelik tutumlarını da belirlediği söylenebilir. İkinci kuşak işçilerin (babaları da işçi ya da memur olanlar) aileleri, çoğunlukla direnişe destek verirken köy kökenli aileler belirli bir ikna sürecinden sonra işçilerin yanında yer almıştır. Direnişe katılan taşeron işçilerden biri, eylem döneminde karısının kendisini desteklemediğini, ona "çadırda ne işin var, gel çoluk çocuğunun başında dur." dediğini belirtiyor. İşçinin işten çıkarılması sonucunda bir elektronik eşya fabrikasında işe giren karısı, çalışmaya başladıktan sonra kocasına hak vermiş, başlangıçta gereksiz bulduğu bir mücadeleyi, çalışmaya başladıktan sonra haklı bulmuştur. Örneklerden, işçi ailelerinin direnişe bakış açısının sınıfsal konumlarınca belirlendiğini anlıyoruz. İşçilerden birinin söyledikleri şöyle:

"O zamanlarda işveren biz yoldayken gecenin ikisinde aileleri arıyorlar, onu hiç unutmuyorum, benim annem şeker hastası, gecenin ikisinde bir telefon geliyor; oğlunuz işi bıraktı, bir eyleme katıldı. Babam açıyor telefonu şu anda Eskişehir'e geliyorlar, ne yapın edin fabrikanın önünden geri Lüleburgaz'a gönderin yoksa işinden olacak. Babam da kocaman adam kendisi karar verir demiş. Babam da işçi emeklisi, ne yapıyorsa bir bildiği var. Arkasından bir telefon daha edilmiş. Tabi validenin şekeri yükseliyor. Sabaha kadar annemi hastaneye getiriyor. İlk otobüsle babam geldi, ne yapıyorsun diye. Yani aile ile işçi birbirine düşürülüyor. Böyle bir politikaları vardı bu eylemde. Neyse biz onları aştık."

Paşabahçe eylemi sırasında ve sonrasında birebir dahil olmamakla beraber bu süreçten en fazla etkilenenler belki de çalışan işçilerin eşleriydi. Konuştuğumuz işçi eşlerine bu süreçte neler yaşadıklarını, eşlerinin eyleme çıkmasını nasıl karşıladıklarını sorduk. Bu süreçte çoğu eşlerini desteklediklerini, bir kısmı ise eşlerine hazır düzeni bozdu diye kızdıklarını söyledi.

"Kocamı anlıyorum, dava haklı, kimse seslenmezse koyun gibi güderler. Pek kolay olmadı, benim kocam ustabaşıydı, memurdu yani. Bulaşmayabilirdi, ama işçilere bunlar yapılırken dayanamadı. Ben ilk başta sana ne işçilerden diyordum. Sonra bana bir şiir yazdı, o zaman anladım"" (D.)

Görüşme sırasında televizyonda yayınlanan Erdemir'in özelleştirilmesi haberleri üzerine şöyle demektedir:

"Bak H. buraya girecekti. Buraya girse de işsiz kalacakmış, alnına yazılmış işsizlik" (D.)

5 kızları olan H. ve D., eylemler sırasında 18 yaşında olan kızlarının babasının o dönemde yaşadıklarına çok üzüldüğünü, hasta olduğunu belirttiler.

İşçi eşleri en çok belirsizlikten yıldıklarını anlatmaktadırlar:

"Lanet olsun, yeter artık denildi ama mahkeme sonuçlansın diye söylendi, eşlerimize karşı öyle bir şey olmadı. Yani lanet okundu ama işverene okundu, şu mahkeme sonuçlansın artık dedik. Alacaklarsa alsınlar, ya da tazminatımızı versinler, yeter ki sonuçlansın dedik. Ama hiçbir zaman şahsım adına M.'ye kalkıp da niye böyle yaptın, keşke yapmasaydın, e hadi o zaman çek git demedim. Tabii M.'nin bana anlatış biçimi de önemli. Yani M. bana bu şekilde bilinçli olarak anlatmasaydı ben böyle anlayamazdım ki bu şekilde anlayamayan arkadaşlar da gördüm içimizde." (T.)

İşçi eşlerinin söylediklerine göre belirsizlik ve güç yaşama koşulları ikili ilişkilerin bozulmasına neden olmaktadır:

"Kimin evine gitseniz ikili ilişkisi bozulmuştur. Mücadeleyi kabul ediyorlar ama hayatın gerçekleri, parasızlık baş gösterince eşleriyle kavga etmeye başlıyorlar. Kadının kocası aldatıyor, onu kabulleniyor ama kadının kocası işten atılıyor, onu kabullenemiyor." (Ş)

Kadınların yaşadıkları sorunlarda en önemli etken kadınların ekonomik olarak erkeklere bağımlı olmaları ve ev içi ekonominin düzenlenmesi sorunuyla birebir yüzleşmeleridir. Görüştüğümüz işçilerden biri, eylemler sırasında eşinin kendisini anlayamadığını ve kendisine çok kızdığını, fakat çalışmaya başladıktan sonra fikirlerinin değiştiğini belirtmektedir.

"Şimdi çok daha iyi anlıyor emek mücadelesinin ne demek olduğunu, o dönemde çalışıyor olsaydı anlaması daha kolay olurdu" (G)

Erkekler işten atılma sonrasındaki eylemlilik sürecini yoğun olarak ev dışında geçirmişler, evlerine düzenli olarak gidememişlerdir. Çeşitli siyasal ve toplumsal gruplarla sıkça bir araya gelmişler, sınıfsal sorunlarını enine boyuna tartışma olanağı bulmuşlardır. Bir işçi bu süreci "insanlığımızı öğrendik bu mücadelede" (F.) diyerek anlatmaktadır. Kadınlar ise fabrika önünde çadırda geçirdikleri toplu mücadelenin ardından evlerine ve geçim kaygılarına geri dönmüşlerdir. Özellikle mücadelenin yoğun olduğu, sorunlarını daha yakın paylaştıkları dönemin ardından evlerine, rutin işlerine döndüklerinde bunalıma girdiklerini anlatmaktadırlar.

Erkekler genellikle yaşadıklarının sınıfsal çelişkilerin, sermaye- emek- devlet ilişkisinin bir sonucu olduğunu düşünürken, kadınlar çoğunlukla kişilere, işverene ve direnişi yarım bırakmış işçilere karşı öfke duymaktadırlar. Kadınlar işçiler gibi doğrudan değil, eşlerinin dolayımıyla çatışmayla yüzleşmektedir. İşçi eşleri Çimse-İş'e geri dönüp çalışmaya devam edenlere- onların deyimiyle "ihanet edenlere"- karşı büyük bir öfke duymaktadırlar. A. işe geri dönen işçileri akşam elinde poşetlerle işten dönerken görünce çok etkilendiğini belirtmektedir:

"Paşabahçe'de çalışırken belli dönemlerde erzak verirlerdi. Üst katta eylemin yarısında dönen işçilerden biri oturuyor. Paşabahçe yazan boşalmış erzak kutularını üst

kattakilerin çöplerinin arasında görünce çıldırıyordum. Ama biliyordum ki bizim başımıza gelen 3 ay sonra onların da başına gelecek." (A.)

D. en çok eşi ustabaşıyken çok yakın oldukları, ama eyleme katılınca kendilerinden uzaklaşan şeflerden birine çok kızgın olduğunu söylemektedir:

"Yediğimiz içtiğimiz ayrı gitmezdi, sonra yüzümüze bile bakmadılar, üstelik pek çok işçiyi de o ihbar etti" (D.)

İşten atılma sürecinde pek çok işçi ailesi, en azından mutfak ve ısınma masraflarından tasarruf edebileceklerini düşünerek anne- babaların yanına taşınmak durumunda kalmıştır. Ailelerinin yanına taşınanların çoğu, mahkemenin çabuk sonuçlanacağı umuduyla evlerini boşaltmamıştır.

"Ben kayınvalideme gittim. Biz oturma odasında kalıyoruz çocuk olduğu için. Tek soba yanıyor, onlar soğuk odada uyumak zorunda kaldılar. Benim çocuğum sobaya alışık değil, astım hastası, hemen hastalanıyor. Mecbur kalıyorsun bazı şeylere katlanıyorsun, katlanmak zorundayım. Bir hafta annemlerde kaldık, evi büyük annemin, 4 ayrı soba yakmak zorunda kaldık." (M.)

Sonuç

Paşabahçe direnişinin en özgül taraflarından biri kadrolu işçilerin taşeron işçilerle birlikte hareket etmesidir. Taşeron işçilerin fabrikaya alınmasıyla birlikte, kadrolular taşeronları yıldırmak için onları sürekli dışlamışlar, aralarına almamışlardır: İçtikleri çaydan vermemişler, serviste yerlerinden kaldırmışlar, vb. Hatta kadrolu bir işçi, taşeron olan çalışan kardeşine bile kötü davrandığını söylemektedir. Kasım 2002'de, eylemlerden 1 sene önce, 20 işçinin işten çıkarılması üzerine işçiler eyleme başlamışlar, fakat taşeronlar çalışmaya devam ettiği için eylemden sonuç alamamışlardı (İşten atılan 20 kişi, genel seçim döneminde yeniden işe alınmıştır). Bu olay, kadrolu işçilerde şu fikrin ortaya çıkmasına neden olmuştur: "Bizimle aynı işi yapan taşeronlarla ortak hareket etmediğimiz sürece sonuç alamayız."

İşçilerin kendi aralarında örgütlenmelerini sağlayan Lüleburgaz'da geçirdikleri eğitim dönemidir. İşçiler bu dönemde, birlikte sosyalleşmiş ve kurulan yakınlığı Eskişehir'de işverene karşı bir örgütlenmeye dönüştürmüştür. İşçilerin Lüleburgaz'da yarattıkları dayanışmadan aldıkları cesaretle, henüz eğitim işçisiyken işverene direnmiş olmaları sonraki eylemlere zemin hazırlamıştır. İşçiler kendi aralarında örgütlendikleri için sendikayı araçsal olarak değerlendirmektedirler. Onlara göre sendika hukuki meşruiyetlerini sağlayan bir araçtır. Bu bağlamda işçiler sendikal örgütlenmeyle yetinmemiş, Cam İşçileri Derneği'ni kurmuşlardır. İşçilerin çoğunluğu dernekte bir araya gelmekte, kendi aralarında yaşadıkları süreci değerlendirmektedirler. Eylemden sonra işten atılan ve farklı iş kollarında çalışmaya başlayan işçiler arasındaki iletişim Cam İşçileri Derneği aracılığıyla sürmektedir.

Paşabahçe işçilerinin hukuki mücadelesi devam etmektedir. Yargı Metro Temizlik Şirketi'ne bağlı olarak çalışan 158 taşeron işçisine ait kadroların Paşabahçe'de olması

gerektiğine karar vermiştir. Artık Paşabahçe'ye taşeron işçi alınmamakta, bütün işçiler kadrolu olarak çalışmaktadır.

Halen ne Çimse-İş ne de Kristal- İş yetki alamadığı için fabrikada kalan ya da mahkeme sonucu dönen işçiler asgari ücret seviyesinde ve pek çok haktan mahrum olarak çalışmaya devam ediyorlar.

Atılan işçilerden bir kısmı, mahkemeleri sürerken başka işlerde çalışmak zorunda kalmışlardır; ancak kendi deyimleriyle "artık neyin ne olduğunu öğrendiklerinden" bir başka deyişle girdikleri işlerde de haksızlıklara karşı koyup, boyun eğmediklerinden dolayı sıkça iş değiştirmek durumunda kalmışlardır.

Paşabahçe Workers Speak: Story of those who could say "No"

The Words Belong To Paşabahçe Workers: The Story Of Those Who Could To Say "No"

The tension in Eskişehir Paşabahçe Glass Factory started in 2003. 407 permanent workers together with 300 sub-contractor workers changed their union, and they passed from Çimse-İş to Kristal- İş by using their constitutional rights in September 2003. Following this shift, 300 subcontractor workers were dismissed and the permanent workers protested these dismissals and occupied the factory. On the sixth day of the occupation gendarme interrupted and finished the workers' action. At the end, 407 permanent workers were dismissed too. The juridical struggles of the dismissed workers have been still continuing.

In this paper, we wanted to shed light on the worker's resistance and tried to pass on workers' own words. Mainly we concentrated on how they came to the idea of the resistance, how they moved together, how they provided the very unity of subcontractors and the permanent workers and performed the joint action. We also showed the reactions of the worker's family when the workers took part in the action.

Flornet Tekstil Mücadele Deneyimi*

Ercan Atmaca**
Neşe Kürekçier***

İşçi deneyimini yani pratik deneyimi aktaranlar ne hikmetse hep toplantıların en sonuna kalır, başka yerlerde de öyle oluyor, yani burası için özellikle seçildi diye söylemiyorum ama özellikle böyle olur çoğunlukla.

Şimdi Neşe arkadaşım ile ilgili bir yanlış anlama var, onu düzelteyim; biz dört gün evvel bu sempozyuma yönelik bir araya geldik, çok güzel şeyler hazırlamıştı, eğer burada olsaydı kısa sürede bir işçinin nasıl değişebildiğinin açık örneğini görmüş olacaktınız gerçekten. Eylem arkadaşım burada yok, babası dün Süreyya Paşa Hastanesi'ne önemli bir rahatsızlık nedeniyle yatırıldığı için, bugün de gelemedi, yetişebilseydi gelecekti ama demek ki önemli bir durum oldu, gelemedi.

Flornet Tekstil deneyimi kendisine özgü bir yörede olmuş gibi gözükse de aslında sınıfın, sınıf mücadelesinin karakteristik özelliklerini yansıtan bir deneyim olduğu için bence çok önemli. Ve proletaryanın yirmi iki milyon proleterin olduğu ülkemizde, bunu biliyorsunuz hepiniz, en iyimser rakamla bir milyonu örgütlü, kamu çalışanlarını da sayıyorum, bunun da dört yüz bini ancak toplusözleşme yapma hakkına sahip, bu nedenle de bu 21 milyonla ilgilenmek gerektiği düşüncesindeyiz hepimiz aşağı yukarı. Bunun da pratiğe aktarılması gerektiğini düşündüğümüz için böyle bir alanı seçtik, yani özellikle sermayenin esnek ve kuralsız çalışma koşullarını alabildiğine dayattığı yerde, esnek çalışan esnek çalışmaların alabildiğine yoğun olarak yaşandığı tekstil sektörünü seçtik. Yine ilginç şeylerle karşılaştık, ben tarihsel olarak bir sıralama yapayım hemen, eylemi de içinde eylem arkadaşımızı anlatarak… 30 Mayıs akşamı bana bir telefon geldi, bu gibi durumlarda eğer süreci takip edersek, ilişkilenmek çok önemli ve ilişkilenmede de aracı işi var, bunun nedeni de şu: Az önce Paşabahçe'de deneyimlerini anlatan arkadaş işyerindeki, yani işçinin kendi çalışma alanındaki müdahaleden bahsetti, bizimkisi işçinin çalışma alanının dışından çalışma alanına mü-

* Bu metin Ercan Atmaca tarafından sempozyumda sözlü olarak yapılan sunumun deşifre edilmiş ve düzenlenmiş halidir

** Eski sendika işyeri temsilcisi, işçi hareketi aktivisti

*** Tekstil işçisi. Kendisi babasının rahatsızlığı nedeniyle gelemediğinden sempozyumdaki sunumu Ercan Atmaca tek başına yapmıştır.

dahale. Bu şekilde eğer değerlendirilirse biraz daha açık bir anlaşılma tarzı olur diye düşünüyorum.

30 Mayıs akşamı bana telefon geldi, dedi ki aracı arkadaş, böyle böyle bir durum var ilgilenir misin, tamam dedim 31 Mayıs sabahı biz Neşe arkadaşla Kartal'da buluştuk. Konu nedir dedim, dedi ki dün bana hakaret etti işveren, hem tokat attı, hem ablamı da işten çıkardı, ablam sigortasız, benim sigortam var ama tazminatsız olarak beni de ablamı da işten çıkarttı. Tamam dedim, o zaman biz buna müdahale edelim. Nasıl müdahale edebiliriz dedi, gidelim dedim. Önce kırtasiyeden büyük bir karton aldık, oturdum kartona "haksızlığa, baskıya boyun eğmeyeceğiz, işten kovulduk diye çekip gitmeyeceğiz" diye yazdım büyük büyük, yanına da bir sopa… Saat kaçta dedim çay paydosu, dedi ki saat dörtte, tamam dedim.

Alan da biraz değişken, 1500 işçi çalışıyor, dört tane fabrika ya da işletme yan yana, atölye yan yana. Bu dört tane atölyede 1500 tane tekstil işçisi çalışıyor, dışarıya da iş yapıyorlar bunlar, yani yabancı ortakları var.

Kaçta çay paydosu, dörtte… Yemek paydosunda herkes yemekle alakalı olur dedi, çay paydosunda hem alana çıkarlar, hem de pencerelere çıkar arkadaşlar dedi, o zaman iyi dedim. Kaç kişi gideceğiz dedi, dedim ikimiz gideceğiz, iki kişi eylem yapacağız. Neden iki kişi diye sordu, daha fazla kalabalık olmaz mı? Yok dedim, iki kişiyle, böyle gerekiyor. Neden? Şunu anlatmak için dedim, buraya şimdi otuz kişi toplarız, gideriz otuz kişiyle, ama işçiler şunu söylerler: Neşe bilmem nerenin adamı, yada birilerinin adamı… Ama biz iki kişiyle gidersek şunu söylerler: Neşe korkmuyor ya, tek başına da olsa karşı çıkıyor haksızlığa, bu nedenle iki kişi.

Karar verdik, saat dörde beş kala sokağın başına girdik. Aldık pankartımızı elimize, slogan atarak indik ikimiz aşağıya, işletmenin önüne, millet pencerelerde, hakikaten düşündüğümüz gibi oldu, millet alkışlamaya başladı. Vay, bu Neşe ya korkmuyor, çekinmiyor da, tek başına eylem yapıyor. Tabi beni babası falan zannediyorlar yanında, işçiler bilmedikleri için, uzatmayalım işverenin önüne geldik. Yirmi dakikalık çay paydosu var işçilerin, biz de o yirmi dakika içinde onar saniye aralıklarla devamlı slogan attık, pankartımız elimizde. Yukarıda o taşeron, daha doğrusu işveren diye niteleyelim ama aslında o büyük işletmenin taşeronu olduğunu biliyoruz, bağırıyor Neşe hakkın kalmayacak verelim, ablanı da getir onun da hakkını verelim, yukardan bağırıyor adam. İşçilere de bağırıyor içeriye girin diye ama işçiler pek onun söylediğine itibar etmiyorlar. Uzatmayalım çay molası bitene kadar bizi takip ettiler, alkışladılar, destekte bulundular ve çektiler içeriye girdiler.

Bu arada da işveren tabi polise de telefon etti, karakoldan geldiler. Şimdi eylem amacına ulaştı ama işçilerden bir kısmı pencerede durduğu için bırakıp gitmek işime gelmedi benim o an. Polis geldi dedi ki, ne arıyorsunuz burada. Dedik ki böyle böyle, bir haksızlık meselesi var. Polis dedi, toplantı ve gösteri yürüyüş kanununa aykırı. Ben de dedim ki ya biz yedi kişi miyiz ki, toplantı gösteri yürüyüşü kanununa aykırı olsun, biz burada hepsi hepsi iki kişiyiz, yani toplantı gösteri yürüyüşü kanununa aykırı

olması için en az yedi kişi olması gerekir, uzatmayalım. Karakola buyurun, gidelim karakola biz işçilerin karşısında aşağıya indik, dövizimizi de alarak gittik karakola. Bizi sekiz buçuğa kadar karakolda tuttular, sonra bıraktılar. Uzatmayalım, ertesi gün gittik oraya on kişi, yani ikinci gün on kişiyle gittik, aynı sloganlar… Perşembe günü otuz kişiyle gittik ama bu arada da devamlı sendikalar masasından, efendime söyleyeyim terörle mücadeleden yani ayrı ayrı polis teşkilatından polisler var. Biz orada diyelim ki otuz kişi eylemciyiz, belki elli tane polis var ama bize de dokunmuyorlar. Çünkü ortada pek böyle bir şey yok, sadece işverenin tahriki var. Cumartesi günü de altmış kişilik bir basın açıklamasıyla eylemi noktaladık. Eylemi noktaladık ama eylemin sonucunda şunlar çıktı karşımıza, Neşe'nin ekonomik kazanımları, kardeşinin ekonomik kazanımları, işveren hemen ödeme yapmayı kabul etti. Avukat arkadaşımla da görüşmeler yaparak her şey tamamlandı. Ama o güne kadar hiç bildiri dağıtılmayan, hiç girilmeyen yerde, ondan sonra bizim Kartal bölgesinde çalışmalarımıza, yani İşçilerin Mücadele Birliği çalışmalarına, o işyerlerinden yedi sekiz tane arkadaş çıktı, geldi. Buradan ben, yıllardır '62 yılından bu yana çeşitli örgütlenme deneyimlerinde bulunan bir arkadaşınız olarak, şu sonucu çıkartıyorum: İşçiler boyun eğmektense karşı çıkmayı tercih ediyorlar ama mutlaka bu karşı çıkma işinde örnek istiyorlar. Şimdi eğer biz, doğru araç ve gereçleri doğru yer ve zamanda kullanırsak, her eylem başarıya ulaşır diye düşünüyorum. Yaşamım boyunca da bunun çeşitli örneklerini gördüm ve yaşadım, kendim de bunu yaşadım. Ve Neşe'nin o dört gün evvel bir araya geldiğimizde, bu sempozyuma yönelik konuşma metnini okuduğum zaman ilginç şeylerle karşılaştım. 2000 yılında Neşe İstanbul'a geliyor, Tokat'tan ve sınıfla hiç ilişkisi yok, yani sınıfsal düşüncelerle ilişkisi yok, sınıfla ilişkisi var tabi mutlaka, yanlış kullandım kelimeyi, ama sınıfsal düşünceyle ilişkisi yok. Orda konuşmasında yazmış, diyor ki ben şimdi işçilik ne, işçi sınıfı ne öğrendim, öğrenmeye çalışıyorum, biz yıllarca içindeyiz tam öğrendiğimiz söylenemez ama öğrendim, öğrenmeye çalışıyorum ve kendisini de bundan sonra mücadelenin içinde aktif bir insan olarak görmek istiyoruz. Şimdi buralardan bu şekilde davranış biçimleriyle, karşımızda sermayenin dayattığı esnek ve kuralsız çalışmaya karşı bir mücadele yönteminin de sağlıklı biçimde oluşturulabilmesi ve buna karşı bir örgütlenme tarzının da oluşturulabilmesi için ben sözümü bir cümleyle bitiriyorum, buna bağlı olarak.

Haksızlığa boyun eğenler, haklarıyla beraber insanlık onurunu da kaybediyorlar. Bu nedenle de işçi sınıfının bireyleri doğal olarak haksızlığa karşı çıkmayı kendi içlerinde taşıyorlar. Sınıfsal karakteristik özellik olarak taşıyorlar bunu ama açığa çıkartamıyorlar. Bizim gibilere düşen bunun açığa çıkartılmasını sağlamak. Hepinize teşekkür ederim.

Experience of Flornet Textile Struggle

In this presentation in which a resistance story in textile sector which is a sector that the flexible production forms are intense, the possibilities of the single person action form is revealed. The single person action that is started with the demand of right of guarantee employment against the verbal and physical violence carried out on the woman worker that asked the boss for the improvement of labour conditions. The single person action organized by Ercan Atmaca; one of the former heads of the Yol-İş who has been in the syndical movement for many years and Neşe Kürekçier in common deserves an evaluation in terms of its effect and testing the possibilities of the different action forms. Gathering attention on the point that the worker class movement has come, the "single person protest" that took place in press as "Neşe's action" is a significant experience.

Soru-Cevap Bölümü

Soru (Bahadır Altan): Bütün sendikaların vaatleri sözde mi kaldı, örneğin Hava-İş genel başkanı, sendikanın kasasının anahtarını vermekten söz etmişti, bir ziyaretinde, bu sözü tutmadıysa bilmek isterim.

Necati Altıntoprak: Şimdi arkadaşlar, Atilla başkan yada işte Türk-İş'i üç aşağı beş yukarı hepimiz biliyoruz. İçlerinde işte kim derseniz iyi falan diye gösterirseniz, bana diyolar ki, Atilla başkan işte ehveni şer de yani ne dersen de, ama bir şey yaptı örneğin, Petrol-İş demin onu söylemeyi unuttum araba vermemişti, telefon ettik arabayı Atilla başkan verdi yani böyle bir katkısı oldu.

Soru: Sendikalar arası dayanışmayı sağlamak için neler yapmalı?

Necati Altıntoprak: Ben önce bir şeyi söylemeden geçemeyeceğim, yanlış hatırlıyorsam Aziz arkadaş düzeltebilir beni, herhalde 12 Eylül '80 sonrası Türkiye'de ilk mitingi Kristal-İş yaptı ve onun da bir genel başkanı vardı: Hasan Basri Babalı. Onu da saygıyla anmak gerekiyor, çünkü Kristal-İş'in böylesi bir mücadeleci anlayışının temelleri –bana göre en azından- Hasan Basri Babalı döneminde atıldı. Büyük olasılıkla yanlış hatırlamıyorsam on yedi yıl genel başkanlık yaptı ve yoksul bir biçimde öldü, Petrol-İş onu aynı zamanda uzman olarak aldı, fazla da tutmadı, çünkü onun da işine gelmedi işten attı, Petrol-İş sendikası da onu işten attı. O yüzden hem bu Kristal-İş'in bu mücadeleci ruhunu en azından bu noktaya getirdiği için Hasan ağabeyi de saygıyla anmak gerektiğini düşünüyorum. Bir de, şimdi soruya cevap verirken sakın Paşabahçe'deki Kristal-İş'teki arkadaşlar yanlış anlamasınlar, onların mücadelesini küçümsemek istemiyorum. Soru şu, sendikalar arası dayanışmayı sağlamak için neler yapmalıyız. Arkadaşlar sendikal rekabetin olduğu yerde sendikal dayanışma olmaz … Şimdi sendikal rekabet nedeniyle işveren, patron devlet neyse bunu çok iyi kullanıyor. Bir de biz bir hata yapıyoruz diye söylüyorum, hep çok afaki çok büyük laflar ediliyor. Asıl sorun sendikaların yapısından kaynaklanıyor. Sendikal yapı çürümüştür, bu yapıyı tartışmaya açmadan hep işyerlerinde delege seçimleri olur, işte sendika kongreleri olur şu olur bu olur, hep işte biz iyiyiz o kötü, böyle bir temel yapı, biz solcuyuz daha iyi yaparız, onlar sağcı daha kötü yapar, hep böyle bir yaklaşım üzerindeyiz, işçi sendikal yapıyı tartışmaya açmadı. Ben hiç unutmuyorum 1987 yılında Selüloz İş kongresinde büyük kongredeyiz delegeyim ben, sendika kongreye katılan delegasyonun yüzde 70'i tüzük değişikliği önergesi vermiş, önerge okunmadı önerge şu, sendikanın gelir ve giderleri her ay dergide yayınlansın. Sendika her ay dergi çıkartıyor, çünkü herkes diyor ki, sendika ağası şu diyor bu diyor falan filan. Güvensizlik var, işçide sendikaya karşı güvensizlik var, onsuz da olmuyor, asıl örgüt o çünkü, yani işçilerin ekonomik ve politik örgütü, politik işte o ayrı bir tartışma alanına girer ama yani sonuçta bu yapıyı

düzeltmeden, sendikal yapıyı düzeltmeden dayanışma, bir sürü o güzel laflar hep havada kalıyor. Sendikalar bir, mali olarak işçinin denetimine açık olması gerekiyor, iki bence sendikalarda doğrudan demokrasiye geçişin araçları yaratılmalıdır, temsili demokrasi ortadan kalkmalıdır. Bakın işyerinde delege seçiliyor, yargı denetimi yok, ben Türk-Metal sendikasını biliyorum, iş yerinde gizli oylama, şubede sayım, o yüzden Türk-Metal'in şube başkanlarının yüzde doksanı Kırıkkalelili, Mustafa Özbek seçe seçe hepsi Kırıkkalelidir, yüzde doksanı Türkiye'nin neresine giderseniz gidin, otomotiv sektöründe de en güçlü örgütlü sendika Türk-Metal. Bir işyerine yargı denetimi gelmeli, iki işçinin doğrudan seçimi yani delegelik sisteminin, delege ağalığı aslında, yani siyasal partiler nasılsa sendikalar da öyle ve bugün iddia ediyorum kapatılmayacak sendika yok, bu kadar sendikal yasaya rağmen. Hepsi üçkağıtlı bataklığa bulaşmış durumda, ama sistemin de rejimin de işine geliyor, bunlarla pazarlık yapmak ve orda tutuyorlar ve aynı zamanda bunu Demoklesin kılıcı gibi tepelerine dikiyorlar. Ya da özel sektörde kamuda pek bu olmuyor ama kamuda da işçi kalmayacak zaten bu gidişle, %49-51, balık sırtında bırakıyor sendikaya gitsin diye. Yani istediği zaman sendikaya istediği zaman sendikayı iki kişi istifa ettiği zaman sendikanın yetkisi otomatikman düşüyor. Yani bence sendikal yani dayanışmadan daha çok, ya dayanışma çok önemli bunu küçümsediğim için falan söylemiyorum, sorun başka yerde, yani bu sendika yani düşünebiliyor musunuz Türk-İş mali sekreteri başbakan danışmanı oldu, başbakana danışmanlık yapıyor ve SEKA eylemini desteklemeye geliyor ve SEKA'dan gelen para yani Türk İş'ten gelen işçilerin aidatıyla gelen biriktirilen parayı, o harcıyor o denetliyor, başbakanın danışmanı demek siyasal tercihini yapmış ya da bugün Türk-İş yönetimi içersinde sendikaların büyük bölümü daha '80'li yılların ortalarında da Amerika'nın eğitiminden geçmiş CIA'nin eğitiminden geçmiş, yani bu yapı sorgulanmadan, demokratik hale getirilmeden işçinin katılımına açılmadan sendikal dayanışmadan söz etmek yani ruhumuzu okşuyor. Sendikal rekabetin olduğu yerde bu, teşekkür ederim soru bu kadardı.

Soru: Kurduğunuz Cam İşçileri Derneği taşeron ve kadrolu işçilerin birlikte mücadele etmesinde nasıl bir rol oynadı?

Çağdaş Ceyhan: Şimdi Cam İşçileri Kültür ve Dayanışma Derneği'ni kurduğumuzda fabrikada taşeron işçi yoktu, biz onu Çimse-İş Sendikası'na şube açtıramadığımız için kurduk. Onun için kuruluşunda onlar yoktu. Bizim onlarla sosyal ilişkimiz ve örgütlü ilişkimiz yirmi tane işçi arkadaşımız işten atılıp, onları geri döndürdüğümüz esnasında onların fabrikaya girip çıkmaları çalışmalarından sonra başladı. Derneğe de ondan sonra ama Kristal İş Sendikasına üye olana kadar gece ondan sonra onlara açtık. Niye gece ondan sonra, saat sekiz buçuk dokuza kadar normal üyeye açıktı, daha sonra orayı kilitleyip normal işi bitmiş gibi kilitleyip gidiyorduk. Gece ondan sonra taşeronların örgütlenmesinde kullanıyorduk aynı binayı, tekrar açıyorduk orayı sadece mütahitler geliyordu, mütahitler gündüz gelmiyordu, kadrolular da gece gelmiyordu, yani orası bir nevi bizim ihtiyacımızı göreceğimiz şekilde açıp kapattığımız bir yerdi. Şimdi buradaki toplantı Türkiye'deki birçok işçi ve sınıf kaygısı olan insanın

gözünün kulağının olduğu bir yer, ama bunların dışında benim çok iyi izlediklerini bildiğim bir kurum daha var, o da Şişe Cam, biz buraya gelirken birkaç gün önce şube başkanımıza telefon açtılar, İstanbul'da yapılacak olan bu toplantıdan bilginiz var mı, katılımcıları tanıyor musunuz, sizin adınıza ne konuşacaklar diye tabi gereken cevabı aldılar ama şu an onlar da buradan çıkacak sonucu, veya buradaki ruh halini sermaye olarak bizim ruh halimiz iyiyse onların kötülüğüne, bizim kötüyse onların da iyiliğine kullanacakları bir şekilde bitirmemiz lazım.

Cem Dinç: ...Ya bu sadece Limter İş değil, Limter İş'i düşündüğümüz zaman. Şimdi sendikalar işçilerin örgütleridir, yani ekonomik, sosyal kültürel haklarını kazanmaları için örgütlülükleridir. Şimdi biz eğer şöyle bir bakış açısıyla bakarsak, sendikalar kötüdür dersek başka arayışlara girersek bunu reddetmiş oluruz. Sendikalar bu duruma getirilmiştir, '80 darbesinden sonra işte arkadaş da bahsetti direkt CIA tarafından, bakın sermaye burjuvazi o kadar çok fazla çalışıyor ki sendikaları bu duruma getirmek için, hala üzerinde çalışıyor, yani bizlerin işçilerin peki bunu değiştirmek için ne kadar çaba sarfettik ilk önce biz buradan düşüneceğiz, yani işçiler olarak onu reddetmeyeceğiz. Bunu üzerinde çünkü bir tarih vardır, eğer Kristal-İş veya işte Petrol-İş veya DİSK, bizim kendi bağlı olduğumuz sendika, eğer yapısında bir sorun varsa bunun için mücadele etmek gerekiyor. Eleştiri veya senin o mekanizmaları işletmen gerekiyor, yoksa işçi sınıfı açısından da çok parçalı, yani şöyle de düşünün arkadaşlar sermaye 12 Eylül'den sonra işkolu işkolu ayırmıştır, %10 barajı koymuştur, %51 barajı koymuştur, niye koymuştur işçiler parçalansın, rekabet oluşsun, yani sermayenin o rekabeti işçilere de yansır. Bizler bu açıdan bu talepleri, yani siyasi olarak sendikaların birleştirilmesi, barajların ortadan kaldırılması, noter şartlarının özellikle burada şunu da vurgulayalım 2006'nın şubat aylarında 2821-22 geçecek, mesela bu noktada işçiler olarak biz önümüze ne gibi planlar koyduk, bunun çalışmasını ne kadar yapacağız veya 4857 sayılı yasaya karşı neler yaptık, burada gerçek anlamda da, bizlerin işçilerin özellikle bunu konuşup tartışıp eylem programları, neler yapabileceğini tartışması gerekiyor, yoksa bunu reddetmek değil.

Soru: Madem konu sendikalara geldi tabi, eski bir Hava-İş emekçisi, şimdi de şu anda halihazırda Tüm Bel-Sen üyesi bir emekçiyim, şu anda da kamu emekçisiyim. Sendikaların kokuşması, çürümesi, bozuşmasıyla bu apayrı gerçekten apayrı bana göre, bence üç beş günlük sempozyum konusu...Bunun nedenlerine değinildi. Ancak bir tanesi, sadece bir tanesi sendika yöneticilerinin yöneticilik sıfatını aldıktan sonra sınıf atlaması yapıp, kendi sınıflarına ihanet etmesini kendi sınıflarını reddetmesinin rolü var mı, yok mu? Özellikle bu noktayı vurgulamak istiyorum, madem ki böyle bir konu açıldı. İkincisi eski bir Hava İş emekçisi olarak konuşuyorum, Hava İş'in, tabi bir emekçi olarak da izliyoruz yani vatandaş olarak da izliyoruz, son iki üç yılı, onurla izliyoruz çünkü, Türk Havayollarında haksız yere epeyce bir emekçi atıyorlar. Hava İş sendikası bunlardan biri de benim çok yakınım, bunların atılma süreçleri, yani sonraki itirazlarında hiçbir destekte bulunmadı, dava süreçlerine de destekte bulunmadı, şimdi bunlardan bir kısmı davayı kazandı ve döndü. Ama işveren bunlara iş vermi-

yor, yani işe iade davalarını kazandılar, tazminatlarını da kazandılar, malum ki burada temsilci var. Siz daha iyi biliyorsunuz, madem ki Hava-İş'ten geldi, ben çok da memnun oldum, bir diğer şey bu bir örnektir yani Türkiye'deki sendikaların çürümesine bir örnektir, dediğim gibi ama bu arada Limter-İş'teki arkadaşımız da, başkanımız da haklı, hepsini de aynı kategoride değerlendirmemek de gerekiyor ama genelde bir çürüme söz konusu. Aynı şekilde kamu emekçileri için biz daha doğru düzgün aslında tam sendikalaşamadık bile haklarımız savunmak açısından da, madem ki böyleydi ama şu anda da Hava-İş sendikası halihazırda bunu sadece vaka mahiyetindedir, işe iade edilen kendi personelinin, kendi emekçilerinin içinde ne yapıyor ya da işverenle bunların işe alınması adına herhangi bir görüşme yaptı mı, varsa da bunların altında neler vardır. Bunların altında neler vardır, bunları da en azından madem ki böyle bir toplantı oldu, buraya da katılanlar var, burada değil ama daha sonra kendi üyelerine bir görüşsün bakalım.

Yüksel Akkaya: Şimdi izin verirseniz ben bu bölüme bir müdahale etmek istiyorum. Oturumun başlığı işçi hareketinde güncel deneyimler ama burada karşılıklı sendikaların kendi içindeki üyelerinin, ya da emekli olmuş üyelerinin tartışmasına dönüştürürsek bu oturumun amacının bir parça dışına çıkmış oluruz, ama zaten bir kokteylimiz var, 18:30'da başlayacak bir yandan yumuşak yumuşak işte efendim, portakal suyu, şarap, rakı vs. ne varsa onları içeriz bir yandan sohbet ederiz. İzin verirseniz bu tartışmayı bitirelim, ya da çok kısa bir iki cümle söyleyin.

Soru: Bence DİSK ve sendikal yapıyı sorgulamamız lazım, soruyu sormamın amacı da buydu, bu yapıyı sorgulamaktı, ben Hava-İş'te bir temsilciyim, Türk Havayollarında bir işçiyim ben, o anlamda sendikayı tanıyorum ve tabii onun içinde de bir mücadele yürütülüyor. Ama hanımefendinin bilgilerinde yanlışlıklar var, o dediğiniz gibi kokteylde tartışalım ama bu sendikal yapıyı oluşturan işçi sınıfının kendisi, sendikal yapının yozlaştıysa, yozlaşmasının nedeni işçi sınıfının kendisidir, sorgulamaya buradan başlamamız lazım, sendika bir silah, işçi sınıfının elinde. İşverene doğrultuyoruz, ver hakkımı diyoruz, bu sendikayı tutuş biçimi sınıfın önemli. Bu silahı kullanma biçimimiz işverenin karşısındaki caydırıcılığımız onunla orantılı olarak artıyor veya azalıyor, dolayısıyla o silahı tutan sınıfın bilincini sorgulamak gerekiyor.

Yüksel Akkaya: Namluyu işçi sınıfı kendisine çevirmiş durumda anlaşılan, onu söylüyorsunuz.

Soru: Şimdi hem SEKA olayında hem Limter-İş'in olayında, hem cam işçileri olayında ve tekstil işçileri olayında sendikaları pek ortada göremiyoruz. Şimdi, arkadaşımız çok güzel altını çizdi, sendikaların o yönetimlerinin bu şekilde olmasının sebebi Amerika'da CIA'da eğitim gördüklerinden değil, Türkiye'de Türk-İş devlet sendikası olarak kurulmuştur, devlet işletmelerinde kurulmuştur, devlet memuriyeti gibi çalışmaktadırlar ve bu geleneğe de hala devam etmektedirler. Yani biz sendikacıyı, sendikal hareketi değerlendirirken onun devletten bağımsız mı, işverenden bağımsız mı ona bakmamız gerekir. Bugün Türkiye'de sendikaların tamamına yakını, birkaç ça-

balayanı var, geriye kalanı tamamen sendikal yönetimler olarak devlete ve işverenlere bağımlı bir hale getirilmiştir. O silahın da kullanılabilmesi için, silahın silah olması lazım. Silah bu anlayışa sahip bir kadroyla gelir, yani devletine bağlılığı, patronuna bağlılığı, işyerine de işverenine ve bunu da açıkane edenlerin eline gitti. O bakımdan burada işçi hareketini değerlendirdik, çok güzel oldu, bir de sendikal hareketi sendikal yapıyı, sendikal çıkmazı ve çıkış yollarını yani nasıl bir sendika ve nasıl bir sendikal duruş, nasıl bir sendikal mücadele konusunda ele alıp incelemek tartışmak gerekir.

Çağdaş Ceyhan: Şimdi bu sendikaların son zamanlardaki geri çekilişiyle ilgili kısa zamanda iki sendikada birden örgütlendik, ikisinin iç işleyişinde hem genel merkez yönetici, hem şube yöneticisi olduğumuz için biraz da fazla şey bildiğimi düşünüyorum. Kristal-İş Sendikasında biz iki defa ülke çapında greve çıktık, Eskişehir Paşabahçe'de atılan kadrolu ve taşeron işçileri işe geri döndürmek için, iki defa greve çıktık, bunu az çok sınıf kaygısı olan herkes biliyor. Bu basın açıklamaları, Almanya'daki araba fabrikalarından basın açıklamalarıyla beraber, savunmak için değil, ben bilgin olsun diye söylüyorum. Süre kısıtlı. İki tane greve çıktık, bir tanesini hükümet CHP'nin ortak olduğu bir şirketin grevini, hükümet AK Parti hükümeti, milli sağlığı tehdit ediyor diye erteledi, Danıştay tarafından bozuldu tekrar greve çıktık, ikincisinde hükümet milli güvenliği bozuyor diye engelledi.

Soru(Haluk Ağabeyoğlu): Dilekte bulunacağım, burada aktarılan bütün deneyimler önemli, hiçbiri birbirinden önemsiz değil ama SEKA deneyiminden başlayarak TÜSAM'ın yapmasını dilediğim şey, nostaljik bir hikayeyi anlatmak anlamında değil ama, Necati'nin bu kadar çok kişisel dostluktan bir sürü çalışmaya konu olabilecek süreci anlatışı, on beş yirmi dakikadaki yaptığı özet çok kıymetli, yani hem duygu dolu, hem de ama aynı zamanda da içindeki tek tek birçok şeyi sorgulayan bu eyleme, neyi nasıl sorgulayabileceğimizi ifade eden bir o anlamda çok kıymetliydi konuşması. Bir de şu, TÜSAM'ın bunu gerçekten SEKA'nın bir de şöyle bir tarafı vardır, yani rejim meselesi haline gelebilecek bir anda, yani eğer 10 Mart olmasaydı, 10 Mart sandık kırılması olmasaydı, 10- 11- 12 Mart olacaktı, 15-16 Haziran gibi bir şey de olması muhtemel bir durum var, bu kadar hani bu beylik laf diyeceksiniz ama bu hani bunun eğer TÜSAM bir araştırmasını yapar, bütün belgelerini toplar, TÜSAM ya da benzer ama buna çok aday bir yapı olarak TÜSAM görünüyor. Düşünün ki 11-12 Mart olabilecek bir şey 15-16 Haziran, SEKA budur. Bu anlamda SEKA'nın böyle bir düzene doğrudan durma kapasitesi olan bir partilerin içinde ifade ettiği gibi kendimize iğne batıracağımız çok şey var. Şimdi bu anlamda ben tamamen Akkaya'ya katılıyorum, burada sendikaların tabi ki SEKA meselesinde konuşulacak koskoca bir sendika meselesi var da, koskoca bir de bizim sol hareketimizin hali var. O anlamda bu çok incelenmeye değer, özetle dilek TÜSAM'ın bu süreci hakkıyla irdeleyebilecek bir yapı olarak görüyoruz şu anda bunu yapmasını, bu incelemeyi bu araştırmayı yapmasını, bunun için atölyeler de olabilir, yazılı metin de ortaya çıkabilir ama bu bir nostalji olmayacaktır, arkadaşın da ifade ettiği, Paşabahçe yöneticisi, gerçekten öyledir, çok iyi takip eder, yani sermaye çok bizden çok önce uyarır. Buradan SEKA

gerçeğinin müsaade edileceği bir çalışma kararının çıkması dahi, Türkiye'de bundan sonraki sınıf mücadelesine çok büyük bir katkı olacağı için bu Paşabahçe'deki de, bu sempozyumdan bu karar çıktıysa çok kötü diye morali bozulur, çünkü nostaljik bir hikaye anlatması olmayacaktır, bundan sonra bu memlekette Eskişehir, Erdemir, Tekel bundan sonra olabilecek ve olmalıdır ama böyle bir hareket olacaksa SEKA'yı iyi okuyan iyi tahlil eden güçler onu başarabilirler, onun için o yönetimler böyle buradan bir konuşma çıkacak kararından da, hiç hoşlanmayacaklardır.

Soru: SEKA işçileriyle ilgili, aslında sınıf dayanışmasına vurgu yapacağım. Biz Tekstil-Sen olarak SEKA işçilerini ziyaret ettiğimizde, DESAN direnişimiz vardı, DESAN direnişinde bulunan işçi arkadaşlarla gitmiştik, hayatında ilk kez evden çıkan türbanlı işçi arkadaşlarımızın eşleri vardı ve biz SEKA işçilerini ziyaret ettiğimizde, kısa bir yürüyüşle gittik işçilerin bulunduğu yere ve yürüyüşe katılan sendikalar çok sınırlıydı, biz Tekstil-Sen olarak da vardır, o kadın işçi arkadaşımız şunu gördü o kortej boyunca, çeşitli sol, sosyalist, devrimci bayraklar sloganlarımızı gördü ve dönüşte, o direniş dönüşünde bize şunu söyledi, ben solculuğu şimdiye kadar farklı biliyordum, ailem hep sağcıdır ama o yürüyüşte desteğe gelenlerin çoğu solcuydu, solculuk buysa, sosyalistlik buysa ben de sosyalistim ya da solcuyum demişti. Sınıf dayanışmasının, mücadelenin işçi sınıfına neler öğrettiğini Neşe'den gördük, buradaki bence birçok direniş örneklerinden gördük, gerçekten biz de bunu yaşıyoruz, dolayısıyla işçi sınıfı kendi deneyimlerinden öğreniyor. Devleti buradan görüyor, burjuva partilerini buradan görüyor, sınıf olma duygusunu sınıfın, sınıf olmayı öğreniyor, yani gerçeğini o mücadele anında görüyor, evet işçi sınıfının kendisine olan güvensizliği var. Bence bu saatten sonra sendikalar içersinde tabiî ki örgütlenmeyi reddetmeksizin ama yeni örgütlenme biçimleri, belki bağımsız sendikalar olmak üzere, yeni değişik örgüt biçimleriyle işçi sınıfı içersinde örgütlenmeyi güçlendirmek gerekir, yani İstanbul ilinin birçok kentinde nice direnişleri büyütmek gerekiyor, onun için direnişlerin işçi sınıfına ne kadar çok şey öğreteceğini bilmek lazım, onun için direnişleri başlatmak için de tabi ki gerçekten meşru fiili mücadele hattından ilerlemeyi öngörmek gerekir, dolayısıyla işçi sınıfı mücadele deneyimlerinden geçmek zorunda. Dolayısıyla bizim de işçi sınıfı içersindeki örgütlenmelerimizi güçlendirmek zorundayız, şu direniş örneklerinde de olduğu gibi. Ancak bir şeyin altını çizip bitirmek istiyorum, salt ekonomik, sendikal sorunlarla ilgili değil sınıf bilinci işçi sınıfının kendi sorunları, yani ekonomik sosyal demokratik talepleriyle olduğu gibi toplumsal sorunlara da duyarlı olması sınıf bilincine ulaşması. O yüzden de gelecek görüş açısıyla da örgütlemek zorundayız biz işçi sınıfını, yani fabrikadaki patrona karşı mücadele evet, hükümete meclise, parlamentoya karşı mücadele etmek yasaları değiştirmek evet, ama sınıfları tümden ortadan kaldırmanın yani sosyalizmi, sosyalizm için mücadele etmeyi de öğretmek gerekir. O yüzden de işçi sınıfının örgütlenmesinde sınıf olarak gerçekten, sınıf mücadelesini gerçekten yürütmek istiyorsak bu da şart, sınıf dayanışmasını sınıf mücadelesini, direnişlerin buradan daha fazla güçlendirebileceğimizi, burjuvazi karşısında işçi sınıfı olarak daha çıkacağımıza inanıyorum. Dolayısıyla salt ekonomik, sendikal bilinç mücadeleye yetmeyecek. Teşekkür ederim.

Soru: Bu sendikal dayanışma konusunda biraz karamsar bir tablo çizildi, ben de Türk Havayolları çalışanı, Hava-İş sendikası üyesi olarak, bir konuda sayın arkadaşın hakkını teslim etmek istiyorum. Geçmiş yıllarda biz maden işçilerinin grevine çok büyük ölçüde parasal bir destek vermiştik Hava İş Sendikası olarak. Ardından Körfez krizi sonrasında Türk Havayolları grevi sırasındaki kendi personeline beş kuruş para ödeyemedi ve birçok çalışan tarafından lanetlendi diyebilirim, bunca yıl geçti hala akıllardadır bu süreç ve para ödeyemedi. Bunun üstüne, yani ben burada duydum bunu, SEKA direnişinde Hava-İş başkanının sendikanın anahtarını veririz demesi de bir şeydir.

Soru (Hakan Koçak): Bir kere bu oturumda konuşan herkese özel bir teşekkür, çünkü benim kişisel olarak başka alanlarda hiç rastlamadığım bir şey yaptılar TÜSAM'da pek de başaramadığımız bir şey yaptılar, gerçekten deneyim aktardılar, yani reklam, propaganda, değil gerçekten deneyim aktardılar. Bu gerçekten çok zor bir şey, bu kadar sıcak direnişlerin içinden geçip de bunu bir deneyim olarak aktarabilmek ender rastlanan bir şey, Tüsam olarak teşekkür ederiz. Tam böyle murat ettiğimiz gibi bir deneyim aktarımı oturumu oldu bu. Bu oturumun bağlamını belki söylemedik, ben aslında onun için söz aldım, şimdi denebilir ki şu anda Türkiye'nin her yanında bir sürü direniş var, grev var neden bunlar seçildi. Bir yıl içinde yani geçen Temmuzdan bu zamana geçen yıl içinde daha özelliği olan birtakım direnişler var tabi ki mesela Seka özel bir örnektir. Kamuda özelleştirme karşısında aslında çok uzun süredir şartlanmış olan bir kamu işçisi kitlesinin bir olağandışı özelleştirme, kapatılma karşıtı eylemiydi ve bir kent halkını da büyük ölçüde etrafında toplayabilen bir örnek vakaydı. Bir diğeri Tuzla'daki çok önemli şey, çünkü Türkiye'nin gündemine gelmeyen işçi sorunlarına sahiptir ve sendikal hareketin bu cehennemde nüfuz etmesi çok çok zor. Bunun şu veya bu şekilde başarılabilmiş olması, orda ki insanların yürütülmüş olması bence Türkiye'nin geçtiğimiz yıl içinde haber değeri taşıyan en önemli emek hareketlerinden bir tanesiydi. Bir diğeri Paşabahçe, Eskişehir'deki gibi, orda da arkadaşlar da çok vurguladı, ne yazık ki işçi hareketinin çok acı bir deneyimidir bu da. Kadrolu, taşeron ve başka türlü ayrımların işçilerin bilincinde de çok katı bir biçimde varlığını sürdürmesi ve bir araya gelememeleri durumunu aşmış bir direniş olması anlamında çok özgündü, çok önemliydi. Bir diğeri Ercan Atmaca'nın sunduğu tekstildeki direnişteki meşruluk meselesi çok önemliydi. Geçen yılın çok önemli, özgün yöntemleri olan direnişi Cola direnişi vardı, ama maalesef olamadı, yeterli iletişimi kuramadık, biraz bizden biraz da direnişteki arkadaşların kusuru.

Dolayısıyla böyle bir bağlamda ordaki arkadaşlar deneyimlerini sundu, ve biz şunu sonradan söylüyoruz tabi ki biz tek değiliz, akademik bağlamda, emek meselesinde bir sürü çalışma yapılıyor ama hem bu direnişlerden gelen ve hem hareketin içindeki aktivistleri, hem buraya yüzünü dönmüş politik gruplar içinden aktivistleri ve hem de akademik düzeyde bu konuya ilgi duyanları bir araya toplamak, bu sempozyumda ısrarla vurguladığımız önemli özgün yönlerinden bir tanesi, yani deneyimlerin her düzeyde etkileşim içinde toplam gücü, bu sunumun özel bir önemi var, bunun da bilinmesini istedik....

Yüksel Akkaya: Değerli konuklar yaklaşık iki saat süren oturumu kapatmak üzereyiz ama bana verilen görevi, o çerçeve sunuşunu ihmal etmeden birkaç cümleyle, köşeli sivri birkaç cümleyle bitirmek istiyorum ben.

Dört tane burada deneyim dinledik, özelleştirmeye karşı mücadele, işten çıkarmaya karşı mücadele, taşeronlaştırmaya karşı mücadelenin deneyimleriydi bunlar. Bu deneyimlerden çıkan sonuçları, ben biraz da kendi düşüncemle örtüştürerek bitireceğim, tartışmayacağım söyleyeyim.

Epeydir bu konuda düşünüyorum ben, geçen yıl TÜSAM'ın sempozyumunda Türkiye işçi sınıfının değil sadece dünyadaki işçi hareketinin de Ludist harekete muhtaç olduğunu söylemiştim, hani bir parça işverenlere karşı şiddeti içeren, onların şiddetine karşı meşru şiddeti içeren, kendisine güven sağlayacak şiddeti içeren bir harekete ihtiyaç duyduğunu söylemiştim. Onun üstünden bir yıl geçti yaklaşık olarak bunun üzerine düşünmeye devam ettim, buradaki deneyimlerden de cesaret alarak, bir sendika modeli çiziyim ben size, benim kafamdaki sendika şu: Yarı sendika, yarı parti, yarı ordu, yarı orduyu bugün ekliyorum, eskiden yarı parti yarı sendika diyordum. Bu şunu ortadan kaldırmıyor, ha yarı parti olacaksa buna siyasal öncülük yapacak şeyleri filan ortadan kaldırmıyor, tam tersine bir siyasal önderliği ihtiyaç duyuyor, yani siyasal partilerin varlık nedenini ortadan kaldırmıyor, tam tersine siyasal partilerin önderliğini gerektiriyor burada. Şimdi yarı yarı yarı bir buçuk yaptı, bu son buçuk isterseniz dışında düşünüyorsunuz isterseniz içinde düşünüyorsunuz, eğer bugün sermaye pervasız bir şekilde, çalışanlara emekçilere silah çekerek şiddet uyguluyorsa, döverek şiddet uyguluyorsa bilmem ne yaparak şiddet uyguluyorsa, emekçileri yıldırmayı korkutmayı düşünüyorsa buna aynı şiddetle karşı verilmek zorundadır. Kendinize güven sağlayabilmek için, emekçilere salınan korkuyu ortadan kaldırabilmek için bunu yapmak zorundasınız, bu da yarı orduluk, yarı askeri örgütlenmelik bir iştir. Onun için bir parça böyle bakmak lazım, bu örgütlenme çok esnek olmalı çünkü sadece işçileri kapsamamalı, işçilerin yaşadıkları alanları da kapsamalı, yani ailesini ve çevresini ve mahalle aile sakinlerini de kapsamalı. Bu örgütlenme çok merkezi olmalı, aldığı kararı büyük bir disiplinle hayata geçirebilmeli sıkı bir şekilde hayata geçirebilmeli, tersi durumda bu gidişat kötüye doğru devam edecek, biz burada yeniden sendikalara ne olduğunu düşüneceğiz ama buradan çıkamayacağız, bu benim kafamdaki bir model, doğru yanlış ayrı mesele. Dinlediğiniz için hepinize teşekkür ediyorum, yarın ki oturumlarda görüşmek üzere.

4. Oturum

TÜRKİYE'Yİ SINIF GERÇEĞİ İLE ANLAMAK(1)

Yöneten: Mehmet TÜRKAY

Koray YILMAZ

Gürçağ TUNA

Ferimah Yusufi YILMAZ

Özlem TEZCEK

Ergun AYDINOĞLU

OTURUM ÇERÇEVE SUNUMU

Mehmet Türkay *

Öncelikle, bu sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen arkadaşlara teşekkür ederek başlamak istiyorum, çok önemli bir işi iki senedir başarıyla sürdürüyorlar. Eminim toplumsal süreç ve dönüşümlerin anlaşılmasında, bir analiz kategorisi olarak "sınıf" kavramının gerektiği gibi ve gerektiği biçimde yerini almasında TÜSAM' ın katkısı önemli bir yere sahip olacaktır.

Sınıf merkezli analizlerin gerilemesinin nesnel koşulları üzerinde düşünmek ve bu durumu aşmaya dönük nelerin, nasıl yapılabileceği konusunda fikir oluşturmak, bugün kendisini solda gören, tarihi ve toplumu böyle bir perspektiften anlamaya ve değiştirmeye çalışan herkesin gündemindeki temel mesele olarak durmalıdır. İçinde bulunduğumuz hemen her düzey ve bağlamda hüküm süren neoliberal hegemonya genel olarak solun, solun içinde de sınıf merkezli bakışın gerilemesinin asli zeminini oluşturmuştur. Bütün kaynak ve olanakların devreye sokularak tesis edilen bu hegemonyanın, solda ortaya çıkarttığı en önemli tahribat esas olarak sol'a ait kavram ve kategorililerin kendi bağlamlarından kopartıldığı, içlerinin boşaltıldığı ve bu yolla işlevsizleştirildiği bir duruma işaret etmektedir. Sol'un yaşanan bu süreç sonunda geldiği nokta, etkinsizleşmek ve marjinalleşmek olmuştur. Bu durum, solun kendi gündemini belirleyemediği oranda içe kapanması ve güçsüzlüğünü, söylemini keskinleştirerek telafi etmeye dönük, kendini besleyen ancak yanıltıcı bir görüntü verme çabasına da neden olmuştur.

Böyle bir meseleyle baş edebilmek için sınıf kategorisi ve buradan türeyen tüm diğer kavram ya da kategorilerin anlam kazandığı bağlam ya da zemin konusunda netliğin sağlanması, isabetli tespitler yapmak ve bu yolda mesafe kat edebilmek için bir ön gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu gerekliliğin karşılık bulduğu söz konusu bağlam ya da zemin, tarihsel-toplumsal bir süreç ve ilişki olarak kapitalist sermaye birikimi olmalıdır. Burada kritik olan nokta sermaye birikimi sürecinin teknik ve bu anlamda sadece iktisadi kategorilere indirgenemeyecek bir karşılıklı etkileşime/diyalektiğe ve dinamizme sahip, bütünsel bir süreç ve ilişki sistemi olduğudur. Bu tür bir bütünsel kavrayış, dün olduğu gibi bugün de solda, önemli ölçüde yapay ne-

* Marmara Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, öğretim üyesi.

denlerden kaynaklanan farklılıkları mümkün en alt düzeye çekebilmenin de zeminini oluşturacaktır.

Böyle bir noktadan hareket edilmesinin sağlayacağı olanak, ilk etapta, solda "sınıftan kaçan" yaklaşımların, bütünsel işleyiş içindeki bağlamlarından kopartarak ikame ettikleri, analizlerinin merkezine yerleştirdikleri; "devlet", "sivil toplum", "kimlik", "ulusallık", "kalkınma" gibi kategorileri söz konusu bütünsel işleyişteki yerlerine iade etmenin yollarını açacak olmasıdır. Aynı zamanda sınıflar arası ve sınıf içi çatışma, gerilim ve mutabakatların sermaye birikiminin tarihselliği içinde değerlendirilebilmesi de böyle bir zeminde daha isabetli olacaktır.

Bu gün bir gerçeklik olarak yaşadığımız neo-liberal hegemonya ve bu hegemonyanın soldaki izdüşümlerinin ortaya çıkardığı tıkanıklık, sadece bugünün değil dünün de bütünsel algılanışını parçalamaktadır. Örneğin "devleti" kendi bağlamından kopartıp, pozitif(Ulusal sol) yada negatif anlamlar(liberal sol), yükleyerek merkeze yerleştiren yaklaşımlar, ters yönde bu parçalanmayı yeniden üretmektedir.

Bir başka sorunlu alan, yine sol'un içine düştüğü açmazlardan bir diğeri, nesnel olarak var olmasının koşullarının olmadığı yerde, süreçlerde, durumlarda, perspektiflerde sınıfı aramak, bulamadığı zaman da suçlamaktır. Özellikle 20'li ve 30'lu yıllara dair yapılan değerlendirmelerde bu duruma daha sık rastlanmaktadır. Dolayısıyla önemli olan, sadece sınıf kategorisini kullanmak değil, bu kategorinin içinin nasıl ve neyle doldurulduğun da kritik bir öneme sahip olduğunun bilincinde olunmasıdır. Burada kritik olan , sosyolojik olarak sınıfların varlığı ile sürece kendi adına iradi müdahalede bulunabilecek güçte, bu anlamda tarihsel olarak kendini var eden sınıf ya da sınıf temsiliyetlerinin karıştırılmasıdır. Böyle bir karışıklık, anlamadan değiştirmeye dönük bir siyaset tarzının yaygınlık kazanmasına neden olmaktadır. Neyin değiştirileceğinin isabetli bir kavranışı, anlama ve değiştirme arasındaki tek yönlü olmayan belirlenimin farkındalığında yatmaktadır. Bu anlamda Türkiye'de solun önemli bir kısmının, söz konusu tarihle yeniden yüzleşmesi, bir diğer deyişle ezberini bozması, perspektiflerini gözden geçirmesi gerekmektedir.

Böyle bir perspektifin sağladığı olanakları, Türkiye'nin kapitalistleşme sürecinin anlaşılmasında yerli yerinde kullanmak, soldaki kafa karışıklığının aşılmasında önemli bir yol kat edilmesinin zeminini de oluşturacaktır. Sermaye birikim sürecinin tarihsel uğraklarına bağlı olarak değişen, yeni dinamiklere göre kendisini kuran ideolojik meşruiyet araçlarının isabetli bir analizi ve soldaki muhtemel izdüşümlerinin deşifre edilmesi, sınıf perspektifinin sağladığı olanakların tüketici olmayan bir algılanışı ve operasyonel hale getirilmesi ile mümkün olacaktır.

Bu çabaların bir parçası olarak bu oturumda sunulacak tebliğlerin "sınıf"ın, hafızalarda kalmış bir kategori olmaktan çıkartılıp bilinç düzeyine taşınmasında önemli katkıları olacaktır. Bu süreçte önemli olan, söz konusu çabaların sürekliliğini sağlayacak bir kurumsallaşmanın ve ilişki ağının oluşturulabilmesidir.

Türkiye'de Kapitalist Sistemin Gelişme Sürecini Anlamak: Referanslar ve Tartışmalara Eleştirel Bir Bakış*

Koray R. Yılmaz**

Türkiye'de kapitalist sistemin gelişiminin nasıl anlaşılması gerektiğine ve bu soruya bağlı olarak da bu sürecin nasıl dönemlendirilmesi gerektiğine ilişkin yaklaşımlar, açık ya da örtük olarak Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş üzerine yapılan değerlendirmelerin izlerini taşımaktadır. Diğer bir deyişle Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecini analiz etme biçimi, önemli bir yanıyla Türkiye Cumhuriyeti tarihini de analiz ederken öne çıkarttığımız kavram ve dinamikleri belirleyici bir rol ve etkiye sahip. Bu bağlamda, bu sunuş çerçevesinde, Osmanlı Devleti'nden, Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş süreci genelde de açıkça kabul edildiği üzere bir ulus devlet yaratma projesi olarak değerlendirilecektir. Ancak ulus devlet yaratma projesinde mekan ve ölçek sorunlarını değerlendirmeye katan bir farklılıkla bu meseleye bakmanın önemli olduğunu düşünüyorum. Bu çerçeveden baktığımızda, ulus devlet yaratma sürecinin; belirli bir coğrafya ve mekan üzerinde, ölçeğin politik niteliği gereği, mekanın denetimi ve mekanın sunduğu olanakların, bu projenin sahipleri tarafından kullanılmasını içeren, mekana ilişkin bir proje olarak değerlendirilmesi gerekiyor. Bu bağlamda Osmanlı Devleti coğrafyasından, Türkiye Cumhuriyeti coğrafyasına geçilmesinin mekansal ölçeğin yeniden üretimine ilişkin önemli bir boyutunun olduğunu düşünüyorum. Ölçeğin yeniden üretimini, mekansal olanakların ve mekanın denetimi üzerinde söz sahibi olabilmek, mekanın sunduğu olanakları sermaye birikimini geliştirmek amacıyla değerlendirebilmek noktasında, mücadele ve işbirliklerini içeren bir sürecin sonucu olarak değerlendiriyorum. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş süreci de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Osmanlı Devletinden, Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecini ulus devlet yaratmaya ilişkin bir proje olarak düşündüğümüzde karşımıza iki tane kilit kavram çıkıyor. Bu

* Bu metin Koray Yılmaz tarafından sempozyumda sözlü olarak yapılan sunumun deşifre edilmiş ve kendisi tarafından düzenlenmiş halidir

** Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Araştırma Görevlisi

kavramların ele alınışı ve bu kavramlara yüklenen anlam, Cumhuriyet tarihinin yorumlanması yönünde geliştirilen yaklaşımları da belirliyor. Bunlardan bir tanesi ulus diğeri de devlet kavramı. Ulus kavramının yüklendiği homojenleştirici içerik, ortak iyiye yapılan vurgu, daha sonra belirgin bir politik düşünce ve/veya harekete dönüşen ulusalcılık, milliyetçilik, yurttaşlık gibi akım ve düşüncelerin gelişmesinde etkili olmuştur. Yine ulus kavramı çerçevesinde belirlenen ortak hukuk, vatandaşlık, eşitlik gibi kavramlar daha sonraki süreci yorumlamada öne çıkartılan değerler olarak karşımıza çıkabiliyor, ulus kavramının içeriği olarak. Devlet kavramı ise, Cumhuriyet tarihi sürecini anlamaya-açıklamaya çalışırken temel belirleyici bir kavram olarak kullanılıyor. Daha sonra, daha ayrıntılı vurgulanacağı için bu noktada, sürecin devlet merkezli açıklanma çabasının Türkiye'de oldukça yaygın olduğunu söylemek yeterlidir. Ancak bu sunuş çerçevesinde devlet, özel mülkiyetin hukuksal ve kurumsal inşası ve düzenlenmesi noktasında ölçeğin inşasındaki rolü bağlamında değerlendirilmiştir. Ulus ve devlete yüklenen anlamlardaki farklılaşmalar daha sonraki süreci değerlendirirken de karşımıza farklılaşmaların kaynakları olarak çıkmaktadır. Bu bağlamda aslında sorgulanması gereken, ölçeğin yeniden üretiminin dinamiklerinin neler olduğu, bu projenin nasıl bir proje olduğu, nasıl belirlendiği ve nasıl oluşturulduğu gibi sorulardır.

Türkiye örneğine baktığımızda üç temel dinamiğin ölçeğin yeniden üretimi noktasında önemli olduğu görülebilir. Birincisi, emperyalist olarak tanımlanan güçler ile ulusal olarak tanımlanan güçler arasındaki mücadele ve işbirliklerinin Türkiye Cumhuriyeti ulus devletinin oluşmasında çok etkin bir dinamik olarak ortaya çıkması. İkincisi, emperyalist güçlerin kendi aralarında verdikleri mücadele ve işbirlikleri. Üçüncüsü ise, Türkiye özelinde kimlik ve etnik sorunlar bağlamında karşımıza çıkan ancak aslında mekanın olanaklarının denetlenmesi ve sermaye birikiminin taşıyıcılarının kimler olacağı bağlamında önem kazanan, Gayri Müslim ve Müslüman unsurlar arasındaki ticaret vs. noktasında açığa çıkan mücadele süreçleridir. Tüm bu dinamikler Osmanlı Devleti coğrafyasından, Türkiye Cumhuriyet ulus devleti coğrafyasına yeniden ölçeklenmenin dinamikleri olarak görülebilir. Ölçeğin yeniden üretiminin dinamiklerini bu bağlamda belirledikten sonra, ölçeğin ulusal olmasının toplumsal ilişkilere ve kapitalist gelişme sürecine kattığı, toplumsal ilişkilerde içerildiği önemli dinamiklerin olduğunu da belirtmek gerekiyor. Örneğin gümrükler; sınırları belli bir coğrafya çizdiğinizde, onu gümrüklerle sınırladığınızda o mekanın denetlenmesi üzerindeki söz hakkınız yasallaşıyor. Türkiye'de 1929'dan sonraki süreç için bu durum geçerlidir. Ölçeğin ulusal olmasının gelişme sürecindeki bir diğer önemli rolü, ulusal pazarın oluşturulması. Bu anlamda iletişim ve ulaşım olanaklarını ulusal pazarın sağlanması noktasında ölçeğin ulusal olmasının toplumsal ilişkilere kattığı dinamikler olarak düşünebiliriz. Hukuksal düzenlemelerden, ulusal muhasebe sistemine kadar ve kurumsal düzenlemelere kadar ölçeğin ulusallığının toplumsal ilişkilere kattığı, sermaye birikim sürecini biçimlendiren önemli dinamikler söz konusudur. Toparlarsak, Osmanlı Devletinden, Türkiye Cumhuriyetine dönüşüm süreci, mekanın dene-

timi ve mekanın birikim ve kapitalist gelişim için sunduğu olanakların kullanılması üzerinde emperyalist güçlerin kendi arasında, emperyalist güçlerle "ulusal" dediğimiz güçler arasında ve ulusal güçlerle, gayri Müslüman unsurlar arasında işbirliği ve mücadelelerin bir sonucu olarak yorumlanabilir.

Bu sürecin sonucunda oluşan yapıya baktığımızda, karşımıza aslında şu çıkıyor: Emperyalist güçlerle uzlaşılar ve çatışmalar sonucunda siyasi bağımsızlığına kavuşmuş bir ulus devlet ve ulus devletin homojenleştirici ideolojik düşünsel yapısı. İkinci olarak denetleme ve olanakların kullanılması noktasında "milli sermayenin", "komprador" olarak nitelendirilen Gayrimüslim sermayenin yerini alması. Üçüncü olarak, sanayileşme, kalkınma, batılılaşma gibi hedefler çerçevesinde kendini tanımlamış siyasi devlet eliti, ya da bürokrat oluşum olarak değerlendirebileceğimiz bir yapı ve son olarak da, coğrafyanın, Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren başlayan kapitalist sistem içersinde, sermaye birikiminin sağlanması için, yani kapitalist gelişmenin sağlanabilmesi için kullanılma süreci, bunun için gerekli olan hukuksal kurumsal düzenlemeler ve işleyiş. Bu dinamiklerden herhangi birine verilen ağırlık, ya da bu dinamiklerden herhangi birini yorumlayış tarzı, daha sonra cumhuriyet döneminin dönemlendirilmesi ve cumhuriyet dönemi gelişmelerinin anlaşılması için kritik önemde. Bu noktadan hareketle cumhuriyet dönemi eğilimlerinin tespiti ya da dönemlendirmesine dair yapılan çalışmaları biraz açmak gerekiyor. İkili bir bağlamda bu yapılabilir. Bir tanesi cumhuriyet dönemine ilişkin yapılan çalışmalarda dönemlendirmelerin açık ya da örtük olarak neye referansla yapıldığı, yani bir dönemi diğer dönemden ayırmanın neye referansla yapıldığı ve bunun üzerine geliştirilen yaklaşımlar. İkincisi de bu dönemlerin kavramlaştırılması. Bu ikisi bağlamında soruna bakabiliriz gibi geliyor, bu çerçeveden baktığımızda ilk olarak açık ya da örtük bir biçimde sürecin analizinde yani gelişme ya da gelişememe sürecinin analizinde temel dinamik olarak öne çıkartılan iki tane şey tespit edilebilir. Bir tanesi devlet, diğeri de bu dışsal bir dışsal belirleyicilik – dış dinamik vurgusu. Devlet merkezli yaklaşım olarak değerlendireceğim ilk ele alışta iki ayrı görüşün varlığından bahsedebiliriz. Bir tanesi devleti olumlayan, diğeri de devleti olumsuzlayan diğer bir deyişle olumsuz devletçi yaklaşım ve olumlu devletçi yaklaşım ya da işte pozitif devletçi yaklaşım, negatif devletçi yaklaşım gibi düşünebiliriz. Olumlu devletçi yaklaşım, devleti gelişme sürecinde olumlu bir belirleyici aktör olarak tanımlamak noktasında olumlu. Modernleşmeci, ilerlemeci bir bakışın ürünü aslında bu, bir anlamda batıdan doğuya bakıp, ileri ve geri tanımlayıp, gerinin nasıl ileri olabileceği, gerinin nasıl gelişebileceği, nasıl kalkınabileceği, sanayileşebileceği gibi sorular çerçevesinde tanımlanmış, asıl kavramlaştırmasını da çağdaşlaşma, batılılaşma üzerinden kuran bir olumlu devletçilik, bu çağdaşlaşma batılılaşmanın aktörü olarak da, yani ilerlemeyi sağlayacak aktör olarak da devlete yapılan atıf. Bu sürecin ancak özerk bir güç olarak devletin yönelimi vasıtasıyla gerçekleşebileceği yönünde bir anlayış. Bu, devleti temel dinamik olarak alan ve devleti gelişme sürecinde olumlayan bir yaklaşımın genel özeti olarak

düşünülebilir. Olumsuz devletçi olarak niteleyebileceğimiz yaklaşıma baktığımızda, süreci okumakta tam tersi bir eğilim söz konusu, devletin gelişme süreci önündeki bir engel, süreci tıkayıcı olarak algılanması söz konusu. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti devleti arasında bir süreklilik tanımlayan Osmanlı Devletinin despotik, bürokratik bir hegemonyayı temsil eden yapısının takipçisi olarak Türkiye Devleti'nin bürokratik bir yapıya sahip olduğu, sivil toplumun oluşmasının önünde engel oluşturduğu ve herhangi bir çıkar grubunun ya da sivil toplumun gelişmeyi sağlayıcı dinamiklerini engelleyen bir güç olduğu, hatta çoğu zaman anti-kapitalist bir güç olarak nitelendirildiği gözlemlenmektedir. Kısaca, gelişme sürecinin önünde devleti bir engel olarak gören bir yaklaşım söz konusudur.

Aslında süreci okumakta birbirine taban tabana zıt gibi görünen iki yaklaşımın ikisinin de epistemolojik olarak aynı yerden beslendiğini düşünüyorum, bunların devlet merkezci bir açıklamaya sahip olduğunu düşünüyorum ve her ikisinin de aslında Türkiye'de bugün yapılan analizlerde de varolan bir sorun olduğunu düşünüyorum. Bu da şu, bu yaklaşımların bir "devlet bias"ı, devlet meyli-önyargısı içinde olduğunu düşünüyorum. Bu durumun da Türkiye toplumunda genel olarak var olan gücün neyle ilişkilendirildiği sorunu bağlamında düşünülmesi gerekiyor. Ben devlet merkezli önermelerin, gücü kurumlar bağlamında ele aldığını düşünüyorum, yani gücü sınıflar bağlamında düşünmeyip ancak bir gelişme ya da gelişememe sürecine yön veren şeyin kurumlar üzerinden okunabildiği düşüncesini görüyoruz. Bu durum 1980 sonrası analizler için de geçerlidir. Sorunu bu şekilde ele almanın, yani gücü kurumlarla ilişkilendirmenin ve bir devlet bias'ı içerisinde hareket etmenin bu iki yaklaşımın ortak bir özelliği olduğunu ve bunun bizi Türkiye'de kapitalizmin gelişme sürecinin sınıfsal analizinden uzaklaştırdığını düşünüyorum. Bunu gizlediğini göz ardı ettiğini düşünüyorum bu yaklaşımların. Dışsal belirlenim merkezli yaklaşımlara yönelik ise şunlar söylenebilir. Bu açıklama tarzında süreç genellikle dışarıya karşı ya da dışarının belirlemesi şeklinde okunuyor. Örneğin 1945 sonrası süreci tamamen Amerikan gündeminde bir süreç olarak okumak, 1923-1938 dönemini tarihsel gerçekliklerinden koparark, bir anlamda mitselleştirerek, anti-emperyalist yabancı sermaye karşıtlığıyla, kendi yağıyla kavrulan vs. gibi bir kurgu üzerinde okumak hakim bir tutum burada. Aslında bu analizlerde yapılan genelde gelişme değil gelişememe analizi, bunun nedeni de 1945 sonrası Amerikan güdümüne girmek, 1980 sonrası IMF ve Dünya Bankası güdümüne girmek üzerinden okunuyor. Aslında devlet merkezci yaklaşımla bu yaklaşım, zımnen aynen argümanları da kullanıyor, birbirinin argümanlarına referans veriyor. Bunu şu anlamda görüyoruz, 1980 sonrası süreci Dünya Bankası ve IMF'nin belirleyicilikleri üzerinden okuduğunuz zaman ister istemez, o devlet merkezli bakış açısına özgü görünen kurum güç bias'ı farklı bir kurumsal ilişkide yeniden üretilmiş oluyor. Cumhuriyet tarihinin eğilimlerini anlamak noktasında, temel dinamik sorununa ilişkin bakış açılarını bu şekilde özetleyebileceğimi düşünüyorum.

İkinci problem, dönemlerin nasıl kavramlaştırılacağı sorunu. Hepimizin bildiği

gibi bütün Türkiye konulu kitaplarda da karşılaştığımız, rastladığımız okuduğumuz gibi yapılan dönemlendirmeler genellikle 1923-1929 liberal dönem, 1930'dan 1939'a kadar hatta bazı çalışmalarda 1945'e kadar devletçi dönem, ya da işte 1960-1980 dönemi ya da 1930'lar ithal ikameci, 1980 sonrası ihracata yönelik iktisat politikalarının, gelişme stratejilerinin uygulandığı ya da aynı dönemler dışa açık, içe dönük gibi kavramlar üzerinden okunuyor, ya da siyasi kimliklerin öne çıkartılması, Atatürk dönemi, Menderes dönemi, Özal dönemi gibi çeşitli dönemleştirmelerin, daha doğrusu dönemlerin çeşitli kavramlaştırmalarının gözlendiği bir yapı var.

Burada iki tane sorun var, bir tanesi bu dönemler gerçekten nitelendikleri bu kavramların özelliklerini taşıyorlar mı, yani liberal dönem hakikaten ne kadar liberal, devletçi denen dönem hakikaten ne kadar devletçi. Şimdi bu bir sorun, burada giremeyiz, bir kenara bıraktığımızda ikinci sorun da şu; bu kavramlar açık ya da örtük olarak bir dinamiğe referansla dönemlendirme yapıyorlar, yani bunu çoğu zaman tanımlamıyorlar, süreci teorize etmek gibi bir çaba da pek görülmüyor. Bu dönemlendirmelerin neye referansla yapıldığına bakıldığında, bir yandan mesela ithal ikameci, ihracata yönelik politikalar üzerinden dönemlendirme yapıldığında iktisat politikalarına, aslında örtük olarak devletin belirleyici olduğu bir sürece referansla dönemlendirme yapıldığını görüyoruz. Dışa açıklık, içe dönüklük üzerinden yapılan analizler de genelde iktisat politikalarına eklenen dış ticaret ilişkileri üzerinden analizlerin yapıldığı bir durum. Kimlikler üzerinden yapılan bir dönemlendirme zaten açık, işte Menderes dönemi vs.. gibi, siyaset üzerinden yapılan bir dönemlendirme. Devletçilik, liberalizm dönemlendirmesi yine kısmen dış ticaret ilişkileri üzerinden bir ayrıma dayanırken, devletçilik özellikle Osmanlı Devletinden fikri takip olarak sürdürdüğünüzde Türkiye devletinin özgünlüğüne de bu anlamda vurgu yapan dönemlendirmeyi içerdiği görülüyor. Bunların genel olarak, şöyle eleştirilebileceğini düşünüyorum. Bu yaklaşımlar, birincisi devletin özerkliğini ve özgünlüğüne aşırı vurgu yapıyorlar. İkincisi dışsal belirlenimi (farklı yerlerde) abartıyorlar ve tek boyutlu olarak ele alıyorlar. Bir diğer eleştirel nokta devlet, iktisat politikaları, dış ticaret ilişkileri gibi aslında sürecin belirlenen dinamiklerini belirleyici dinamik olarak yorumlama hatasına düşüyorlar ve bu bağlamda da bu kavramları, bu olguları ele alınması gereken bağlamından uzaklaştırarak fetişleştiriyorlar ve bu bağlamda yapılan dönemlendirmeler de bu sorunları kendi içinde taşıyor. Peki alternatif bir dönemlendirmenin yapı taşları neler olabilir?

Süreç eğer kapitalist bir gelişme süreciyse, bunu kapitalizme içkin olan kapitalizm için zorunlu olan bir ilişki bağlamında değerlendirmek gerekir. Bu bağlamda baktığımızda devlet, iktisat politikaları herhangi bir dış ticaret ilişkisi ya da dışsal belirlenim, kapitalizmin tarihsel mekansal gelişimi sürecinde kapitalizme içerilir ama tek başlarına kapitalizme içkin değildir. Kapitalizmin içkin niteliği bu anlamda sermaye birikim sürecidir, sermaye birikimi kapitalist sistem için zorunlu bir ilişkidir, ancak açığa çıkışı, farklı mekanlarda, farklı coğrafyalarda o coğrafyaların toplumsal özgünlükleri, mekanın özgünlükleri bağlamında farklı şekillerde gerçekleşebilir. Bu bağlamda ser-

maye birikim süreci kapitalist sistem için zorunlu bir ilişki olarak tespit edilebilir. Bu edildikten sonra da yapılan dönemlendirme sermaye birikim süreçleri bağlamında yapılmalıdır diye düşünüyorum. Bu bağlamda da önemli olan üç tane dinamik vardır. Bir tanesi ülke yani coğrafya içersinde sınırlanmış mekan içersinde iç sermaye birikim sürecinin niteliği ve gelmiş olduğu aşama. İkincisi sermayenin toplam döngüsü bağlamında tarihsel olarak sermayenin uluslararası toplam döngüsünün gelmiş olduğu aşama ve bu ikisinin birleşmesi. Bu ikisinin birleşmesi ve sermaye birikim sürecindeki tıkanıklar, yani bildiğimiz kriz olgusu, dönemlendirmelerde bence önemle elde tutulması gereken üç dinamik. Bu arada sermayenin toplumsal ilişki olduğu vurgulanması gerekiyor, sadece teknik bir mesele olarak ele alınmaması gerektiğini sermayenin toplumsal bir ilişki olduğunu vurgulamak önemli. Sermaye, meta ilişkilerine dayanan toplumsal bir ilişkidir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti tarihine baktığımızda çok özet olarak şunu söyleyebiliriz. 1920'lerle başlayan ve 1950'lerin ortalarına kadar geçen süreç ağırlıklı olarak ticaret üzerinden sermaye birikiminin sağlandığı ama bunun da ikili bir niteliğe sahip olduğu, bir yandan uluslararasılaşan meta-sermayeye eklemlenme bağlamında, sanayi ürünlerini ithal edip iç pazara satan tüccar pozisyonundaki birikim, bu da sadece tüccar değildir yani o dönem çeşitli aktörler ticari sermaye rolünü üstlenmiş olabilir, bir yandan böyle bir şey varken diğer yandan ticarete konu olan tarımsal ürünlerin ihracatı ve iç pazara sürülmesinde aracılık rolünü üstlenen tüccarların yaptığı birikim, yani 1920'ler, 1950'ler arası dönem gerek kapitalist gerekse de prekapitalist birikim unsurlarını iç içe taşıyan bir dönem olarak düşünülebilir. Devletçi olarak nitelenen dönemin özel bir niteliği vardır, onu da şöyle yorumlayabiliriz. 1929'da dünya buhranıyla beraber, ticari sermaye birikim sürecindeki tıkanıklık, daha önce ithal edilen malların ülke içinde üretilmesini zorunlu hale getirdiği noktada özel sermayenin böyle bir birikim donanımına sahip olmadığı için devletin bu rolü üstlendiği bir dönem. 1935'lerden sonrasına baktığınızda zaten şunu da görüyorsunuz, dünya genelinde ticaret hadleri tekrar, 1930'ların ikinci yarısından itibaren fiyat hadlerinin düzelmesi, tarım fiyatlarının vs. düzelmesi tekrar ticari sermaye birikim sürecinin 1935lerden sonra hız kazanması. II. Dünya Savaşında tarım ürünleri fiyatlarının yükselmesi, savaş sonrası gerek Kore konjonktürü, gerekse de tarımdaki yapısal değişimlerin sağladığı olanaklar 1950'li yılların ortasına kadar ticari sermaye birikim sürecinin Türkiye'de sürmesini sağlayan dinamiklerden önemli olan bazılarıdır. Bununla beraber özellikle II. Dünya Savaşından 1955-1960'lara kadar olan süreçte şu tespit edilmeli, bu dönem, Türkiye'de ticari sermaye birikim sürecinden, sanayi sermayesi birikim sürecine geçiş süreci olarak tespit edilmeli, çünkü yapılan çalışmalarda da bu dönemde tüccarların yavaş yavaş sanayici rolünü üstlendiğini ortaya koyuyor. Buradaki temel dinamiklerden bir tanesi içerde tüccarın sanayiciye dönüşmesiyken uluslararası konjonktüre baktığımızda, II. Dünya Savaşı sonrası üretken sermaye dinamiğinin uluslararasılaşması süreci olarak görüyoruz. Bu süreç 1950'lerin ortasında yaşanan dış ticaret, ödemeler dengesi kriziyle tıkanıyor, artık ticari sermaye

birikim sürecinin bu anlamda olanakları yitiriliyor, yitirildiği noktada zaten belli bir birikim donanımına ulaşmış sermaye, sanayi sermayesi birikim sürecini ithal ikameci politikalarla birlikte hayata geçiriyor. Dolayısıyla Türkiye'de içe yönelik sanayi sermaye birikim süreci dediğimiz 1960'tan 1980'e kadar ki süreç başlıyor, yerli yabancı ortakların iç pazara yüksek karlılıkla üretim yaptığı bir dönem, montaj sanayine başlayıp daha sonra sermayenin merkezileşmesi süreci ile 1970'lerin sonuna kadar geliniyor. 1970'lerin sonlarında yaşanan bu sürecin tıkanması, yani ithal ikameciliğin krizi, yine ödemeler dengesi şeklinde ortaya çıkan ama aslında üretime ilişkin farklı nedenlerle krizin yaşandığı, içe yönelik sanayi sermayesinin birikim sürecinin krizi ve dışa açılma süreci 1980 sonrasını belirleyen, belki sorularla açabileceğimiz 1980 sonrası süreçte dışa açılmayla beraber üçüncü bir dönem. 1980 sonrası süreç de kendi içersinde dönemlere ayrılabilir. Bu 1980 sonrası süreçte de şunu söyleyerek bitirmek istiyorum. İhracata yönelik politikalar vs. yine burada bir neden değil sonuç, üretimde daha üst aşamaya geçmek isteyen ve özellikle tüketim malları sanayinde iç pazarın olanaklarını tüketmiş yerli sermayenin uluslar arası piyasalara açılma sürecinde gerekli olan döviz ve dolayısıyla teknolojiyi elde etmek için mallarını uluslar arası pazarda satmasının gerektirdiği bir düzenleme olarak yorumlanabilir. Süremi oldukça aştım, anlayışınız için çok teşekkür ederim. Bu sunuşun, bu süreci teorize etme çabası içersinde Türkiye'deki son dönemde yapılan çalışmalara bir katkı olarak değerlendirilmesini umuyorum, çünkü bu süreç hakikaten pek de teorize edilmemiş, genelde ampirik düzeyde ele alınmıştır.

Understanding the Development Process of Turkish Capitalist System: A Critical Review of References and Debates

In this work, the nation state project is considered as a scale politics targeted at the enhancement of power and control in the possibilities of locality. Besides the dynamics of the formation of national scale, the formation of the scale in national means carry out significant consequences for the social relations and capital accumulation process. Four dynamics have acquired significance in the nation state formation process from the Ottoman State to the Republic of Turkey. The first is the formation and the homogenizing effect of a nation state which achieved independence in consequence of the conflicts and the reconciliations with the imperialist forces; second is the replacing of the non muslim capital, accepted as compradors with the capital accepted as national; the third is the formation of a ruler cadre with targets of industralization, westernization and development; and the fourth is the evaluation of the geography in terms of the maintanance of the capital accumulation.

Along with a critical analysis of the existing periodization models in Turkey, this work will serve for the essential dynamics of an alternative periodization. The prime thesis of this study is that the analysis of the development of capitalism in a country must be done through the recreation mechanism of the capitalism rather than the concepts, facts and processes that lack the link to the system as usually done; and thus the concepts, facts and processes must be recognized in terms of those. Therefore the recreation mechanism of the system must be defined and the reality it corresponds in terms of time and place must be examined. The periodization set in the context of differentiations seen thorugh the recreation processes will give us the developmental stages of capitalism in Turkey. In this study, the developmental stages of the Turkey capitalism will be evaluated on a base of its connection with the class relations; in terms of domestic capital accumulation process, the total international circulation of the capital and the blockage experienced through the accumulation processes; in another words the processes of crisis.

1960'lı Yıllarda Sınıf Mücadeleleri

Ş. Gürçağ Tuna*

Sanayi sermayesi[nin] … varlığı, kapitalistler ile ücretli-emekçiler arasındaki uzlaşmaz sınıf karşıtlığını gösterir (Marx, 2003, 56).

Giriş

Çalışma boyunca, 1960'lı yıllarda sınıf mücadeleleri bütünsel bir düzeyde ele alınmaya çalışılacaktır. Sınıf mücadeleleri genellikle sermaye ve işçi sınıfı arasındaki mücadeleye indirgenerek, sermaye içi mücadeleler analiz dışında bırakılmakta, sözü bile edilmemektedir. Bu bakış açısı ile 1960'lı yıllara ilişkin yapılan analizlerin sorunlu yanı çalışma boyunca ortaya konulmaya çalışılacaktır. 1960'lı yıllarda sınıf mücadelelerine ilişkin yapılan bir diğer sorunlu yaklaşım ise iç pazarın yaratılması tezidir. Bu teze göre iç pazarın yaratılması için sınıflar arası bir uzlaşma sağlanmış veya (sınıf kavramı hiç kullanılmadan) ücretlerin arttırılması ve iç ticaret hadlerinin tarım lehine seyretmesi ile iç pazar yaratılmıştır. Bu argüman örtük olarak dönemin sınıf mücadeleleri kapsamında anlaşılmasını bulandırmaktadır. Çalışma boyunca sözü edilen bu yaklaşımlar eleştirilerek dönemin sınıf merkezli bir analizi yapılmaya çalışılacaktır.

1960'lı Yıllara İlişkin Kavramsal Sorunlar

1960'lı yıllar; "ithal ikameci sanayileşme-birikim modeli", "planlı dönem" veya "popülizm" gibi kavramlaştırmalarla nitelenebilmektedir. Kullanılan bu kavramlar süreci anlamada öne çıkan ilişkilerin bir göstergesi olması bakımından önemlidir (Yılmaz, 2003, 30). Boratav'a göre dönemin "planlı" veya "ithal ikameci" olarak nitelendirilmesi, kaynak tahsisinde karar alma sürecine veya ekonominin dış alemle eklemlenme biçimine dikkati çeker (Boratav, 1983, 7). Dönemin "popülizm" kavramı ile tanımlanmasında ise gelir bölüşümü öne çıkarılmıştır. Tüm bu kavramların öne çıkardığı olgular gerçekliğin bir yanını ortaya koymaktadır. Gerçekliğin bir yanını, bütün bir gerçeklik olarak sunmak ise oldukça tehlikelidir. Sözü edilen bu kavramların sistem ile bağlantısı kurulmamıştır (Yılmaz, 2005, 1) ve dolayısıyla yapısal olanla bağlantı kurulmadığı ölçüde de eksik ve hatalı bir yaklaşıma sahiptir. Bu kavramların yerine, sistemle bağlantısı kurulan ve bu bağlantı

* Marmara Üniversitesi, doktora öğrencisi

kurulduğu ölçüde de sisteme ilişkin temel, zorunlu ilişkileri ortaya koyan bir kavram gerekmektedir. Bu anlamda dönem "içe yönelik birikim süreci"ne tekabül etmektedir. "İçe yönelik birikim süreci", ülke içinde kapitalist ilişki ve yaşam ortamının sağlanması için temel belirleyici olmuştur (Ercan, 2002, 55). Dolayısıyla "içe yönelik sermaye birikim süreci" kavramının sistemle olan doğrudan bağı açıktır. İçe yönelik sermaye birikim sürecinin başlarında ticari ve para sermaye birikimi daha yoğun olarak gerçekleşmiştir. Ele aldığımız dönem ise ticari ve para sermaye birikiminden sanayi sermayesi birikimine geçiş sürecinin hızlandığı bir dönemdir. Gerçekleşen hızlı sermaye birikimi, sermayenin sosyal taraflarının nicelik ve siyasal bilinç gibi niteliksel yönlerinin de gelişimi anlamına gelmiş ve uzlaşmaz sınıf karşıtlığıyla birlikte sınıf mücadeleleri sermaye birikim sürecinin temel dinamiği olmuştur.

İç Pazarın Gelişmesi İçin Ücretlerin Arttırılması Tezinin Sınıf Merkezli Eleştirisi Ve Sermaye İçi Mücadeleler

Sınıf mücadeleleri asli olarak artı-değerin yaratılması ve paylaşılması üzerinedir. Artı-değerin yaratılması üzerindeki mücadele başlıca toplumsal aktörler olan işçi sınıfı ile sanayi sermayesi arasında iken, artı-değerin paylaşılması sanayi sermayesi, ticari sermaye, uluslar arası üretken sermaye ve (tüm bu sermayelerin mücadele alanı olarak) devlet arasındaki ilişkiler sonucunda gerçekleşir. Fakat burada dikkat çekilmesi gereken nokta artı-değerin yaratılması ve paylaşılması mücadelelerinin birbirleri üzerinde yaptığı karşılıklı etkidir. Bu karşılıklı etkiyi dikkate almadan yapılan analizler eksik ve hatalı bir sonuca varacaklardır.

Bu bölümde, 1960'lı yıllarda iç pazarın yaratılması için ücretlerin artırılması ve işçi sınıfına ilişkin sosyal hakların yasalaşması gibi olguların yukarıda belirtilen karşılıklı etki dikkate alınarak analiz edilmesinin gerekliliği savunulacaktır.

Popülizmin ücretlerdeki artış hızı ile tanımlanamayacak bir olgu olduğunu savunan Gülalp, popülizmin belirleyici bir öğesinin "ithal ikameci sınaileşme" diye bilinen sermaye birikim modeli olduğunu belirtmiştir. Gülalp'e göre popülizm altında ücret politikası, bir yönüyle içe-dönük sanayileşme açısından iç pazarın genişletilmesi anlamına gelmektedir (Gülalp, 1984, 87). İç pazarın yaratılması-genişletilmesi ile ilgili benzer bir değerlendirme yapan Keyder'e göre;

> *Tercih iç pazar lehine yapıldıktan sonra, pazarın genişlemesi değil, belli bir ölçüde derinleşmesi de gerekecekti. Sınai üretimin bileşimi sürekli değiştiğine göre, yani ekonomi tekstilden dayanıklı tüketim mallarına ve otomotiv ürünlerine kaydığına göre, yeni imalat kollarına pazar oluşturacak yeterli gelire sahip tüketiciler bulmak ve yaratmak gerekiyordu (Keyder, 2001, 212-213).*

İç pazarın yaratılması tezi kullanılan dilden de anlaşılacağı gibi iç pazarın, sermayenin ve/veya devletin müdahaleleri ile yaratıldığını savunmaktadır. Bu tezde sermaye ve/veya devlete bilinçli bir eylemlilik atfedilmektedir. Oysa ki savunulduğu gibi iç pazarın tek taraflı bir şekilde yaratılması yerine iç pazarın sınıf mücadeleleriyle oluşum sürecinden bahsetmek gereklidir. Bu oluşum süreci sermaye birikim sürecine

içkin olan tarihsel bir süreçtir. Bu süreç elbette ki kendiliğinden gerçekleşmemiştir. Süreç, sınıflar arası ve sınıf içi mücadelelerle ve bu mücadeleler dahilinde biçimlenen devletin etkisiyle gerçekleşen bir süreçtir. Marx'ın belirttiği gibi "Tarımsal nüfusun bir kısmının mülksüzleştirilmesi ve yerlerinden atılması, sanayi sermayesi için, yalnız, emekçilerle, bunların geçim araçlarını ve emek maddesini serbest hale getirmekle kalmaz, bir iç pazar da yaratmış olur." (Marx, 2000, 711). Lenin ise iç pazarın oluşum-gelişim sürecini şöyle özetlemektedir:

> *Meta ekonomisi ortaya çıkınca, iç pazar da ortaya çıkar: iç pazar bu meta ekonomisinin gelişmesiyle yaratılır ve toplumsal işbölümünün yayılma derecesi, onun gelişme düzeyini belirler; iç pazar, meta üretiminin, ürünlerden işgücüne uzanmasıyla yayılır; ve ancak işgücünün meta haline dönüşmesiyle orantılı olarak, kapitalizm, tüm ülke ekonomisini kucaklar, ki bu ekonomi, esas olarak, kapitalist toplumda gitgide daha önemli bir yer tutan üretim araçları sayesinde gelişir. Kapitalizm için "iç pazar", toplumsal işbölümünü derinleştiren ve doğrudan üreticileri, kapitalist ya da işçiye dönüştüren, gelişen kapitalizmin kendisi tarafından yaratılır. İç pazarın gelişme derecesi, ülkedeki kapitalizmin gelişme derecesidir (Lenin, 1988, 52).*

1960'lı yıllarda iç pazarın oluşum/gelişim sürecinde ücretlerin artması, ücretlerin pazar için talep unsuru olmasına bağlanmaktadır. Sermaye, ücretlerin maliyet unsurunun yanında talep özelliği kazanması ile ücretleri kendiliğinden arttıracaktır. Fakat kapitalist sistemin mantığı, tek tek kapitalistlerin kârlarını maksimize etmelerini ya da tersten söylemek gerekirse, başka maliyetlerin yanı sıra, ücretleri asgariye indirmelerini gerektirir (Keyder, 2001, 213). Sermayenin ücretleri kendiliğinden arttırmasının sermayenin varoluş yasalarına aykırı olması, bu görevi yapacak olan "göreli özerk" olan devleti analize katmayı gerektirmektedir. Bu yönde bir değerlendirme yapan Keyder'e göre:

> *Bir bütün olarak kapitalist sınıf için, ücretler pazardaki talebi oluşturur ve dolayısıyla üretim hacmiyle uyumlu bir boyutta olmalıdır. Yani, her kapitalist kendi ödediği ücretleri düşürse, ekonominin tümü için bir pazar problemi (eksik talep) baş gösterir. Burada, devletin üstlendiği rol önem kazanır; tekil kapitalistlerden belli ölçüde özerk olan bir siyasi otorite, özel çıkarlara önem vermeden, geliri, global ölçekte kapitalist birikimin mantığına hizmet edecek şekilde bölüştürme işlevini yerine getirmelidir. Devletin bu özerkliği sanayicilerin tercih ettiği birikim modelinin ihtiyaçlarından kaynaklanan araçsal bir özerkliktir (Keyder, 2001, 213).*

Buraya kadar ele aldığımız ithal ikameci birikim modeli veya popülizm kavramlaştırmasında iç pazarın yaratılması için ücretlerin arttırılması tezinin sorunlu yanı üretim ilişkileri ve bölüşüm ilişkilerini birbirinden koparark ele almasıdır. Boratav, ithal ikameci sanayileşmenin, 1960'lı yılların sosyo-politik yapısı ve bölüşüm ilişkileri tarafından biçimlendirileceğini belirterek (Boratav, 1989, 95) bölüşüm ve üretim ilişkilerinin birbirleri üzerindeki etkisini tek yönlü olarak ele almış ve bölüşüm ilişkilerinin belirleyiciliğine vurgu yapmıştır. Benzer şekilde Keyder de gelirin yeniden dağılımı yoluyla bir iç pazarın kurulmasının, Türkiye'nin 1960-1980 dönemindeki ekonomi politiğini tanımlayan özelliklerden biri olduğunu belirtmiştir (Keyder, 2001, 207). Gülalp de popülizmi, toplumsal refah kaygısının merkezi bir önem kazanması olarak ta-

nımlayarak bölüşüm ilişkilerini öne çıkartmıştır. Halbuki üretim ilişkileri ve bölüşüm ilişkilerini birbirinden yalıtmadan, içsel, çok yönlü ve dinamik bir ilişki dahilinde analiz etmek gerekmektedir. Üretim ilişkileri ve bölüşüm ilişkileri ile ilgili olarak Marx; üretimin, dağıtımın, değişimin, tüketimin hepsinin bir bütünün öğeleri olduklarını ve bu ayrı ayrı uğraklar arasında her organik bütünde olduğu gibi karşılıklı etki olduğunu ifade etmiştir (Marx, 1993, 236-237).

Bu noktada bölüşüm ilişkilerini üretim ilişkilerinden ayırarak ya da daha doğru bir şekilde ifade etmemiz gerekirse, sermaye birikim sürecini üretim ilişkileri ve bölüşüm ilişkileri olarak birbirinden koparak yapılan analizlerin sorunlu olacağını belirttikten sonra bölüşüm ilişkilerinin üretim sürecinde yaratılan artı değerin paylaşılmasına dayandığını ve artı değerin yaratılmasının emek ve sermaye arasındaki ilişki\mücadele ile ilişkili olduğunu vurgulamak anlamlı olacaktır. Kısaca belirtilmesi gereken nokta bölüşüm ilişkilerinin temelinde emek ve sermaye arasındaki ilişkinin yer almasıdır.

1960'lı yıllarda iç pazarın oluşum/gelişim sürecinde ücretlerin artması, sermaye birikim sürecine içkin olan sermaye içi mücadeleler veya başka bir deyişle sermayeler arası rekabet mantığı üzerinden açıklanabilir. Aslında ithal ikameci birikim modeli ile ihracata yönelik birikim modellerinin karşılaştırılmasında da sermayeler arası rekabet mantığı örtük olarak kullanılmaktadır. Bu düşünceye göre ithal ikameci birikim modelinde ücretler talep unsuru iken, ihracata yönelik birikim modelinde ücretlerin maliyet niteliği önem kazanmıştır. Çünkü dışa dönük birikim modelinde sermayeler arası rekabet artacak ve bu da ücretler üzerinde baskı yaratacaktır. Fakat bu karşılaştırmayı yapanlar ithal ikameci birikim modeli için sermayeler arası rekabetin olup olmadığını sorgulamazlar. Bunun yerine iç pazarın yaratılması ve ücretlerin talep niteliği ile olan ilişkisini ortaya koyarlar. Halbuki eğer sermayeler arası rekabet sorgulansa, 1960'lı yıllarda sermayeler arası rekabetin az olması, sermayelerin tekelci özelikler taşıması nedeni ile ücretler üzerinde baskının dışa dönük birikim modeline göre daha az olduğu sonucuna varılabilir. Fakat bu yapılmayarak ithal ikameci birikim modelinde sermayeler arası rekabetin olup olmadığı ve eğer yoksa bu ifadesi edilmeyerek sadece rekabet değil sınıflar da yok sayılmakta ve sınıfsal uzlaşma olduğu belirtilmektedir. Kısaca toparlarsak içe yönelik birikim modelinde iç pazarın yaratılması için ücretlerin arttırılmasından bahsetmek yerine sermaye içi mücadelelerin görece az olmasının, ücretler üzerinde yapılan baskının da görece az olmasını sağladığını belirtmek gereklidir.

1960'lı yıllarda içe yönelik üretim yapan sektörler ile dışa dönük üretim yapan sektörlerde verilen ücretler birbirine çok yakındır.[1] Dolayısıyla Küçük'ün "tüketim

1 Sözü edilen sektörlere ilişkin verilerin olduğu tabloyu Özkaplan'dan aktaran Akkaya, 2002, 74. Sadece DİE verilerine göre lastik üretimi yapılan sektördeki ücretler, diğer bütün sektörlerden oldukça fazladır. Bunu, Küçük'ün tüketim malları üreten sektörlere ilişkin yaptığı yoruma benzer şekilde, iç pazar ihtiyacını karşılayabilmek için ücretlerin arttırıldığı şeklinde yorumlamak ise mümkün değildir. Diğer sektörlere göre lastik sektöründe iki kata yakın ücret verilerek iç pazarın yaratıldığı savunulacak bir olgu değildir. Zaten DİE'nin lastik sektöründeki ücret verileri ile SSK'nın verileri arasında çok büyük fark vardır.

malları üreten sektörlerin üretimini arttırabilmek, iç pazar ihtiyacını karşılayabilmek için ücret ödemelerini de artırmak gerekiyordu" (Küçük'ten aktaran Akkaya, 2002, 72) yorumunun 1960'lı yıllar için geçerli olmadığını söyleyebiliriz. İçe yönelik üretim yapan sektörler ile dışa dönük üretim yapan sektörlerde verilen ücretlerin birbirine çok yakın olmasını iç pazarın yaratılmasına bağlamak (kendi içinde tezin tutarlılığına da aykırı olacağından) mümkün değildir. Bu olguyu sınıf mücadeleleri ile açıklamak çok daha doğru olacaktır. Dönem boyunca ihracata yönelik sanayi sermayesi devlet tarafından desteklenmiştir. Böylece dışa dönük üretim yapan sektörlerde ücretlerin baskılanması görece az olmuştur. Devletin genel olarak sanayi sermayesine ve ayrıca ihracata yönelik üretim yapan sanayi sermayesine dönük uygulamaları sınıf mücadeleleri sürecinde gerçekleşmiştir. Benzer şekilde bu dönem için sanayi sermayesi; ucuz KİT ürünleri, ucuz döviz ve kur garantisi, aşırı değerli döviz, ucuz faiz, teşvik primleri ve vergi kolaylıklarından yararlanmıştır (Karacan, 1983-84, 86). Sanayi sermayesine sağlanan tüm bu destekler artı-değerden ve artı-üründen devlete vergi yoluyla düşen payın sanayi sermayesine aktarılması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla tüm bu olgular sınıf mücadelesi kapsamında anlaşılmalı yani sermayeler arası ve sınıflar arasında süren mücadeleye göre belirlenen olgular olarak görülmelidir.

1960'lı yıllarda sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimleri sonucunda, küçük sanayiinin (10 veya daha az işçi çalıştıran sanayiinin) 1950'den itibaren imalat sanayii içinde istihdam, üretim katma değer ve ödenen maaş-ücret bakımından nispi payı 1963-1970 yılları arasında çok daha hızlı düşerek devam etmiştir.[2] DİE'nin verilerine göre 10-49 arası işçi çalıştıran işyerlerinin 10'dan fazla işçi çalıştıran işyerleri içindeki oranı, üretim ve işçi sayısı bakımından 1963'ten 1967'ye sırayla %17,7'den %11,8'e ve %16,8'den %11,8'e düşmüştür. Buna karşın 1000'den fazla işçi çalıştırılan işyerlerinde aynı dönem için üretim ve işçi sayısının oranı sırasıyla %27,6'dan %31,9'a ve %34,8'den %38,1'e yükselmiştir. 10-49 işçi çalıştıran işyerlerinde üretim artış yüzdesi %19,5 iken, 1000'den fazla işçi çalıştıran işyerlerinde ise bu oran %107,3 olarak gerçekleşmiştir (DİE sanayi sayımı ve yıllık anket sonuçlarından aktaran Özgür, 1972, 183). Verilerin ortaya koyduğu gibi küçük sanayiinin hızla önemini yitirmesine karşın büyük sanayi sermayesinin etkinliği gittikçe artmakta ve sermayenin merkezileşmesi eğilimi ile birlikte sermaye içi mücadeleler azalmaktadır.

Uygulanan korumacı politikalarla ortaya çıkan montaj sanayiinde, içsel burjuvazi tekelci biçimde birikim sağlamıştır. Aker'e göre montajcılığın gerektirdiği asgari sermaye büyüklüğü ithalatçılıktakinden daha fazla olduğu için montajcı sayısı daha önceki ithalatçı sayısından çok daha az olmuştur (Aker, 1975, 9). 14 Temmuz 1967 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde montaj sanayiine ilişkin olarak aşağıda aktarılanlar, montaj sanayiindeki durumu özetlemektedir:[3]

2 Küçük sanayiin imalat sanayi içindeki nispi yeri için bk. Korum, 1977, 59.

3 Benzer bir şekilde, Odalar Birliği'nin 20.Genel Kurul Toplantısı'nda söz alan bir delege, montaj sanayiin Türkiye'de birkaç kişinin zengin olmasına yol açtığını ifade etmiştir (Cumhuriyet, 30 Mayıs, 1967, 1 ve 7).

> *Türkiye Şoförler ve Otomobilciler Federasyonu Yönetim Kurulu Başkanı Tintansan, maliyet durumunda hiçbir değişiklik olmamasına rağmen, başlangıçta, 230 bin liraya satılan bir otobüsün … bugün 420 bin liraya satıldığını bildirmiş ve özetle şunları söylemiştir: "Dünyanın hiçbir yerinde montaj sanayiinin yüzde 90 ile 120 arasında kar sağladığı görülemez. Türkiye'de bu sanayi ellerinde tutanlar yüzde 30 ithalatçı, yüzde 25 montajcı, yüzde 10 toptancı, yüzde 15 perakendeci ve bundan başka da aracı şirketlerin karlarını maalesef esnafımızın sırtından çıkarmaktadır." (Cumhuriyet, 14 Temmuz 1967, 1 ve 7).*

Yukarıdaki paragrafa göre montaj sanayiinde sağlanan karlar sadece sanayie değil ticarete de dayanmaktadır. Benzer şekilde Aker'e göre de montaj hem ticaret sermayesinin hem de sanayi sermayesinin özelliklerini bir arada taşımaktadır (Aker, 1975, 9). Aynı mal ucuza alınıp pahalıya satıldığı için, bu yoldan artı-değerden elde edilen pay ticaret sermayesine; montaj sanayiinde ise işgücü kullanıldığı için artı-değerden elde edilen pay sanayi sermayesinin payına benzemektedir.[4] Dolayısıyla montaj sanayiinde tekelci, ticaret ve sanayi sermayesinin özelliklerini bir arada taşıyan, sermayeler arası rekabetin az olduğu bir birikim olanağı olması, kapitalistlerin ücretler üzerinde görece az baskı kurmasını sağlamıştır.

1960'lı yıllar üretken sermaye birikiminin gerçekleşmesinin başlangıç yılları olduğundan sermayeler arası bir rekabetin düzeyi oldukça düşük kalmıştır. İmalat sanayii örneği üzerinden birikim sürecinin özelliklerini inceleyebiliriz.

Bu dönem tüketim malları üretiminden dayanıklı tüketim malları, ara ve yatırım malları üretimine geçişin ilk yılları olması sebebiyle sanayi sermayesi açısından yatırım yapılacak alanların çeşitli olduğu söylenebilir. Örneğin 1963'te sanayi sermayesinin, imalat sanayi içinde yatırım mallarına yaptığı yatırımlar %8,57 iken bu oran 1970'te %22,34'e ve 1971'de %30,76'ya çıkmıştır.[5]

1960'lı yıllarda sanayi sermayesinin gerçekleştirdiği birikime ilişkin, GSMH'den sektörlerin aldığı payları inceleyebiliriz. 1962-1970 yılları arasında, 1968 yılı faktör fiyatlarıyla sanayi kesiminde %113,2; hizmetler kesiminde %79,6 artış gerçekleşirken tarım kesiminde ise %21,8 artış olmuştur.[6] Hizmetler kesiminde değer üretilmediği için hizmetler kesimi sanayi kesiminde üretilen değere bağımlıdır. GSMH içinde faaliyet kollarında hizmetler kesiminin oranı sanayi kesiminden çok olsa da hizmetler kesimindeki artış sanayideki artışa bağlı olarak gerçekleşmiştir.[7] Sonuçta dönem boyunca hızlı bir sermaye birikimi gerçekleşmiştir.

Sanayi sermayesinin birikimini sadece nicelik yönünden ele almak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Sermaye bir zenginlik birimi değil, toplumsal tarafları olan toplumsal bir ilişkidir. Dolayısıyla 1960'lı yıllardan itibaren sanayi sermayesinin hızlı birikimi Türkiye'de ücretli emek/sermaye arasındaki ilişkinin geliştiğini göstermektedir. Sözü edilen bu ilişki biçimi Türkiye için oldukça yeni bir olgudur. Şeni'nin belirttiği gibi tarihi

4 Bu cümle birkaç kavramın değiştirilmesiyle beraber Aker'in çalışmasından (Aker, 1975, 9) alınmıştır.
5 Veriler için bk. Korum, 1977, s.78.
6 Veriler, T.C. Başbakanlık DPT, 1977, s.48.'den hesaplanmıştır.
7 Bu konuda bk. Özgür, 1972, 178-179.

eskilere dayanmayan bu işçi sınıfı, emek gücünü yeniden-üretme sürecinde geleneksel üretim tarzlarından, ailevi üretimden kaynaklanan kullanım değerleri tüketir. Tüketim sepetinin hacmi oldukça dardır. Bu işçi sınıfının örgütlenme, bilinçlenme, mücadele tarihi görece yenidir (Şeni, 1977, 69). Bütün bu öğeler "gerekli çalışma zamanı"nın kısalığını mümkün kılar. Buraya kadar sözünü ettiğimiz olgular 1960'lı yıllar boyunca hızlı gecekondulaşma sürecinde gözlemlenebilir. 1960'lı yıllarda üretim araçlarından yoksun kalarak kırdan kente göç eden, işçileşmeye aday kesimin yaşamında kullanım değeri ağırlık teşkil etmektedir. Özelikle gecekondularda yaşayan yeni işçileşen/işçileşmeye aday bu kesimin yaşamında kullanım değerinin rolü önemli oldukça ve köyle bu anlamda bir ilişki kuruldukça "gerekli çalışma zamanı" kısalmış olmaktadır. Bu durumun sanayi sermayesi için anlamı ise daha fazla artı-değere ulaşmak olacaktır. Dönem boyunca artı-değer oranı oldukça yüksek olmuştur. Dönemin sonlarına doğru ise artı-değer oranının azalmasına[8] karşı sanayi sermayesi daha çok yerli emek kullanma amacında olmuş ve bu doğrultuda Aker'in belirttiği gibi 1967-71 yılları arasında montajdan sanayiye geçiş sıçraması gerçekleşmiştir (Aker, 1975, 10). Yani dönem boyunca sanayi sermayesi artı-değeri arttırma amacında olmuştur.

Buraya kadar olan bölümde sermayeler arası mücadelede kapsamında sadece sanayi sermayeleri arasındaki mücadeleden bahsedilmiştir. Halbuki sermaye içi bileşenler arasındaki sınıf mücadelesinin, büyük sermaye-küçük sermaye mücadelesinin de sermaye içi mücadele kapsamında ele alınması gereklidir. Fakat, bütün bunların değerlendirilmesi çalışmanın kapsamını aşmaktadır.

1960'lı Yılların Başında Sınıflar Arası Mücadeleler

Yukarıdaki bölümde 1960'lı yıllarda sermaye içi mücadelelerin sınıflar arası mücadeleye etkisi analiz edilmeye çalışıldıktan sonra bu bölümde sermaye ve işçi sınıfı arasındaki mücadelenin olgusal düzeyde açığa çıkışına ilişkin 1960'ların başlarındaki 274. ve 275. maddelerin yasalaşma süreçlerinden bahsedilecek ve dönemin sınıflar arası uzlaşma olarak tanımlanmasına yol açan Keynesyen veriler sorgulanacaktır.

1960'lı yıllarda sınıfsal uzlaşma olduğuna dair görüşlere yaygın şekilde rastlansa da dönem boyunca sanayi sermayesi siyasal bilincini göstererek sermaye ve işçi sınıfı arasındaki uzlaşmaz çelişkiyi göstermiştir. Örneğin dönem boyunca sarı sendikalar etkili olmuşlardır.[9] Yalman'a göre; 274. ve 275. maddeler (Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ve Sendikalar Kanunu ile ilgili maddeler) kabul edilmeden hemen önce TİSK'in kurulması sermayenin siyasal bilincini göstermektedir (Yalman, 2002). Benzer şekilde işçilere grev hakkı tanıyan Anayasa hükmünün kabul edilmesi ile aynı

8 Tonak'a göre artı değer oranının düşük düzeyi, 1971 müdahalesini açıklayıcı faktörlerden biridir (Tonak, 1980, 45).

9 İşverenler desteğiyle artan sarı sendikalar için bk. Cumhuriyet, 7 Haziran, 1962, s.5. Diğer başka örnekler; Çanakkale Seramik Fabrikası'nın işvereni İbrahim Bodur'un kurdurduğu sarı sendika mahkeme kararıyla kapatılmıştır (Cumhuriyet, 4 Haziran 1965, s.1). Lastik-İş Başkanı patronların emirleriyle kurulan sarı sendikalar olduğunu belirtmiş ve bunların kaldırılmasını istemiştir (Cumhuriyet, 12 Ağustos 1960, s.1).

zamanda özel teşebbüslerin devletçe korunmasına yönelik anayasaya madde konulmuştur (Cumhuriyet, 18 Nisan 1961, 5). Sermayenin sınıf bilincini ortaya koyan bu örneklerin gösterdiği gibi sınıflar arası uzlaşmadan bahsetmek zordur.

1960'lı yıllarda sınıf mücadelelerinin yadsınıp yerine sınıfsal uzlaşma ve popülizm olduğunun belirtilmesinde başlıca iki etmen rol oynamıştır. Bunlardan ilki gerçek ücretlerde artış, ikincisi ise Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu (TİSGLK) ile Sendikalar Kanunu'nun kabul edilmesidir.

Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde, iç pazarın yaratılması için gerçek ücretlerin arttığı varsayılmışsa da, gerçek ücretlerde artış olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Keynes ve okulunda makroekonomik hesaplamalar tamamen ampirik ve "dolaysız" karakterlidir (GSMH hesaplamaları hükümet istatistiklerine dayanır) (Bottomore, 1993, 331). Dolayısıyla Keynesyen veriler eleştirel bir sorgulamaya tabi tutulmalıdır. Devletin istatistik verilerine bakarak gerçek ücretlerde artış olduğunu sorgulamadan doğru kabul etmek, 1960'lı yıllara hakim olan ulusalcılığın-kalkınmacılığın da sorgulanmadan kabul edilmesi anlamına gelecektir. Bu dönemde ücret ve enflasyon hesaplamalarında birçok sorun vardır. Bu sorunları kısaca şöyle özetleyebiliriz: Ücrete ilişkin verilerde SSK'nın verileri sadece sigortalı işyerlerini kapsarken, DİE'nin verileri SSK'ya göre kapsamı sınırlı, büyük işyerlerini kapsamakta ve anket tekniğinin sakıncalarını içermektedir.[10] Enflasyona ilişkin verilerde Ticaret Bakanlığı'nın ve İstanbul Ticaret Odası'nın (İTO) verileri anket yapılan yıllar 1960 öncesinde olduğundan değişen tüketim kalıplarını yansıtmama tehlikesini taşımaktadır.[11] Ticaret Bakanlığı'nın ve İTO'nun geçinme indeksi verilerinde ise sepet içindeki harcamalar ve harcamaların ağırlıkları sorunludur.[12] Boratav'ın ve Gülalp'in hesaplamalarında gerçek ücretlerde %40-50'lik artış olduğu belirtilmesine rağmen,[13] İTO'nun verilerine göre dönem boyunca zorunlu gıda maddeleri fiyatlarında ve ev kiraları fiyatlarında genel indeksten yüksek bir artış olmuştur.[14]

İkinci olarak TİSGLK'nın yasalaşma süreci ele alınacaktır. Anayasa'da yer alan Toplu Sözleşme Kanunu ve Grev Kanunu'nun uyum yasalarıyla yürürlüğe girmesi yaklaşık

10 Bu konuda bk. Boratav, 1983, 10. Ücretle ilgili verilerin gerçeği yansıtmaması ile ilgili olarak bk. Rozaliyev, 1979, 111-112.

11 Fiyat endeksleri ile ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bk. Yalçın, 1988.

12 Cillov, geçinme indekslerinin sosyal politikanın ve ücret siyasetinin önemli bir vasıtası olduğunu belirtmiş ve DİE ile Ticaret Odası'nın gıda masraflarının tartılarındaki farklılığa dikkat çekmiştir. Cillov'a göre; Ticaret Odası istatistiklerinde gıda masraflarının tartısı, yani aile ödemeleri içindeki payı %53,36 iken, DİE anketine göre bu masrafların payı %40,63 olarak tespit edilmiştir (Cillov, 1975, 39 ve 42).

13 Bk. Boratav, 1983, 9 ve Gülalp, 1983, 156.

14 Gıda maddeleri içinde zaruri maddeler 1958'de 100; 1960'ta 134,3; 1970'te 248,5; ev kirası 1958'de 100; 1960'ta 116; 1970'te 255; genel indeks 1958'de 100; 1960'ta 131; 1970'te 225 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca İTO ile belediyenin yetkili kuruluşlarının hazırladığı geçinme indeksi istatistiklerine göre son 9 yılda (1959-1968) fiyatlar %200-215 artarken, maaşlar %45-50 artmıştır (Cumhuriyet, 20 Haziran 1969, s.1). Türk Kamu Personeli Sendikaları Konfederasyonu'nun yaptığı araştırmaya göre ise 1958-1968 yılları arasında yiyecek madde fiyatları %212 artarken, ücretler %108 artmıştır (Cumhuriyet, 7 Haziran 1969, s.1).

iki yıl sürmüştür. İnönü'nün 21 Ocak 1962'de "Toplu Sözleşme ile Grev Kanunu hemen çıkarılacak"[15] demecine rağmen sözü edilen kanunların ve Sendika Kanunu'nun kabul edilmesi Temmuz 1963'ü bulmuştur. Bu süreç içinde Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu Tasarısı'nın işçiler aleyhine hükümleri bulunmakta ve işçiler aleyhine değişikliğe uğramaktadır,[16] bu durum işçiler tarafından eleştirilirken,[17] grev kanunu çıkmamasına rağmen grevler yapılmaya başlanmıştır.[18] Yani tasarıların yasalaşma sürecinde işçi sınıfı pasif kalmamış, kitlesel eylemlerle taleplerini duyurmuş[19] ve belli bir seviyede de olsa baskı oluşturabilmiştir.[20] Koç'a göre, Kavel işçilerinin 36 günlük direnişi 274 sayılı Sendikalar Yasası ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi ve Grev Yasası'nın çıkmasını hızlandırmıştır (Koç, 2003, 179). Görüldüğü gibi sosyal hakların yasalaşması sermaye ve işçi sınıfı arasındaki mücadele sürecinde gerçekleşmiştir. Bu mücadele sürecinde çıkan yasalar sermayenin taleplerine tamamıyla aykırı olmamış, hatta bazı yönleri sermayenin çıkarlarına uymuştur. Örneğin; Anayasada yer almamasına rağmen, grev hakkına karşılık olarak lokavt kabul edilmiştir. Bunun yanında grev hakkının kapsamı oldukça sınırlanmış; genel grev, dayanışma grevleri, siyasal grevler gibi birçok grev türü yasaklanmıştır.[21] Bunun yanında toplu iş sözleşmesi ve grev kanununun işçi sınıfını mücadelesini denetim altına almaya yönelik bir işlevi de olduğu

15 Cumhuriyet, 21 Ocak 1962, s.1.

16 Grev Kanunu tasarısının şartlı olduğu ve uygulama sahası bulamayacağı konusunda bk. Cumhuriyet, 15 Temmuz 1961, s.1. Cumhuriyet'in 9 Nisan 1962 tarihli haberine göre tasarı ile kurulacak Yüksek Hakem Kurulu'nda işçiler azınlıkta kalacak, inisiyatif devlet ve patronlarda olacaktır. Petrol-İş Genel Başkanı Ziya Hepbir tasarının tamamen patrondan yana olduğunu ifade etmiştir. (Cumhuriyet, 9 Nisan 1962, s.1 ve 5.). Hükümetin tasarıda grev ve lokavtın yapılamayacağı hal ve yerleri genişletmesi konusunda bk. Cumhuriyet, 17 Eylül 1962, s.1.

17 Ankara İşçi Sendikaları Birliği düzenlediği basın toplantısında şartlı bir greve asla razı olmadıklarını bildirerek, Anayasa tasarısındaki grev hakkını şartlı bir grev olarak gördüklerini ve bu maddenin değiştirilmesine gayret edeceklerini ifade etmişlerdir (Cumhuriyet, 24 Mart 1961, 1). Toplu Sözleşme ve Grev Kanunu Tasarısı'nda yapılan değişiklik karşısında on sendika ve federasyon başkanı, tasarının patronlar lehine olduğunu ifade ederek, tasarının toplu sözleşme ve grev yapma imkanını vermediğini ve kanunlaşması halinde hakiki grev yapacaklarını bildirmiştir (Cumhuriyet, 10 Ocak, 1963, 1). Tasarıda yapılan değişiklikleri protesto amacıyla 8 sendikaya bağlı 12 bin işçi miting yapmaya karar vermişlerdir (Cumhuriyet, 12 Ocak 1963, 1). Bunun yanında Türk-İş'e bağlı 320 sendika başkanı grev, lokavt ve toplu sözleşme ile ilgili tasarıyı beğenmemişler ve Sendika Kanunu Tasarısı'nı ise hür ve güçlü bile sendikacılık hareketini önleyici mahiyette olduğunu, işçi hak ve hürriyetlerini tam sağlayamadığını belirtmişlerdir (Cumhuriyet, 9 Nisan 1963, 1).

18 Cumhuriyet Gazetesi'nin haberine göre Türkiye'de ilk defa olarak Gümüş Motor Fabrikası'nda ücret almayan 280 işçi oturma grevine başlamıştır (Cumhuriyet,30 Mayıs 1962, 1). Bundan başka liman işçileri oturma grevi yapma kararı almış (Cumhuriyet, 3 Haziran 1962, s.1.) ve bir atölyede çakışan 12 işçi toplu halde iş bırakmıştır (Cumhuriyet, 7 Haziran 1962, 1).

19 Örneğin bu süreçte en kitlesel miting olan Saraçhane mitingine yüz bini aşkın işçi katılmış, grev hakkı ve toplu iş sözleşme hakkı talep edilmiştir (Cumhuriyet, 1 Ocak 1962, 1).

20 Örneğin, Cumhuriyet Gazetesi'nin haberine göre yapı işçilerinin işsizlikle ilgili 3 Mayıs'ta Ankara'da yaptıkları hadiseli gösteri, işçi davalarının memleket çapında ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Bu olayın ortaya koyduğu zorunluluklar dolayısıyla Büyük Millet Meclisi ve Hükümet, meseleyi öncelikle ele almış, ilgili idare amirleri de işçi dertleriyle daha yakından ve önemle meşgul olmaya başlamışlardır (Cumhuriyet, 10 Mayıs 1962, 1).

21 Grev hakkına getirilen sınırlama, yasak ve kısıtlamalar için bk. Güzel, 1996, 199-207. Grev Kanununun yürürlüğe girdiği ilk yılda 400 kadar toplu iş anlaşmazlığı olmuş ve bunlara 200.000'den fazla işçi katılmıştır. Fakat çoğu zaman işçiler greve gidememişlerdir. Bu zaman zarfında 10.000 işçinin katıldığı 20 grev olmuştur. Forum Dergisine göre bu durum, kanun açısından gerçek bir başarıdır (Rozaliyev, 1979, 140).

söylenebilir. YTP Grup sözcüsü, toplu sözleşmenin; verimliliği arttırdığını, sınıf çatışmalarını önlediğini, sulh ve sükunun sağlanmasında yardımcı olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet, 18 Nisan 1963, 1). Sonuç olarak buraya kadar görüldüğü gibi iç pazarın yaratılması için tanınan haklar yerine sınıf mücadelesi sonucu tanınan haklar olduğu söylenebilir. Ayrıca bu sosyal haklar, sermayenin işçi sınıfı mücadelesini sınırlama ve denetim altına alma amacını da göstermektedir. Savran'a göre de;

> *Türkiye solunda yaygın görüş, yüksek işçi ücretlerinin iç pazara dönük sermaye birikim tarzının yarattığı geniş iç pazar gereksinimi açısından sermayenin çıkarlarıyla belli bir uyum gösterdiğidir. … henüz 60'lı yıllarda, iç pazara dönük sermaye birikimi "altın çağı"nı yaşarken bile, işçi ücretleri, ancak çok zorlu mücadeleler sonucunda, büyük ve küçük sermayenin gösterdiği güçlü direnişe rağmen yükseltilebilmiştir (Savran, 1992, 101).*

Dönem boyunca sanayi sermayesi daha fazla artı-değere ulaşmak amacında olmuştur. Sanayi sermayesi için bu dönem artı-değeri arttırmanın yollarından biri mutlak artı-değer olurken,[22] bunun yanında işçilere ücret verilmemesi de sık rastlanan bir olgudur.[23] Tüm bu gibi nedenler sonucunda artı-değer oranı 1960'ta %248; 1965'te %263; 1970'te %233 ve 1975'te olarak gerçekleşmiştir (Tonak, 1980, 42). Artı-değer oranı hesaplamaları Keynesyen verilere dayandığından ücret ve katma değerin sorunlu hesaplanışlarını içinde barındırır. Karacan'ın da belirttiği gibi ücretlerin katma değerin içindeki payı olduğundan büyük görünmüştür. Çünkü vergi matrahını düşürmek için yapılmayan harcamalar sermaye tarafından hesaptan düşülmüştür (Karacan, 1983-84, 86). Dolayısıyla bu dikkate alınırsa yukarıdaki artı-değer oranları daha yüksek çıkacaktır. Ayrıca dönem boyunca gelir dağılımının bozuk olduğu sanayi sermayesi temsilcileri ve devlet tarafından ifade edilmiştir.[24]

Sonuç Yerine

Sınıf mücadelelerinin bütünsel olarak kavranması için sermaye içi mücadeleler ile sermaye-işçi sınıfı arasındaki mücadelenin karşılıklı etkisi ele alınmalıdır. Bu karşılıklı etkiyi dikkate almayan çalışmalarda sınıf gerçekliğinden uzaklaşılmakta ve bölüşüm ilişkilerinin üretim ilişkilerini belirlediği sonucuna varılmaktadır. 1960'lı yılları ele alan birçok çalışmada sözünü ettiğimiz karşılıklı etki göz ardı edilerek iç pazarın yaratıldığı, iç pazarın yaratılması için ücretlerin arttırıldığı gibi dönemin sınıf mücadelesi olgusunu gizleyen tezler ortaya atılmıştır. Bu tezler dönemin sosyal gerçekliğiyle uyuş-

22 Örneğin bu konuda Cumhuriyet Gazetesinin haberine göre, Almus Barajı'nda çalışan inşaat işçileri 13 saat çalıştırılmaktadır (Cumhuriyet, 8 Temmuz 1962, 7).

23 Örneğin; Cumhuriyet Gazetesine göre bir fabrikada 30 Mayıs 1962'de ücret alamayan 280 işçi oturma grevine başlamıştır (s.1). Yine Cumhuriyet Gazetesine göre bir fabrikada 11 Eylül 1962'de 200 işçi iki aydır maaş alamadıkları için son üç ay içinde üçüncü defa grev yapmışlardır.

24 Ticaret Odası Oda Meclisi'nde yapılan bir değerlendirmede orta sınıfın kalmadığı ve gelir dağılımının anormal olduğu belirtilmiştir (Cumhuriyet, 21 Temmuz 1967, 7). Vehbi Koç, demokrasinin yaşaması için özel teşebbüsün sosyal adaleti gerçekleştirecek tedbirler almasının zorunlu olduğunu ileri sürmüştür (Cumhuriyet, 12 Nisan 1967, 1 ve 7). Memurların kötü yaşam koşulları için bk. Cumhuriyet Gazetesi'nin 19 Eylül 1968 tarihinden itibaren başlattığı memurlara yönelik anketler. Ayrıca BBYKP'de 1963 yılı için büyük kitlelerin çok düşük bir hayat standardında ve medeni araçlardan büyük ölçüde yoksun olarak yaşadığı ifade edilmiştir (DPT, 1963, 35).

mamaktadır. Dönem boyunca iç pazarın oluşum-gelişim sürecinin temel dinamiği sınıf mücadeleleri olmuştur. Dönemin anlaşılması için çalışmada, üretim ilişkileri ile bölüşüm ilişkilerinin dinamik bir etkileşimi çerçevesinde sermaye-işçi sınıfı arasındaki sınıf mücadelesi ile sermaye içi sınıf mücadelelerinin etkileşimi ortaya konularak sınıf-merkezli bir analiz yapılmaya çalışılmıştır.

Kaynaklar:

Aker, A. (1975) 12 Mart Döneminde Dışa Bağımlı Tekelleşme, Sander Yayınları, İstanbul.

Akkaya, Y. (2002) Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-II, Praksis, Sayı 6.

Boratav, K. (1983) Türkiye'de Popülizm: 1962-1976 Dönemi Üzerine Notlar, Yapıt, Sayı 1.

Boratav, K. (1989) Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, İkinci Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Bottomore, T. (ed) (1993) Marksist Düşünce Sözlüğü (Çev. Mete Tunçay), Birinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Cillov, H. (1975) İktisadi Olaylara Uygulanan İstatistik Metodları, Dördüncü Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Cumhuriyet, 12 Ağustos 1960.
Cumhuriyet, 24 Mart 1961.
Cumhuriyet, 18 Nisan 1961.
Cumhuriyet, 15 Temmuz 1961.
Cumhuriyet, 1 Ocak 1962.
Cumhuriyet, 21 Ocak 1962.
Cumhuriyet, 9 Nisan 1962.
Cumhuriyet, 10 Mayıs 1962.
Cumhuriyet,30 Mayıs 1962.
Cumhuriyet, 3 Haziran 1962.
Cumhuriyet, 7 Haziran, 1962.
Cumhuriyet, 8 Temmuz 1962.
Cumhuriyet, 11 Eylül 1962.
Cumhuriyet, 17 Eylül 1962.
Cumhuriyet, 10 Ocak, 1963.
Cumhuriyet, 12 Ocak 1963.
Cumhuriyet, 9 Nisan 1963.
Cumhuriyet, 18 Nisan 1963.
Cumhuriyet, 4 Haziran 1965.
Cumhuriyet, 12 Nisan 1967.
Cumhuriyet, 30 Mayıs, 1967.
Cumhuriyet, 14 Temmuz 1967.
Cumhuriyet, 21 Temmuz 1967.
Cumhuriyet, 7 Haziran 1969.
Cumhuriyet, 20 Haziran 1969.

Ercan, F. (2002) "Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi", Praksis, Sayı 5.

Gülalp, H. (1983) Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, Yurt Yayınevi, Ankara.

Gülalp, H. (1984) "Popülizm Kavramı Üzerine", Yapıt, Sayı 3.

Güzel, M.Ş. (1996) Türkiye'de İşçi Hareketi, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Karacan, N. (1983-84) "Türkiye'de Popülizm: 1962-76" Üstüne Bir Not, Yapıt, Sayı 2.

Keyder, Ç. (2001) Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, Yedinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Koç, Y. (2003) Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi, İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Korum, U. (1977) Türk İmalat Sanayii Ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 408, Ankara.

Lenin, V.I. (1988) Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi (Çev. Seyhan Erdoğdu), İkinci Baskı, Sol Yayınları, Ankara.

Marx, K. (1993) Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı (Çev. Sevim Belli), Beşinci Baskı, Sol Yayınları, Ankara.

Marx, K. (2000) Kapital I (Çev: Alaattin Bilgi), Altıncı Baskı, Sol Yayınları, Ankara.

Marx, K. (2003) Kapital II (Çev: Alaattin Bilgi), Beşinci Baskı, Sol Yayınları, Ankara.

Özgür, Ö. (1972) 100 Soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi, Birinci Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Rozaliyev, Y.N. (1979) Türkiye'de Sınıflar ve Sınıf Mücadeleleri, İkinci Baskı, Belge Yayınları, İstanbul.

Savran, S. (1992) Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri, Kardelen Yayınları, İstanbul.

Şeni, N. (1978) Emperyalist Sistemde "Kontrol Sanayii" ve Ereğli Demir-Çelik, Birikim Yayınları, İstanbul.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1963) Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl (1963-1967), Ankara.

T.C. Başbakanlık DPT (1977) 1977 Yılı Programı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977, Ankara.

Tonak, E.A. (1980) "Artık-Değer Oranının Ölçümü A.B.D. ve Türkiye", Toplum ve Bilim, Sayı 11.

Yalçın, E. (1988) Türkiye'de Fiyat İndeksleri, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Yalman, G.L. (2002) Hegemonya Projeleri Olarak Devletçilik, Kalkınmacılık ve Piyasa, içinde Liberalizm, Devlet ve Hegemonya, Keyman, F.E. (Ed.), Everest Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, R. K. (2003) İkinci Dünya Savaşından 1980'e Türkiye'de Sermaye Birikim Süreçleri, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Yılmaz, R.K. (2005) Türkiye'de Kapitalizmin Gelişim Evreleri: Sermaye Birikimi - Sınıf Merkezli Bir Çerçeve, Yayınlanmamış Çalışma.

Class Struggle in 1960's

Generally class struggle has been considered as a basic struggle between two main classes namely workers and capitalists. Yet, this point of view excludes inner struggles of capitalist class itself. In our view, it is difficult to conceive the complex structure of class relations by this approach.

At this point, this paper assesses the thesis of domestic market creation by rising wages in 1960s. Alternatively, the research emphasizes the interactive relationship between basic class struggle (between workers and capitalists) and the inner struggle of capitalist class (between different fractions).

Furthermore, this paper analyses the populism concept and the accumulation model of import-substitution is employed in 1960s. In accordance with this examination, mainstream ideas, which deny class struggles, are criticized by focusing on class issues

1980 Sonrası Uygulanan Vergi Politikalarının Sınıfsal Karakteri

Ferimah Yusufi Yılmaz*
Özlem Tezcek**

SUNUŞ

Bu çalışmada, Türkiye'de emek-gücü ve sermaye üzerindeki vergi politika uygulamalarını inceledik. Bu incelemeyi somut verilerle Türkiye'nin yakın tarihine uyguladık. Elde ettiğimiz verileri 1967-80, 1980-90, olmak üzere iki dönemle sınırladık.

Amacımız; devletin vergi politikaları yoluyla ücretler ve sermaye kazançları üzerinde oluşturduğu eşitsiz uygulamaları göstermektir.

Bu eşitsiz uygulamanın temelinde; geç-kapitalistleşen bir ülke olarak Türkiye'de devletin, vergi politikaları yoluyla kapitalist birikim sürecinin devamlılığını sağlama işlevi ve bu amaçla sermaye sınıfına vergiler yoluyla kaynak aktarımı ve bir üretim maliyeti olarak görülen ücretleri kaynakta kesim yoluyla denetimli bir şekilde baskı altına alması yatmaktadır.

1. TEORİK ÇERÇEVE

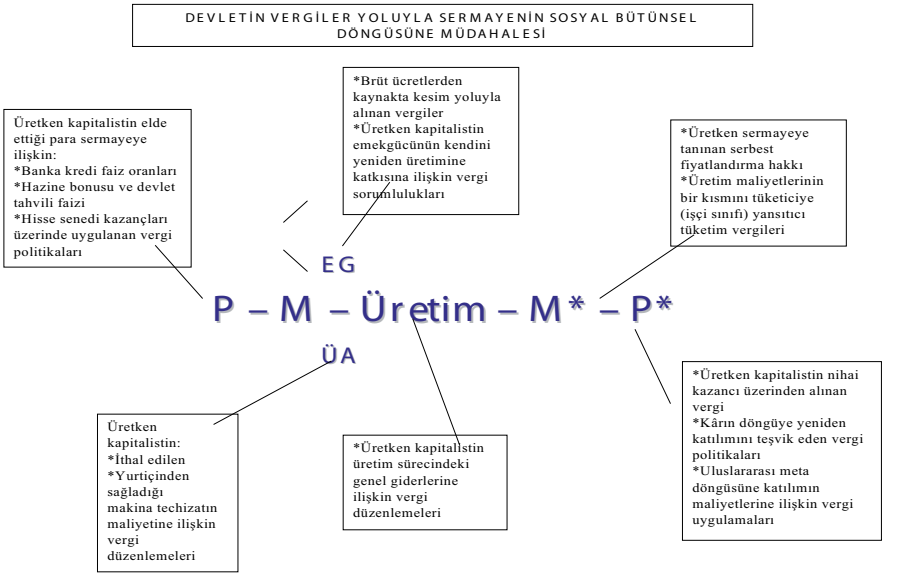
Çalışmamızın teorik eksenini, sermaye birikiminin toplumsal ilişkiler bütünü olduğu tanımından hareketle, sermayenin sosyal bütünsel döngüsünün operasyonel hale getirilmesi oluşturmuştur. Devletin vergiler yoluyla bu döngünün her aşamasına yaptığı etkin müdahaleler somut hale getirilmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda yaptığımız çalışma temel olarak 1980 sonrası vergi uygulamalarını ele almaktadır. Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılı olan 1923 yılından itibaren uygulanan vergi pratiklerinin sosyal boyutu analiz edilerek genel bir çerçeve oluşturulmak istenmiştir. Bir taraftan emek gücü-sermaye diğer taraftan farklı sermaye fraksiyonları arasındaki çatışmaların incelendiği 1923-1980 döneminde devlet, birikimin sürekliliğine yönelik birtakım vergi politikalarını hayata geçirmiştir. Süreç içinde devlet aynı zamanda, bu sermaye fraksiyonlarının farklılaşan talepleriyle de yüz yüze gelmiştir.

* Marmara Üniversitesi Kalkınma İktisadı, doktora öğrencisi
** Marmara Üniversitesi-Kalkınma İktisadı, doktora öğrencisi

Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca, sermayenin genişleyen sosyal bütünsel döngüsünde emek gücü ve üretken sermayeye yönelik devlet düzenlemeleri vergi politikalarıyla şekillendirilmiştir. Bu sosyal döngü dikkate alındığında, devlet bir yandan para sermayenin kendini yeniden üretmesini sağlayan finans ve bankacılık sektörüne, diğer yandan emek gücü ve üretim araçlarını biraraya getirerek üretken hale gelen sermayenin meta üretimi, bölüşüm ve dolaşım aşamalarına vergi politikalarıyla sürekli ve etkin bir şekilde müdahale etmiştir.

Bu müdahalenin sermayenin sosyal bütünsel dengesi içindeki görünümü şu şekilde biçimlenmektedir:

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Sermayenin Sosyal Bütünsel Döngüsüne Ait İki Kavram

2.1.1 **Üretken Sermaye**: Emek-gücü ile makina ve techizatı üretim sürecine sokarak meta üretimini gerçekleştiren ve metanın satışıyla kâr elde eden sermaye-içi bir bileşendir.

2.2.2 **Emek Gücü**: Üretim araçlarından kopartılarak meta haline getirilen ve artı-değerin kaynağı olan temel üretim faktörüdür. Emek gücünün değişim değeri ücrettir.

2.2 Vergi Türleri

2.1.2 Dolaysız Vergiler

2.1.2.1 Gelir Vergileri

1. Gelir Vergisi (Baş vergisi, Aşar vergisi, Kişisel Gelir Vergisi [Götürü Usul, Gerçek Usul]) Emeğin geliri "Ücret", Toprak ve Doğal Kaynakların geliri "Rant", Sermayenin geliri " Faiz" ve Teşebbüs geliri "Kâr"
2. Kurumlar Vergisi (Tüzel kişiliği olan işletmelerin karlarından vergi alınması)
3. Veraset ve İntikal Vergisi (Ödünsüz zenginleşmelerden alınan vergiler; miras yoluyla geçen, intikal eden, milli piyango, loto kumar geliri vergileri)

2.1.2.1 Mülkiyet Vergileri

1. Arazi vergisi, Bina Vergisi, Motorlu Taşıt Vergisi
2. Hayvanlar Vergisi, Genel Servet Vergisi

2.1.1 Dolaylı Vergiler

2.1.1.1 Genel ve Özel Satış Vergileri (Katma Değer Vergisi, Özel İşlem Vergileri, vs)

2.1.1.2 Mali Tekeller (Devletin kendi ürettiği malların yüksek karlı satışlarına yansıyan vergiler),

2.1.1.3 Gümrük Vergileri (İthalat, İhracat)

2.1.1.4 Hizmet ve İşlem Vergileri (Harç, Resim, Bedel, Ruhsat)

3. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE UYGULANAN VERGİ POLİTİKALARININ TEMEL SINIFSAL ÖZELLİKLERİ

3.1 1923-1950 DÖNEMİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren; kamu gelirlerinde dolaylı vergiler ağırlıklı durumdadır. Dönem sırasında 1929'a kadar gümrük vergilerinin de sınırlı kaldığı göz önüne alınırsa, kamu gelirlerinin tuz, tütün, şeker gibi temel tüketim mallarının satışından sağlandığı ya da bu malların kullanıcılarına yüklendiği sonucuna varılabilir (1926 tarihli muamele vergisi 1956 yılında yerini Gider Vergisine bırakmıştır).

Aşar Vergisinin 1925 yılında kaldırılması doğrudan vergilendirilen işçi sınıfının gelir vergileri yoluyla artan oranda vergi yükü altına girmesine neden olmuştur. Kapitalist sistem mantığı içinde ücretliler üzerindeki bu yük görüntüseldir. Ücret üzerinde görülen yoğunlaşma aslında yine sermayeye yansımakta ve sermaye birikimi üzerinde net bir yük oluşturmakla birlikte, emek aleyhine de optimum bileşim dengesini bozmaktadır.

Temeli 1863 yılına dayanan Teşvik-i Sanayi Kanunu 1942 yılında yürürlükten kalkana kadar, üretken sermayeye vergilerde ve özellikle gümrük vergisinde muafiyet,

hisse senedi ve tahvil ihracında vergi muafiyeti, bedelsiz arsa tahsisi, üretim sürecindeki genel giderlere ait vergilerde muafiyet gibi vergisel teşviklerle, kamu kaynaklarının üretken sermaye sınıfına aktarımı yoluyla, sermaye birikimini sağlamaya çalışmıştır. Dönemin koşulları dikkate alındığında bu yasanın amaçlarının başarıya ulaştığı söylenebilir.

Ticari sermaye sınıfı Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren sermaye birikiminin temel unsuru olma eğilimindedir. Kuruluşun ilk beş yılında gümrük vergilerine ilişkin sınırlamalar, 1929 Büyük Bunalımı ve ardından 2. Dünya Savaşı uluslararası meta döngüsünü sekteye uğratmış ve yurtiçinde uygulanan tüketim vergileriyle ticari sermaye büyük miktarda spekülatif kazançlar sağlamıştır.

3.2 -1960 DÖNEMİ

Bu dönemde vergi kalemleri içinde en yüksek gelir sağlayan Gider Vergisidir. Üretim ve hizmetler üzerinden alınan bu vergi bir yandan maliyetleri yükseltici etki yaratırken, diğer yandan talebin inelastik olması nedeniyle düşük gelirli kesim üzerindeki vergi yükünü arttırmıştır.

Tüketici rantlarını massetme hedefine yönelen tek vergi Gümrük Vergisidir. Ancak döviz sınırlaması nedeniyle lüks tüketim mallarının ithalatı yasaklandığı için, bu malların ülke içine girişi ticari sermayenin kaçakçılığa yönelmesiyle gerçekleşmiştir. Kaçakçılık faaliyetleri vergilendirilemediği için, ticari sermaye büyük kazançlar sağlamıştır.

Bu dönemde devlet enflasyonist bütçe politikası uygulamıştır. Enflasyon, fiyat artışlarının farklı sınıflar üzerindeki vergi yükünü arttırdığı adaletsiz bir vergi işlevi görmüştür. Enflasyon bir yandan farklı sermaye fraksiyonlarına tüketici ve üretici rantları yaratırken, diğer yandan vergilerin yükünü bu ranttan yararlanamayan ve rantları ödemek zorunda kalan düşük gelirli emekçi sınıflara aktarmıştır.

Dönem içinde vergi politikası, düşük gelir seviyesinde işgücü arzının tersine elastik olduğu varsayımından hareketle yüksek tüketim ve gelir vergisiyle işgücü arzının bollaşması ve ücretlerin artışının önüne set çekmek istemiştir (Tersine elastikiyet: Yüksek vergilerle birlikte enflasyonist dönemde aile bireylerinin tümünün çalışmak zorunda kalması). Toplu sözleşme ve grev haklarının da bu dönemde yeterli olmadığı dikkate alınırsa, yüksek vergiler işçi istismarını arttırmıştır. Düşük ücret kar hadlerini şişirmiş, özel kesim ve kamu kesimindeki yatırımların finansmanı büyük ölçüde işgücü sömürüsü ile sağlanmıştır.

Enflasyonist ortamda, Bina vergisinden muafiyet ve kredi olanakları sınai üretimin rizikolarıyla birlikte, lüks gayri menkul inşaatı ve rantlarını arttırmıştır. Enflasyonist dönemde lüks gayrimenkul gibi spekülatif kazançlar vergilendirilememiştir.

Bu dönemin sermaye fraksiyonları arasında kazanç farklılığı yaratan bir diğer özelliği de kredi hacminin hızla genişlemesidir. Dönem içinde Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası tarafından sağlanan üretken yatırım kredileri dışında, sistemin tüm fonları ticaret ve gayrimenkul kesimine aktarılmıştır.

Bu kredi sisteminin temel özelliği; vergi politikaları yoluyla kredi yoluyla sağlanan sermayenin faizinin gider olarak kabul edilip vergiden düşülmesidir. Ticari sermaye krediyle mal alım satımı gerçekleştirmiş ve yaptığı faiz ödemelerinden vergi alınmamıştır.

Diğer yandan; iç talebin yetersizliği ve tüketim eğilimindeki yükseklik nedeniyle üretken sermaye kredi olanaklarından yeterince yararlanamamıştır. Kredi yerine özsermayesi ile yatırım yapan üretken sermayenin kazancından faizi indirilmeksizin vergi alımına gidilmiştir. Dolayısıyla yatırıma sevkedilen özsermayenin maliyetine bir de vergi eklenmiştir.

Vergi gelirlerinin arttırılamaması, kısa dönem kârını en-çoklaştırma eğilimindeki para-sermayenin genişlemesine neden olmuştur. Buradaki temel soru, neden üretim-dışı kesimlerin daha kârlı olduğudur. Kısaca cevap şudur: üretimin parasal genişlemeyle aynı zamanda ve oranda arttırılamaması, bunun fiyatlara yansıması ve üretimi değil değişimi daha karlı kılmasıdır. Bu sürece pazar yapısı aksaklıkları da eklenmelidir. Ancak etkin talebe dayanan bu yaklaşım, sorunu kısmen açıklar, özünü bir tarafa bırakır. Bu tür bir yaklaşımla birlikte temel sorun, para-sermaye genişlemesinin kullanım biçimiyle, hangi kesimlerden ekonomiye aktarıldığıyla ilgilidir.

3.3 1960-1980 DÖNEMİ

Devletin ekonomik büyümenin kaynaklarını yaratmak açısından bir önceki dönemde başlattığı para-sermaye ve kredi genişlemesi bu 20 yılın özellikle ikinci yarısında büyük hız kazanmıştır.

Dönemin genelinde vergi gelirlerinin yetersizliği, devletin Merkez Bankası yoluyla para basmasıyla birlikte enflasyonu sürekli hale getirmiştir. Nihai mal fiyatlarındaki artış dolaylı vergilerle birleştiğinde gelir seviyesi düşük emekçi kesimlerin ücret (reel ücret düşüşü) ve harcamaları üzerinde baskı yaratmaya devam etmiştir.

Diğer yandan üretken yatırımlar ile kredi genişlemesi arasındaki uyumsuzluk ticari ve tarım sermayesinin spekülatif kârlılığını arttırmaya devam etmiştir.

Kredilerin üretim dışı alanlarda kullanılmasının temel nedeni, belirli bir düzeyin üzerindeki enflasyon oranının genel olarak üretimi kârlı olmaktan çıkarmasıdır. Türkiye'de sanayi sermayesinin ana kaynağı ticaret sermayesi olduğundan, ticaret sermayesinin sanayiye yönelmesi için sınai üretimin göreli kârlılığının yüksek olması gerekir.

Bu noktada, Türkiye'de ticaret ve sanayi sermayesi arasındaki bağlantının gücü ve devletin sanayi sermayesine yönelik vergi teşvikleri dikkati çekmektedir.

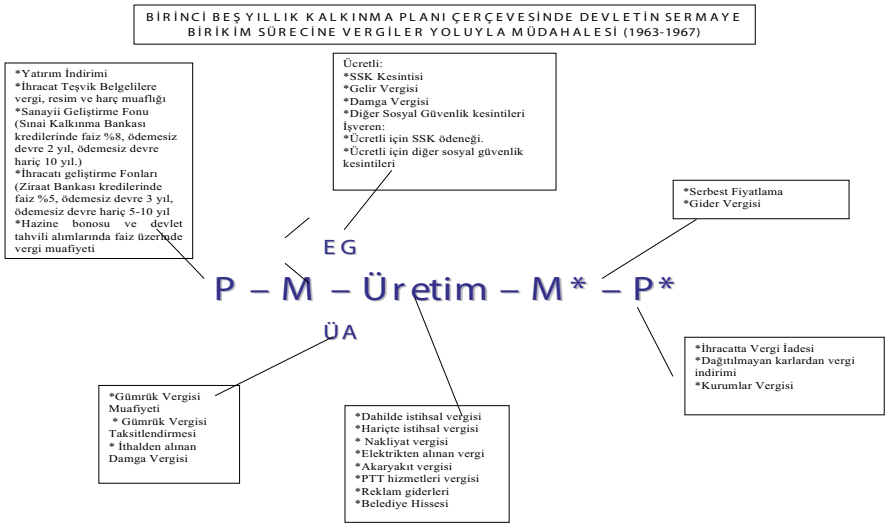
Dönem boyunca Kurumlar vergisi üzerinde %80'lere varan yatırım indirimi uygulanmıştır. İhracata yönelen firmaların üretim sürecindeki tüm giderleri ihracata vergi iadesi yoluyla, yaklaşık %50 oranında vergiden muaf tutulmuştur. Dönemin ilk yarısında özellikle katma değeri yüksek sektörlerde üretim yapan firmaların ithalata dayanan gümrük vergileri %50'nin üzerinde indirilmiştir. 1970'li yılların başlarından itibaren teşvik belgeli yatırımlarda gümrük vergileri sıfırlanmıştır.

1960 Anayasası vergi yasalarında yeni düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Tarım kesimi gelir vergisi kapsamına alınmış, ücretlere ilişkin gelir vergisi dilimleri diğer dönemlere oranla görece iyileşme göstermiştir. Dönemin başlarında Devlet Planlama Teşkilatı (Kaldor Raporu) ile Vergi Reform Komisyonu arasındaki tartışma Komisyon lehine sonuçlanmış ve dolaylı vergilerin oranı arttırılmıştır.

1970 yılında uygulamaya konulan Finansman Vergileri dolaylı vergiler yoluyla kamu kaynaklarını arttırmak ve iç talebi kısmak amacındadır. Dışa açılma sancıları çeken Türk ekonomisinde artan iç talep, metaların uluslararası döngüsü önünde engel teşkil etmiştir.

Dönem boyunca (son yıllar hariç) genel olarak reel ücret gelirlerinde görece iyileşme gözlenmiştir. Enflasyona rağmen görülen bu iyileşmenin temel nedeni, sendikal mücadelenin artışıyla birlikte ücret pazarlığındaki kazanımlardır.

Dönemin geneline bakıldığında, 1960 Anayasasının vergisel alanda getirdiği birtakım olumlu gelişmelere rağmen, vergi politikalarının tutarsızlığı özellikle servet vergileri, spekülatif kazançların vergilendirilmesi ve vergi kaçakçılığına neden olmuştur. Sonuç olarak, vergi kaçırma imkanı olmayan 'bordro mahkumları' vergi gelirlerinin temel ve değişmez kaynağı olmaya devam etmiştir.

4. 1980-1990 DÖNEMİ

4.1 Dönemin Genel Özellikleri

1980–1983 arasında sıkıyönetim ve 1991'e kadar Özal dönemiyle değişen politik tercihler ön plana çıkmıştır.

Vergi politikalarında politik söylem tüketici kesimin satın alma gücünü kısarak iç talebi daraltmak ve iç tüketim maliyetlerini düşürerek ihraç mallarına dış piyasalarda rekabet avantajı sağlamak üzerinde yoğunlaşmıştır. Uygulanan politikalarla dışa açılan sermaye kesiminin desteklenmesi sağlanmıştır.

Dönem ticari sermayenin uluslar arasılaşması ve ihracat temelli birikime dayandırılmaktadır. Bu dönemde sermaye iki ayrı fazda uluslararasılaşmıştır. İlk fazda ulusalcı sermayedar sınıfı korumacı politikalar eşliğinde teşvik talep ederken, diğer fazdaki sermaye sınıfı neoliberal çerçevede dışa açık büyümeyi desteklemiştir.

Emek gücü açısından Sıkıyönetim döönemi ile beraber 1980 sonrasında, sermayenin emek gücü üzerindeki denetim gücünün artması, sendikaların gücünün azalması çalışanların pazarlık gücünü de azaltmıştır. Neo liberal politikaların uygulanmaya başlamasıyla yaşanan ekonomik sıkıntılar, giderek işsizliği artırırken, kazanılan hakların da kaybedilmesi sonucunu doğurmuştur.

4.2 1980 Sonrası Dönemde Üretken Sermayeye Tanınan Vergisel Teşvikler

1980'den itibaren hayata geçirilen uygulamalarla siyasetin sermayeye tanıdığı avantajlar ihracat ve finans alanında yoğunlaşmıştır. Oğuz Oyan'ın ifade ettiği gibi, Türkiye'de vergi politikalarının 1980 – 1985 döneminde iki temel işlevi bulunmaktaydı; ilki tüketici kesimin satın alma gücünü kısarak iç talebi daraltmak, ikincisi; iç tüketim maliyetlerini düşürerek ihraç mallarına dış piyasalarda rekabet avantajı sağlamak.

Uygulanan politikalarla vergi yükünün sanayi sermayesinden ticari sermayeye kaydırılması ve bu yolla dışa açılan sermaye kesiminin desteklenmesi sağlanmıştır.

Vergi politikalarının etkin olarak uygulanabilmesi için 1985'te Katma Değer Vergisi'nin devreye sokulması ve aynı zamanda bir yatırım teşvik aracı olarak kullanılması, ihracata yönelik özel kesim yatırımlarının vergi yükünü hafifletmiş, ancak aynı zamanda emek gelirlerinin üzerindeki vergi yükünü artırmıştır. Örnek verilecek olursa; 1963'te belirlenen Gelir Vergisi oranları 1980 uygulamalarıyla en düşük oran artırılırken, en yüksek oran geriye çekilmiştir.

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra uygulamaya konulan bir çok verginin sermaye birikimine engel teşkil etmemesi için kapital sahiplerine ivedi vergi istisnaları getirilmiştir. Örneğin 1985 yılında KDV yürürlüğe konduktan sonra 1986'da yatırımda kullanılan mal ve hizmetlerin KDV'si ertelenmiş, indirilmiş veya istisna edilmiştir.

4.3 Ücretlere İlişkin Gelişmeler

1980 –1984 yıllarında işçilerin ellerine geçen net ve gerçek günlük ücretlerin gelişimi incelendiğinde ise enflasyon ile eriyen ücretlerin yanı sıra sosyal haklarda da erimeler nedeniyle nominal olarak artış gibi görünen ücretlerin satın alma gücü açısından azaldığı dikkate değerdir.

Net ve Gerçek Günlük Ücretlerin Gelişimi

Yıllar	Net Ücretler	Artış Oranı	Gerçek Ücretler (Satınalma Gücüne göre Düzenlenmiş)
1980	359,92	-	-
1981	452,33	25,7	-8,6
1982	538,45	19,0	-10,3
1983	730,39	35,6	5,3
1984	977,40	33,8	-10,8

Kaynak: Mete Törüner, Ücretler ve Maaşlar, Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler Türkiye Ekonomisi 1980 – 1985, s.204

1980 – 1984 arası ücret artışları %171,6 olarak görülse de gerçek satın alma gücü %23,1 gerilemiştir. 1984 yılında bir ailenin eline geçen günlük ücret 977,40 TL idi, bu rakam iki çocuklu bir ailenin yaşam için gereken zorunlu ihtiyaçlarının toplamı olan 1175,16 TL'nin ancak %82'sini karşılamaktadır.

Reel ücretlerin düşürülmesindeki nedenlerin başında, o dönemde IMF ve Dünya Bankası gibi kredi kuruluşlarına verilen taahhütler karşılığında gerçekleşen değil beklenen enflasyona göre ayarlanacağı gelmektedir.

Ücretlerin Üretim Değeri İçindeki Payı

Yıllar	Kamu	Özel İmalat Sanayi
1980	15%	12,10%
1981	12,90%	10,80%
1982	10%	9,80%

Ücret ödemelerinin özel sektör ortalaması %10'lar civarında gerçekleşmiştir. 1980'den sonra ara mal girdilerinin maliyeti ise yatırımın 2/3'ünü oluşturmaktadır. Geri kalan kısım o dönemde yüksek oranlarda seyreden faiz ödemeleridir.

4.4 Türkiye'de Uygulanan Yatırım Teşvik Tedbirlerinin Vergisel Boyutu

Türkiye'de 1913 yılından itibaren sanayinin teşviki adı altında bir çok parasal ve vergisel araçlarla sanayi ve yatırımlar teşvik edilmiştir.Türk teşvik sisteminde son 20 yılda uygulanan belli başlı teşvik araçları aşağıda sayılmıştır;

- Gümrük Vergisi ve Fon Muafiyeti
- Yatırım İndirimi
- Kaynak Kullanımını Destekleme Primi
- Uygun Koşullu Krediler
- Vergi Resim ve Harç İstisnası
- Yatırım Finansman Fonundan Yararlanma
- Bina İnşaat Harcı İstisnası
- KDV Ertelemesi

- Makine Teçhizat Alımında KDV Desteği (teşvik primi)
- Enerji Desteği
- Arsa Temini
- Dış Kredi Teminat Mektupları Masraflarına Katkı
- Kalite ve Standart Sağlama
- Taşınma Desteği

Bu teşvik tedbirleri dönem özelliklerine göre yeniden düzenlenip şekillenmiştir.

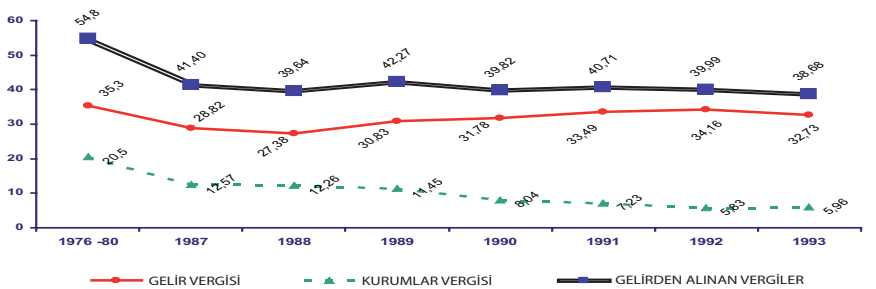
Vergisel gelirler incelendiğinde 1980'lerde GSMH'nin %2'si olan Kurumlar vergisi, 1990'lara kadar gerilemiş ve %1'lere düşmüştür. Toplam Vergi gelirleri içinde ise 1987'de %12,5 olan oran 1990'lı yıllarda %5'lere kadar gerilemiştir. Kurumlar vergisinin sektörel yüzde dağılımı 1987 – 1994 arasında Tarımda ve Sanayide ortalama %30-35 civarında, Hizmetler Sektöründe %65 oranlarında gerçekleşmiştir.

Gümrük Vergisi 1980'lerin başında alınan ekonomik kararlar doğrultusunda düşmüş olduğu %4'ler düzeyinden %1'lere kadar gerilemiştir. Toplam vergi gelirleri içinde 1993 yılında Gümrük vergilerinin payı %2,74 olarak gerçekleşmiştir.

Dış ticaret üzerinden alınan vergiler içerisinde en büyük pay İthalde alınan KDV oranına aittir. 1987'de toplam vergi gelirleri içerisinde %9,66 olan oran 1993'te % 9,76 olarak gerçekleşerek dönem boyunca istikrarlı bir yapı göstermiştir. İthalat Damga Resmi ve Rıhtım Resmi dönem başında olan %3-4 arasındaki oranlarını korumuşlardır.

Beyan üzerinden alınan vergiler 1980'li yıllarda yine düşük seviyelerde gerçekleşmiştir. Beyan üzerinden tahsil edilen gelir vergisi, toplam gelir vergisi tahsilatı içinde %10'lara kadar gerilemiştir.

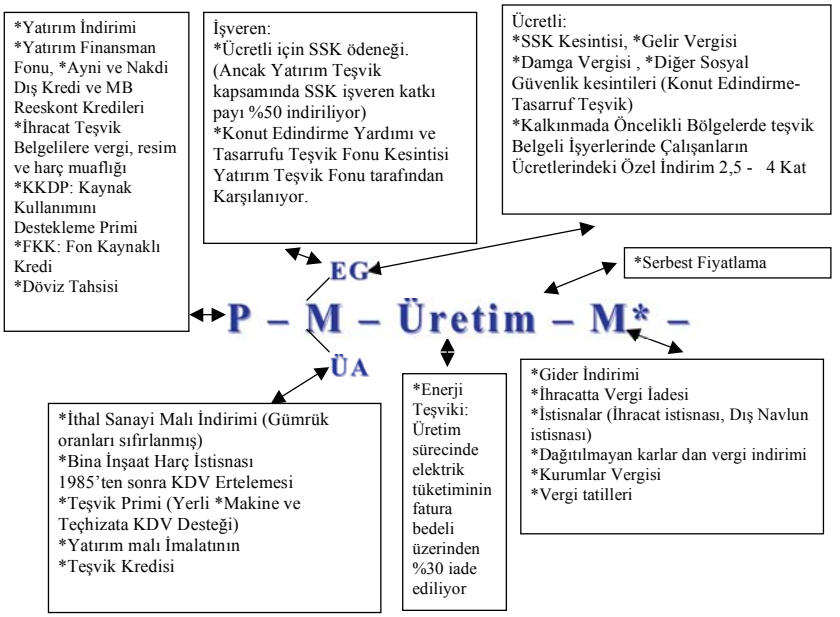
Gelirden Alınan Vergilerin Dağılımı

Kaynak: www.hazine.gov.tr / www.gelirler.gov.tr Vergi Hasılatları

Ocak 1980 ve Kasım 1983 dönemlerinde sermayenin vergi yükünü hafifletme politikaları kamuda yapılacak yatırımların daralmasını, yenileme ve düzenlemelerin geri plana itilmesini meşrulaştırmıştır.

4.5 1986 Yılına Ait Yatırım Teşvik Mevzuatı Uygulaması

1960'lardan itibaren yatırım tutarı olarak verilen Teşvik Belgeleri'nin yaklaşık yüzde 80.4'ü, sayısal olarak ise yüzde 58'i imalat sektörüne verilmiştir.

6. SONUÇ

Türkiye'de 1980 sonrası dönemin sermayenin sosyal bütünsel döngüsü çerçevesinde ele alınması ve dışa açılmayla birlikte üretken sermayenin birikim sürecine içkin dinamiklerin nasıl kullanıldığı, yönlendirildiği ve emek-gücü üzerindeki vergisel baskıların artan şiddeti vergileme politikası ve uygulamaları açısından ampirik bir çalışmayla incelenmeye çalışılmıştır.

Ampirik çalışmada görüldüğü üzere, sermaye birikiminin sağlanması için gereken kapital ve üretim sürecinin başlangıcında gereken emek gücü, üretim araçları ve hammadde ihtiyacının karşılanmasında bir çok vergi indirim ve istisnası uygulanmaktadır. Üretim sürecinin sonunda da vergi iadelerinden, gider indirimlerine, kurumlar vergisi muafiyetleri, istisnalar ve vergi tatillerine kadar bir çok vergisel teşvik, sermaye birikimini destekleme aracı olarak, kaynak aktarım mekanizmasına dönüştürülmüş, özellikle ihracat yapacağını vaad eden sermaye sahibi için bu süreç oldukça karlı bir hale getirilmiştir.

Dönemin yatırım mevzuatı dikkate alınarak oluşturulan yatırım süreci üretken sermayenin birikim döngüsünde hangi aşamada nasıl bir maddi kazanç veya kayba sebep olduğu basit bir örnek ile açıklanmaya çalışılmıştır. Örnek çalışma Devlet Plan-

lama Teşkilatı uzmanlarınca hazırlanan yatırım teşvik raporlarında yer alan uygulamalar ve oranlar dikkate alınarak geliştirilmiştir.

Çalışma sonucunda elde edilen bilgiler daha sonraki çalışmalara ışık tutacak niteliktedir. Örnek olarak alınan 1980'li yıllardaki uygulamalar bir önceki dönem (1970'ler ve yatırım sürecini başlatacak sermaye birikim mekanizmaları) ile sonraki (1990 – 2000'li yıllardan günümüze kadar uzanan süreçte yaşanan değişiklikler) dönemleri karşılaştırmak ve süreçleri daha iyi analiz edebilmek açısından önem arz etmektedir.

Kaynaklar:

Kazgan, G. (1964), "Türkiye'de Maliye Politikası 1959-1960", Ekin Basımevi.

Varcan, N. (1987), "Türkiye'de Vergi Politikalarının Oluşumu (Cumhuriyet Dönemi)", Eskişehir Anadolu Üniv. İkt. İd. Bil. Fak. Yayınları No:43

Zaim, S. (1967), "Türkiye'de Ücret Siyaseti", T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.

Duran, M. (1998), "Türkiye'de Uygulanan Yatırım Teşvik Politikaları 1968-1998", Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi, No:19

Kepenek, Y., Yentürk, N., (1994), "Türkiye Ekonomisi", Remzi Kitabevi

DPT (1977), "Yatırımların İhracatın ve Döviz Kazandırıcı Hizmetlerin Teşviki", DPT Yayınları.

Pamuk, Ş., (2000), "İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998", Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.

Sungur, H.Y., (...), "Ücretle İlgili Vergi, Sosyal Sigortalar Kanunu, İş Kanunu ve Diğer Mevzuat", Adana.

Cuhruk, M., Çolakoğlu, H.S., Bükey, A.A., (1977), "Sosyal Sigortalar: Kanun-Şerh-İçtihat" Yargıtay Onuncu Hukuk Dairesi.

Cebeci, N. (1964), "En Son İçtihat ve Değişikliklerle İş Hukuku Ve Sosyal Sigortalar Mevzuatı", Sosyal Sigortalar Kurumu.

Anıl, H. (1973), "Türkiye'de Vergi Yükü 1950-1970", Ankara.

Bulutoğlu K., (1970); Türk Vergi Sistemi, 3. Baskı, İstanbul.

İstanbul Ticaret Odası, "Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı", Yayın no: 2004-28, İstanbul, 2004

Kaldor, N. (1962), "Türk Vergi Sistemi Üzerine", Toplum Bilim, Güz 1981/Kış 1982

Kazgan, G. (1999); Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi 1.Küreselleşmeden 2.Küreselleşmeye; Altın Kitaplar yayınevi, 1.Basım, İstanbul.

Korkmaz, E. (1982); Vergi Yapısı ve Gelişimi, İstanbul Üniversitesi İkt. Fak. Yay., No:489 Gür-Ay Matbaası, İstanbul.

Lewis, A. (1963); The Theory of Economic Growth, George Allen Unwin Ltd., London.

Mete Törüner, Ücretler ve Maaşlar, Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler Türkiye Ekonomisi 1980 – 1985

Minibaş, T. (1992) Azgelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Politikaları ve Türkiye, Der Yayınları, İstanbul.

Molasalihoğlu, Yavuz;DTM, İhracat Teşvikleri, http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan99/ihrtes.htm

Mussgrave, Richard A., Mussgrave, Peggy B. (1989); Public Finance in Theory and Practice, McGraw-Hill International Editions, 5.th Edition.

Nadaroğlu, H. (2000); Kamu Maliyesi Teorisi, 11. Baskı, Betaş Yayınları, İstanbul.

Nadaroğlu, H.(1983); Kamu Maliyesi Teorisi, 5.Baskı, Kan Dağımtıcılık ve Yayıncılık, İstanbul.

Nemli, A. (1979); Gelişmekte olan Ülkelerde Vergi Politikası, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 2595, Güryay Matbaası, İstanbul.

Oyan, Oğuz; Katma Değer Vergisinin Ekonomi Politiği

Önder, İ. (2003); "Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye'de Devletin Yeri ve İşlevi", İktisat Üzerine Yazılar I, Derleyenler; Ahmet H.Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul.

Önder, İ, (1981), "Aşarın Kaldırılması", Toplum Bilim, Bahar 1981.

Ricardo, D. (1970); Principles De'l Economie Politique et de L'Impot, Calmann-Lévy.

Tezel, Y. (1982) S.; Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Yurt Yayınları 4, Ankara.

Toye,J.F.; Taxation and Economic Development; Frank Cass &Co.Ltd., US.

Türel, O. (1987); 1980 sonrasında Kamu Kesimi ve Finansmanı üzerine Gözlem ve Değerlendirmeler; Bırakınız yapsınlar Bırakınız Geçsinler Türkiye Ekonomisi 1980 – 1985; T.Artun, O.Türel, Ş.Ketenci, E.Karakaş, E.Türkcan, B.Kuruç, Y.Akyüz, T.Berksoy, M.Törüner, K.Boratav, Bilgi Yayınevi, 3. Basım, Ankara.

Volker Schneider and Marc Tenbuecken; (2002)Business and the State: Mapping the Theoretical Landscape; Paper to be presented at the IPSA Business-Government Roundtable (organized by David Coen),School of Public Policy, UCL, 29/30 Tavistock Square, London, 24/25 May 2002

Yılmaz, Hakan; Türkiye'de Vergi Yapısı ve 1980'den Sonra Sektörel Vergi Yüklerinin Gelişimi; DPT Vergi Uzmanlık Tezi; ekutup.dpt.gov.tr/vergi/yilmazh/vergi.html

www.gelirler.gov.tr /Vergi İstatistikleri

Class Character of Taxation Policies after 1980

The aim of this paper is to investigate the tax burden on labour class and industrial capital class during the history of the Turkish Republic in general. This investigation is applied to the 1970-1990 period by some concrete calculations. These concrete details has covered two consecutive periods: First, 1970-1980 and second is 1980 – 1990 .

According to the investigation; the Turkish state has provided some extra capital income for industrial capital class by considerable amounts of tax extemptions and subsidies. In other words, as a late- industrialised country Turkey had no proper capital accumulation until 1950's. One important reason for this situation was that the Turkish industrial capitalist class had grown up gradually during this period. Therefore the provision of the state was essential for capital accumulation. The DPT (state planing organisation) is the direct provider of these tax subsidies and exemption. Before 1980's the state provisions had targeted the industrial capitalist class. Later, after 1980 these provisions have been reduced because of the changing structure of capitalist classes.

On the contrast, the tax burden has always imposed on the labour wages. These has been no way to escape from these taxes. Because these tax has been extracted from wages before they are paid to the workers. Especially after 1980, labour considered as an important part of the production cost. Therefore the income tax on wages has increased considerably.

As a result, taxes were used as a mean of capital accumulation by the state. The state had many tax provision in every stage of industrial production in order to supply some extra capital accumulation. On the other hand, the state had generally imposed taxes on labour wages.

Türkiye'de Sol (1960-1980): Hangi Sınıfın Solu?

Ergun Aydınoğlu*

Türkiye'de solun ya da daha özel olarak sol örgütlerin sınıfsal niteliklerini irdelerken, konuyu pekala Türkiye'de solun işçi sınıfı ile ilişkisi" gibi bir başlık altında ele almak mümkündür. Bu çerçevede örneğin THKP-C'nin, TİP'in, TSİP'in, ÖDP veya MLKP'nin "işçi sınıfı ile ilişkisi" diye bir başlık kullanılırsa, metodolojik bir yanlış yapılmış olmaz. Oysa bir Fransız Komünist Partisi ya da Alman Sosyal Demokrat Partisinin "işçi sınıfı ile ilişkileri"nden söz etmek her durumda doğru olmayabilir; çünkü bu partiler zaten sınıfın siyasal örgütlenme biçimlerini ifade ederler; o nedenle de "ilişki" sözcüğü, sorunlu olabilir. Bu fark, Türkiye'de solun, işçi sınıfının siyaset yapma aracı ya da siyaset yapma ifadesi olmayışından kaynaklanır.

Kuşkusuz örneğin İstanbul'un Gazi mahallesinde otuz işçi, sol bir örgütlenme oluşturup da faaliyete giriştiklerinde siyaset yapmaktadırlar. Ama sınıfın siyaset yapmasını, bu türden yerel ve tekil faaliyetlerin aritmetik toplamı olarak tanımlamak mümkün değildir. Çünkü sınıfın *ulusal ölçüde* siyaset yapmasının araçları bellidir: Partiler (geleneksel tanımlarıyla komünist, sosyalist, işçi ya da sosyal demokrat partiler) ve sendikalar. Kuşkusuz, işçi hareketinin belli yükselme dönemlerinde işçi sovyetler, konseyleri vb. gibi siyaset ve hatta iktidar organlarının ortaya çıktığı da vakidir. Ne var ki süreklilik söz konusu olduğunda, siyasi partiler ve sendikaların, sınıfın siyaset yapışının geleneksel araçları olduğu söylenebilir. İşte soruna, siyaset/sosyoloji ilişkisi –bu bazen abartılan, bazen göz ardı edilen temel ilişki- çerçevesinde bakıldığında, bir ülkede sol ile işçi hareketinin bütünleşmesini *siyasal işçi hareketi* kavramı ile açıklamak anlamlı gözükmekte.

Bilindiği gibi bugünün dünyasında siyasal işçi hareketi esas olarak bir Kıta Avrupası olgusudur; onun dışında Avustralya ya da Yeni Zelanda gibi Kıta Avrupasına benzer sosyo-ekonomik gelişme düzeyindeki ülkelerde görülür. Ancak hemen hatırlatmak gerekebilir ki sorun, sadece sosyo-ekonomik gelişme sorunu değildir. Bir ülkede siyasal işçi hareketin olmayışı, doğrudan ekonomik-sosyal gelişme düzeyiyle ya da sosyolojik yapısının özellikleriyle değil, esas olarak ülke siyasal ve sosyal hareket tarihinin özgül gelişimi ile bağlantılıdır. O anlamda işçi sınıfının kolektif olarak

* Yıldız Teknik Üniversitesi, öğretim üyesi

siyaset yapma olgusu, tüm gelişmişliklerine rağmen örneğin ABD ya da Kanada'da da gündemde değildir. Oysa Güney Afrika, Hindistan ya da Brezilya gibi ülkelerde siyasal işçi hareketinin en azından oluşma sürecinde olduğu söylenebilir. Öte yanda Endonezya, İran, Pakistan ya da Uganda türünden gelişme düzeyleri ve işçi sınıflarının niceliksel konumları oldukça değişik bir dizi ülkede de siyasal işçi hareketinin var olduğu söylenemez.

Oysa herkes kabul eder ki ABD'den Kanada'ya, Endonezya'dan İran'a kadar pek çok ülkede sol hareket vardır. Hatta bu ülkelerde güçlü ve bağımsız bir işçi (sendika) hareketi bile olabilir. Ne var ki bütün bu ülkelerde sol, işçi sınıfının siyaset yapmasının bir aracı ya da ifadesi değildir. Diğer bir deyimle bu ülkelerde sol, işçi sınıfının siyasal temsilcisi değildir. İşte tam da bu nedenle buralarda, siyaset-sosyoloji ilişkisi söz konusu olduğunda, sadece *solun işçi sınıfıyla ilişkisi*nden söz edilebilir.

Bu demektik ki Türkiye'de de sol vardır; işçi hareketi de vardır; ama sol ve işçi hareketinin bütünleşmesini ifade eden siyasal işçi hareketi yoktur. Peki tarihsel evrim süreci içinde bu durumun değişmezliği iddia edilebilir mi? Örneğin bugünün Türkiyesi ile, 1960'ların ya da 1930'ların Türkiyesi, bu açıdan hiçbir farklılığı olmayan bir ülke olarak tanımlanabilir mi?

Tanımlamaz, çünkü Türkiye'nin yakın tarihinde özgül bir dönemi, sol ile sınıf hareketinin birleşme şansının var olduğu bir dönem olarak nitelemek mümkün. Somut olarak ifade edilecek olursa, 1960 ile 1980 arasındaki yirmi yıl, sadece güçlü bir işçi hareketi ve solun varlığıyla değil, solun ve işçi hareketinin bütünleşmesi sürecinin yaşanmasıyla da öne çıkar. Ancak konuyu daha iyi açıklayabilmek için, bu yirmi yıllık dönemi iki farklı dönem olarak mütalaa etmek çok daha doğru olabilir. Şu nedenle ki, bana göre bu sol ve sınıf hareketinin bütünleşme süreci, bu yirmi yılın ilk onyılında, yani 1960'larda yaşanmıştır. Bu dönem 1971'de kapanır. 12 Mart 1971 darbesinin getirdiği bir geçiş döneminin ardından açılan 1974-1980 dönemi ise, sınıf hareketiyle solun bütünleşmesi (ya da ilişkisi) açısından çok farklı özellikleri olan bir dönemdir.

Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa, 1960-1971 yıllarının, modern Türkiye tarihinde siyasal işçi hareketinin oluşma sürecinin yaşandığı *tek dönem* olduğu söylenebilir.

Bu tarihsel şansın varlığını belirleyen faktör ve olgular şöyle sıralanabilir:

1- Sendikacılar tarafından kurulan, solun en geniş kesimlerini (kadro, eğilim ve kuşaklar olarak) içinde barındıran ve o dönem koşullarında öncü işçilerin hemen tümü için çekim unsuru olabilmiş bir siyasi partinin (TİP) varlığı[1] ;

2- Bu partinin, dönemin entelijansiyasının önemli bir kesimini kucaklayabilmesi ve bunun sonucu olarak TİP'in, solun entelektüel üretiminin bir alanı haline gelmiş olması;

3- Ülkenin ikinci büyük sendika konfederasyonu olan DİSK'in, bu partinin kurucu ve üyesi olan sendikacılar tarafından kurulması ve DİSK ile TİP arasında imtiyazlı bir ilişkinin varlığı.

1 Türkiye İşçi Partisi üyelerinin sosyolojik kökenleri ile ilgili olarak bkz.: Doğu Perinçek, "Türkiye İşçi Partisi Üyelerinin Sınıf Yapısı", ***Aydınlık Sosyalist Dergi***, Sayı : 3, Ocak 1969.

Görüldüğü gibi bu tarihsel sürecin merkezi ve motoru Türkiye İşçi Partisidir. Ne var ki günümüz ya da son yirmi beş yılın Türkiyesinin işçi hareketine ve soluna bakıldığında, bu sürecin bir zamanlar kesintiye uğramış olduğu kesin bir şekilde görülür. Ancak hemen eklemek gerekebilir ki, sürecin kesintiye uğraması, ilk akla gelebilecek olan bir nedenle, diğer bir ifadeyle solcuları tutuklayan, TİP'i kapatan, DİSK'i fiilen eylem dışı bırakan 12 Mart 1971 darbesi ile gerçekleşmez. Siyasal işçi hareketinin oluşma süreci, bizzat solun kendi krizi nedeniyle kesintiye uğrayacaktır. TİP'in 1966'nın sonlarında yaşamaya başladığı bu kriz, işçi hareketinin değil solun, sol kadroların krizidir.

Bu krizin neden olumlu bir tarzda aşılamadığı sorunu ise şu anda konumuz dışında.[2] Ancak şu kadarı söylenebilir ki, solun yaşadığı bu krizin vardığı sonuç, yani solun dekompozisyon süreci içine girmesi kaçınılmaz bir olay değildir. Tersine Türkiye solu bu krizi, kelimenin gerçek anlamında siyasal bir işçi hareketine dönüşecek tarzda çözebilirdi. Ne var ki gelişmeler tam tersi yönde olmuş ve solun evrimi birkaç yıl içinde tam bir dekompozisyonu ifade etmeye başlamıştır. 1968 ile 1971 dönemini, sol açısından bir çözülme dönemi olarak nitelemek mümkündür.

İlginç bir şekilde ortada çelişkili bir durum vardır. 1968-1971 arasındaki üç yılda solun dekompozisyon yaşadığından, çözülme içine girdiğinden söz ediyoruz. Oysa aynı yıllar, Türkiye'de sınıf mücadelesinin yükseldiği bir dönemi de ifade ederler. Gerçekten de bu yıllarda Türkiye'de işçi hareketi, tarihindeki en büyük hareketliliği yaşamaktadır.[3] Yer yer köylü hareketleri ortaya çıkmakta, memur vb. çalışanlar geniş bir şekilde sosyal hareketlenmelere katılmakta, üniversite gençliği ise hızla siyasallaşmaktadır. Ama aynı üç yıl içinde bütün bu hareketlerin öncülüğü iddiasındaki sol, örgütsel olarak muazzam bir gerileme süreci içindedir. Dönemin biricik sol örgütü olan TİP, birbirini izleyen ideolojik ve örgütsel krizler yaşamaktadır. TİP içinde bir muhalefet hareketi olarak ortaya çıkan MDD (Milli Demokratik Devrim) Hareketi ise, yapıcı bir muhalefeti gerçekleştirememiş, hızla örgütten dışlanmıştır. Bir süre sonra ise, TİP'in örgütte kalan kadroları kendi aralarında bölüneceklerdir. En nihayet MDD hareketi de kendi içinde bölünerek, THKO, THKP-C, TİKP, TKP-ML gibi yeni örgütlenmelerin doğuşunun yolunu açar.

1968 sonrasında işçi hareketinin evrimi, yükselen bir grafiği ifade eder. Bu yükseliş, 15-16 Haziran 1970 tarihindeki dev kitle gösterileri ile zirve noktasına ulaşacaktır. Sınıf hareketinde bu gelişmeler yaşanırken, sol cephede TİP'in bir siyasal örgüt ve hareket olarak tüm göstergeleri, 1968'den sonra inişe geçmiştir. Aynı dönemde TİP'e alternatif olarak ortaya çıkan yeni hareket ve örgütlenmelerin öncü işçiler için bir çekim unsuru olabileceğini söylemek artık mümkün değildir. TİP (ve ardından)

2 Bu konunun ayrıntılı bir tartışması için : Ergun Aydınoğlu, ***Türk Solu (1960-1971): Bir Eleştirel Tarih Denemesi***, Belge Yayınları, İstanbul 1992.

3 Bu dönemdeki işçi hareketlerinin ayrıntılı bir dökümü için : Şehmuz Güzel, ***Türkiye'de İşçi Hareketleri***, Kaynak Yayınları, 1990 ve "1960-1970 Döneminde Türkiye'de İşçi Hareketleri", ***Sosyalist Parti için Teori ve Pratik Birliği***, sayı : 2, 2 Şubat 1971.

MDD'nin kriziyle doğan hareket ve örgütlenmelerin neredeyse hepsi, geçmiş komünist hareketin militanları ile son birkaç yılda siyasallaşmış devrimci üniversite öğrencilerinin damgasın taşır. İronik bir şekilde Türkiye'de işçi hareketi yükseldikçe, işçilerin sol örgütlerin üye bileşimindeki ağırlıkları azalmaya başlar.

Yeni bir dönem olarak 1974 sonrası

Türk solunun örgütsel açıdan yaşamakta olduğu bu dekompozisyon dönemi, 12 Mart 1971 darbesi ile kapanacaktır. Yaklaşık üç yıllık bir baskı döneminin ardından açılan ise, sol için de işçi hareketi için de yepyeni bir dönemdir.

1974 sonrasında sendika hareketi, diğer sosyal hareketler ve sol örgütlenmelerin nicel büyümesi geçmiş döneme göre çok daha yüksek düzeylerdedir. Ancak bütün bu olumlu faktörlere rağmen bu dönem, işçi hareketi ile solun bütünleşmesi sürecini ifade etmez. Çünkü artık geçmiş yılların TİP'i gibi ulusal ölçüde politika yapan, solun farklı kadro ve kuşaklarını içinde barındıran, aydınların önemli bir kısmını yanına çekmiş, bu sayede solun entelektüel üretiminin alanı işlevini gören bir siyasi parti mevcut değildir. Tersine 1974 sonrasında sol, gittikçe birbirlerinden uzaklaşan ve her biri yeni bölünmelere gebe büyüklü küçüklü sayısız örgütlenmenin aritmetik toplamından ibarettir. Bu sol nebülözü, Sovyet komünizminin, Çin komünizminin, Arnavutluk komünizminin takipçileri ve bu merkezlere yönelmeyenler olarak dört ana grupta toplamak mümkündür. O dönemde dünya ölçüsünde mevcut ideolojik çatışmalar dikkate alındığında, bu uluslararası ideolojik eğilimlerin Türkiye'deki taraftarlarının üniter bir sol partide bir araya geleceklerini düşünmek sadece bir hayaldir. Kuşkusuz o yıllarda bu dört büyük gruplaşma içindeki örgüt ve hareketler arasında belli tartışmalar mevcuttur. Ne var ki aynı ideolojik kökenden gelen bu gruplar arasındaki rekabet o kadar şiddetlidir ki, aralarındaki sorunlar, bazen şiddet araçlarının kullanılmasına kadar varan çatışmalara yol açabilmektedir.

Elbette solla işçi hareketinin birleşmesi, bir başka ifadeyle bir siyasal işçi hareketinin doğması, sadece *solun birliği* ile sağlanacak bir olgu da değildir. Ne var ki solun geniş kesimlerinin birliği en azından bu konuda bir temel "gerekli koşul"u ifade edebilir. Çünkü neredeyse elli küsur örgüt ve hareketin şiddetli bir rekabet ve çatışma içinde olduğu bir ülkede, sol ile işçi hareketinin bütünleşmesinin olanaksızlığını iddia etmek zor bir şey olmasa gerek.

İşte bu nedenle 1974 sonrasında solun işçi sınıfı ile ilişkisi sorunu, tek tek sol örgütlerin ele alınması ile incelenebilir. Doğal olarak bu incelemeden bütünlüklü bir "sol siyasal hareket – işçi sınıfı ilişkisi"ne dair genel parametreler çıkarılamaz. Bu durumda soruna ancak, sosyolojik köken açısından, diğer bir ifadeyle sol örgütlenme ve hareketlerin sosyal kökeni açısından da yaklaşılabilir. Bu açıdan bakıldığında, 1974 sonrasında Türkiye solunun geniş kesimlerini sosyolojik yönden tanımlamaya yardımcı olacak şöylesi bir gözlemde bulunulabilir: Bu dönemde mevcut sol örgüt ve hareketlerin kadro ve sempatizanlarının (ve hitap ettikleri kesimlerin) ezici çoğunlu-

ğunu öğrenciler, henüz üretim sürecinde yer almayan (işsiz) gençler ve işçi sınıfının periferisindeki emekçi kesimler oluşturur.

Kuşkusuz bu demek değildir ki 1974 sonrasında sol örgüt ve hareketler işçi sınıfından tamamen kopmuştur ya da işçi üye ve sempatizanları yoktur. Tersine bu dönemde sol örgüt ve hareketlerin hemen hepsinin farklı derecelerde işçi kesimleriyle ilişkileri mevcuttur. Ne var ki bu bağlantılar, onları yerel düzeyde bile sınıfın siyasal temsilcisi yapacak potansiyelde değildir.

1974 sonrası solun farklı fenomeni: TKP

Bu alanda tek istisna, 1974 sonrasının TKP'sidir. Bu örgüt, işçi sınıfının önemli merkezlerinde etkin bir şekilde örgütlenmiş ve hızla tipik bir komünist partisi (ya da *stalinist parti* demek daha doğru olabilir) haline gelme sürecinde gibidir. Üstelik TKP, o yıllarda Sovyetler Birliği Komünist Partisinin çizgisini benimseyen ya da o çizgiye yakın tek sol örgüt de değildir. Ne var ki işçi sınıfıyla ilişkisinin özgünlüğü ve önemi nedeniyle sadece TKP'yi öne çıkarıyorum. Benzer ideolojik konumdaki diğer örgüt ve hareketlerin ise (TİP, TSİP, TKP-B, "doktorcular" vb.), gerek işçi sınıfı gerekse diğer toplumsal kesimleri içindeki varlık ve etkinlikleri oldukça sınırlıdır. Oysa TKP, kısa bir sürede ülke solunun o dönemdeki en güçlü birkaç örgüt ve hareketinden birisi olmayı başarabilmiştir. Öte yanda bu nicel büyüklüğünün ötesinde TKP, üye bileşiminde işçilerin çok önemli bir yer tuttuğu nadir (belki de tek) kitlesel siyasal örgütlenmedir. Bu duruma paralel olarak, sendikalardaki etkinliği de dikkate alındığında TKP'nin, genellikle yerel mücadele ve uğraşlara hapsolmuş tüm sol örgütlere göre, ulusal ölçüde siyaset yapma açısından çok daha elverişli bir konumda olduğu söylenebilir.

Bu parti için işçi hareketi (ve özel olarak da sendikalar) –klasik "komünist partisi" geleneğine uygun olarak- gelişmesinin ilk aşamalarından itibaren merkezi birer çalışma alanıdır. O anlamda TKP'nin işçi üyeleri, diğer pek çok sol örgütte söz konusu olduğu gibi, partinin toplumun çeşitli katlarında güçlenmesinin bir *yan ürünü* değildir. Tersine TKP, çalışmasını başından itibaren bu kesim üzerinde yoğunlaştırmıştır. Oysa örneğin dönemin nicel olarak en büyük sol hareketlerinden birisi olan (belki de en büyüğü olan) Dev-Yol'da bu açıdan tamamen farklı bir durum söz konusudur. Gelişmesinin ileri aşamalarında Dev-Yol'un sempatizan ve taraftarları arasında da işçi kökenliler dikkat çekmeye başlar. Ne var ki bu olgu, hareketin halk kitleleri içinde devasa yaygınlaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dev-Yol için işçi hareketi, hiçbir zaman örgütsel çalışmanın merkezinde olmamıştır. Benzer durumu, dönemin diğer pek çok başka örgütlenmesinde de tespit etmek olanaklıdır.

TKP'nin bu alandaki özgünlüğünü vurguladık; ama şunu da eklemekte yarar var: TKP'nin bu alandaki farklı konumu (ya da imtiyazı) üzerine bütün bu söylenenler, TKP'nin 1974 sonrasında sol adına tarihsel bir misyonu yerine getirmekte olduğu anlamına gelmez. Bir başka ifadeyle TKP'nin işçi hareketi üzerindeki bu etkisini, Türkiye'de siyasal işçi hareketinin oluşma sürecinin bir olgusu olarak görmek olanaksızdır.

TKP'nin bu türden bir tarihsel sürecin motoru olmasını engelleyen temel etkenlerse şöyle sıralanabilir:

1- Sosyolojik temel açısından TKP'nin işçi sınıfı içindeki örgütlenme mevzileri oldukça yenidir; bir başka ifadeyle, henüz yeterince geleneksellik kazanmamıştır; ayrıca o dönemde işçi sınıfı dışındaki emekçi kesimlerin büyük siyasallaşma dinamizmi dikkate alındığında TKP'nin bu mevzileri, geniş emekçi kitlelere öncülük etmesine yetecek kadar güçlü değildir.

2- İdeolojik hegemonya açısından 1974 sonrasının TKP'si, solun 1966-67'den beri yaşamakta olduğu kriz ve dekompozisyona çözüm getirebilecek entelektüel ve teorik zenginlikten yoksundur. Bu konuda TKP'nin, solun diğer örgüt ve hareketlerinden herhangi bir üstünlüğü yoktur, o nedenle de sol için ideolojik bir çekim merkezi olması olanaksızdır.

3- İdeolojik sorunların uluslararası veçhesi açısından bakıldığında ise, TKP'yi bir ölçüde çekim unsuru yapan Sovyetler Birliği Komünist Partisi çizgisiyle uyumluluk, bir noktadan sonra bu örgütün daha geniş sol kesimleri yanına çekmesini engelleyen bir olumsuz faktöre dönüşür. Uluslararası planda Sovyetler Birliği Komünist Partisi ile Çin Komünist Partisi ve Arnavutluk Komünist Partisi arasındaki anlaşmazlık ve çatışma, çoktan ideolojik bir kavganın ötesine taşınmıştır; bu koşullarda Sovyetler Birliği'ne yakın bir siyasi partinin Türkiye'de solun önemli bir kesiminin öncüsü olabilmesi mümkün değildir.

Görüldüğü gibi bu üç faktör de yapısaldır ve birkaç yıl içinde ortadan kalkmaları beklenemez. Aslında TKP'nin 1974 sonrasındaki evrimi, bu dört temel gerçekliğin nasıl güçlü bir işlev gördüğünü de kanıtlar. Tam da bu nedenle TKP'nin bu yıllardaki gelişme eğrisi, solun diğer hareketlerinden farklı değildir. 1974 sonrasında sol örgütler hızla büyürken TKP de büyür. Üstelik, büyüme tarzı bile onlara benzer: Dönemin diğer büyük örgüt ve hareketleri gibi TKP de, son derece küçük bir çekirdek tarafından yönetilen bir örgütlenmedir. Bir başka deyişle TKP'de de, diğer büyük sol örgüt ve hareketlerde olduğu gibi, üye sayısı ile, sempatizan ve taraftar kitlesi arasındaki dengesizlik şaşırtıcı boyutlardadır.[4] Yine 1978-79 yıllarında diğer sol örgüt ve hareketlerin gelişmesi durakladığında TKP'nin gelişmesi de duraklar. 1980'e yaklaşırken diğerleri iç krizler yaşamaya başlar; TKP'de de benzer krizler görülür. En nihayet TKP'nin çöküşü de diğer sol örgütlere benzer. 12 Eylül 1980 darbesi, diğerlerini nasıl yok etti ise TKP'yi de öyle yok eder.

Soruna bu olgu ve gelişmeler ışığında bakıldığında, 1974 sonrasında işçi sınıfı içindeki etkin örgütlenmesine rağmen TKP'nin, siyasal bir işçi hareketini oluşturacak ivmeyi niye başlatamadığı daha iyi anlaşılabilir. Sonuç olarak tekrar vurgulamak gerekebilir ki, modern Türkiye tarihinde siyasal işçi hareketinin oluşma süreci sadece 1960'lı yıllarda yaşanmıştır. O anlamda 12 Mart 1971 darbesi geldiğinde ortada, işçi sınıfının siyasal temsilcisi olma şansını birkaç yıl önce yitirmiş bir sol vardır. 12 Eylül 1980 darbesini yaşayan solun ise, hiçbir zaman böylesi bir şansı olmamıştır.

4 Bu konuda bkz. : H. Erdal, ***TKP'mizi Yükseltelim***, İşçinin Sesi Yayınları, 1983, s. 18; Naciye Babalık, ***Türkiye Komünist Partisi'nin Sönümlenmesi***, İmge Kitabevi, Ankara 2005, s. 125.

Left in Turkey (1960-1980): Left of Which Class?

It is possible to describe the evolution of the left in Turkey during the 1960s as a process of emergence of a political workers' movement at the centre of which situated the Workers Party of Turkey (TİP), the sole leftwing party of the said period. However, this process has been ruptured towards the end of that decade as a result of the left's internal crisis. The post-1974 Turkish left was a leftwing movement, which had been divided in almost surrealistic dimensions and which was impossible to reunite under any circumstances. Because of this feature, the evolution of this left movement, despite that it did accompany a strong trade union struggle, has not had the potential of the emergence of a political workers' movement. One organization (Communist Party of Turkey - TKP) of this period appears to be distinguished in terms of the capacity to form a real class party and a real class movement. The differences between this organization and the others cannot be overlooked, but the limitations that it has demonstrated have no less significance.

Soru-Cevap Bölümü

Koray Yılmaz (yazılı gelen soru üzerine): Ben bunu pek kısa açıklayamayacağım okuyayım en iyisi: "Sermaye birikim mantığıyla baktığımızda, sermayenin mantığıyla baktığımızda işte emek sermaye, sermayeler arası, sermaye devlet arası işbirliğini ihmal etmiyor musunuz, diye bir soru var."

Şimdi dönemlendirme yapmaya kalktığımızda mutlaka bir şekilde indirgemecilik meselesi karşınıza çıkıyor. Ben şöyle düşünüyorum, öncelikle sermaye mantığı ve devlet mantığı gibi iki kavram var son dönemlerde çok kullanılan. Ben bu ayrımın çok doğru olduğunu düşünmüyorum. Her iki edimin de her iki davranışın da, bir şekilde bir sistem mantığı içersinde ele alınması gerektiğini düşünüyorum, bu birincisi. İkincisi benim bahsettiğim Türkiye'de yine şöyle bir yaklaşımın varlığını ben sezinledim, yaptığım işlerden. Sermaye ile sermayedar birbirlerinin yerine kullanılıyor çoğu zaman, sermaye mantığından - belki soruda da o bağlamda bahsederken- aslında sermayedar mantığından bahsediliyor.

Şimdi sermaye, Harvey'in tanımladığı anlamda, şöyle diyor "sermaye bir şey değildir, bir süreçtir, toplumsal ilişkilerin meta ilişkileri aracılığıyla yeniden üretilmesi ilişkisidir." Buraya kadar Harvey'in, bunun arkasına baktığımızda sermaye birikim sürecinin dinamiklerine baktığımızda burada tabiî ki sınıflara referans veriyor. Bir sermaye birikim sürecini oluşturan şey, belirleyen şey tarihsel olarak o dönem ki özgün koşullarda sınıfların birbirleriyle ilişkisi birbirlerine karşı ve birbirleri içersindeki ilişkileri ve bunların devletle kurdukları ilişkiler. Bunun bu bağlamda düşünülmesi gerektiğini düşünüyorum, bir tek şunu ilave etmek istiyorum. Örtük olarak şöyle bir kavrayışın, devletin edimini, hareketini belirlediğini düşünüyorum: Gerek klasik ekonomi politikçilerden hatırladığımız gerek işte Lays gibi kalkınmacı yazından hatırladığımız şahısların argümanlarında bir şekilde birikim yapabilme kapasitesine sahip olanların birikim yapmasının, toplumun genelinin refahına olduğu, geneli için de olumlu olduğu... Dolayısıyla bir uyum söz konusu olmuştur, aslında bu bir paradigma, uyum paradigması, yaşanan gerçeklik ve sınıfsal ve sınıfların kendi içinde ve devletle olan ilişkisine baktığımızda aslında sürecin tam bir uyum değil çelişkilerle işleyen, çatışmalı, sürtüşmeli bir süreç olduğu ortaya çıkıyor. Şöyle diyelim, devletin bu süreçteki rolüne ilişkin, mesela ben Türkiye üzerine şunu düşünüyorum, Türkiye'nin ilk dönemlerinde evet karşımızda hakikaten sanayileşmeyi isteyen, işte batılılaşma, kalkınma gibi özlemleri olan bir siyasi elit, bir devletin eliti, bir bürokrasi neyse vardı ama uygulamaya baktığımızda, uygulama sanayileşmeden ziyade ticaret sermayesinin birikimi

üzerinden gitmiştir. '30'larda yaşanan kriz süreci sonrasında devletin zorunlu olarak üstlendiği rol dışında, siz bir devlet eliti olun ya da olmayın, hareket edebileceğiniz çerçeve, sermaye birikim sürecinin sağlanması içersinde olacaktır. Bu o devletin, rolünü hareketini tarihsel olarak belirleyen bir şeydir diye düşünüyorum. Bu devletle olan ilişkiler bağlamında düşündüğümüz mesela işçi hareketi bağlamında, solun gelişmesi bağlamında, '60'lı '70'li yıllarda işçi eylemlerinin hızlanması, anti-kapitalist hareketin sosyalizm mücadelesinin hızlanması da aslında Türkiye'de sanayi sermayesinin birikim süreci içersinde onun bir karşı refleksi olarak ona bir direnç olarak oluşan dinamikler diye yorumlanmalı. Herhalde şimdilik bu kadar söyleyeceklerim, teşekkür ederim.

Ergun Aydınoğlu: Şimdi "1974 sonrası TKP'nin işçi sınıfı örgütleriyle bağlantısında özgün bir yön var mıdır, işçi sınıfı örgütleriyle bağlantısı sendika demek midir ?"

Şimdi benim de söylemeye çalıştığım gibi, birinci özellik bir defa niceliksel bir sorun, yani diğer sol örgütlere nazaran TKP'nin sendikalardaki etkinliği, varlığı tartışmaz bir öncülük taşımaktadır, yani dönemin sol örgütlerinin hepsinin şu veya bu düzeyde sendikalarla alakası vardır, ilgileri vardır, bağlantıları vardır, bazıları belirli sendikalarda işte egemen durumdadır, kontrol ederler, o sendikaların yöneticisi konumundadır ama TKP'nin sol örgütler arasındaki durumu gerçekten öne çıkar, niceliksel olarak. En merkezi olarak da DİSK'te. Zaten 1974 sonrasında solun belirli ölçüde etkide bulunduğu sendikaların Türk-İş olduğunu düşünmek mümkün bile değil, çok sınırlıdır, ama DİSK'in gerçekten sola bir açıklığı söz konusu. TKP'nin ise bu sendikada etkisi çok ciddi boyuttadır. O dönemde çok fazla eleştirilirdi, işte bu, biraz evvel sözünü ettiğim bürokrasiyle özel ilişkisinden ötürü TKP'de işte tepeden bir kontrol kurduklarını iddia ederlerdi. Burada biraz partizan bir abartma söz konusu, elbette bürokrasiyle, işçi sınıfı bürokrasisiyle özel bir ilişkisi vardır TKP'nin, ondan yararlanmıştır; bu ilişkinin nedenleri ayrı bir tartışma konusu tabi, ama buna rağmen herhalde nicelik olarak, yani öncü işçilerin örgüte çekilmesi anlamında TKP'nin yeri diğerleriyle kıyaslanamaz bile. Hatta diğer Sovyet çizgisindeki örgütlerle bile kıyaslandığında, mesela TSİP'e, Türkiye İşçi Partisi'ne, Doktorcu kadrolara, TKP-B'ye nazaran yani masif denilebilecek bir etkisi ve kadrosu söz konusudur. Bir de tabi TKP'nin bu işçi örgütlenmesinin büyük şehirlerde, sanayi merkezlerinde olduğunu da hatırlatmak gerekir.

Koray Yılmaz: Gönül Hanım sormuş; Gönül Dedehan, emperyalizmle ulus devlet arasındaki ilişkiye dair bir soru: "Emperyalizm Türkiye'de ulus devletin güçlenmesini engellemiş midir?"

Emperyalizmle ulus devlet arasında kurulan ilişki bana göre buna hazır bir cevap üretmiyor, yani bunun bir reçetesi yok, hani emperyalizm kötüdür, burayı bozar. Bu zaten klasik Marksist metinlerde de tartışmalıdır, kapitalist gelişmenin etkisi var mıdır, engeller mi... Buna hazır bir cevap vermemiz gerekmiyor, örneğin II. Dünya Savaşı son-

rasında baktığımızda, Amerika Birleşik Devletleri'nin ulus devletlerin oluşumuyla ilgili yaklaşımıyla, İngiltere ve Fransa'nınki farklıdır. Bu yeni oluşacak durum, yani İngiliz ve Fransız sömürgeciliğinin tasfiyesi Amerika Birleşik Devletleri'nin işine gelir. Dolayısıyla mesela bu bağlamda sömürgeciliğin tasfiyesini destekleyen bir şeydir ama bunun nihai amacı emperyalist ülkeler arasında, belli bir mekanın olanaklarının kullanılması noktasında verilen mücadeledir. Bunun o mekana iki yönlü etkisi olabilir, bu etki de o mekanla kurulan ilişkinin niteliğine dair bir şeydir. Ticaret ilişkisi üzerinden kurulan bir ilişki, çoğu zaman o mekanlardaki pre-kapitalist ilişkileri güçlendirici nitelikte olabilir ve pre-kapitalist güçleri de güçlendirici nitelikte olabilir, ama bu kurulan ilişki yine de daha sonra kapitalizmin gelişmesi sürecinde gerekli olan servet birikimini yaratmadığı anlamına gelmez, bu aynı zamanda orda bir birikimin de, yani kapitalist bir servet artırımının, zenginliğin de oluşmasına neden olur. Bu farklı mekanlarda farklı şekillerde ortaya çıkan ilişkiler olur, işte Hindistan ve İrlanda örneği olduğu gibi. Dolayısıyla buna verilecek hazır bir cevap yoktur. Bence emperyalizm girdiği coğrafyalarla kurduğu ilişkinin niteliğini tespit etmek, anlamak gereklidir. Bunun kapitalizm ya da sermaye birikimini geliştirip geliştirmediğini tespit etmek için, sanayi ya da üretken sermaye üzerinden kurulan ilişki başka bir şeye yol açabilir, ticaret üzerinden kurulan ilişki başka bir şeye yol açabilir, teşekkür ederim.

Soru (Yüksel Akkaya): Şimdi ben özellikle yapısal olarak birkaç şey söylemek istiyorum. Birinci sorum Koray'a olacak, yani hep kapitalizmi dönemlendirirken madalyonun bir yönüne bakarak dönemlendiriyoruz; yani, kendi açısından bakıp dönemlendiriyoruz. Peki bir de emek cephesinden baktığımızda nasıl dönemlendirebiliriz? Yani bütün işçiler açısından baktığımızda ne söyleyebiliriz, bu konuda düşünmüş müdür, birkaç şey söylerse seviniriz.

Gürçağ'ın söylediklerine ilgili olarak da birkaç şey söylemek istiyorum ben. Şimdi '60'ları başka dönemlerden koparıp böyle tartışmaya kalkarsanız, bu kopuşun ulusal kalkınmasıyla ilgili tarihsel şeylerle de mesafe koyup, bu dönemin sınıf mücadelesini anlatmaya kalkarsanız bir parça havada kalır. Şimdi söylediklerinizin bir kısmı '30'lu yıllarda da vardı, '40'lı yıllarda da vardı, '50'li yıllarda da vardı, mesela '50'li yıllarda grev yasak olmasına rağmen bir sürü grev vardır, sınıf mücadelesi vardır. Bu ticari sermayenin ülkeye egemen olduğu dönem olarak değerlendiriyorsunuz. Sonra '60'lı yıllar ticari sermayeden sanayi sermayesine geçişin olduğu dönem dediniz, şimdi ticari sermayenin satması için mal lazım, kime satacaksınız, ya da sanayi sermayesi açısından baktığınızda üretim yapacaksınız tamam maliyetleri, normal ücretleri o zaman şöyle bakmak lazım: Özel kesimde ücretler neydi, kamu kesiminde ücretler neydi, mesela 1930'lu yıllarda İstanbul'un Süreyya Paşa'nın iplik fabrikasındaki ücretler düzeyi nedir, Sümerbank'ta ücretlerin durumu neydi...

Bu soru şunun üstüne, kamu kesimindeki ücretlerin yüksek olması aslında iç pazarla da ilintilidir. 1950'li yıllarda kamu kesiminde çalışan işçilere Demokrat Parti bir

ücret de yılda bir ikramiye olarak verir, özel sektör vermez. 1950'li yıllarda asgari ücret, bir tek asgari ücret yoktu, illere göre değişmiş farklı ücretler vardır...

Biraz daha farklı değerlendirmek gerekir diye düşünüyorum, mesela yine 1960'lı yıllarla '80'leri karşılaştırdığımızda vergiler üzerinden, 1960'lı yıllarda 6 birim ücret veriyorsanız, 5.29'u işçinin eline geçiyor, '80'lerde on birim ücret veriyorsanız 7 birim olarak geçiyor değil mi. O zaman vergilendirme açısından baktığımızda, onun için reddetmek yerine bunu kendi aralarında daha sonra kademelendirerek tartışmak daha anlamlı, yani bir zenginlik katar diye düşünüyorum.

Ergun'un söylediklerine ilişkin benim merak ettiğim birkaç soru var. Mesela 1960'lı yıllarda sosyalist hareketteki bu bölünme ve yarılmayla işçi sınıfıyla bağ kurmamasının arkasında devrim tasvircilerinin bir etkisi var mıdır, yani milli demokratik devrim, sosyalist devrim tartışmalarının bir etkisi var mıdır. Devrim tartışmalarında işçi sınıfını önder olarak görmüyorsan, hani kağıt üzerinde görüyorsunuz ama fiili mücadelede önder olarak görmüyorsanız, bunlarla bir bağ kurmayı düşünür müsünüz, yani Türk Solu veya Aydınlık'taki yazılara baktığımızda yada THKP/C, THKO'nun, TKP'lerin yazılarına baktığımızda bu önderlik zımni olarak teslim edilmiş ama kağıt üzerinde teorik olarak kabul edildiğinde bu doğal bir sonuç değil midir?

Soru (Hakan Güneş): Sorum esas olarak yöntemsel bir başlığa işaret ediyor. Kuramla ampirik alan arasındaki ilişki hakkında ben soru sormaya çalışıyorum, esas olarak da dünkü bir sunuşla bugünkü bir sunuşu bir düzeyde kıyaslama yaparak bunu yapmak istiyorum. Dünkü sunuş Salih Aktaş arkadaşımızın sınıfları kategorize eden temel yaklaşımlardan üçünü iki tanesi bir de Türkiye'den Boratav'ı klasifikasyonlarını aldı ve peki dedi yani iyi güzel de, burada koca koca teoriler bunlar ve bunların bir de arkasından giden ekoller falan var, binlerce insan dünyada yazıyor, dergiler çıkarıyor. Peki yani bu teorinin Türkiye'de açıklaması nedir diye bir soru attı ortaya, bir kere en kıymetli yanı bu soru ve bunu çözmeye çalışmak, iyi soru, kişisel yorumum tabi katılırsınız katılmazsınız.

Şimdi orda birkaç şey var, bir tanesi şu daha fazla metinler arasında bir tartışma yürütüldü, nasıl sınıfın haklarını öyle almak değil de böyle almak biçiminde bir yola başvurabilirsiniz, bu bir yöntemdir. Diğer yöntem de, bahsettiğim arkadaşımızın yaptığı gibi bu ülkede ne diyelim, bilgi nesnesine dönerek hep yeniden anlamaya çalışırsınız, bundan yüzde yüz bir sonuç alması da beklenemez, böyle bir deneyden bahsetmiyorum. Kastettiğim sosyal bilimler ölçüsünde bir anlaşılırlık getirmek. Şimdi buradan baktığımda ben, Ferimah Yılmaz arkadaşımın çerçeve metninde genellikle uzak durmaya çalıştığı bir yöntem olarak bunu kendisinden açıklamak üzere aynı zamanda soru olarak soruyorum.

Şimdi bir dönemlendirme tartışması yapıyorsanız, ki burada mesela kimseden azımsanmaz çabaları katkıları olan yönetmen Serdar Tunalı'ya geliyorum bir daha ki kitabını hani ve o isimleri anlattığı, uzun dalgalardan bahsetmeksizin, çevrimlerden

bahsetmeksizin sermaye birikimi, bence de doğru bir tercih, analist bilimi kimliğiyle bunu almak, bir bu. İki peki bunu hakikaten nasıl biriktireceği, sosyal bilimler ölçüsünde ampirizme kaçmaksızın, yine yanlış anlamalara mahal vermemek için ampirizmden ne anladığımı da söyleyeyim, hani çok açık ki Türk solunun özellikle bir ampirizm şeyi vardır, alerjisi vardır ama bunun sınırları hakkında ben biraz şüpheliyim. Çünkü bir bilim nesnesinin bağımlı olduğunu reddetmektir bence olumsuz anlamda bir çalışma yapmak, bunun dışında Marksizm hani takkesini nasıl aklamış olabilir ki, efendim biraz uzattım benim sorum budur.

Soru: Ergun Aydınoğlu'na soracaktım. İşçi sınıfının siyasallaşma potansiyelini en çok TKP'nin kapsadığını bence aslında soruna dün sabahki tartışmadan başlamak lazım, sanırım Ergun Aydınoğlu oradaki sınıf kavramını biraz daha dar tuttu, yani o farklı görüşlerden daha dar bir kavrama üzerinden bunu yaptığını düşünüyorum. Çünkü TKP'nin işçi sınıfı üzerindeki etkinliği açısından bakarsak aslında bürokratik yapıyla bütünleştiğini söyledik, bu anlamda tabi ki doğru ama öbür taraftan, hatta aristokrat sınıfla bütünleştiğini söyledi bu anlamda doğru. Hatta aristokrat işçi sınıfıyla bütünleştiğini söylemek mümkün TKP'nin, yani TKP'nin güçlü olduğu sendikalara en güçlü olduğu sendikalara bakarsak Maden-İş ve hatırladığım kadarıyla...

Ama genel olarak yani ücretlerin çok yüksek olduğu sektörlerde ben TKP'nin daha güçlü olduğunu düşünüyorum. Bir tarafı, yani DİSK'in içinde bile böyle bir ayrımlaşma olduğunu düşünüyorum, yani tekstilde o kadar TKP'nin olmadığını düşünüyorum. Öbür taraftan mesela Devrimci Yol'un TKP'den daha fazla işçi tabanına oturduğunu tahmin ediyorum, yani bunlar tabiî ki mutlak veriler değil ama biraz gözlem. Burada aslında işçi sınıfının ben daha geniş olanının ele alınması gerektiğini düşünüyorum, işçi sınıfının aslında o demin söylediğimiz o kırdan gelip yeni şehirleşmeyi yaşayan, o süreç içindeki kesimin de işçi sınıfıyla geçişkenliğinin olduğunu ve bunu mesela Devrimci Yol veya başka diğer örgütler tarafından da kapsanabildiğini düşünüyorum. Biraz da işçi sınıfının, o dönemki işçilerin, siyasallaşmasının sadece sınıf üzerinden değil başka konular üzerinden, mesela Alevilik ve Kürtlük gibi konular üzerinden bir siyasallaşmasının olduğunu düşünüyorum ama bu tabi ki ne kadar sınıf siyasetiyle örtüşüyordu bu ayrı bir konu.

Soru(Nail Satlıgan): Ergun dışındakiler genç arkadaşlar, onların konuşmaları için ben özellikle teşekkür ederim. Sormak istediğim tartışmak istediğim çok nokta var ama onları es geçiyorum, şu anda Ergun Aydınoğlu'na bir soru sormak istiyorum. Şimdi anladığım kadarıyla –iki soru sormak istiyorum- '68, '69, '70 oralarda bir dev kompozisyonun başladığını ve Türkiye İşçi Partisi'nin ondan sonra o dönemin mücadelelerinin ürettiği öncü işçi kesimini seferber etme imkanını kaybettiğini söyledi. Türkiye İşçi Partisi muhalifleri arasında bu potansiyel var mıydı dedi, THKP, THKC ve evet… Orada başka bir şey var, Türkiye İşçi Partisi'ne muhalefet eden ve o sırada milli

demokratik devrim tezi etrafında oluşan ama kendi içinde de bölünmüş olan hareketlerin gündemine giren, Mihri Belli, Mahir Çayan, Hikmet Kıvılcımlı hatta bunların bir parti kurma fikrinden gelir, ama Mahir Çayan vs. zaten kuruyor Türkiye Halk Kurtuluş Partisi kurmuştu, yani bu eylem hazırlıkları içindeydi o teşebbüs akamete uğradı. Yani o teşebbüs gerçekleşseydi, yani kitlesel olmaya çalışan bir sosyalist legal parti kurulmuş olsaydı, nasıl gelişirdi. İkincisi şu soru, Ergun'un tebliğinin başlığı Türkiye solu hangi sınıfın solu idi, şimdi anladığım kadarıyla '69 '70 dönemine göre Türkiye solu yani işçi sınıfının solu olarak kabul edilebilir. Peki bu 12 Mart darbesinden sonra, sonrası için sınıf nitelemesi yapmadı, deklase mi demek istiyor, yani onu öğrenmek istiyorum sadece.

Koray Yılmaz: Sanıyorum benim ki daha kısa olacağı için ben, Yüksel Hocamın sorusunu da şöyle düşünüyorum, bölüşüm muhakkak çok önemli bir dinamik olarak karşımızda ancak bölüşümü tek başına merkeze alarak bir dönemlendirme yapmaktansa bölüşüm, üretim, tüketim bütün bu ilişkilerin iç içe geçtiği bir birikim aksı üzerinden Marks'ın sermayenin genel döngüsü, sosyal toplam döngüsü üzerinden dönemlendirme yapmak bana daha uygun geliyor, bu bölüşüm ilişkilerini de içeren bir şey olabilir diye düşünüyorum. İkinci soru/yorum, Hakan arkadaşımızın sorusu açıkçası şöyle düşünüyorum, Tüsam çok hoş bir oluşum, yani bir şekilde burada bulunmak beni çok mutlu ediyor, sizinle düşüncelerimi paylaşmak ama birincisi yani Tüsam'ın ne düşündüğünü düşünmedim bu sunuşu yaparken, Tüsam ne düşünüyor bu konuda diye bir kaygım olmadan sunuş yaptım. İkincisi zaten herhalde böyle bir kaygı da duymamam gerekiyor. İkincisi de şu, niçin işte referans verilmedi, burada da enteresan bir şey var, bazı sunuşlarda referans verirsiniz niçin çok referans veriyorsun derler, bazı sunuşlarda referans vermezsin, niçin efendim vermiyorsunuz derler yani sunuşun organize edilmesinde tek tek referans vermenin bir anlamı olduğunu düşünmedim, ama böyle bir ihtiyaç varsa, sermaye birikimi mantığıyla Türkiye'yi açıklama yönünde yapılan çalışmalarda ya da bunun önemini vurgulayan çalışmalardan birkaç tanesini söyleyebilirim, Haldun Gülalp de benim okuduğum etkilendiğim dönemlendirmesini bu bağlamda sermaye birikimine vurgu yaparak dönemlendirme yapan önemli, kafa yormuş bir insan bu konuda. Eleştirilebilecek noktaları da vardır, ya da yoktur, böyle bir ihtiyaç varsa bunu söylemek istiyorum, Türkiye'de gelişim sürecini sermaye birikimi merkezli analiz etmek üzerine vurgu yapan isimler benim öne çıkardığım önemsediğim gördüğüm görebildiğim kadarıyla, Fuat Ercan'ın 2002 Praksis çalışması var, Mehmet Türkay'ın çalışmaları var, Haldun Gülalp '87 ve '93 tarihli çalışmaları var ve ilginç '81 gibi önceki bir tarihte ODTÜ de Gülay Tüzün bu konuda sermaye birikiminin iktisat politikalarının belirlenmesi konusunda özellikle önemli olduğuna ilişkin vurguları var, muhakkak ki eksiklerim vardır referans anlamında. Sermaye birikimini önemsememi sağlayan genel referans noktaları bunlardır ve tabi ki sermayenin genel döngüsü çerçevesinde bir formülasyon kuran Marx'ın çalışmalarıdır, teşekkür ederim.

Ergun Aydınoğlu: Şimdi Yüksel ilginç bir soru sordu, 1960'lı yıllarda MDD'nin çıkışında işçi sınıfı öncülüğü sorunu merkezi bir yer işgal ediyor mu diye. Ben o kanıda değilim, o biraz görünüşe aldanmak olur, sadece metin analizi yaparsanız öyle bir sonuç çıkabilir ama kesinlikle öyle değil, çünkü en azından şeyi hatırlatayım, MDD olayı ortaya çıkmadan önce bizatihi Türkiye İşçi Partisi içinde ciddi köylücü bir eğilim ortaya çıkmıştır, Mehmet Ali Aybar'ın yönetiminde önderliğinde ve hatta o derece ki Aybar partiye egemen olduktan sonra, partinin amblemi bile değiştirmiştir, çark başaktan kasketli bir adama. İşte '65 seçimlerinin sonuçlarından ders alınarak, işte her köyden mümkün olduğu kadar çok fazla oy çıkması, işte işçi sınıfının bir seçim zaferi için temel alınamayacağı tarzında ciddi tartışmalar vardı Türkiye İşçi Partisi içinde. Dolayısıyla da MDD-TİP ayrımını işçi sınıfı öncülüğü olsun olmasın ayrımına vardırmak bence doğru değildir. Yani metin analizi yaparsanız tek tek Mihri Belli'nin ya da işte Mahir Çayan'ın bazı metinlerini okuyarak değerlendirme yaparsanız öyle gibi gözükebilir ama gerçek süreç o şekilde değildir. İkinci olarak şey dedi TKP'nin '74 sonrası yükselişi TİP'in mirası değil miydi falan o benim tartışma konum değil yani. Zaten '74 sonrasındaki örgütlerin yükselişinde hepsinde geçmişteki dönemin, geçmişteki birikimin çok önemli bir yeri var, elbette Türkiye Komünist Partisi kadroları da daha evvelden oluşturulmuş bir takım birikimler, miraslar, değerler üzerine oturdular, o ayrı bir sorun. Benim problematiğim açısından çok önemli bir şey teşkil etmiyor.

Hakan metodolojik bir problem olduğunu söyledi –siyasal işçi hareketi ne zaman vardır işçi sınıfı, ne zaman siyaset yapıyor ne zaman siyaset yapmıyor, diye.– Ben o kadar derin bir metodolojik yan görmüyorum bunda, ampirik bir sorun, yani bugün Amerika Birleşik Devletleri'nde işçiler siyaset yapmıyor, niye yapmıyor, çünkü ülke siyasetinde etkisi olan, ülkenin siyasal gündemini etkileyen partileri yok tarihsel olarak, Brezilya'da da farklı. Brezilya'da yaklaşık en azından yirmi yıldır ülke siyasetinde, –yirmi yıl bir tarihsel dönemdir– ülke siyasetinde yeri olan, gündemi etkileyen bir siyasal parti mevcuttur, ki buna sendikaları da eklemek gerekir tabi ki. Yine pek çok Avrupa ülkesinde benzer bir durum vardır, İtalya'da, Portekiz'de, İspanya'da ama Türkiye'de böyle bir durum yoktur. Başta söyledim '60-80'nin bu açıdan bir özelliği vardır, bu durumun oluşabilme potansiyelini taşıyan bir süreç yaşanmıştır ama süreç kesintiye uğramıştır, son yirmi beş yıldır Türkiye'de işçiler siyaset yapmıyor, yapmıyor çünkü ülke siyasi gündemini etkileyen siyasal örgütleri yok, bir tane iki tane üç tane dört tane beş tane, genellikle de zaten siyasi işçi hareketinin olduğu ülkelerde dört beş tane örgüt olur merkezi, hatta bunlardan bir iki tanesi merkezidir sosyalist komünist, iki üç tane de onun yanında, bizdeki gibi 168 tane değil. 168 örgütle siyaset yapamazsınız, yapamıyor da zaten. O yüzden sorunun çok metodolojik olduğu kanısında değilim, tamamen ampiriktir yani bir atlas alın dünya haritası bakın, nerde işçiler siyaset yapıyor tarihsel olarak tabi, son bir iki yıl içinde anlamında değil, tarihsel olarak bir süreç olarak baktığınızda. Türkiye'nin de dediğim gibi sadece '60-80' döneminin bu tarz siyaset yapma şartlarının oluşmaya başladığı bir süreç olarak algılanması gerekir,

bugünkünden ya da bugün içinde yaşadığımız dönemden çok farklı olarak. Nail'in sorularına gelince, 68 sonrası işçi hareketinin ortaya çıkarttığı öncü işçileri sol hareketin entegre edemediğinden söz etmiştim ve çelişkili bir durum dedim, yani sol hareketi kriz içine girerken bizatihi işçi hareketi yükseliyordu. Eğer dedi MDD'ciler legal parti kursaydı, nasıl bir değişim olurdu? Ben çok ümitli değilim, çünkü MDD'ciler Türkiye İşçi Partisi'nin İstanbul il teşkilatını ele geçirdiler 1969'un sonlarına doğru, ya da '70'lerin başında, İstanbul il teşkilatı demek bir sosyalist parti için partinin kendisi demek, o derece önemlidir ama hiçbir şey yapmadılar. Yani Türkiye İşçi Partisi'nden çok farklı bir sanayi politikası, iş ilişkileri politikası, işçi sınıfı politikası yani bu konuda yetenekli olmadıklarını kanıtladılar. Ayrıca şunu da unutmamak lazım, MDD'cilerin parti kurması o dönemde Türkiye'de işçi hareketinin bütünleşmesi ya da sosyalist hareketinin bütünleşmesi ve işçi hareketiyle birleşmesi anlamına gelmezdi, sadece yeni bir tarzda bir bölünme anlamına gelirdi. O bakımdan bir çözüm olduğu kanısında değilim. '74 sonrasının sosyolojik değerlendirmesi konusunda deklase mi dedi, şimdi deklase sözcüğü biraz ağır bir sözcük, ben onun yerine ağırlıklı olarak sol hareketlerin taraftarları, sempatizanları, partizanları içinde işçi sınıfının periferisinde bulunan emekçi kitlelerin ağırlıkta olduğunu söyledim ve bunların çoğunun da üretim sürecinin dışında olduğunu. Mesela bir arkadaş demin Dev-Yol'da da çok işçi vardır falan dedi, şimdi bunların hepsi izlenimler arkadaşlar, Dev-Yol'da çok işçi falan yoktur, ben bundan yirmi sene önce bir makale yazmıştım, Türkiye solu ve işçi hareketi diye, Dev-Yol'un '76 '79 yılında çıkarttığı gazetelerin okuyucu mektuplarını inceledim, hepsini teker teker inceledim, bu dergiye nereden mektup yollanmış diye. Yani hiçbir işçi mektubu görmedim, genellikle öğrenciler, işte teknik okullar, ondan sonra köyler, köy muhtarı vs. böyle bir niteliği var ama biz şimdi geçmişe bakarken tabi anılara, başka insanların aktardıklarına dayanarak değerlendiriyoruz, o yüzden bunları da ciddi bilimsel veri olarak ileri sürüyoruz, işler biraz karışıyor. Yani 1974 döneminde, onun için de zaten Türkiye Komünist Partisi'nin özel bir yeri vardır dedim, yani Türkiye'nin sanayi merkezlerinde ağırlıklı olarak işçi sınıfına yönelmiş ve batıdaki türden Avrupa'daki türden klasik bir komünist partisi olma izlenimini veren bir parti olarak öne çıktığı için ona dikkat edilmesi gerektiğini söyledim. Ben şiddetli bir anti-Stalinistim. Dolayısıyla bunu özel olarak, pozitif bir olgu olarak değerlendirmiyorum, ama bunun bir gerçeklik olduğu konusunu da hatırlatmak istedim, ayrıca problematiğim siyasal işçi hareketi olduğu için, yani siyasal işçi hareketi oluşma dinamiklerini taşıyan bir örgüt olma izlenimi verdiği için TKP'ye özel bir yer verdim. Evet diyeceklerim bu kadar.

5. Oturum

TÜRKİYE'Yİ SINIF GERÇEĞİ İLE ANLAMAK(2)

MEDYADA, SANATTA VE KİTLESEL SPORLARDA SINIFIN GÖRÜNÜMÜ, ALGILANIŞI

Yöneten: Sungur SAVRAN

Asuman TÜRKÜN

Hatice KURTULUŞ

Atilla ÖZSEVER

Yılmaz YÜCEL

Güven Gürkan ÖZTAN

OTURUM ÇERÇEVE SUNUMU*

Sungur Savran**

Arkadaşlar hepiniz hoş geldiniz yeniden, birinci bölümden sonra bu oturum biraz önce söylendiği gibi, öğleden sonraki iki oturumun birleştirilmiş halidir. İkisini bir arada yapacağız. Aslında bu benim için de iyi oldu, çünkü bir an programa bakarsak bir önceki oturumun adı Türkiye'nin sınıf gerçeğini anlamaktı galiba değil mi? Bizim oturumumuz ise orada, edebiyatta ve medyada sınıf gerçeği... Şimdi, arkadaşlar, son söylediğimiz oturumun çerçeve konuşması için beni uygun görmüşler, sağ olsunlar, çok teşekkür ederim, her zaman bir onurdur tabi. TÜSAM çok iyi çalışma yapıyor, ben de ona bir katkıda bulunabilirsem ne âlâ, fakat biraz tuhaf bu ayrıntıyı kendilerine yazdım, tabi elektronik postada vermedim bu ayrıntıyı… Benim sporla ilgim şöyle oldu; lisede okul takımında oynardım fakat yirmi yaşlarımda sporla ilişkim tamamen kesildi. Bu aşamada edebiyatla ilgilenmeye başlamıştım. Yani ikinci konumuza geçtik, ben yirmi yaşı civarında,18-19 hatta, o kadar istekliyim ki, yazar olmaya yani roman yazmaya, ben edebiyat okuyacağım diye tutturdum. Annem olmaz sen mebus olacaksın dedi. Ben ısrar ettim. Sonunda uzlaşalım seni mimarlığa gönderelim dedi, gönderdiler. Ben mimar da olmadım, tamamen başka bir şey oldum. Edebiyatla ilişkim de bu zamandan beri amatör bir okuyucu olmaktan öteye gitmedi. Sonra medyaya, yaşım epeyce ilerledikten sonra 30'lu yaşlardan sonra, köşesinden kıyısından bulaştık. Daha doğrusu kıyısı yok köşesinden bulaştık sadece; köşe yazarı oldum. Hem de öyle bir gazetede oldum ki, köşe yazarı işte, herkes toplamda on yedi-yirmi kişiden oluşuyor. Bunun dışında da gazeteye uğramaya hiç vaktim olmadı, hep öyle yaşıyordum. Yani hep zamanım dolu olduğu için, üç alanla da ilişki kurarak… Özellikle arkadaşlara bunu söyledim, onlar da dediler ki, genel bir bakış açısından bir sunuş yaparsınız. Ha yalnız o arada bir şey oldu; oturumunda, sosyal bilimlerde ve hiç olmazsa bir aşamada ciddiye alınabilecek bir ölçüde zamanımı harcamış oldum, katılmış olduk, dolayısıyla şimdi biraz daha hafifledim diyebilirim.

Arkadaşlar bu çerçeve konuşması tabi ki insanı ürkütüyor, çünkü diyelim mesela Hatice'yle Asuman'ın konuşması… Süre sorunu da olduğu zaman onlar bir şey

* Bu metin Sungur Savran tarafından sempozyumda sözlü olarak yapılan çerçeve sunumun deşifre edilmiş ve düzenlenmiş halidir.

** Yazar, araştırmacı.

söyleyecekler, ben de bir şey söyleyip onların önünü kapatmak, onların çerçevesini –kelime de biraz böyle tuhaf sanki onun dışına çıkamazlarmış gibi– çizmek gibi bir şey haddime düşmemiş, dolayısıyla insan bu konuşmada tam olarak ne diyeceğini şaşırıyor. Bunun üstüne benim kişisel olarak o alanlarla ilişkim konusundaki latifeler bir yana, alanların birbirinden epeyce farklı olması çok ciddi bir şekilde, değişik insani faaliyetlere ilişkin olması, konu hakkında bir ön sunuş yapmayı daha da zorlaştırıyor. Şuradan başlayabiliriz sanıyorum, sadece bir hatırlatma olarak, bu TÜSAM faaliyetlerinde bunu hatırlatmaya da gerek yok ama bir temel başlangıç noktası olarak söyleyebiliriz, Marks'ın söylediği gibi aslında bir toplumda maddi üretim araçlarının kim sahibiyse, düşüncenin üretim araçlarının da genellikle o sahibi olur. Dolayısıyla burada solu bir an kendine çekersek, yani onun düşünce evriminden ziyade, insanlarla başka tür bir faaliyette olduğumuzu göz önüne almamız gerekmektedir. Bizim konumuza giren alanlarda, kapitalist toplum içinde sermayenin ciddi bir hakimiyete sahip olmasını beklemekten doğal bir şey yok. Benim burada vurgulamak istediğim bir bakıma işin ne boyutta, ne ölçüde hakimiyet salmış olduğudur. Biz bugün Türkiye toplumuna konuşuyoruz. Elbette dünyadaki bütün gelişmeler Türkiye'ye de çok büyük etki yaptı, ama Türkiye bazı alanlarda, kapitalizmin geç gelişmiş olması dolayısıyla, Batı Avrupa veya Amerika'da ortaya çıkmış gelişmeleri daha geç benimsedi. Son bir süreçte Türkiye'de öylesine bir gelişme oldu ki, üzerinde konuştuğumuz alanlar bugün doğrudan doğruya sermayenin, burjuvazinin hakimiyetine girmiş alanlar haline geldi. Bütün bu konuştuğumuz alanların kendilerine göre sermayenin karşısında -yanlış anlaşılmasın; kapitalizmin devletin vs.nin değil ama sermayenin mantığına karşı- ve burjuvazinin bir sınıfın sosyal faaliyetini araştıracağı, kurabileceği hakimiyetin karşısında, bugün birtakım korunakları teker teker kalkıyor. Bir yandan kültür faaliyetleri, medya vb. tamamen sermayenin kurduğu kuruluşlar aracılığıyla örgütleniyor, bir yandan da bütün faaliyetler gibi -burada sporu da dahil ediyorum- bu alanlarda mekanlaşıyor ve eğer kamu varsa özelleşiyor. Yani tamamen piyasanın ve bazı alanlarda sermayenin doğrudan doğruya ekonomik faaliyetinin de bir konusu haline geliyor. Hayır, sanıyorum ilk söylediğim açıktır; sermayenin sınıfsal hakimiyetini kültürel alanda kurmakla ilgili boyutuydu, İkincisi ise doğrudan doğruya bu alanların kendisinin sermayenin yeniden üretiminin, sermaye birikiminin ekonomik alanlara baskın geldiğini söylemek anlamına gelir.

Şimdi bu konuda çok uzun uzun ayrıntıya girmeye gerek yok, çünkü buradaki insanların hepsi son yirmi beş yıl içinde bu alanlarda, özellikle konuştuğumuz alanlarda, yani sanatta, edebiyatta, medyada, yani sosyal bilimlerde, en azından bu üç alanda ortaya çıkan tabloyu az çok biliyorlar. Spor alanına gelince o konuda belki biraz daha üzerinde durmak lazım, çünkü bir kısmımız sporu izlemiyoruz. Dolayısıyla edebiyat sanat, medya ve sosyal bilimler hakkında kısacık bir şeyleri hatırlatayım sadece. Hiç unutmamak gerekiyor, Türkiye'de bugün en büyük yayınevleri adım adım bankaların kurduğu yayınevleridir. Yine hiç unutmamak lazım ki, çok çeşitli sektörler

çeşitli sanat dallarından veya edebiyat dallarından gelen yetenekli insanları kendi paralarının gücüyle kendilerine doğru çekiyorlar. Şairler, edebiyatçılar mesela reklam metin yazarı olabiliyor, gizli veya açık, edebiyatçılar ve tiyatro yazarları giderek televizyonların dizi yazarları oluyorlar. Bu dizi yazarlığının ne demek olduğunu, tabi birçoğunu size anlatmak gerekmez herhalde, bunu bir sanatsal faaliyet olarak düşünmek mümkün değildir. Edebiyatçılar reklamcı oluyor, spor yazarları moda defilesi düzenleyicisi haline geliyor. Postmodernizmin sanatın hayatla iç içe geçtiğini iddia etmesinin çok köklü bir nedeni burada yatıyor. Böylece sanatçı her türde ekonomik faaliyeti meşru olarak yapabilen bir kişi haline geliyor. Medyada eskiden bir ölçüde -bu konuda benim iddialı olarak söyleyeceğim bir şey yok, sadece bir medya okuru olarak söylüyorum bunu- neredeyse gazete sahibiyle yöneticinin zanaat gibi bir şeyi holdingleşmiş durumda. Bugün hepimiz biliyoruz, medyanın çok çeşitli görsel işitsel ve basılı alanlarında, toplu halde çalışan birkaç büyük holdingin elinde tamamen tekelleşmiş durumda medya. Kontrol tamamen bu holdinglerin eline geçmiş durumda. Buna özellikle Amerika'da ve Avrupa'da kısmen, internet ve elektronik ortamda medya devlerinin aynı zamanda bu alana girmiş ve onu kontrol etmeyi başarabilmiş olduğunu ekleyebiliriz.

Futbola gelince, futbol aslında herkesin bildiği gibi kapitalizmin bütün 20. yy boyunca bir seyirlik haline getirdiği, spordan büyük ölçüde kopardığı bir oyun haline geldi. Ama 20. yy'ın sonunda olanlar aslında bunun çok daha ötesine gitti. Belki spor izlemeyenler bilmiyordur, bazı konuları merak etmiyorlardır. Ben de izlemiyorum ama biraz kenarından köşesinden izlemeye çalışıyorum futbolu. Biliyorsunuz ki futboldaki reklamlar, stadlardaki reklamları vb. televizyon gösteriminin içinde... Yani maçların televizyonda gösterimi ücretlerinde ne kadar büyük paralar döndüğünü ve bunun kulüplerle ilişkisini hepimiz biliyoruz. Bütün bunlar da değil, futbolla, sporla ilgili olan bütün kurumların içine büyük paraların sızması, oraya mafya türü örgütlerin girmesi, gerçek mafyanın mesela Alaaddin Çakıcı'nın Beşiktaş'ın şampiyon olduğu 100. yılda oynadığı role dair söylenenler, bir dönem en azından Alaaddin Çakıcı'ya, yurtdışına çıkması için pasaport, seyahat vizesi almak üzere Beşiktaş Kulübünün olanaklarını kullanmış olması gibi olaylar biliyoruz. Sporun kendisi doğrudan doğruya bir ekonomik alan haline geliyor. Tam sermayenin alanı değildir belki, çünkü futbol kulüpleri o anlamda sermayedarların hakimiyetinde değil, ama sponsorluk aracılığıyla kulüplerin borsaya çıkması, kağıtlarının borsada kote edilmesi yaklaşımı içerisine sokulmasıyla ve kulüp logolu eşyaların çok büyük hacimlerde ticarete konu olması aracılığıyla, başta futbol olmak üzere, sporun hangi dalı kitlesel olarak ilgi çekiyorsa sermayenin ve ekonominin hakimiyet alanına girmiş durumda.

Şimdi son olarak benim de bir zamanlar içinde bulunmuş olduğum sosyal bilimler dalını değerlendirmek istiyorum. Bu alanda daha fazla deneyimim var, daha fazla canım yandı eskiden beri, dolayısıyla çok daha fazla söyleyeceğim şey var ama bu giriş konuşması için sadece üç beş şey söyleyeceğim. Bunlardan bir tanesi hepimizin

bildiği gibi, az önce korunaklardan bahsettim, artık üniversite de doğrudan doğruya özelleştirilebilir sermayenin hakimiyeti altına girmek durumunda. Örneğin Vanderbit kimdir bilmiyoruz, Vanderbit Üniversitesi'ni bir kapitalistin kurup kurmadığını ve onun adıyla anılan üniversiteleri bilmeyebiliriz. Ama gerçekten dünya çapında baktığımız zaman Amerika'daki birkaç istisna dışında, ben de çok fazla bilmiyorum cehaletim affedilebilir, bir ülkenin çok önemli üniversitelerinin o ülkenin en büyük kapitalistlerinin adıyla anıldığı başka bir ülke ben bilmiyorum.

Koç Üniversitesi ve Sabancı Üniversitesinin adları, hem öğrenci kadrosu hem öğretim elemanları ile, hele hele o üniversiteler başka üniversitelerle işbirliği içinde de bazı şeylere soyunuyorlarsa, sermayenin ne kadar meşru bir kategori olduğunu, iyi işler yaptığını düşünmeye itmek için yeterlidir. Ama sadece bu değil tabi, aslında üniversite geçmişte özel değilken de sosyal bilim alanında, sınıf tahliline, marksizme o kadar büyük yer vermiyordu. Bunlardan bahsettim ama bunlar çok göreli... Burada birçok genç akademisyen arkadaş var, en iyi bildiğim şeyi anlatmak istiyorum onlara. Sadece bu son söylediklerim belki yeni olabilir bu sempozyumun katılımcısı için, özellikle genç yetenekler var burada. Çok yalın bir şey söyleyeceğim arkadaşlar, üniversite bitiren kişi, ister kamu üniversitesi olsun, ister özel üniversite olsun, ne kadar liberal bir bölümde ders alıyor olsanız dahi, hatta hocalarınızın bir bölümü Marksist olsa dahi üniversite bir büyük düzleyicidir. Üniversite insanların akademisyen olarak normalleştirildiği bir alandır. Bu etkiler mutlaka vardır. Her bölümde her üniversitede... Ve her öğretim üyesi daha genç öğretim üyeleri ve adaylarına, genç akademisyenlere bu baskıları yaparlar. Modalara uymak için, şunu okudun mu bunu okudun mu o alanda çalış, derler. Dolayısıyla hangi şey modaysa hele hele bu dönemde Marksizm hit olmadığı için, tabi marksizm hep göz ardı... Müfredata uymak için belirli alanlara doğru sevk etmeye çalışırlar ve tabiî ki o derslerin verilmesi zorunlu olduğu için orada yoğunlaştırmaya çalışırlar. Kabul edilebilir dil bekler üniversiteli insanlar, eskiden -şimdi son dönemde artık yine meşrulaştı- öyle ulu orta emperyalizm diyemezdik, hemen siyasi olurdun, ulu orta sömürü diyemezdin hemen siyasi olurdun, bunlar bilimsel kategori olarak kolay kolay kabul görmezdi üniversitede, ne de buna benzer bir sürü konu...

Araştırmalar daha ileri aşamalarda hep araştırma fonlarıyla yapılır ve araştırma fonlarının düzenleyicileri ve bunların arkasındaki şirketler, her ne kadar hep belirli olmayan baskılar yapsalar da, yani bir özgürlük alanı tanısalar da sonuç olarak tanıdıkları özgürlüğün çok ciddi sınırları, çerçeveleri vardır. Benim konuşmamda olmayan çerçeve o araştırma fonlarının programlarında vardır. Devletin ve sermayenin zamanla danışmanı haline geliyor akademisyenler. Bunu tabi genç akademisyenlerde görüyorum. Derdin nereden gelişildiğini, nereden kamuoyuyla ilişki kurulduğunu, nereden yükseldiğini görüyor insanlar. Bu dolaylı tarzda akademisyenlerin başının ezilmesine ve daha düzene uygun fikirler ileri sürmesine yol açıyor. Eski fikirlerin adım adım unutulmasına yol açıyor ve nihayet çok çarpıcı bir şeydir, çok sayıda ilerici

dediğimiz hocanın yaptığı bir şeydir, aralarında medyada yer alanlar da vardır, harp akademileri vb. askeri kurumlarda ders vermek birçok üniversite öğretim üyesi için anlaşılan ciddi bir konumdur. O ortamlarda kendi dillerini nasıl özgürce yapıyorlar ben çok merak ediyorum. Şimdi bütün bunlar göz önüne alınınca elbette üniversitede Marksist bilim, sınıfa dayanan bilim yapılmaz demek değildir. Sadece bu basınçların, bu normalleştirme mekanizmalarının, üniversitede bulunan kişi olarak var olduğunu bilmek, ancak her an bununla mücadele ederek varolabilmek gerekiyor. Bunu hiçbir zaman unutmamamız gerekiyor.

Burası (TÜSAM) hem işçi sınıfı üzerine ve sınıflar üzerine araştırma yapan bir kurum, hem de aynı zamanda genç akademisyenlerin araştırmalarında karşılıklı olarak yararlanmasını sağlamaya çalışan bir kurum. Çok uzun konuştum şimdi sözü farklı konuşmacılarımıza devretmenin zamanı geldi....

Türkiye'de Sosyal Bilimlerde "Sınıf"

Hatice Kurtuluş*
Asuman Türkün**

Giriş

TÜSAM'ın ikinci sempozyumu için, Türkiye'de sosyal bilim yazınında sınıf olgusunun nasıl ele alındığı üzerine bir tartışma açmayı, geliştirmeyi ve bu konuda bir bildiri hazırlamayı tasarlamıştık. Ancak sosyal bilimlerin tüm disiplinlerinde sınıf olgusuna bakmanın uzun erimli bir çalışma gerektirmesi nedeniyle, bu sempozyum için konuyu iki disiplinle sınırlayıp, gelecek sempozyumlarda devam etmenin daha doğru olacağına karar verdik. Bu çerçevede öncelikle ele aldığımız iki disiplin, kendimizin de içinde bulunduğu sosyoloji bölümünden planlama /kentsel çalışmalar alanı oldu. Diğer yandan, Türkiye'de sınıf olgusunun ele alınışı, elbette sadece akademik alan ve burada üretilen yazına özel değildir. Üniversite-Akademik alan dışında, politik alanda da yer alan örgüt ve kurumların bünyesinde çıkan pek çok dergi, gazete, broşür ve kitapta sınıf olgusu çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Bu alan, Türkiye'de sınıf olgusunun ele alınış biçimlerinin kavranması açısından çok zengin bir kaynağa sahiptir. Bu alanda çalışılma yapılması gerekir. Sunacağımız bildirimiz içinde ise özellikle üniversiteler bünyesinde üretilen akademik yazında "sınıfın" nerede durduğuna ilişkin, deneme niteliğinde ve mikro ölçekli bir çalışma bulunmaktadır. Türkiye'de sosyoloji biliminde kent ve bölge çalışmaları içinde sınıf olgusunun yerini görebilmek için öncelikle bu iki disiplinin Türkiye'deki gelişim çizgilerini kısaca gözden geçirip "sınıf" olgusuna ne zaman, hangi epistemolojik çerçevelerde ve ne tür metodolojik araçlarla yaklaşıldığını ortaya koymaya çalıştık.

Sosyoloji ve kent planlamasının varlık nedeni, -içine doğdukları bağlam gereği- toplumun yeniden biçimlenişini, bu yeni toplumsal düzenin inşasını anlamak, betimlemek ve aynı zamanda bu kuruluşun aktörlerinden biri olmaktır. Bu süreçte toplumsal-mekansal dönüşümün temel belirleyicilerinden olan "sınıf" kaçınılmaz olarak sosyal teorinin de ana ekseni üzerinde yer almaktadır. Epistemolojik köklerinden kaynaklanan çözümleme farklılıklarına rağmen Marx, Weber, Simmel, ve Durkheim'da

* Muğla Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, öğretim üyesi
** Bilkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü, öğretim üyesi

sınıf, açık ya da gömülü olarak sosyal teorideki yerini alır. Modern Sanayi Kapitalizmini anatomik olarak çözümlemeye yoğunlaşan Marx, üretim tarzı ve üretim ilişkilerini temel alarak, sınıfı açık bir biçimde teorisinin merkezine koyar. Weber ise kapitalizmin "*genesis"*ine yoğunlaşır ve sistemin nasıl çalıştığıyla değil nasıl oluştuğuna çözümler aramaya çalışır. Bu çözümlemenin merkezinde üretim ilişkileri ve sınıf değil rasyonelleşme bulunur. Bu nedenle sınıfı, geçmiş toplumdan gelen, mülkiyet sahipliğine bağlı olarak ele alır. Buna karşılık Simmel'in "paranın sosyolojsi"nde, Durkheim'in ise "toplumsal İşbölümü"nde sınıf, diğer kavramların içine gömülü olarak çözümlemeye dahil olur. Böylece modern sanayi kapitalizminin, ana vatanında sınıf, erken sosyal teoride açık ya da gömülü olarak yerini alır. Ancak sınıf olgusuna bakışta ve onu ele alma biçiminde ki bu farklılıklar aynı zamanda sosyal teorideki epistemolojik ayrımın da kritik göstergelerinden birini oluştururlar. Bundan sonra sosyal teori farklı kanallarda, farklı epistemolojik ve metodolojik bağlamlar içinde gelişir. Bildirinin sınırlı oluşundan dolayı detaylı olarak üzerinde duramayacağımız bu ayrımın temelini, topluma hangi *episteme* ile bakılacağı ve çözümleme metodunun ne olacağı oluşturmaktadır.

Türkiye'de sosyal bilimin, Batıda olduğu gibi toplumsal dönüşüme bağımlı olarak değil, düşünsel dönüşüme bağımlı olarak doğduğu yaygın olarak kabul gören bir görüştür. Uzun zaman mali krizler yaşayan Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde hala geleneksel bir tarım toplumudur. Toprakta ücretli emek yok denecek kadar az, sanayi ve sanayi işçileri de sınırlı sayılardadır. D.Quataert ve E.J.Zürcher tarafında derlenen *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler :1839-1950* başlıklı kitapta bu sınırlı sayıdaki sanayinin ve sanayi işçilerinin konumu etraflıca incelenmektedir. Bu çalışmada görüldüğü gibi Osmanlı sanayisinin geliştiği şehirler (Selanik, İstanbul ve Şam gibi) Batı ile etkileşimin ve ticaret ağının üzerinde ki bölgelerdedir. Aynı şekilde çağdaş düşüncenin doğduğu yerler de buralardır. Ancak Türkiye'de sosyal bilime öncülük edecek çağdaş düşüncenin gelişimi kendi coğrafyasında ki dönüşümlere odaklı olmamış, batıda modern toplumun ulaşmış olduğu aşamada, düşünsel, politik, ekonomik ve gündelik hayatta meydana gelmiş olan dönüşümlere odaklanmıştır. Bu durumda aynı dönüşümün henüz yeterince başlamamış olduğu bir toplumu düşünsel olarak ithal etmeye başlayan Türkiye'de modern düşüncenin erken aşamalarında "sınıf" olgusunun ihmal edilmesi pek de tuhaf değildir. Ancak bu düşünsel temelden doğacak sosyal bilimlerin uzun bir süre daha "sınıf" olgusunu ihmal etmelerinin nedenleri gerçekten araştırılmaya değerdir. Biz de burada fazla bir iddiada bulunmamaya özen göstererek "sınıfın" sosyal bilimlerdeki yerini, belli bir akademik-toplumsal bağlama bağımlı olarak ele almaya çalışacağız. Fuat Ercan'ın makalesinde, Türkiye'de sınıfın bir olgu (bir toplumsal fenomen) ve bir soyutlama (kavram) olarak özellikle kapitalizmin analizi sürecinde nasıl da kaçınılan, uzak durulan bir olgu olduğu etraflıca tartışılmıştır.Buradaysa başka bir boyuta dikkat çekmeye çalışacağız. Türkiye akademik dünyasında sosyal teorinin oluşum sürecinde sınıf

olgusu nasıl ele alınır? Yani kaçınılan bir olgu ve kavram olmasının dışında, ele alınış biçimi, problemleri, yeni anlama ve açıklama olanaklarının neler olduğu üzerinde durmaya çalışacağız.

19 Yüzyıl'da toplumsal düşün, mekansal modernleşme ve "Sınıf"

Türkiye'de modern sosyal bilimin gelişiminde ilk aşama, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren batıdan ödünç alınan modern "düşünce" ile askeri, bürokratik ve mekansal yapılara belli ölçülerde uygulanan modernleşme "uygulamaları" olarak kabul edilebilir. Burada "düşünce" ile "uygulama" kavramları ele alacağımız iki disiplinin gelişme çizgilerindeki farklılığı vurgulamak açısından önem taşımaktadır. Hilmi Ziya Ülken'in belirttiği gibi, aydınlanma düşüncesinin, Batı'daki düşünsel köklerine sahip olunmadan Osmanlı'nın yenilikçi aydınları tarafında ithal edilmesi ile başlayan "düşünsel dönüşüm" Türkiye Sosyolojisinin kurucuları olarak kabul edilen düşünürlerin hemen hepsini etkilemiştir. Toplumsal yapının temel unsurlarında keskin yapısal dönüşümlerin olmadığı bir dönemde sosyal bilime temel oluşturacak düşüncelerin de içerden gelişemeyeceği açıktır. Bu nedenle Batıdaki sosyoloji yazını Batı modern düşüncesinin bir ürünü olarak ithal edilerek, Osmanlı toplumu, bu düşünceler yoluyla açıklanmaya ya da eleştirilmeye çalışılmaktadır. 1870'lerden itibaren Osmanlı entelektüel camiasına mensup pek çok yazar, iktisadi liberalizm, modern siyaset, modern aile, modern hukuk, kamuoyu gibi kavramları aydınlanma düşüncesinden ve modern düşünceden ödünç alarak Osmanlı düzenini eleştirmekte ve dönüşmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Ülken,2001). Ancak Osmanlı entelektüelinin geçirdiği bu zihinsel dönüşüm süreci, kendi toplumsal gerçekliğini çözümleme çabasından çok, Batı'daki modern düşünceyi, aynı zamanda bir doğulu olarak çözümleme çabası olarak görülebilir. Ali Suavi'den Namık Kemale, Sakızlı Ohannes'den, *Servet-i Fünun* dergisi çevresine ve oradan da 1909 yılında çıkan *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye* dergisine uzanan süreçte modern "düşünce" kendini burada inşa etmeye çalışmaktadır. Bu düşünsel inşa sürecinde Batı'daki sosyal teori hemen her yönüyle tartışılmaktadır. Bu çerçevede sınıf olgusunu tartışmaya dahil edenler ise Marksizme yakınlaşan Asaf Nef-i, Dr Suphi Ethem ve Ethem Nejad gibi aydınlardır. Ancak bu tartışmalar da yine daha çok teorinin aktarılması ile sınırlı kalmaktadır. Osmanlı'nın az sayıdaki sanayi işletmesinde sınıfın konumu, yada Osmanlı toplumunun sınıfsal yapısı ile ilgili bir tartışmayı içermemektedir. Türkiye'de sosyolojinin akademik bir disiplin olarak kurulması, İstanbul Darülfunun'da Ziya Gökalp'in açtığı sosyoloji kürsüsü ile gerçekleşmiştir. Sosyolojik düşünce de Durkheim'e sıkı sıkıya bağlı olan Ziya Gökalp, bu görüşü Osmanlı toplumuna adapte etmeye çalışmış, verdiği pek çok sosyoloji dersinde Durkheim'in yanında diğer sosyologların fikirlerini de öğrencilerine taşımıştır. Ancak verdiği derslerin ve bastırdığı ders notlarının bazılarında konu "sosyal sınıflar" olmasına rağmen, son derece sığ bir biçimde sınıf tasnifleri yapmakta, bu tasnifler sadece Marx'ın sınıf yaklaşımından değil, Weber'den de hiç etki taşımamaktadır.

Diğer yandan yine 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı ekonomisinin uzun zamandır içinde bulunduğu mali krizi aşmak için bürokraside, artığın denetim biçimlerinde ve özellikle dünya ticaretinde ara kent konumuna gelmiş liman kentlerinde mekanın yeniden düzenlenmesi konusunda modernizasyon "uygulamaları" başlar. Tanzimat ile başlayan modernizasyon uygulamaları yukarıda sözü edilen düşünsel dönüşüm sürecinden beslenmektedir.Bu nedenle de varolan toplumsal ve mekansal yapının sosyolojik analizine dayanmazlar.Politik kararlarla ve parçalı olarak gerçekleştirilirler. Bu dönemde modern düşüncenin taşıyıcılarında olduğu gibi ona karşı oluşan tepkisel düşünce akımlarında da Osmanlı toplumu üzerine sosyolojik bir bakışın ya da derinlemesine bir çözümleme arayışının olmadığı görülür. Devlet kurumlarının ve kentsel mekanın modernizasyonuna yönelik bu uygulamalar, bürokraside ve mekanda parçalı olarak gerçekleştirilir. Düşünsel olarak da geleneksel ile modernin bir sentezi gibi sunulur. Oysa Batıda, modernite ve kapitalizmin gelişme ideolojileri, 19. yüzyılda, sanayileşmenin sunduğu olanaklarla pekişirken, eş zamanlı ve birbirini destekleyen unsurlar olarak ulus-devlet oluşturma ve kentleşme süreçleri yaşanmaktadır. Batı'da, gelişen sanayi kentlerinde hedeflenen, düzgün işleyen, işlevlerine göre ayrımlaşmış bütünlüklü bir kent modeli, 19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesi sırasında değil, ilk olarak Cumhuriyetin Başkenti Ankara'nın planlanmasında kullanılmıştır.

Ulus-Devletin kuruluş yıllarında, sosyal bilimlerden "sınıf"a bakış

Osmanlı'daki parçalı modernleşme uygulamalarının aksine Cumhuriyette uygulanan bütünlüklü modernleşme projelerine karşın, modernleşme projesi, Türkiye örneğinde, daha çok görsel bir nitelik kazanmış ve sanayileşme ayağı hep eksik kalmıştır; dolayısıyla mekan toplumsal dönüşümün hem ideolojik bir aracı hem de fiziksel ortamı olarak ele alınmaktadır. Böyle bir yaklaşım sonucunda, bir yandan kentler düzgün işleyen, kontrollü ve belli noktalara odaklanmış görüntüye kavuşturulurken, diğer yandan da bu düzenli fiziksel mekan organizasyonunun toplumsal düzenin kurulmasında etkin olacağı ve buna uygun davranan bireylerin ortaya çıkacağı varsayılmaktadır. Bu bağlamda, planlamaya kentlerin işlevsel kriterlere göre biçimlendirilmesi görevi, kentlere de modernite projesinin hedeflerini gerçekleştirmede araçsal bir rol yüklenmiş olur. Özellikle Cumhuriyetin erken yıllarında iki savaş yaşamış ülkede mekanın yeniden organizasyonu ve nüfusun yeniden iskanı en önemli sorunu oluşturmaktadır. Bu sorunların çözümünde modernite projesi etkin bir araç olarak görülmüştür.

Modernite projesinin inşası ve uygulamaya geçirilmesi, planlama kavramını ortaya çıkarırken mekansal politikalar da uygulamada önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Ankara'nın başkent seçilmesiyle birlikte Anadolu'nun farklı bölge ve kentlerinin demiryolu ağıyla birbirine bağlanması ve sanayi yatırımlarının devlet eliyle çeşitli bölgelere dağıtılması, ülke çapında sanayileşme ve sanayi kentleri yaratma yönünde

bir girişim olarak algılanabilir. Böyle bir girişim aynı zamanda ülkede yeni işbölümü ve sınıfsal ayrışmaların da alt yapısını oluşturmaktadır. Ancak bu dönemde "topyekün gelişen, sınıfsız toplum modeli" söylemi öne çıkmaktadır. Adeta herkesin belli fedakarlıklara katlanarak bu gelişimin gerçekleşmesine katkıda bulunması beklenmekte ve sınıf kavramı neredeyse hiç dile getirilmemektedir. Aslında sanayinin henüz çok az gelişmiş olduğu, sınıfsal ayrışmanın mekana, yaşam biçimlerine ve tüketim kalıplarına henüz fazlasıyla yansımadığı düşünüldüğünde bu anlaşılır bir durumdur. Bu dönemde yaşam biçimi olarak farklılık gösterenler daha çok gayri-Müslimlerdir. Ancak gayri-Müslimlerin tüketim kalıplarına yansıyan bu farklılığa gösterilen tepkiler, sınıfsal bir karşı çıkıştan çok, milliyetçi bir nitelik göstermektedir. Dolayısıyla, Türkleştirme politikaları çerçevesinde gayri-Müslimlerin elindeki sermayenin Türk-Müslüman gruplara aktarılması hedeflenmiş ve devletin koyduğu vergiler, yasaklar ve kayırmalar sonucunda, daha çok hükümete yakın asker ve bürokrat kentli gruplarla birlikte tarımsal alanda sermaye birikimi yapabilen gruplara bu rant aktarılmıştır.

Ulus-devletin kuruluş yıllarında sermayenin el değiştirme ve yeniden paylaşılma sürecinde tartışılan, bu rantın aktarılma biçimi değil, daha çok sermayenin kimin elinde olduğu meselesidir. Sermaye aktarımı Türk -Müslüman gruplara doğru yapıldığında her kesimden destek bulmakta, bu milliyetçi bakış açısı ve "top yekun kalkınan sınıfsız toplum" söylemi, sınıfsal tartışmayı kolaylıkla muğlaklaştırmakta ve görünmez kılmaktadır. Diğer bir deyişle, "bizim zenginimiz" olduğu sürece sorun adeta yok olmakta ve romantik bir bakış açısıyla "vatana millete hizmet eden" ve kalkınma hamlesinde öncülük yapacak Türk- Müslüman sermayedar grubunun ortaya çıkması hedeflenmektedir. Ulusal kalkınma ve sermaye birikimi sürecinde öne çıkan çatışma sınıfsal değil , dine ve etnik kökene bağlıdır. Kalkınma sürecinde emeğin rolü değil, yaratılmaya çalışılan milli burjuvazinin rolü açıkça öne çıkarılmaktadır. Devlet eliyle desteklenen sanayinin ihtiyaç duyduğu emek ise çoğu yerde askerlik hizmetini yapanlardan sağlanmaktadır. Nüfusun büyük çoğunluğu tarımda, hala toprak beylerine bağlı olarak ücretsiz emeğe tabi tutulmakta ya da giderek toprakları küçülen küçük köylü konumundadır.

1930'ların sonlarına kadar, Ulus- devletin kuruluş sürecine odaklanmış olan Türkiye'de entelektüel camiada da aynı odaklanma görülür.Yüzyılın başındaki hararetli fikir tartışmaları ve yoğun teori ithalatı yerini, modernite projesinin uygulanmasında aktif görev alınmasına bırakır. 19. yüzyılda kentli seçkinlerden oluşan entelektüel camia Batı ile İstanbul arasında gidip gelerek modern fikirleri transfer eder. Cumhuriyetin erken yıllarında cumhuriyet entelektüelleri doğrudan uygulama içinde yer alarak *taşra*, yani Anadolu ile tanışmaktadırlar. Türkiye toplumsal düşüncesinde ve modernite projesinde bu yeni dönemin önemli temsilcilerinden biri kuşkusuz *Kadro Hareketidir*. Şevket Süreyya ve arkadaşlarının çıkardığı *Kadro Dergisi*, bu modernite projesini, milli bir hareket olarak meşrulaştıracak bir ideolojik organ ve hareketin fikir cephesi olarak işlev görür. Bu hareket kendini şöyle ifade eder " *Türkiye bir devrim*

içindedir. Devrim durmadı. Bu güne kadar geçirdiğimiz hareketler onun yalnız bir safhasıdır. Bu ihtilal safhasında kalsaydık devrimimiz sonuçsuz kalırdı. O henüz son sözünü söylememiştir. Devrimimiz genişleme ve derinleşme yönündedir. Devrim tarafsız bir düzen değildir. Onun içinde yaşayanların, taraflı olsun olmasın, ona intibak etmeleri gerekir." Görüldüğü gibi modernite projesi, yukarıda da belirttiğimiz gibi bir sanayileşme ve buna bağlı yeni üretim ilişkileri ve sınıf bağlamına bağımlı olarak değil, milliyetçilik bağlamına bağımlı olarak uygulama alanı bulur.

Türkiye'de fen bilimlerinde olduğu kadar sosyal bilimlerinde gelişmeye neden olacak olan, 1933'te üniversitenin kuruluşu ile aynı yıllarda Nazi Almanya'sından kaçan Alman ve Avusturyalı üniversite hocalarının Türkiye' ye gelmesi ve aynı zamanda Avrupa'ya eğitim için gönderilen gençlerin geri dönmeye başlamasıdır. Bu dönem yüksek öğretim ve eğitimde de yeni bir dönemi başlatmaktadır. Bu dönem, sadece fen bilimlerinde değil, sosyal bilimlerde de önemli bir eşik olarak kabul edilir. İstanbul Üniversitesinde sosyoloji kürsüsüne gelen siyaset sosyolojisi profesörü G. Kessler ve coğrafya kürsüsünü kuran Rustov ve diğerlerinin katkısıyla, Sosyolojik monografiler ve coğrafi mahalle etütleri yapılmaya başlanmıştır. Bunların önemi, mekandaki sosyal ölçeklerin anlaşılmasına ve çözümlenmesine olanak vermeleridir. Bu sayede, Türkiye'de sosyal bilim, kendi toplumsal gerçekliğine düşünsel yolun ötesinde de dokunabilmeye başlamaktadır. Bu yıllarda İstanbul Üniversitesinde , özellikle coğrafya kürsüsünde yapılan mahalle etütleri hayranlık verici biçimde mahallenin toplumsal ve ekonomik ölçeğini çıkarmakta ve sınıf'ın varlığı ve konumu da ilk defa bu veriler sayesinde görünür hale gelmektedir. (İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü kütüphanesinin tozlu raflarında araştırmacıların ilgisini bekleyen bu monografi ve etütler üzerinde yapılacak bir tarama çalışması bu dönemin sınıf yapısı ile ilgili eşsiz bir kaynağa sahip olmamızı sağlayacaktır.) 1930'ların sonlarında İstanbul Üniversitesinin yanı sıra Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde Behice Boran, Pertev Naili Borotav, Muzaffer Şerif gibi hocalar, Türkiye sosyolojisinde Durkheim'ci geleneğin dışında yeni bir sosyoloji geleneğini başlatırlar. Buradaki sosyoloji, İstanbul'daki *sosyolojik düşün* tartışmalardan çok, Türkiye'nin *toplumsal gerçekliğini* anlamaya ve çözümlemeye yönelik bir tarzı benimser.

Örneğin, bu kürsüde 1939 yılında doçent olarak göreve başlayan Behice Boran'ın doktora tezi "Sınıfsal ve Mesleksel Değişmeler" başlığını taşımaktadır. Amerikan sosyolojisinin metodolojik araçlarını kullanan, ancak son çözümlemede pozitivizmin, *var olanın betimlenmesinden* ileri gitmeyen ve bilginin *bağımsız* olduğunu iddia eden yaklaşımını reddeden bir sosyolojidir bu. 1940'ların başında gerçekleştirdiği *toplumsal yapı araştırmasında,* Manisa'nın 13 köyünde "iki köy çeşidinin mukayeseli tetkiki" ni yapmaktadır. Bu çalışmada sosyal tabakalaşma başlığı altında sınıf, mülkiyet ve toplumsal kutuplaşmalar çözümlenmektedir. Bu çalışmanın yapıldığı sırada özellikle ova köylerinde toprağın çok parçalanmış olması ve büyük mülk (çiftlik) sahipliğinin kalmaması nedeniyle keskin bir sınıfsal kutuplaşmanın olmadığını yazmaktadır. Servete

göre bir tabakalaşmanın da pek önemli bir ayrışma olmadığına dikkati çekmektedir. Bu çalışmada, sınıf konusunda bir diğer önemli veri ortaya çıkartılıyor ki bu tarımdaki ücretli emeğin ortaya çıkmış olduğunu bize göstermektedir. Ancak Boran, hiç toprağı olmayan ve geçinmek için yevmiye ile çalışan ailelerin oranının, Manisa'nın ova köylerinde %31 olduğunu tespit ederken, toprakta ücretli işçiliğin ortaya çıkmış olduğuna dair bir vurgu yapmaz. Bunun nedeni, tarımdaki bu dönüşümü, sanayi kapitalizmini açıklamak için geliştirilen sınıf kuramından çok, daha esnek olan tabakalaşma kuramıyla açıklamayı tercih etmesidir. Çünkü tabakalaşma kuramı ile aynı zamanda, servet ya da yıllık mahsul üzerinden alınan vergiler yoluyla oluşan zenginlik ve bazı diğer yollarla elde edilmiş olan toplumsal statünün toplumda yaratmış olduğu ayrışma da açıklanabilir. Ancak aynı çalışmada Boran, topraktaki üretim ve mülkiyet ilişkilerinin çözülmekte olduğundan, eski köy ağasının yerini, kasaba burjuvasına benzeyen, rekabete dayanan bir sistem içinde sosyal mevkiini oluşturmaya çalışan bir nevi "zirai burjuvazinin" aldığından bahseder. 1940'ların Anadolu'sunda sınıfsal yapının, karmaşık mülkiyet hakları ve artık ürünün denetlenme biçimlerine dayandığı düşünülürse, Boran'ın çalışmasının, bu karmaşık yapının çözümlenmesinde nasıl bir başlangıç yolu açtığı daha iyi anlaşılacaktır. Boran ayrıca, henüz yoğun iç göçlerin yaşanmadığı 1940'larda, henüz yeni ortaya çıkmaya başlayan gecekondu olgusuna da, kentleri işgal eden çirkin yapılar olarak değil, Türkiye şehirlerinde düşük gelirliler ve onların yerleşme meseleleri olarak bakar.

DTCF'de sosyal bilimsel düşünü araştırma ile birleştiren bütün hocalar, 1948 de sosyoloji kürsüsü kapatılınca üniversiteden ve Türkiye bilim dünyasından uzaklaştırıldı. Aynı yıllarda II. Dünya Savaşı'nın politik kargaşası ve tasarruf tedbirleri Türkiye'de sadece sanayileşme ve modernleşme politikaları üzerinde değil üniversitedeki olumlu gelişmeleri de radikal bir biçimde duraksattı. Sadece DTCF hocaları üzerinden değil, politik seçkinler arasında yayılan Alman yandaşlığıyla üniversitelerdeki Alman hocalar için de tehdit oluşturmaya başlayarak onları da üniversitelerden uzaklaştırdı. 1933'te üniversitenin kurulmasıyla başlayan bilimsel gelişme ivmesi böylece kırılmış oldu. Bu kırılmanın belki de en acıklı yanı, Boran'ın 1940'ların başında tespit ettiği tarımsal yapıdaki çözülmeyi, ülke ölçeğinde çalışıp analiz edebilecek bir sosyal bilimciler grubunun üniversiteden ve hatta ülkeden uzaklaştırılıp, bu büyük dönüşümün bilimsel olarak kavranma olanağının "harcanmış" olmasıdır.

Büyük çözülme, nüfus hareketleri ve göçmenliğe gömülü olarak "sınıf"

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'ndan 1960'lara kadar ki dönem önemli değişimlerin olduğu bir zaman dilimidir. Bu dönemde tarımsal üretim yapısındaki çözülmenin belirleyici olduğu bir dönüşümden söz etmek mümkündür.Tarımsal üretimin örgütlenmesinde ve üretim ilişkilerindeki ortaya çıkan dönüşüm, kırdan kente göçün artan ivmesi ve kentsel mekanda ortaya çıkan gecekondulaşma ve marjinalleşme/enformelleşme önemli sorunsallar olarak ortaya çıkar. Ancak bu dönemde sosyal bilim-

ler alanında bu dönüşümü açıklayabilecek sosyal bilimci neredeyse kalmamıştır. Bu nedenle 1960'lara kadar yapılan çalışmalardan, Türkiye'de olan bitene dair bilimsel anlamda önem arz eden neredeyse tek çalışma W.Hart'ın 1950'lerin sonunda yaptığı Zeytinburnu gecekondu araştırmasıdır.

1950'li yıllarda, Amerika'da McCharty döneminin cadı avı Türkiye'de de taklit edilmekte ve yazar çizer kim varsa tehdit altına alınmaktadır. Böyle bir dönemde Türkiye'nin yaşadığı büyük toplumsal dönüşüm ve kırsal alanlardan kentlere akan iş gücünün taşıdığı yeni sınıf potansiyeli hakkında sosyal bilimsel çalışmalar yapmak pek mümkün görünmemektedir. Daha çok, kentle gelen göçmenlerin kentte yarattıkları sorunlar, hızla artan gecekondulara karşı nasıl bir tavır takınılacağı ve kent planlamasında karşılaşılan sorunlar, modern kent/modern toplum çerçevesinde ele alınır. Bu dönemde akademik tartışmalar, ağırlıkla kır/kent ve modern/geleneksel ikilemleri üzerinden yürütülmekte, kırsal alandan kentlere göçlerin başlaması ve giderek yoğunluk kazanmasıyla kentlerde ortaya çıkan ikili yapı bu tartışmaları desteklemektedir. İkili yapı tartışmalarını besleyen teorik çerçeve ise II.Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ***Gelişme Teorisinden*** gelir. Bu teorinin az gelişmişliği tanımlamak için kullandığı kriterlerden bir tanesi de sanayileşmede geç kalmış toplumlarda, modern ve geleneksel yapıların bir arada bulunmasıdır.

Batı toplumları ve kentlerine öykünerek ortaya konan "modern toplum" ve "modern kent" imgesi, kırsal alandan göç edenlerin yaşam biçimleri ve yerleştikleri gecekondu alanlarının görüntüleriyle yara almakta ve bu engellenmesi gereken bir süreç olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla, çok uzun süre göç, göçmenlik ve gecekondu olgusu, ekonomik ve politik bağlamından kopuk, bir çeşit gelişme bozukluğu olarak sadece görsel ve kültürel boyutlarıyla ele alınmış ve "sanayileşme/kalkınma" kurgusu içine bir türlü yerleştirilememiştir. Bu nedenle de bu dönemde ortaya çıkan yeni kentli sınıflar, "göçmenlik" olgusu içinde gömülü olarak kalmışlardır. Bu dönem Chicago Okulu'nun kent araştırmalarına bakıldığında, aslında benzer bir perspektifin ve açıklama biçiminin burada da belirgin bir biçimde ortaya çıktığını görmekteyiz. Kentleşmenin ve kentlerin yaşayanlar üzerindeki etkileri, edinilen ortak kültürel özellikler söz konusu edilirken, kentlerde oluşmuş görece homojen bölgeler kendi içlerinde yarattıkları kültürel özellikler çerçevesinde incelenmiştir. Bu bakış açısında, kentleşme dinamiklerinin ekonomik ve politik dönüşümlerden nasıl etkilendiği, kentlerdeki farklı sınıfsal, toplumsal ve kültürel özelliklere sahip kesimlerin bu dönüşümlerden nasıl etkilendiği göz ardı edilmiştir. Bu açıklamalarda ya mekanik matematiksel modellemeler ön plana çıkmış ya da farklı grupları izole bir biçimde inceleyen ampirik saha araştırmaları önem kazanmıştır. Her ne kadar bu araştırmalar ciddi bir bilgi birikimi oluşturmuşsa da özellikle 1960'lı yıllardan sonra açıkça görünür hale gelen ekonomik, politik ve mekansal dönüşümün çok-belirleyenli yapısını aktaramamış ve zaman içinde azalması beklenen ancak değişik biçimlerde yeniden üretilen eşitsizliklerin nedenlerinin kavranması ve açıklanması mümkün olmamıştır. Bu yapısal dönü-

şüm sürecinin sosyoloji ve coğrafya alanında bir paradigma değişimi ile birlikte farklı sorular ve cevaplarla açıklanmaya çalışılması ise 1960'lar sonrasına kalacaktır.

Toplumda ve Soysal Bilimde bir "olgu" olarak sınıf

1960'lı yılları Türkiye'de özgürlüklerin görece geri kazanıldığı ve sosyal bilimlerin kendilerini yeniden inşa etmeye olanak buldukları bir dönem olarak görmek mümkündür.

İstanbul Üniversitesi ve DTCF'de kırılan sosyal bilimlerdeki gelişme ivmesi yeni kurulan üniversiteler ile yeniden kazanılmaya başlanmıştır. Orta Doğu Teknik Üniversitesindeki şehir bölge planlama ve sosyoloji bölümlerinde ve Boğaziçi Üniversitesi siyaset bilimi ve sosyoloji bölümlerinde Türkiye üzerine çalışmalar yeniden başlamış ve Türkiye sosyal bilimi yeni bir evreye girmiştir. Bu dönemde bir yanda, DTCF'de 1940'larda başlayan Türkiye'nin toplumsal gerçekliğini, toplumsal yapı araştırmalarıyla anlamaya dayalı sosyoloji yapma geleneği, ODTÜ'de, Behice Boran'ın öğrencisi olan Mübeccel Kıray'la birlikte yeniden canlanmakta ve önce Şehir Bölge Planlama Bölümünde, ardından da sosyoloji bölümünde, bu gelenekte pek çok sosyal bilimci yetişmeye başlamaktadır. Diğer yanda yüzyılın başında İstanbul Üniversitesinde açılan sosyoloji kürsüsünde Ziya Gökalp'le vücut bulan, Durkheim'ci gelenek yerini, Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde Şerif Mardin'in yerleştireceği Weberyen geleneğe bırakacaktır. Bu dönemde, sosyal bilimlerde sınıfın ele alınışını da belirleyecek olan bu iki farklı sosyoloji geleneği olacaktır.

Biz burada, günümüz Türkiye sosyolojisinde ve planlama / kentsel çalışmalar alanında bu iki geleneğin önemli temsilcilerinin çalışmalarından yola çıkarak sınıfın bu iki farklı gelenekte nasıl ele alınmış olduğuna bakmaya çalışacağız. Belirtmemiz gereken önemli bir husus ise, bu bildirinin sınırlarından dolayı, bu dönemdeki bütün çalışmalara değil, temsil niteliği yüksek bazı çalışmalara bakmış oluşumuzdur. Türkiye'de oluşmuş sosyal teori de izleri açıkça görülen bu iki farklı gelenek kaçınılmaz olarak kendisini kentsel çalışmalar alanına da yansıtmıştır.

Öncelikle ele alacağımız gelenek, DTCF' de başlayan ancak orada 1948'de sönümlendikten sonra, 1960'larla birlikte, ODTÜ'de tekrar hayat bulan, ve daha sonra Türk Sosyal Bilimler Derneği çevresinde yoğunlaşan sosyal bilim geleneğidir. Bu gelenek, toplumsal gerçekliği, ekonomi politik boyutu ihmal etmeden, ampirik araştırma ve istatistik verilerin desteğiyle sorgular. Bu dönemde bir yandan hızla artan bölgeler arası eşitsizlikler, diğer yandan kent mekanındaki ayrışmalarla açıkça izlenen yeni sınıf konumları, yeni açıklama biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır; artık eski sorular ve cevaplarla bunları kavrayabilmenin ve açıklayabilmenin olanağı kalmamıştır. Bu dönemde Sosyoloji alanında ve kentsel –bölgesel çalışmaların beslendiği coğrafya alanında, hem dünyada hem de Türkiye'de ciddi bir paradigma değişiminden söz etmek mümkündür. Eleştirel teorinin ortaya çıkması ve Marksist açıklama biçimlerinin önem kazanmasıyla, artık toplumsal ve mekansal olgular, ekonomik ve politik olgular-

la bir bütünlük içinde algılanmaya başlanmıştır. Bu dönemde kentlerdeki dönüşümü kırsal dönüşümle açıklayan, dolayısıyla teknolojik değişimi üretim örgütlenmesiyle ilişkilendiren; kentlerde ortaya çıkan ve geçici bir durum olarak düşünülen gecekondu olgusunu, sanayileşme çabaları çerçevesinde emeğin yeniden üretimini ucuzlatarak emeğin maliyetini düşüren faktörler olarak ele alan açıklamalar ve kuramlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun sonucunda kent mekanının dönüşümü ve ortaya çıkan farklı kentsel konut alanları, sanayideki üretim ve emek örgütlenmesi içinden tanımlanmaya başlamıştır. Bu dönemde planlama alanında da, kapitalizmin ortaya çıkardığı eşitsizliğe karşı daha dengeli ve daha eşitlikçi bir kalkınma dinamiğinin sorgulandığı görülmektedir. Bu süreçte, bölgesel yapılardaki eşitsizlikleri, sosyo-ekonomik gelişme endeksi gibi araçları ortaya çıkaran çalışmalar önem kazanır. Kıray, Tekeli ve Şenyapılı'nın çalışmaları bu yeni ele alışın önemli temsilcileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine, Kıray, Boratav, Taraklı ve Akşit'in çalışmalarında kırsal kalkınma, kooperatifçilik, çiftçiyi topraklandırma gibi konularda araştırmalar ortaya çıkarken, bir yandan da köyde meta üretimine geçiş, kapitalist çiftliklerin ortaya çıkması, ortakçıların yok olması, ücretli tarım işçiliğine geçiş ve bunlarla ilişkili bir şekilde incelenen kentlerde marjinal/enformel kesimin oluşumu önemli araştırma konularını oluşturmaktadır.

Bu dönemde gerek sosyolojinin gerekse planlama /kentsel çalışmalar ve coğrafyanın en önemli araştırma alanları tarımsal yapıdaki dönüşüm, göç, kentleşme, sanayileşme ve yine gecekondulardır. Ancak bir önceki dönemden farklı olarak, gecekondular, modern kentsel gelişmede yarattıkları gelişme bozukluğundan çok, kente entegrasyon biçimleri, göreli refah ve kentsel topraklardaki özel mülkiyetin yarattığı sorunlar (Kartal, 1970'ler), gecekondularda yaşayanların sınıfsal yapısının kavranması gereği ve piyasaya ucuz ve esnek bir emek sağlama işlevleri (Şenyapılı, Tekeli, 1970'ler) çerçevelerinde ele alınmaktadırlar. Ancak bu dönemde, gecekondu oluşumlarının kapitalist ilişkilerin yaygınlaşması ve derinleşmesi ile yok olacağı hem, sanayide hem tarımda işçileşmenin tamamlanacağı beklentisi hakimdir. Bu nedenle de bu oluşumlar Kıray'ın tanımıyla modern sanayi toplumuna geçişte ara formlar olarak ele alınmaktadırlar. Bu çalışmalarda sınıf doğrudan ele alınmamakta, toplumsal dönüşüm sürecinde emeğin niteliğindeki dönüşüm daha çok, köylülükten ücretli işçiliğe geçiş meselesi içinde yada gelir dağılımı üzerine yapılan araştırmalarda vurgulanmaktadır. Ancak bu yıllarda İstanbul Üniversitesinde, coğrafya bölümünde Tümertekin'in yapmaya başladığı sanayi coğrafyası çalışmalarının yanı sıra, iktisat bölümünde Yazgan tarafından 1968'de yapılan *Şehirleşme açısından Türkiye'de İşgücünün demografik ve sosyo ekonomik bünyesi* başlıklı çalışması ve sosyoloji bölümünde Oya Sencer tarafından 1969'da yapılan *Türkiye'de işçi sınıfının doğuşu* başlıklı doktora tezleriyle Türkiye'de "sınıf", akademik olarak doğrudan çalışılmaya başlanan bir alan oldu.

Ancak, sınıf üzerine, 1970'lerin ortalarına kadar sürecek bu verimli akademik çalışmalar, toplumda yükselen politik ve sınıfsal bilinçlenmeye katkı sağlamasına karşın, kendi akademik çalışma alanından da kopmak zorunda kalıyordu. Bu çalışmaları ya-

pan akademisyenler, ya aktif politik mücadele alanından gelen çağrılarla akademik üretimlerini bırakıp politik mücadeleye katılıyor ya da bu mücadeleyi engellemek isteyenlerin hedefi haline gelerek çeşitli saldırılara maruz kalıyorlardı. Bu nedenlerle, sınıf üzerine akademik çalışmaların gelişme ivmesi 1970'lerin ikinci yarısında düşmekte ve 1980 askeri darbesiyle de tamamen kesilmektedir. Ne yazık ki, Türkiye Sosyal biliminde kendi toplumsal gerçekliğini çözümlemeye yönelik bu ikinci gelişme dönemi, bu defa da bir askeri darbe ile baltalanmıştır. Böylece, bir önceki dönemde DTCF'deki kıyım ile, kırsal nüfusun topraktan kopmasının kuramsal olarak açıklanma olanağı nasıl harcanmışsa, 1980 askeri darbesi ile de kentlerdeki yeni sınıfsal oluşumların ve mekansal tezahürlerinin çözümleme şansı da ortadan kaldırılmıştır. Bir sonraki başlık altında göreceğimiz gibi Türkiye'de sosyal bilimcilerin, sınıf olgusuna yeniden dönebilmeleri uzun yıllar alacaktır.

1960-1980 arasında sınıfın, sosyal bilimlerde sadece teorik bir soyutlama değil, aynı zamanda tarihsel-toplumsal bir olgu olarak ele alınmaya başlaması, kuşkusuz Türkiye'de sanayileşme ve işçileşme hızıyla da bağlantılıdır. 60'ların başlarında kırsal yapıdaki dönüşme hızı, göç ve kentleşme oranlarıyla, sanayileşme ve işçileşme hızı arasında önemli bir açıklık bulunuyordu. Bu nedenle sorun olarak görülen iki olgu, işsizliğin yarattığı enformelleşme ile konut stoku yetersizliğinin yarattığı gecekondulaşma sosyal bilim çalışmalarında öne çıkar. Sanayi ve diğer sektörlerdeki ücretli emek, sınıf bağlamı içinde akademik ilgiye mahzar olamamaktadır. 60'ların sonlarından itibaren durum değişmiş, sanayi içi ve dışı ücretli emek ve iş gücü kavramlarıyla sınıf, akademik olarak çalışılmaya başlanmıştır. Bu dönemde toplumsal tabakalaşma ise eğitim, meslek ve statü'ye bağlı olarak çözümlenmektedir. Daha sonraki yıllarda ortaya çıkan Marksist coğrafya akımının toplumsal tabakalaşmayı emeğin bölünme biçimlerine bağlı olarak yine sınıf bazlı açıklayan yaklaşımı ise bu yıllarda henüz ortaya çıkmış değildir.

Bu dönemin sosyal bilim yazınında öne çıkan diğer gelenekten ve bu gelenek içinde sınıf olgusunun yerinden de bir miktar bahsetmeliyiz. Türkiye sosyolojisinde Ziya Gökalp ile başlayan, Batı sosyal teorisini uygun bir sentezle doğuyu açıklamak için kullanma geleneği, 1970'li yıllarda ABD'den dönerek Boğaziçi Üniversitesinde siyaset bilimi ve daha sonra sosyoloji bölümünü kuracak olan Şerif Mardin ile yeniden canlanmıştır. Şerif Mardin, Türkiye toplumunu, Weber'in Batı için yaptığı gibi *genetik şifreyi çözmek* yoluyla anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır. Bu gelenek Ankara'da Sosyal Bilimler Derneği çevresindeki sosyal bilim geleneğinden epistemolojik olarak keskin bir biçimde ayrılır. Mardin'in anlama yöntemi Weber'le aynıdır. Hangi biricik tarihsel nedenlerin bu özgün toplumsal yapıyı ortaya çıkarmış olduğuna bakar. Dahası, Protestanlık ile modern kapitalizmin doğuşu arasındaki bağın, Batıya özgü olduğunu ve onun genetik yapısının bir parçası olmasından dolayı, modern kapitalizmin Türkiye'de kendisini gerçekleştirmesinin mümkün olmadığını düşünür, Türk modernleşmesini de bu çerçevede ele alır. Türkiye'de din ve siyaset üzerine çalışmaları ile bu

yaklaşımı derinleştirir. 195O'lerin sonlarında Mülkiyede kısa bir dönem ders vermek dışında 1970'lerin başlarına kadar ABD'de kalmış ve 70'lerin başlarında Türkiye'ye dönerek Boğaziçi Üniversitesinde ders vermeye başlamıştır. Yukarıda detaylı tartıştığımız gibi bu yıllar Türkiye'de kentleşme, sanayileşme, gecekondulaşma ve işçileşme hızlarının yüksek olduğu, sınıfsal ayrışmaların başladığı ve ücretli emeğin sınıf kimliğine büründüğü yıllardır. Mardin, bu yıllarda Türkiye'nin geçirdiği bu dönüşüm sürecini anlamaktan çok, Batılı olmayan bir toplumun modernleşememesinin tarihsel nedenleri üzerine yoğunlaşır. Mardin, 1975'te yayınlanan "Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar: merkez çevre ilişkileri" başlıklı makalesinde Türkiye siyasetini, üretim, mülkiyet ve sınıf ilişkilerinden bağımsız olarak ele alırken, Türkiye'deki politik elitin, kentsoylu (merkezi devlet ve bürokratları) kökenleri ile taşralı kökenleri arasındaki ilişkilerle belirlendiğini, tarihsel verilerle test etmektedir. 1978'de *Toplumcu Düşün* dergisine yazmış olduğu "Sınıf, grup ve kişilik" başlıklı kısa makalesinde ise, sınıf gibi makro toplumsal kategorilerin 19. yüzyıl sosyal bilimine ait olduğunu ve çağdaş dünyada siyasayı belirleyenin bu tür kategoriler değil, insanın içine gömülü olduğu sınıfın sahip olduğu etnik, dinsel, kimliksel mikro kategoriler olduğunu vurgulamaktadır. Ancak burada içine gömülü olunan sınıf, sanki *cetiris-paribus,* yani gökten zembille inmiş bir kategoridir. Bu sınıfların oluşumunda üretim ve mülkiyet ilişkileri, emeğe ve artığa el koymanın hiçbir rolü yok gibidir.

Neo Liberal Dalga, Sosyal Bilimler ve "Sınıf"ı Örten Bir Kavram Olarak "Yoksulluk"

Eğer sosyoloji yüksek lisans öğrencilerine bir sınav sorusu olarak "Paris'in banliyölerinde ortaya çıkan gençlik isyanını nasıl yorumlarsınız?" diye sorarsanız, alacağınız cevap, bunun bir kültürel çatışma olduğu, kültürel dışlanmaya bir isyan olduğu, göçmenleri istemeyen ırkçı akımlara karşı bir tepki olduğu ve buna benzer cevaplar olur. Bu cevapların karşısında, buralarda yaşayanların etnik-kültürel özelliklerinden başka ortak bir yanları daha dikkatinizi çekmiyor mu? deyip biraz daha üzerlerine giderseniz de alacağınız en iyi cevap "evet aynı zamanda yoksullar!" olacaktır. Beş yıl boyunca sosyoloji okuyan öğrencilerimizin aklına bunun bir alt sınıf isyanı olduğu hiç gelmemektedir. Çünkü sınıf kavrayışının önüne geçen, etnisite, kültür, dinsel kimlik gibi kavramlarla, sınıftan çekilip çıkartılarak bağımsız bir olgu olarak ele alınan yoksulluk kavramıdır. Oysa bundan yüz küsür yıl önce Engels, "İngiliz İşçi Sınıfının Durumunu" yazarken, Londra ve Manchester'da sokak sokak gözlemlediği yoksulluk halini sınıfa içkin bir kavram olarak ele almaktadır. Yine, M. Davis, 21. yüzyıla az kala Los Angeles'in sokaklarında gözlemlediği yoksulluğu sınıf bağlamından koparmadan ele almaktadır. Ama sosyal bilimlerdeki neo-muhafazakar paradigmaya uymayan bu eşsiz çalışmaları öğrencilere okuma listelerinde verdiğinizde bile, hakim paradigmanın o kadar etkisindedirler ki, bu makaleleri okuduklarında da Paris'te olan bitenle bir bağ kurmaya yeltenmezler. Bu öğrencilerin sorunu değil, neo-liberal küreselleşme döneminde neo-muhafazakarlaşmış sosyal bilimin sorunudur. Bu paradigma'ya göre, Batı modernitesinin bir kuruluş aracı olan

sosyolojinin öznesi yitmiştir; zaten toplum diye makro bir yapı da yoktur; 19 yüzyılda ortaya atılmış bazı soyutlamalar da (sınıf da bunlardan biri)gerçeklik olarak zaten hiçbir zaman var olmamıştır. Peki ne vardır o zaman ? Cevap hazırdır. Küçük grup aidiyetleri, dinsel aidiyetler, kültürel, etnik aidiyetler, dayanışma ağları, sınıf dışı çatışmalar, vd. Bir de hala süren modernleş(eme)me tartışmaları. Bu "sınıfsız" toplumun toplum bilimcileri de doğal olarak olmayan bir olgu ile değil, varolan yada yaratılan bu yeni olgularla ilgilenmektedir. Bu neo-muhafazakar sosyolojik bakış, Türkiye sosyal bilimine 12 Eylül darbesinin bir hediyesi olduğu kadar, dünyadaki egemen neo-liberal politikaların sosyal bilimler üzerindeki sonuçlarından biridir.

Bu dönemde sosyoloji disiplinindeki kısırlaşma ve bağlamından kopmaya karşın, kentsel çalışmalar ve sanayi coğrafyası alanlarında önemli çalışmalar ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmalarda, dünya çapında gözlenen liberalleşme, post-fordist küreselleşme ve bunların farklı mekanlarda yarattığı sorunlar ve fırsatlar en önemli araştırma konularını oluşturmaktadır. Özellikle Düzenleme Okulu'nun ortaya koyduğu çerçeve, hem değişen birikim rejimlerini, hem de düzenleme mekanizmalarını teknolojik dönüşümle birlikte açıklarken aynı zamanda da bu bağlamda değişen üretim ve emek organizasyonlarının küresel mekanda yarattığı farklılığı da ortaya koymaya çalışmaktadır. Esnekleşen üretim yapısı içinde pazarlık gücünü giderek kaybeden emek ve ortaya çıkan "dışlanma" olgusu "ayrışmanın" yerini almaya başlamaktadır. Bu açıklama çerçevesinde, uluslararası ağların yarattığı farklı mekan/zaman kurgusunun aynı zamanda bu ağların dışında kalanları dışladığı ve sınıf-altı konuma ittiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda artan "kentsel yoksulluk" hem değişen ekonomik öncelikler, hem de politik ve ideolojik konjonktür çerçevesinde ele alınmakta; yeni zorunlu göç olgusu, kentlerde artan yoksulluğun en önemli nedenlerinden biri olarak ortaya konmaktadır. Bu çalışmalarda kentsel yoksulluğun sınıf bağlamından, etnisite ve cinsiyet (ev eksenli çalışma ve kadın yoksulluğu) bağlamlarına doğru kaydığı görülmektedir.

Bu açıklamalar çerçevesinde, hem küresel mekan hem de kent mekanı, yine bu dönüşüm içinde ortaya çıkan yeni eşitsizliklerle birlikte ele alınarak sorgulanmaktadır. Yeni emek ve üretim örgütlenmeleriyle birlikte ortaya çıkan yeni orta-sınıflar, bu sınıfların mekanda yer seçim tercihleri, kent mekanının uluslararası finansa açılması, kentsel tarihi mekanların kentsel turizm ya da konut alanları olarak yeniden değerlendirilmesi ve mega-projeler yoluyla, kentte yaratılan rantların yeniden paylaşımı söz konusu edilirken, yerinden edilen sınıfların, mekanda yeniden yerleşme süreçleri ise yeterince akademik ilgiye mahzar olamamaktadır. Bu dönüşümden gecekondu alanlarının da pay alması ve kentsel arsa piyasası içinde bu alanların dönüşümü, bu süreçte kazanan ve kaybeden grupları da ayrıştırmaktadır; bir yandan üst sınıfın katılaşarak ayrışması, diğer yandan ücretli emeğin, sınıfsal konumlarda muğlaklaşma ve sınıf içi katmanlaşmasının artışı, emeğin bölünmesi çerçevesinde ele alınmaktan kaçınılmaktadır.

Bu dönemde bir başka araştırma alanı da yeni gelişen sanayi bölgeleri ve farklı bölgelerin küreselleşme karşısında potansiyellerini değerlendirme biçimleri olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda Anadolu Kaplanı olarak anılan kentler, çok sayıda araştırmanın ko-

nusu olurken buralarda ortaya çıkan gelişimin başka bölgelerde ne kadar tekrarlanabilir olduğu ve az gelişmiş bölgeler için bir reçete oluşturup oluşturamayacağı da önemli tartışma alanlarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bölgeler arası eşitsizlik yeniden önemli bir gündem maddesini oluştururken bu alanda yapılan araştırmaların çeşitli riskler taşıdığını ifade etmek gerekir. 1960'larda bölgesel gelişmenin daha çok merkezi planlama ile çözüleceği varsayılırken bu dönemde bölgelerin kendi potansiyellerini açığa çıkarması, bölgedeki aktörlerin katılımı, bölgenin gelişmesi yönündeki ortak hedefe kilitlenmesiyle ve birlikte hareket etmesiyle ortaya çıkması beklenen bir gelişmeden söz edilmektedir. Bu tartışma şöyle bir risk taşıyor; bu bölgesel gelişme senaryosu tüm aktörlerin katılımını önerirken artık sınıf kavramından uzaklaşır ve sanki bölge homojen ve benzer çıkarlara sahip gruplardan oluşuyormuş izlenimini verir. Dolayısıyla, bölgenin gelirlerinin artması sonucu bölüşümde daha eşitlikçi bir yapının da ortaya çıkacağı varsayılmış olur; ancak çeşitli araştırmalar gelir artışının, bunu engelleyecek mekanizmalar kurulmazsa, daha çok polarizasyon şeklinde gerçekleştiğini gösterir, küreselleşmenin uluslararası düzlemde yarattığı polarizasyona benzer bir biçimde... Aynı zamanda bölgelerin gelişimi diğer bölgeler karşısında güçlenerek ve onlarla yarışarak ortaya çıktığı için kaynakların dağılımının ne kadar rasyonel olacağı da kuşkulu görünür. Burada vurgulanması gereken en önemli konunun da böyle bir yarışmanın, hele Türkiye'de olduğu gibi benzer alanlarda gerçekleştiği düşünülürse bunun emek üzerinde ciddi bir baskıya dönüşeceği de tahmin edilebilir.

Aslında bu noktada şöyle bir benzerliğin de ortaya çıkmaya başladığını görüyoruz; Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında yaygınlık kazanan "top yekun kalkınan sınıfsız toplum" modelinin bu sefer bölgelerde yeniden üretilip üretilmediğini sormak durumunda kalıyoruz. Çıkarları açısından çok da benzerlik taşımayan bölgesel aktörlerin gelir artışından ne kadar pay alacağı belirsiz görünüyor; son zamanlarda öne sürülen bölgelere göre farklılaşmış asgari ücret teklifleri de bu gidişatı doğrulayan girişimler olarak öne çıkıyor. Bölgeler içinde çok farklı çıkarlara sahip sınıflar ve sınıf içi katmanlar göz önüne alındığında ve bu grupların gelir artışından alacağı payların pek de eşit olamayacağı varsayıldığında bu gerçekliğin belirgin hale gelmesini engelleyen, muğlaklaştıran mekanizmalar devreye girer. Hemşeriliğin, bir kente, bir bölgeye aitliğin çok daha fazla ön plana çıkarıldığı bu dönemde, kalkınma ve gelişme için birlikte mücadele edilmesi gereği, sonunda ortaya çıkacak olumlu gelişmeden herkesin yararlanacağı inancının pekiştirilmesi, ayrıca bölgeler, hatta kentler arası rekabetin giderek artması sonucunda, bölüşüm politikalarının yerine özellikle emeğin daha fazla fedakarlık etmesine dayanan yerel politikalardan oluşan bir sistemin gelişmesine doğru bir gidişten söz etmek mümkün görünüyor.

Bu dönemde Türkiye'nin sosyal bilim yazınında öne çıkan çalışmalarda sınıf, yoksulluk (O.Işık ve M.Pınarcıoğlu); göç, etnisite, enformel ilişki ağları (S.Erder, T.Erman, S.Kalaycıoğlu); üretim yapılarında meydana gelen dönüşümler, fasonlaşma, aile içi emek, ev eksenli çalışma (B.Müftüoğlu, D.Hattatoğlu, A.Türkün), sosyal dışlanma ve sosyal politika (Keyder); gelir ve mülkiyet sahipliği üzerinden yapılan mekansal hari-

talama (M.Güvenç, O.Işık) çalışmaları içinde gömülü olarak bulunmaktadır. 1960'ların sonlarında doğrudan sınıf üzerine çalışmalar bu dönemde yok denecek kadar azdır.

Sonuç

Toplumsal sınıfın, sosyal, ekonomik, siyasal ve mekansal olarak kurulmuş kapitalist sistemin yapı taşlarından birisi olduğundan hareketle sınıfa bakanlar ile toplumsal sınıfın 19. yüzyıl sosyal biliminin bir soyutlamasından ibaret olduğunu, gerçeklik olarak hiç bir zaman var olmadığından hareket edenler arasında elbette hiç bir zaman azalmayacak bir epistemolojik mesafe vardır. Ancak ne yazık ki, Türkiye sosyal biliminde sınıfı, bir toplumsal olgu ve toplumun yapıtaşlarından birisi olarak doğrudan ele alan yeterince akademik çalışma olmayışının arkasında sadece bu epistemolojik mesafe yatmamaktadır. Yaptığımız kısa ve yetersiz tarama çalışmasında rastladığımız, daha çok Türkiye'de bilim yapma geleneğinin devletten, reel siyasetten ve bilimsel araştırmalara maddi kaynak sağlayıcılardan yeterince bağımsızlaşamamış olmasıdır. Dönemsel olarak sınıfın akademi içindeki ele alınış biçimleri, bu ilişki üzerine daha derinlemesine düşünmemiz ve çalışmamız gerektiğini bize düşündürdü.

"Class" in Social Sciences in Turkey

In this paper, it is aimed to analyze how the "class" phenomenon has been handled in social sciences. Because of the necessity of making a long-term and detailed study on how the "class" concept is used in all fields of social sciences, for the time being, we restricted this work with two disciplines in social sciences in Turkey; sociology and planning/urban study fields. In this framework, we have attempted to study the academic work starting from the early 20th century considering the economic, political and social context of different periods. In addition, we have selected only the pioneering work in those periods. First of all, we have tried to put forward the theoretical developments in these two disciplines in time and to summarize how this issue is approached in terms of the changing epistemological framework and methodological tools so as to understand how this phenomenon is handled during the development process of social theory. On the other hand, it is certain that in order to understand the "class" phenomenon, studying the academic work would not be adequate; it is necessary to analyze the different types of publications, such as newspapers, almanacs, books, and journals, published by various political organizations and different institutions. We believe that they constitute a valuable resource base, which should be studied in detail. We hope that this work would represent a first attempt for a more detailed periodical analysis which includes different types of data.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Bir Sürgün Romanında Devletin Sınıfsal Temsiliyeti*

Yılmaz Yücel**

Bu çalışma daha geniş bir çalışmanın parçası olup ilgili bölüm, 2. TÜSAM Sempozyumu'nda sunulacak biçimde yeniden hazırlanmıştır. Ben bu çalışmada, devletin sınıfsal karakterinin romanlar aracılığı ile gösterilebileceği fikrinden hareket edeceğim.

Üretim ilişkilerinin değişimi, sanatın yeniden oluşumuna doğrudan etki etmiştir. Kapitalist üretim ilişkilerinin oluşmaya başlaması yeni sınıfların ortaya çıkışını beraberinde getirmiş ve bu sınıfların mücadelesi sonucunda çeşitli biçimleriyle burjuva devrimleri meydana gelmiştir.

Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi ve yeni kurulan devletler aracılığı ile hakim sınıf haline gelen burjuvazi bu yeni sistemde bireyi meydana getiren koşulları da yarattı. Bireyin ortaya çıkışı ise edebiyat alanında yeni bir türün ortaya çıkmasını tetikledi. Bu yeni tür, öteki edebiyat türlerine göre görece üstünlükleri olan romandı. Romanın gelişimi bireyin gelişimi ile gerçekleşti.

Roman, kapitalist sistemin varlığı esnasında çeşitli akımlar aracılığı ile biçimlendi ve çeşitli özlere kavuştu.

Kapitalist sisteme karşı sosyalist devrim denemelerinin gerçekleşmesi ve bu yeni devrim dalgasının etkisiyle birlikte roman akımlarının arasındaki tartışmaların güçlenmesini beraberinde getirdi.

Romancının aynı zamanda ciddi birer sosyolog olduğu görüşünün ardından, bu sosyologların eserlerinin incelenmesinde de sosyolojinin yapılmasını öneren yaklaşımların oluşmasına yol açtı. Romanın sosyolojisi yapılabilirdi. Bu "roman sosyolojisi"ydi. Roman sosyolojisi bir içerik analizini aşan biçimin de sosyolojisinin yapılabileceğine kadar varan yaklaşım zenginliğiyle birlikte gelişmeye devam etmektedir. Her romanın sosyolojisi yapılamaz gibi yaklaşımlar olmasına karşın, işin içine bi-

* Bu metin Yılmaz Yücel'in sempozyumda yaptığı sözlü sunumun deşifre edilmiş ve kendisi tarafından düzenlenmiş halidir.

** Marmara Üniversitesi, yüksek lisans öğrencisi

çimin sosyolojisinin de olabileceği hatta olmazsa olmaz yaklaşımları sergilendiğinde her romanın sosyolojisinin yapılabileceğine dair kapılar da açılmış oldu. Bu tür yaklaşımlar kuru bir içerik analizini aşan yaklaşımlar ve edebiyat ve roman eleştirisinin sınırlarının ötesine geçmektedir.

Bu çalışmada da yapılmak istenen bir sosyoloji denemesidir.

Çalışmanın tamamında Yakup Kadri'nin bütün romanları incelenmekle birlikte ve bu kısımda inceleme nesnesini Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "Bir Sürgün" adlı romanı oluşturmaktadır.

Türkiye'de kapitalist devletin oluşum süreci içindeki gelişme evrelerinde on roman yazmış olan Y. Kadri Karaosmanoğlu, romanlarıyla bu süreçlerin kendince bir panoramasını vermeye çalışmış ve ardışık iki romanına da panorama adını vermiştir.

Kapitalist devletin sınıfsal temsiliyetinin gösterilebileceği fikrinden hareketle Y. Kadri'nin "Bir Sürgün" romanını incelemeye çalışacağım ve bu bölüm içerik analizi ile sınırlanacak bir çalışma olacak.

Bunu yapabilmek için yazarın eseri yazarken bulunduğu konuma bakabiliriz. Yakup Kadri Bir Sürgün'ü 1937 yılında yazmıştır. Bir Sürgün'ün yazıldığı tarih önemlidir. Yazarı çevreleyen her türlü koşul açısından. Ancak burada yazarın hayatına en belirgin şekilde nüfus etmiş iki olgudan bahsetmek gerekiyor. Birincisi Yakup Kadri politik bir kişilik. Y. Kadri TBMM'de milletvekili olarak görev yapıyor diğer yandan politik gıdasını Kadro dergisinden alıyor. Kadro dergisi32–34 yıllarında iki yıla yakın bir süre içinde çıkıyor. Şevket Süreyya Aydemir, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tokin ve Vedat Nedim Tör ile birlikte Kadro derginin kurucuları arasında yer alıyor. Y. Kadri Kadro dergisinin sahibi ve aynı zamanda yazarıdır. Kadro dergisinin çıkışı Y. Kadri'nin hayatında yeni bir dönem başlatmıştır. Dergi mevcut yönetim tarafından kapattırılmış Y. Kadri 1934 yılında Tiran, 1935'te Prag elçiliğine atanmıştır. Y. Kadri Kadro dergisinin sahibi olarak görünüyor. Kadro Cumhuriyet devriminin sürdürüle gelen ulus inşası stratejisine yön çizmeye, ideoloji kazandırmaya çalışıyor. Sınıfsız, kaynaşmış, imtiyazsız kitle söylemini temel ideolojik çerçeve haline getiriyor. Bir Sürgünün basıldığı yıl olan 1937'de Y. Kadri Prag elçisidir. Bir Sürgün çıktığında Kadro dergisi kapanmış görünüyor.

Kadro dergisi yayın hayatına sürdürürken 1934 yılında Y. Kadri Sovyet Yazarlar Birliği'nin kongresine katılıyor, bu konuşmadan bir pasajı aktarmak istiyorum.

'Dostlar kardeşler, sizlere dostlar diyorum çünkü ben, sizinle hemen hemen aynı zamanda emperyalizme ve saltanata karşı savaşan dost Türk halkı adına sizi selamlamaya geldim. Eski Türkiye kapitalist Avrupa için ekonomik ve politik bir sömürge alanıydı. Bu bakımdan Türkiye'nin yazgısı bütün ülkelerin proleterlerinin kaderiyle aynıdır, kapitalizm canavarı Avrupa işçi sınıfının eti ve kanını içerek nasıl beslendiyse, Anadolu köylüsünün eti ve kanını içerek öyle beslendi. Kapitalizmin birlik cephesine karşı savaşırken, silah kardeşleri olarak birbirimize yaklaştık, ülkenizde neler geliştiğini gelişmekte olduğunu özenle izledik.'

Yakup Kadri hitabının çeşitli kademelerinde kongre katılımcıların yoldaşlar diyerek seslenmektedir, konuşmasını bitirdiğinde büyük alkış alır, desteklenir, ilgi görür. Y. Kadri bu konuşmayı bir yazar olmaktan öte Cumhuriyet rejiminin bir temsilcisi konumunda yapmaktadır.

Yakup Kadri'nin sahibi olduğu Kadro, Sovyet Yazarlar Birliği'nin toplantısına temsilcisi olarak gittiği cumhuriyet rejiminin kapatma kararı ile yayın hayatına son vermek durumunda kalmıştır.

Türkiye Cumhuriyet rejimi 'kapitalist batı' ile 'sosyalist doğu' arasında yoluna devam etmekte, batıdan ideolojik olarak kopmaya çalışan Kadro, kendini kapitalistleşme süreci içinde batıya açılma 'zorunluluğuyla' karşı karşıya kalan rejim tarafından aşırı bulunmaktadır.

Bir Sürgün ulusalcı romanın bu gelgitler arasında ortaya çıkmış romanıdır. Y. Kadri romanında 1937'yi görerek 'geriye' bakmaktadır.

Y. Kadri burjuva devriminin sınırlarını devrimi ilk gerçekleştiren ülkelerden, seviyesine erişilmek durumunda görülen Batının, en ileri örneği olarak örnek gösterilen Fransa'yı seçerek yapmıştır.

"Bir Sürgün" romanı 1904–1905 yıllarında geçmektedir.

Romandaki ana karakter Hikmet'tir. Hikmet İstanbul'da konak sahibi bir ailenin oğludur. Baba mevcut yönetime muhaliftir. Hikmet babasının muhalifliği nedeni ile mesleği olan doktorluğu yapmak üzere İzmir'e sürülmüştür. İzmir Hikmet'e göre ülkenin en özgür şehri ve 'batı' ya açılan yakası gibidir. Sürgün kararı onun zaten gelmek istediği bir kente sürgün olarak da olsa gelmesini sağlamıştır. Bu sürgün onu ancak memnun etmiştir.

Hikmet kitaplardan sokaklarını ezbere bildiği devrimin ülkesi'nin başşehri Paris'e gitme hayali ile yanıp tutuşmaktadır. Sürgünlüğünü İzmir'den kaçarak Paris'te geçecek gönüllü bir sürgüne çevirme peşindedir. İstanbul-İzmir-Paris şehirleri dönemin politik atmosferini anlatmak için, batılılaşma (kapitalistleşme diye de okunabilir), hazırlıklarının yapıldığı Osmanlı düşünüldüğünde anlamlı üç şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı aydını Batıya Fransa'dan ve onun başşehri Paris'ten bakmaktadır.

İşte Hikmet, kendisi de dahil olmak üzere, Osmanlı'da gerçekleşecek bir devrimin siyasal ve ideolojik savunucularının neyi savunduğunu, devrimini yapmış bir ülkede görmek istemektedir. Paris'e gönüllü sürgün olarak gitmek için İzmir'den bir gemiye binerek Paris'e kaçar.

Paris'e varmasıyla birlikte, gözlemlerinden yola çıkarak devrimin analizine girişir. Paris'te gördüğü her şey onun hülyasını kurduğu devrime dair kanaatlerini yeniden şekillendirmektedir.

Hikmet'in Paris'e varışı Paris, Paris nidaları eşliğinde gerçekleşir. İlk gördüğü Paris ona muhteşem gelir. Ne var ki Eyfel kulesini tepesine çıkıp Paris'e baktığında gördükleri karşısında şaşırır. Kitaplardan okuduğu Paris bu gördüğü değildir. Paris gözüne

köhne bir dünya gibi gelmeye başlamıştır. Buna rağmen umudunu yitirmez. Aradığı, bildiği Paris'i bulacağına inanır. Bu gördüğü belki de bir yanılsamadır. Buna rağmen Hikmet Paris'te bir somnambül* gibi dolaşmaya başlamıştır.

Hikmet hayal kırıklığını giderebilmek ve politik ilişkisini sürdürmek gayreti ile Jön Türkler ile ilişki kurar. Amacı, kendisini sürgün ettiği bu şehirde hürriyet fikrini somut olarak yaşamak ve kendi ülkesine yaşadıklarını ve öğrendiklerini taşıyarak, sürdürüle gelen hürriyet fikrine ve mücadelesine hizmet etmektir.

Hikmet'in Jön Türklerle ilişkisi yolculuk sırasında daha Fransa'ya varmadan Pire'de başlamıştır. Pire'de Jön Türklerin neşriyatını satan Cemal, gemi Pire'ye demirlediğinde Hikmet'i kıyafetinden fark eder. Eline Jön Türklerin neşriyatlarını tutuşturur. Cemal geçimini Jön Türklerin, yolu bu limandan geçen taraftarlarına sandalının üzerinden neşriyat satarak ve bir yolunu bulup biraz para koparmak yoluyla geçimini sürdürmektedir. Cemal Pire'deki tek Jön Türk acentesidir ve bu yolculara bağ kurmak için gerekli bilgileri de sağlamaktadır.

Hikmet Cemal'in verdiği bilgiler sayesinde ve bazı tesadüfler sonucu Paris'te Jön Türklerle kurduğu ilişkileri sürdürür.

Hikmet ailesinden habersizce geldiği Paris'ten mektuplaşma fırsatına da bulmuştur. Ailesine durumu ile ilgili mektup yollayabilmekte, mektup alabilmektedir.

Ancak hiç sıkıntı çekeceğini düşünmediği bir durum ortaya çıkmıştır. Hikmet doktorluk olan mesleğini Paris'te icra edememektedir. Bu sebeple işsiz güçsüz dolaşmaktadır. Bu hürriyet şehrinde işsizlik Hikmet'e hem yaşamını sürdürebilmesini zorlaştırmakta hem de fikirlerinde tahribata yol açmaktadır.

Ama yine de Osmanlı'da hürriyetin sağlanabileceği ve bunun Fransa'daki gibi olacağına dair inancını paylaşmaya devam etmektedir. Bunu yaparken ise kimliğini gizleme ihtiyacı duymaktadır. Nerelisiniz diye sorulduğunda, İstanbullu bir Rum olduğu cevabını vermektedir.

Bu sırada Hikmet gündelik yaşamını sürdürürken çeşitli olaylarla karşı karşıya gelmektedir. Her olayı politik bir eleştirinin analiz nesnesi haline getirir ve onunla hesaplaşır.

Bu olaylardan bir tanesi aracılığı ile sanat eseri, sanatçı, sanat eserinin ticaretini yapan küçük esnafı ve buradan yola çıkarak 'hürriyetin' bu alanda nasıl biçimlendiğini değerlendirir.

Olay şöyle gelişir: Hikmet, Paris caddelerinde dolaşırken bir dükkandan içeri girer ve dükkan sahibinin ikna edici pazarlama konuşmasının ardından tabloyu satın alır. Bu tablonun satıcısı ressam dükkandan çıkarken Hikmet'i çevirir ve tabloyu kaç paraya aldığını sorar. Hikmet'in bir anlam veremese de söylediği rakam ressama hayli yüksek gelir. Hikmet'i birlikte yeniden dükkana gitmek için ikna eder. Hikmet'in gözü önünde yapılan kavgayı Hikmet utanarak izler. Bu kavga esasında ressam ile tüccar arasında tablo satıldıktan sonra geriye dönük bir pazarlıktır. Hikmet ressamın içine düştüğü duruma üzülür. Bu ülkede sanatın para işlerine bulaştırılmayacağı kanısı bu

gördüğü ile yerle bir olmuştur. Bu olayla özgür bir sanat ortamının olmadığını, sanatın alınıp satılır bir şey olduğunu, metaya dönüştüğü sonucunu çıkarır ama yine de Paris'in başka şeyler göstereceği umudunu sürdürür.

Sokaklarda, parklarda gördüğü evsiz barksız, yoksul işsiz ve aç insanların varlığının yarattığı durum Hikmet'i fikren Paris'ten uzaklaştırmaktadır.

Bu arada ailesi ile haberleşmek için mektuplarını verdiği şair Lavaliere'nin kızı Arlette'e aşık olur. Arlette'in abisi Albert 'in, Paris'te yaşayan Bolşeviklerle ilişkisi vardır. Albert Hikmet'i Bolşeviklerle' tanıştırır. Albert Hikmet'le olan ilişkisi sırasında, sisteme olan karşıtlığını Hikmet'in üzüntü duyduğu her olaydan yola çıkarak göstermekte, Hikmet'le uzun süren konuşmalar yapmaktadır. Hikmet bir zaman Albert'i dinleme sabrı gösterse de, bir zaman sonra sıkılır ve bu çocuğun deli olduğunu düşünmeye kadar gider. Ancak diğer yandan söylediklerini tümüyle de es geçemez. Albert'in sisteme dair eleştirilerinin bazı yanlarına hak vermeye başlamıştır. Albert'e göre yaşadıkları her kötü şeyin sorumlusu, bir avuç burjuva için yüz binlerce insanı aç sefil bırakan sistemdir ve devlettir.

Albert'in Bolşeviklerle tanışması ve buradan itibaren yaşadığı dönüşüm romanın en önemli kısımlarından birini oluşturmaktadır. Y. Kadri Bolşevik kişiler aracılığı ile devlet-siyasi iktidar-devrim tartışmasına Rusya'yı da dahil eder. Karşılaştırma Osmanlı-Fransa ve Rusya üçlüsünü arasında gidip gelmeye başlar.

Hikmet, Bolşeviklerin yaşadığı eve misafir olur ve Molotof adında bir Bolşevik ile münazara sürecine girer. Münazaralar sırasında Bolşeviklerin Hikmet'e sorduğu soru şudur: 'Sizin hürriyet dediğiniz şey işte burada, Fransa'da var. İstediğiniz hürriyet bu mudur?' Bu soru ve açtığı tartışmaların esasında, 'hürriyet' lafı ile dile getirilenin kapitalist bir sistem ve burjuva devrimi olduğu gerçeğiyle, Hikmet'in yüzleşmesi isteği yatmaktadır. Hikmet ise bunu bir saldırı olarak kavramaktadır. Bu saldırının esasında ise Rusların Türk'lere düşmanlığının yattığını düşünmektedir. Hikmet Bolşeviklerin düşüncelerine sıcak bakamaz. Ancak bu fikirlerden etkilenir. Bu etki giderek Hikmet'i daha çok belirlemeye başlayacaktır. Bolşeviklerin söylediklerinin doğruluğunu hayatının devamında sınar. Paris sokakları, sanki Bolşeviklerin fikirleri doğrulansın diye kurulmuştur. Paris sokaklarını gezerken Bolşeviklerin fikirlerinin doğruluğuna kendini inandırır.

Bu sırada aşık olduğu Arlette Hikmet'in yeni taşındığı eve yerleşmesine yardım etmekte, Hikmet'le daha çok vakit geçirmektedir. Ancak bu sıralarda Hikmet'in memleketinde yaşayan ailesi iflas eder. Arlette'in babası aracılığıyla ailesinden gelen zarflara ulaşan Hikmet bu üzücü haberi, kendisine gelen son mektup aracılığı ile öğrenir. Her zaman mektubun yanında gelen çek de bu defa gelmemiştir. Durumu fark eden Arlette Hikmet'te bir gelecek görmez ve onu terk eder. Hikmet aşkın bile maddi çıkara bağlı olduğunu ve sınıfsal bir konumun ona getirdiği bir durum olduğunu fark etmesi ile bu sistemin içinde yaşanan aşklarında para ile ilişkisi olduğunu düşünerek bir hayal kırıklığı daha yaşar.

Bu sırada Hikmet hastalanır. Verem olmuştur. Çok iyi bakıma ihtiyacı vardır ve bu bakımını sürdürebilecek az olanağa sahiptir. Parası giderek tükenmektedir. Artık memleketinden de para gelemeyecektir. Hala bir işi yoktur.

Bolşeviklerin Hikmet'e dile getirdikleri düşünceler sadece dış dünyadan gördükleri ile değil, bizatihi kendi hayatının içinde test edilebilir olgular haline gelmiştir. Ayrıca Bolşevikler kendi ülkelerinde gerçekleşen 1905 devriminin eleştirisini yapmaktadırlar. Bu eleştiriler, Hikmet için onların bir Türk düşmanı olmadığının kanıtı gibi görünmüştür. Kendisini onlardan biri gibi saymaya başlamıştır.

Son olarak yaşadığı evden kirasını ödeyemediği için kovulduğunda bu düzen ve onun hürriyet fikri ile bağlarını tamamen koparmıştır.

Kötü bir otel odasındaki yalnızlığı onu kahretmektedir. Jön Türkler hiç arayıp sormamaktadır, En son fikirlerine inandığı Bolşevikler de onu yalnız bırakmıştır. Hikmet'in hastalığı ilerlemektedir. Doktor Hikmet, hürriyet düzeni olarak düşlerini gördüğü bu yüzden gönüllü bir sürgün olarak geldiği Paris'te, bu düzenin kendini iteklediği yalnızlık neticesinde, paranın ve paranın sahiplerinin saltanatını sürdürdüğüne inanmış biri ve bu hürriyet düzeninin kurbanı olarak, veremden ölür.

Bir Sürgün romanında geçen zaman gerçek zamanla uyum içindedir. Tarihsel olaylar, kişilerin bir bölümü de gerçek yaşamda vardır. Romanda geçen mekanlar ve tarihsel olaylar düşünüldüğünde de aynı durum geçerlidir. Bir Sürgün gerçek mekanlar tarihsel olgular ve kişilerin üzerinden, kurgusal karakterlerin eklenmesi ile oluşmuştur.

Y. Kadri Bir Sürgün'ü kişisel olarak konum aldığı politik duruşunu ve ideolojisini tartışmaya açarak yapmıştır.

Kadro dergisinin ideolojik ve politik çizgisinin Bir Sürgün aracılığı ile tartıştırıldığı söylenebilir.

!930'ların ikinci yarısında yazılan roman dönemin Cumhuriyet rejimi analiz edildiğinde ulus-devletin burjuva karakterde inşasını sürdürmektedir. Kadro dergisi bu sınırlar içerisinde olmakla birlikte sınıfsız, kaynaşmış, imtiyazsız kitle demekte ve dönemin rejimine bu fikri içkin kılmaya çalışmaktadır. Buna mevcut Cumhuriyet rejiminin tepkisi olumlu olmaz. Burjuva devletin sınıfsal karakteri gereği, devlet bir sınıfın fikriyatına yaslanmak durumundadır. Kadro dergisinin kapatılması, burjuva karakterde bir ulus devletin, ulus devleti her şeyin üzerinde konumlandırarak sınıfsız bir toplumun olamayacağını, bu kitlenin imtiyazsız dolayısıyla kaynaşamayacak bir sınıfsal karaktere bürüneceğini, Y. Kadri Fransa- Osmanlı- Rusya karşılaştırması yaptırarak, devletin sınıfsal karakterini gözler önüne sermektedir. 1904-05'leri anlatmasına karşın, Türkiye Cumhuriyeti'nin Fransa'dan daha geri bir ülke olarak geleceğini, o günlerden bugünlerin karşılaştırılmasının düşünsel zeminin sunmaktadır. Romanda geçen zaman ve Fransa dikkate alındığında, Türkiye Cumhuriyetini romanın yazıldığı tarihler olan 1937'lerde daha ötesine geçilemeyeceğini, burjuva devletin doğal sınırlarının gereği böyle olacağı anlatılmaktadır. Daha ötesi romanda Bolşevikler aracılığı ile dile

getirilmektedir. Sınıfsız, imtiyazsız ve kaynaşmış kitlenin geleceği Bolşeviklerin burjuva devlet eleştirisinin içinde ve onların toplum tahayyüllerine bırakılmış gibidir.

Y. Kadri'nin Kadro çizgisinde bir politik ve edebi kişilik olarak yeniden düşündüğümüzde, Bir Sürgün Hikmet'in sınıflı bir toplumun izlenimleri ile sistemden uzaklaşan, bu topluma duyduğu politik aidiyetin bu izlenimleri nedeni ile yıkılması ise uyurgezer bir ruh hali ile hareket eden bir kişilik haline gelmesi, başlı başına bir Kadro eleştirisi gibidir. Hikmet'in Fransa'da veremden ölümü, Y. Kadri'nin politik olarak bağlandığı Kadro fikirlerinin ölümünün Hikmet şahsında gösterilmesi olarak görülebilir. Hikmet'in ölümü Kemalist somnambülizmin politik olarak gerekçesini açığa çıkarmaktadır. Teşekkür ediyorum.

*Uyurgezer (Somnambül kelimesini Y. Kadri bütün romanlarında hayal kırıklığı yaşayan karakterlerini bu kelime aracılığıyla çokça nitelemektedir.)

Kaynakça

Aijaz Ahmad,Teoride Sınıf, Ulus, Edebiyat, İstanbul, Alan Yayıncılık,1995

Ahmad Feroz, İttihat ve Terakki 1908-1914, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999

Aziz Nesin Edebiyat Yıllığı Cilt II, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1976

Goldman, Lucien, Pour une sociologie du roman, Gallimard, 1964

Bakhtin, Mikhail, Karnavaldan Romana, İstanbul, Ayrıtı Yayınları, 2001

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, Bir Sürgün, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004

Nesin, Aziz, Edebiyat yıllığı.

Oktay, Ahmet, Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı 1923-1950, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları,1993

Ortak kitap, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm, Cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001

Parla, Jale, Don Kişot'tan Bugüne Roman, İstanbul, İletişim Yayınları,2000

Class Representation of the State in Yakup Kadri Karaosmanoğlu's Novel "Sürgün"

The novels of Yakup Kadri cover a time period that starts from the Tanzimat to the first 30 years of the Republic. This view presents us a significant area that can contribute to the analysis of the period in the sociology of novel by the charecters it involves. In this study, 10 works that approximately gives the view of the century were examined. Departed from the discourse of the ideology that was constructed with the foundation of the Republic; the social political transformation and relations that the novels reflect will be analyzed. The outstanding discourse of this period is the "creation of an integrated mass without classes and privileges". The analysis of the present social construct and the relations are also as important as the peroiod that the discourse has arisen from. The Yakup Kadri novels lead us to an alaysis of both the social relations that the discourse had inherited from the previous period and the social realisty that was formed afterwards. This study aims at uncovering the discourse, the political conditions ascertained by it and the "Kemalist somnanbulism" that is experienced as a social hysteria.

Türkiye'de Futbol ve Sınıf Bilinci

G. Gürkan Öztan*

Giriş

Spor, toplumsal hayatın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Yalnızca bireysel bir tercih olmanın ötesinde toplumdaki çeşitli etki merkezleri ve güç odakları tarafından manipüle edilen bir olgu haline gelen spor, kapitalist sistem içerisinde hızla endüstrileştirilmiştir. Özellikle 1980 sonrasında neo-liberal söylemin popülerlik kazanması ile birlikte, sportif faaliyetler rekabetçi piyasa koşullarına uyarlanmış ve tüketim kültürünün taşıyıcısı haline gelmiştir. Ulusal ve uluslar arası medya, spor karşılaşmalarına ve tartışmalarına dahil olarak bir yandan "biz ve öteki" ayrımını keskinleştirmiş bir yandan da sporu, siyaset-ekonomi temelli olarak yeniden inşa etmiştir. Tüm bu gelişmeler, sporun sınıfsal ilişkileri aştığı iddia edilen karakterinin dönüşüme uğrayıp uğramadığı sorusunu akla getirmiştir. Bu bağlamda spor ilgisi ve uğraşının toplumsal sınıf bağlamında ele alınabilmesi için ikili bir ayrımdan yola çıkmak ufuk açıcı olabilir: Spora aktif ve pasif katılım. İlk başlık altında bireylerin doğrudan çeşitli spor dalları ile uğraşabilme kapasitesinin sınıfsal imkanlar düzeyinde kategorizasyonu ve amatör/profesyonel sporcu kimliğinin günümüzdeki reel şartlarına ve çağrışımlarına yönelik sınıfsal bir analiz, sözü edilen incelemenin bir aracı olurken ikinci başlık çerçevesinde, sporun herhangi bir dalına izleyici/destekleyici olma sürecinde bir başka deyişle sportif aktiviteye dolaylı katılım düzleminde sınıf bilincinin erime sürecine girip girmediği sorusu öne çıkmaktadır.

Bireylerin ait olduğu sınıfsal statünün sağladığı avantajlar ya da yol açtığı mahrumiyetler, bir çok konuda olduğu gibi, spor yapma ve spor dalı tercih etme kapasitesini de belirlemektedir. En az bu tespit kadar önemli olan diğer bir konu ise sporun sınıfsal ilişkilerde hegemon tabakaya geçiş için bir araç olarak görülme sıklığıdır. Örneğin ABD'de basketbol ve atletizm, siyahlar için bir sınıf atlama vasıtası olurken, Türkiye'de de futbol benzer bir işlevi yerine getirmiştir. İkinci araştırma düzlemi ise taraftarlık üst kimliğinin, sınıf bilincinin üzerine çıkarak onun kitleselliği yerine kendi kültürünü ikame edebilme kabiliyetidir.

* İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Araştırma Görevlisi

Bu çalışmada, yukarıda kısaca belirtilen çerçeve dahilinde öncelikle yapısalcı Marksist ekolün ve Gramsci'den esinlenen hegemonyacı okulun temel argümanlarını içeren teorik bir tartışma yürütülecek, küreselleşme sürecinde spor sosyolojisindeki değişimden kısaca bahsedilecek daha sonra Türkiye'de futbolun 80'li yılları takiben geçirdiği değişimin kısa bir betimlemesi yapılacaktır. Çalışmanın diğer bölümünde, Türkiye'de futbol alanında büyük kulüplerin taraftar kimliğinin sınıf çelişkilerinin ötesine geçip geçmediği sorgulanmaya teşebbüs edilecektir. Bu bağlamda kulüplerin sosyal imkanlarından faydalanma kriteri esas alınarak, taraftar çatısı altında homojen kılınmaya çalışılan kitleler arasında ciddi farklar olduğu iddia edilecektir. Büyük kulüplerin endüstrileştirdiği futbolun, pazar ilişkisine girerek yeni bir tüketim alanı yaratması ve bu alanı geniş tutar görünerek, "gerçek taraftar" olmakla lisanslı mal kullanmak arasında doğrudan ilişki kurmaya çalışması üzerinde durulacaktır. Ayrıca Avrupa'daki muadillerinin aksine Türkiye'de büyük kulüplerin herhangi bir sınıfı temsil eder görünmekten kaçınmasının nedenleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Spor Sosyolojisine Kuramsal Bir Bakış:

1.1 Sporun Yapısalcı ve Hegemonyacı Okullar Tarafından Analizi:

Spor sosyolojisi alanında yapılan çalışmaların önemli bir bölümünü, Neo-Marksist olarak nitelendirilen okulun 1970 sonrası literatüre kattıkları oluşturur. Bu çerçevede özellikle Althusser'den ve klasik Marksist yazından beslenen yapısalcı ekolün 1970'li yıllarda spor sosyolojisine getirdiği açılımlar dikkate değerdir. 1980'li yıllarda ise Gramsci'nin teorik bakış açısından ilham alan hegemonyacı okulun spor sosyolojisine yönelik araştırmalarda önemli bir ağırlığı ortaya çıkmıştır.

Yapısalcı Marksist ekol, sporun toplum içindeki yerinin belirlenmesinde kapitalizmin gelişme çizgisini dikkate almıştır. Modern spor, büyük ölçüde kapitalist üretim tarzının ve burjuva zihniyetinin bir ürünü olarak görülmüştür. Kapitalist bir toplumda modern sporun çok yönlü bir işlevi olduğunu ifade eden yapısalcılar, mevcut ekonomik yapılanmanın spor bağlamında da kendini yansıttığını düşünmüşlerdir. Yapısalcı yaklaşıma göre kapitalistler, spora her şeyden önce emekçi sınıfın içinde yaşadığı olumsuz şartları unutturmaya yönelik bir fonksiyon üstlendirmişlerdir. Kapitalist üretim modelleri içinde çeşitli yönlerden sömürülen geniş bir kitle, rahatlamak ve iyi vakit geçirmek için spora yönlendirilmiş ve bu durum beraberinde yanlış bilinçlenmeye yol açmıştır.[1] Yapısalcı paradigmada sporun, kapitalist bir toplumdaki diğer bir işlevi ise mevcut üretim tarzının taşıdığı değerleri topluma aktarmak olmuştur. Bu çerçevede spor, kapitalist devletin ideolojik aygıtlarından biri olarak, sistemin devamlılığını sağlamaya yönelik bir araç olarak kullanılır. Yapısalcı ekol, takım sporlarının kendi içinde ve toplum düzeyinde çağrışımlarının, işçi sınıfının kendi çıkarlarını görmesini ve birliğini sağlamasını engelleyen öğelerden biri olarak değerlendirmiştir. Bireysel sporlar ise şahsi başarı çerçevesinde ortaya çıkan yukarı doğru sosyal hareketliliğin bir örneğidir ve kapitalist toplumun özelliğidir.

Yapısalcı okul, kapitalist devletin bir aracı olarak nitelediği sporun, ulus-devlet temelinde gördüğü işlevi de analiz etme yönünde çaba sarf etmiştir. Yapısalcı yazarlar,

1 Bkz. Paul Hoch, **Rip off The Big Game,** New York, 1972, s. 19 ve 38

sporun, başta beden terbiyesi politikaları olmak üzere, ulus-devletlerde milliyetçi-militarist amaçlara hizmet etmeye yönelik düşünüldüğünü tespit etmişlerdir. Bu savın maddi kaynakları da Nazi Almanya'sının ve Mussolini İtalya'sının spor politikalarıdır. Yapısalcı literatür, ayrıca uluslar arası kardeşlik ve barış duygularının ön plana çıkarıldığı ileri sürülen olimpiyatların da özünde ulus-devletler arasındaki nüfuz mücadelesinin bir yansımasından ibaret olduğunu destekler nitelikteki öğelerin çokluğunu işaret etmiştir.[2]

1980'li yıllarda spor sosyolojisi literatüründe ilgi gören hegemonyacı okul ise ağırlıklı olarak yapısalcı ekolün temel argümanlarını eleştirerek işe başlamıştır. Gramsci'nin fikirlerinden yola çıkan hegemonyacı okul, yapısalcı yaklaşımın spor sosyolojisi bağlamında ileri sürdüğü savları indirgemeci ve determinist olarak yaftalamıştır. Başta W. J. Morgan olmak üzere bir çok yazar, yapısalcı ekolün sportif faaliyetleri ekonomi merkezli tanımlayan ve sporu, üst-yapıya ait bir öğe olarak kabul eden yaklaşımını ciddi bir şekilde eleştirmiştir. Hegemonyacı yaklaşıma göre spor, ne doğrudan üst-yapıya ait bir unsur, ne de alt-yapıya sıkı sıkıya bağlı bir formdur. Spor, çok temelde özerk bir unsur olarak, yönetici sınıf ile yönetilenler arasında kalan bir "karşılaşma alanı"dır. Bu alan, içerisinde her iki grup arasındaki uzlaşmacı ya da pazarlığa dayalı formları barındırabileceği gibi kısa ve/veya uzun süreli çatışma hallerini de kapsayabilir. Sporun hegemonyacı yaklaşım tarafından bu şekilde tanımlanmasının ardında yatan bir dizi savın açığa çıkarılması, konuyu aydınlatma yolunda yardımcı olabilir. Her şeyden önce hegemonyacı okul Gramsci'ye atfen üst sınıfların monoblok bir yapı olmadığını düşünmüştür. Üst sınıflar, tıpkı alt sınıflar gibi kendi arasında bölünmüş bir görünüm arz eder. Dolayısıyla bu tip bir özellik gösteren üst sınıflar, alt sınıflar üzerinde mutlak bir egemenlik kuramazlar. Durum böyle olunca burjuvazinin alt sınıflarla pazarlık ya da işbirliği sürecine girmesi kaçınılmaz olur.

1.2. Küreselleşme Perspektifinden Spora Genel Bir Bakış

Özellikle son on yılda spor ve küreselleşme ilişkisini inceleyen yeni çalışmalar ve açılımlar göze çarpmaktadır. Meseleye küreselleşme açısından bakan yazarlar, daha önce ifade edilen yapısalcı ve hegemonyacı ekolün ulus-devlet temelli yaklaşımlarının büyük ölçüde geçerliliğini yitirdiğini ifade etmiştir. 21. yüzyılda sporun, yalnızca tekil ülkeler içindeki sınıfsal ilişkilere bakılarak analiz edilemeyeceğini ifade eden araştırmacılar, ilgilerini çok uluslu şirketlerin sportif faaliyetlere katılma sürecine yönlendirmişlerdir. Bilindiği üzere çok uluslu şirketler, son yıllarda süratli bir şekilde spor aktivitilerinin bir parçası olmaktadır. Özellikle eğlence endüstrisi ile spor arasında organik bir bağ tesis edilmeye çalışılmış ve sportif faaliyetler, çokuluslu şirketlerin piyasaya arz ettiği tüketim metaları ile iç içe geçmiştir. Bu süreçte başarılı sporcular, popülerleştirilerek birer idol haline getirilmiş ve çeşitlenen ürün yelpazesinin tanıtı-

2 Bu konuda bkz. Jean-Marie Brohm, **Sport: A Prison of Measured Time**, Londra, Ink Links, 1978

mında araç haline getirilmiştir.[3] Bu çerçevede futbol yıldızları, farklı sınıfların beğeni ve arzularına göre kurgulanmış ve böylece hitap edinilen kitlenin büyütülmesi amaçlanmıştır.[4] Ayrıca spor malzemeleri üreten, dağıtan, pazarlayan ileri-kapitalist ülkelerin şirketleri, ekonomik küreselleşme süreci ile birlikte geniş pazar payları el etmiştir.[5] Tematik kanallar arasında spor kanallarının payı artmış, para karşılığında üyelerine istedikleri her an popüler spor karşılaşmalarını ya da spor haberlerini sunan yayın paketleri hazırlanmıştır. Bu durum kulüplerin gelirlerini de doğrudan etkilemiş, naklen yayın başına alınan parasal miktarın toplamı, bir çok ülkede biletten elde edilen geliri aşmıştır.[6] Medya devleri, görsel ve yazılı yayınların dışında multimedya spor oyunlarının hazırlanmasında ve reklamlarının yapılmasında etkin bir piyasa çalışması yürütmeye devam etmektedir.

Ekonomik küreselleşmenin hızlanması ile spor kulüplerinin mülkiyeti konusunda da yeni bir döneme girilmiştir. Özellikle ileri kapitalist ülkelerde medya devleri, hızla büyük kulüplerin sahibi ya da ortağı haline gelmektedir.[7] Ayrıca uluslararası düzlemde zengin kapitalist ülkelerin, Üçüncü Dünya ülkelerinde faaliyet gösteren kulüpleri satın alması ya da ortak olarak onlar üzerinde hegemonya kurması, sıkça rastlanan bir durumdur. Bu çerçevede global ölçekli bir sporcu ticaretinden de bahsetmek mümkün olmaktadır. Başarılı sporcuların, yüksek menajerlik paraları ile Batılı ülkelere ihracatı, hem çevre ülkelerindeki spor kalitesini düşürmekte[8] hem de finansal açıdan eşitsizlikleri gündeme getirmektedir.[9] Tüm bu gelişmeler, ülke içindeki sınıfsal çelişkiler kadar, yurt genelindeki kapitalistlere benzer bir edimi küresel çapta uygulayan çok uluslu şirketlere de eleştirel anlamda yoğunlaşma gereksinimini ortaya koymaktadır.

2. Spor ve Sosyal Sınıflar: Sportif Aktiviteye Katılım

Modern dünyada spora tarihsel perspektif içersisinden bakıldığında emek-sermaye ilişkisine ait antagonistik ilişkinin bir parçası olduğu iddia edilebilir. Sportif aktivite, özünde belirli kurallar ve çalışma disiplini içinde bedensel efor sarf etmek

3 Formula pilotu M. Schumacher, tenisçi Boris Becker örneğinde olduğu gibi sporcu adına çıkarılan ve sporcuların bizzat ürünlerin reklamında rol aldığı bakım ve parfüm setleri, yukarıdaki ifadenin pratikteki örnekleridir.

4 Örneğin Beckham, daha çok İngiliz üst ve üst-orta sınıfının favorisiyken Marcel Desailly, Rivaldo ve Ronaldo gibi futbolcular, genellikle varoşların ve göçmenlerin idolü konumundadır.

5 Sözü edilen durumun en güzel örneklerinden birini Nike firması oluşturur.

6 İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve İspanya'da maç hasılatları, toplam ciroda yalnızca beşte birlik orana tekabül etmektedir.

7 Örneğin Fransa'da Canal+ PSG, Lyon ve Pathe Olympique kulüplerinin ortağı, İngiltere'de ise Murdoch; Manchester United, Leeds United ve Manchester City'nin hissedarı durumundadır.

8 Yetenekli oyuncuların ileri kapitalist devletlere transferi ile spor kalitesinin düşmesi, yalnızca seyirci sayısını düşürmekle kalmamış; spordan elde edilen geliri azaltarak, çevre ülkelerinde sporun gelişimini olumsuz etkilemiştir. Bu konuda bkz. J. L. Arbena, "Dimensions of International Talent Migration in Latin American Sports", The Global Sports Arena: Athletic Talent Migration in an Interdependent World, Londra, Frank Cass, 1994

9 Bu çerçevede Futbol özelinde bakınız J. Magee ve J. Sugden, "The World at Their Feet: Professional Football and International Labor Migration", **Journal of Sport and Social Issues** no: 26(4), 2002

olarak tanımlandığında, işçi sınıfının hayatını idame ettirmek için yürüttüğü çalışmanın içinde farklı bir görünümde yer bulduğu ileri sürülmüştür. İşçi sınıfı, kapitalist üretimin hemen hemen her aşamasında bedensel efor sarf etmiştir. Öyle ki kol emeği, bedensel yeterlilik olarak kapitalist ekonominin vazgeçilmez bir unsurudur. Klasik anlamda orta sınıf ise, konumu itibariyle işçi sınıfının üretim aşamasında gösterdiği bedensel faaliyeti sergilemekten uzaktır. Bu bağlamda Bocock, sporun orta sınıfa mensup bireyler için kendi bedensel yeteneklerini dışa vurma aracı olduğunu iddia etmektedir.[10] Böylece spor, yalnızca bireysel bir tercih olmaktan çıkarak sınıfsal bir tatmin unsuru haline gelir. Ayrıca seçkinler olarak sınıflandırılan tabaka da bazı spor dallarını yeniden inşa ederler. Seçkinler, alt sınıfların yaşam alışkanlıklarını taklit ederek ve dönüştürerek kendi tüketim kültürlerinin bir parçası haline getirirken kimi zaman bir spor dalını yalnızca kendi tekellerine almaya yeltenir kimi zaman da aynı spor dalının kendilerine uygun versiyonunu üreterek sınıfsal bir farklılık yaratırlar. Ancak spor dallarında yaratılan sınıfsal farkın her coğrafyada aynı yoğunlukta olmadığını ifade etmek gerekir. Aşağıda konu ile ilgili alan araştırmalarından örnekler verilecektir.

Bireylerin ait olduğu sınıfsal statünün sağladığı avantajlar ya da yol açtığı mahrumiyetler, bir çok konuda olduğu gibi, spor yapma ve spor dalı tercih etme kapasitesini de belirlemektedir. Şahsi irade, idealist tutum ve kişisel motivasyon bireyin dilediği sporu profesyonelce ifa etmesi için çoğu zaman yeterli olmamakta, bireyin içinde bulunduğu sınıfın karşı karşıya kaldığı ekonomik sorunlar, genellikle onun tercih kapasitesini doğrudan etkilemektedir. Herhangi bir spor dalı ile uğraşmanın maliyeti ve bu efor için ayrılacak zamanın genişliği ülkeden ülkeye ve aynı ülke içinde bir sosyal sınıftan diğerine farklılık göstermektedir. Örneğin Belçika'da yetişkinler arasında spor uğraşının sınıfsal dağılımına bakıldığında, üst sınıfların kayak, golf, eskrim ve tenis ile ilgilendiklerini buna mukabil alt sınıflarda jimnastik, atletizm, judo, boks, futbol ve hentbolun daha popüler olduğu tespit edilmiştir.[11] 1972 yılında Avusturya Olimpiyat takımından çok sayıda erkek ve bayanın sınıfsal geçmişlerini araştıran Pavio, sözü edilen sporcuların %60'ına yakınının üst sınıfa ait olduğunu belirtmiştir.[12] Benzer bir araştırmayı, Mc Kay ve Pearson 1982 Genel Sağlık Oyunlarına katılan Avusturyalı sporcular üzerinde yapmış ve benzer sonuçlara ulaşmıştır. İngiltere ve Yeni Zelanda'da elit sporcularla yapılan çalışmalarda profesyonel ve yüksek konumdaki ailelerin çocuklarının sportif alanlarda daha fazla temsil edildiği vurgulanmıştır. Aynı spor dalının farklı coğrafyalarda farklı sınıflar için yapılabilir/tercih edilebilir olduğunu gösteren araştırmalar da mevcuttur. Örneğin jimnastik sporunun değişik ülkelerde hangi sınıflar arasında yaygın olduğunu gösteren bir araştırmada, bu sporun Belçika'da alt sınıfta Amerika'da ise üst-orta sınıfta tercih edilen bir dal olduğunu gözler önüne serilmiş-

10 R. Bocock, **Tüketim**, Dost Yayınları, Ankara, 1997, s. 27

11 R. Renson, Social Status Symbolism of Sport Stratification, Hermers, 1976, s. 438

12 bkz. G. R. Pavio, "An Analysis of The Social Class of the 1972 Australian Olympic Team", **Australian Journal of Physical Education**, no: 61, 1973

tir.[13] Türkiye'de ise çeşitli spor dallarında faaliyet gösteren sporcuların sınıfsal kökeni hakkında bilgi veren kapsamlı araştırmalara ve analizlere pek rastlanmamaktadır.

Spora aktif katılım çerçevesinde dikkatle ele alınmasında fayda olan bir başka konu da amatörlük ve profesyonellik kavramları düzleminde değişen ruh halleridir. Bir spor dalı ile yalnızca gönüllülük bağı ile uğraşmak bir başka deyişle amatör bir ruh hali ile spor yapmak, çok temelde boş zaman değerlendirme aktivitesidir. Özellikle teknoloji alanındaki gelişmelerin bireylere daha fazla boş zaman bıraktığı konusunda yaygın bir düşünce mevcuttur. İş alanının ve çoğunlukla evin dışında bir başka alan, boş zamanda sportif bir faaliyet mekanı olarak belirlenir. Amatör ruhla ve hevesle gidilen spor sahası/salonu, ücretle çalışılan bir yer değil bilakis belli bir ücret ödenerek hizmet satın alınan bir mekana işaret eder. Bir başka deyişle stres atmak, rahatlamak, bedeni zinde tutmak gibi nedenlerle spora giden bireyler için sportif faaliyet, hayatın iş dışı alanının rızaya dayalı bir parçasıdır. Bir sporla profesyonel olarak ilgilenmek diğer bir ifade ile spordan para kazanmak ise yukarıda sözü edilen mekansal algılamayı tersyüz eder. Her şeyden önce profesyonel sporcu için spor salonu/sahası, iş dışı bir mekansallığa değil bizatihi işin çerçevelediği algılar dünyasına referans yapar. Çeşitli yükümlülükler ve beklentilerin cisimleştiği mekan olan spor sahalarında profesyonel sporcular, ancak geniş kitleler önünde kendini kanıtlayarak para kazanabileceklerine dair bir ruh hali ile donanırlar. Başarı hırsı, kitleselleşme çabası ve kahraman olma hayalleri, genellikle daha çok para kazanabilmek arzusu ile birleşir. Antrenörler, kulüp yöneticileri, sponsorlar ve medya, bu süreçte sporcunun kahramanlaştırılmasına yardımcı olur. Profesyonel sporculuk, amatör ilgiden farklı olarak maddi anlamda bir sınıf atlama aracı olarak görülmeye daha açıktır. Spora pasif katılım bir başka deyişle seyirci/taraftar olarak sportif aktivitenin bir parçası olma durumunun sınıfsal temelleri ve bu yöndeki değişime futbol özelinde aşağıda değinilmeye çalışılacaktır.

3. Futbol ve Toplumsal Sınıflar

Futbolun İngiltere'de ortaya çıkış ve ilk kitleselleşme döneminde bir işçi sporu olduğunu söylemek mümkündür. Kriket, polo gibi dönemin masraflı aristokratik sporlarına oranla çok daha az masraflı, kuralları daha net ve basit olan futbolun oynanma biçimi de fabrikadaki kolektifliğin bir yansıması gibi görülmüştür. Başta İngiltere'nin sanayi kentleri Liverpool ve Manchester olmak üzere bir çok Avrupa sanayi şehrinde futbol, özellikle işçilerin rağbet ettiği bir spor dalı olma niteliğini korumuştur. Öyle ki 1963'te uzun bir mücadelenin sonunda öğlenden sonra izin hakkını kazanan işçilerin stadyumda Liverpool için hep bir ağızdan "You Will Never Walk Alone"u söylemesi günümüze kadar uzanan bir geleneği başlatmıştır. Bugünde Liverpool ve Manchester City takımlarının –her ne kadar bu takımların sınıfsal tabanının orta sınıfa doğru kaydığı bir gerçekse de- işçi sınıfı kimliğini sloganlarında yaşattığı dikkate

13 B. D. McPherson, J. E. Curtis,, J. W. Loy, The Social Significance of Sport, Human Kinetics Book, Champaingn Illinois, 1989, s.182

değerdir. Futbolun bir spor faaliyeti olma özelliğini aşarak bir yaşam biçimi haline geldiği Güney Amerika'da da futbol, Arjantin'deki "Zanon olayındaki" gibi bir direniş ve örgütlenme aracı olarak yeni anlamlar kazanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise futbol, bir üst sınıf oyunu olarak görülmüştür. Amerikan üst sınıfının çocuklarını göndermek için seçtikleri özel okulların gözde sporu olan futbol, bu okulların öğrenci profilinin nicel (sayıca az ve dolayısıyla Amerikan futbolu gibi kalabalık ve sert oyunlara müsait değil) ve nitel (bir zenci sporu olan basketbolu oynamayacak kadar "seçkin") özelliklerine en uygun sportif faaliyeti olarak değerlendirilmiştir. Daha sonra Amerikan orta sınıfının üst sınıfa öykünerek benimsediği ve yaygınlaştırdığı futbol, "soccer moms" gibi ilginç grupların oluşmasında da etkili olmuştur.[14] Futbolun endüstrileştirilmesi ile birlikte kurulan pazar ilişkileri ve popülerlik kazan(dırıl)an tüketim alışkanlıkları çerçevesinde futbol, küresel ölçekte işçi sınıfının rağbet ettiği bir uğraş olmaktan çıkarak hızla orta sınıfın sporu haline getirildiği iddia edilmiştir.[15] Bu süreçte ileri kapitalist ülkelerde orta sınıfa dahil edilebilecek kitlenin büyümesinin etkisi göz ardı edilemez.

3.1 Türkiye'de Futbol ve Sınıflar

Türkiye'de gerek bireysel düzlemde gerekse toplumsal bağlamda futbola atfedilen değer ve gösterilen ilgi, diğer spor dallarını gölgede bırakacak kadar güçlü ve yoğundur. Futbol, gerek ulusal çaptaki haber yoğunluğu, gerekse uluslararası müsabakalardaki prestiji açısından kendisine "milli spor" unvanı verilen güreş ve halterden daha üstün görülmektedir.[16]

1980 sonrasında Türkiye'de futbolun hızla yükselen bir değer haline geldiği açıktır. Büyük bir süratle ticarileşen ve popüler kültürün ayrılmaz parçası haline gelen futbol, diğer spor dallarını ikincilleştirmiş, onlara duyulan ilgiyi büyük ölçüde kendi üzerine çekmiştir. Futbolun bu hızlı yükselişinin ardında bir dizi neden vardır. Öncelikle 12 Eylülü takiben yürütülen ve kitleleri depolitize etmeyi amaçlayan politikaların içerisinde futbol önemli bir araç olarak görülmüştür.[17] Darbeci kadronun kültür politikaları ve demokrasiye geçişle hükümete gelen Anavatan Partisi, genel düzlemde sporun özelde futbolun 80 öncesinin 'toplumsal çatışmalarını' unutturacağını tasarlamıştır. 1983 hükümet programında, spor sahalarının arttırılması düşünülmüş ve kısa sürede ülkenin bir çok yerinde yeni statlar inşa edilmiştir. Bu çerçevede Türkiye'de 1970'lerin sol entelektüel dünyasında futbolu, afyon olarak gören ve Salazar[18] ile Franco'nun faşist yönetimlerini sürdürmek amacıyla futbolu nasıl yücelttiğini bilen kitleler dahi dö-

14 Haluk Şahin, "Sınıf Atlayan Spor: Futbol", **Radikal**, 07.06.1998

15 Ahmet Talimciler, "Futbolun "Meta"laşması", **Toplumbilim**, sayı: 16, Ekim 2002, s. 38

16 Tanıl Bora-Necmi Erdoğan, "Dur Tarih, Vur Türkiye: Türk Milletinin Milli Sporu Olarak Futbol", **Futbol ve Kültürü: Takımlar, Taraftarlar, Endüstri, Efsaneler**, İstanbul, İletişim, 2004, s. 222

17 Ahmet Talimciler, "Bir Meşrulaştırma Aracı Olarak Futbolun Türkiye'de Son Yirmi Beş Yılı", **Toplum ve Bilim**, no: 103, 2005, 148

18 Bilindiği üzere, Salazar'ın Portekiz'deki iktidarının 3F formülüne dayandığı ifade edilir: Fiesta, Fado ve Futbol

nüştürülmek istenmiş ve bir ölçüde başarılı olunmuştur. 1980 sonrasında dünyada, özellikle iletişim alanında ortaya çıkan yenilikler, Türkiye'ye de yansımış, bir süre sonra özel sermaye, medya alanında hakimiyetini kurmuş ve futbol, TRT'nin tekelinden çıkarak, endüstrileşen medyanın önemli bir unsuru haline gelmiştir. Gazetelerde spor sayfalarına ayrılan yer artmış, zamanla büyük medya grupları içerisinde yalnızca spor temalı (ağırlıklı olarak futbol) yayın yapan gazeteler görece iyi bir tiraja ulaşmıştır.[19] Ulusal ve yerel kanallarda futbol haberleri ve spor programları, yayın yelpazesinde zaman açısından edindiği yeri arttırmış, haber kanallarındaki futbol programları ve yorumları sayıca büyük artış göstermiştir. Büyük kulüplerin maçlarının paralı kanallarda yayımlanması, bir yandan kulüplerin gelirini arttırmış bir yandan da bu alanda faaliyet gösteren kanalların üye sayılarını arttırmasına yardımcı olmuştur.

Sporun ve özelde futbolun endüstrileşmesi ile birlikte, kulüp yöneticilerinin profilinin değiştiği gözlemlenmektedir. Farklı ticaret kollarında zenginleşen ve nüfuz alanını genişleten ekonomik olarak üst sınıfa mensup isimlerin, hızla kulüplerin idari kadroları arasına girerek, yeni kazanç ilişkileri içersine girdikleri görülmüştür.[20] Medya patronları dışında medyanın göz önünde olan isimlerinden bazılarının üç büyük futbol kulübünün yönetici kadroları arasında zaman zaman sivrilmesi rastlantı değildir.[21]

Günümüzde Türkiye'de özellikle üç büyük kulübün maddi gelir kaynakları, doğrudan sportif faaliyet alanları dışına kaymaktadır. Statlar, artık yalnızca futbol müsabakası yapılan mekanlar olmaktan çıkmakta, birer alış-veriş kompleksine dönüşmektedir. Stat altına konumlanan büyük marketler, kulübün lisanslı mallarını satan dükkanlar, ilk göze çarpan değişikliklerdir. Statların parça parça yıkılıp yeniden yapılandırılması, çevresindeki arazileri satın alarak genişlemesi, günümüzün futbol sahalarındaki yeni eğilimdir. VIP tribünlerinin genişlemesi, sponsorlara ayrılan bilet sayısındaki artış, kombine bilet satışlarından elde edilen geliri takvimsel olarak önceleme girişimleri, son dönemin kayda değer olaylarıdır. Fenerbahçe Fenerium, Beşiktaş BJK Store ve Galatasaray GS Store mağazalarında oldukça yüksek fiyatlardan kulüplerin renklerini ve logolarını taşıyan ürünler satmaktadır.[22] Ayrıca büyük kulüpler kendilerine ait televizyon ve radyo kanalları ile dergi ve gazete kurmaya yönelmiştir.[23] Çeşitli bankalarla anlaşan büyük kulüpler, kendi amblemlerini taşıyan kredi

19 Türkiye'nin en çok satan gazeteleri arasında Fanatik ve Fotomaç, sırasıyla 6. ve 7. sıraları paylaşarak, bir çok köklü gazeteyi geride bırakmıştır. 19-25 Eylül 2005 tarihlerini kapsayan rakamlar için bkz. www. Medyatava.net/tiraj.asp

20 Sermaye-medya-futbol üçgeninin en bariz örneklerinden biri, Cem Uzan'ın İstanbulspor'u satın alması ile gerçekleşmişti. Maddi çıkmazda olan takımı mülkiyetine geçiren Uzan Grubu, sahip olduğu medya organları ile kulübün kitleselleşmesine çalışmış fakat başarılı olamamıştı. Bu konuda bkz. Ö. Özgüner, "Golü Hayattan Yedi", **Milliyet**, 09 Ocak 2004

21 Örneğin Reha Muhtar Beşiktaş'ta, Uğur Dündar ise Fenerbahçe'de bir süre yöneticilik yapmıştır.

22 Kulüpler bu mağazalarda formalardan anahtarlık, cüzdan, kupa gibi aksesuarlara, çocuk ve yetişkin iç çamaşırlarından ev tekstil ürünlerine kadar geniş bir ürün yelpazesini "gerçek" taraftarlarına pazarlamaktadır.

23 Örneğin Fenerbahçe FBTV (Türkiye'deki ilk kulüp kanalı), Fenerbahçe Dergisi ve Gazetesi sahibidir; Galatasaray'ın ve Beşiktaş'ın da benzer bir şekilde taraftar dergisi mevcuttur. Ayrıca Beşiktaş, 2004 Ağustos'unda çocuklara yönelik ***Yavru Kartal*** adlı bir dergiyi yayına sokarak kendi alanında bir ilki gerçekleşmiştir.

kartlarını taraftarlarına sunmaktadır.[24] Benzer şekilde büyük kulüplerin son zamanlarda doğrudan sporla ilgili olmayan iş sahalarında (fakat şüphesiz sporun getirisini ve kitlesini kullanarak) da faaliyet göstermeye başladığına tanık olunmaktadır.[25] Ayrıca kulüp hisselerinin bir kısmının halka arz yoluyla borsa sistemine dahil olması, reklam veren firmaların sponsorluk işlevini de yüklenmeye başlaması, bahis sektörüne giren "iddaa" örneğinde olduğu gibi yeni oyun modellerinden kulüplere belirli pay verilmesi dikkate değer gelişmelerdir.

Kulüp taraftarlığının bireysel yaşamda oynadığı rolün günden güne artması, kimlik sorunu ile yakından ilgilidir. Büyük kulüp taraftarı olmak, toplumsal hayatta kendine yer bulmanın ve belirli bir kitlenin parçası haline gelmenin kolay yoludur; Mehmet Ali Kılıçbay'ın deyimi ile "ucuza kimlik edinmedir". 12 Eylül müdahalesi ile toplumsal muhalefetten ve örgütlenmeden uzaklaştırılan yığınlar, depolitize olarak kendilerine daha "tehlikesiz" bir kimlik arayışına girmiştir. Spor ve özelde futbol, topluma arz ediliş şekli ile bu kimlik boşluğunu doldurmaya en güçlü aday haline getirilmiştir. Taraftar kimliğinin her türlü sınıfsal, bölgesel ve politik ayrımı ortadan kaldıracağı düşünülmüştür. Gerçekten de Türkiye'nin İstanbul'a çok uzak mesafedeki bir çok coğrafyasında Fenerbahçeli, Beşiktaşlı ya da Galatasaraylı olmak, birey ile büyük kulüp arasında psikolojik bağın hemşerilik ilişkilerini ve kültürünü de aşan niteliğine bir gösterge olarak dahi yorumlanabilir. Özellikle son yıllarda büyük kulüp taraftarlığının, milli takımın maçlarına gösterilen ilgiyi aştığı da gözlemlenmektedir.

Üç büyük kulübün imkanlarından yararlanmak açısından konuya bakıldığında konunun sınıfsal boyutu daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Sözü edilen kulüplerin birer holding gibi işleyen yapısı, onlara fiziksel kapasitesi çok yüksek statlar ve sosyal tesisler inşa edebilmelerine zemin hazırlamıştır. Kulüplerin alt yapı tesislerinin ötesinde sadece üyelerine açık sosyal aktivite ortamlarına yapılan yatırımlar dikkate değerdir. Ancak bu tesis ve aktivitelerden yararlanmak, kulübün maçlarını takip eden, takımını destekleyen geniş bir kitlenin uzağında gelir düzeyi yüksek bir kesime özgüdür. Aynı durum "futbolun mabedi" olan stadyumlarda da geçerliliğini korur. VIP salonları ve localar yüksek gelirlilere, geriye kalanlar alt sınıflara tahsis edilir; böylece sınıfsal hiyerarşiyi yansıtan yapılar yeniden üretilir. Ancak sözü edilen tüm bu eşitsizlikler, taraftarlık üst kimliği içersinde eritilmektedir. Takımın kaybettiği zamanlarda yaşanan kitlesel öfkeler ya da kazanılan maçlardan sonra yaşanan sevinç gösterileri, kitleler arasındaki sınıfsal farklılıkların unutturulmasında önemli bir işlev yüklenir. Endüstrileştirilen futbolun şova öncelik veren yeni görüntüsü, sansasyonları ve başarıları ile taraftarlar arasındaki olası sınıfsal çatışmaları büyük ölçüde engeller.

24 Büyük kulüplerin çeşitli bankalarla anlaşma yaparak çıkardıkları kredi kartı sayısı 2005 Mayıs ayı itibari ile yüz bine yaklaşmıştır. Fenerbahçe, sarı-lacivert renklerinden dolayı Visa kartını tercih ederken Galatasaray, sarı-kırmızı logosu nedeniyle MasterCard ile anlaşma yapmıştır. Kulüplerin sahip olduğu kredi kartları ve ilgili bankalar şu şekildedir: MasterCard: Trabzonspor-Galatasaray-Beşiktaş (Vakıfbank), Visa: Fenerbahçe (Vakıfbank, Koçbank) ve Trabzonspor. Konu ile ilgili bkz. "Kredi Kartı Derbisi", *Sabah Gazetesi*, 09.05.2005

25 Örneğin Beşiktaş, Sigortacılık ve Seyahat Acenteliği sektörüne girmiştir.

Türkiye'de kulüplerin bir referans noktası olarak herhangi bir sınıfsal zemini temel alıp almadığı konusu ise tartışmalıdır. Batılı sanayi kentleri ve bu kentlerdeki işçi takımlarının birebir karşılığının Türkiye'de olmadığı ifade edilebilir. Ancak bu saptama, Türkiye'de futbol takımları ile taraftar kitleleri arasında hiçbir dönemde sınıf temelli ilişkilerin kurulmadığı gibi bir değerlendirmeye bizi götürmez. Özellikle işçilerin yoğunlukla yaşadığı bölgelerde futbol takımları ile işçi kökenli taraftarlar arasında gönül bağları mevcuttur. Örneğin 1930'lu yılların sonunda kurulan Adana Demirspor, bir süre DDY 6. İşletme Bölge Müdürlüğü bünyesinde faaliyet göstermiştir. Takımın taraftar kitlesini, uzun yıllar daha çok demiryolu işçileri ve aileleri oluşturmuştur. MKE Ankaragücü, Beykozspor gibi bir çok takım, tarihinde işçi kitlelerinin desteğini almıştır. Bugün ise durum oldukça farklıdır. Futbol kulüplerinin taraftarlarının yalnızca belirli bir sınıfa mensup olduğunu iddia etmek en azından genel itibari ile gerçekçi değildir. Bu tespit, hem İstanbul hem de Anadolu takımları bağlamında ileri sürülebilir niteliktedir. Öyle ki Mekteb-i Sultani'den gelen bir Galatasaray aristokratlığından, Fenerbahçe'nin bir burjuva takımı olduğundan ya da Beşiktaş'ın alt sınıfların gözdesi olarak görüldüğünden bahsetmek –kimi aksi örneklerin mevcudiyetine rağmen- artık pek olanaklı değildir. Günümüzün sınıfsal hiyerarşisi çok temelde Anadolu takımları ile İstanbul'un üç büyüğü arasındadır. Ancak bu düzlemde de İstanbul takımlarına göre oldukça dezavantajlı olan Anadolu kulüpleri içerisinde özellikle yönetici kadrolar düzeyinde oligarşik oluşumlara rastlanabildiği göz ardı edilmemelidir.

Football and Class Consciousness in Turkey

This paper aims to explore the relations between sport in general but especially football in particular and social classes by regarding its social, political and economic aspects. First of all, I attempt to analyze the main points of intellectual perspectives in sport sociology from 1970's to nowadays. The theoretical arguments of Marxist and Gramscian approaches will be explained with current developments including industrialization of sport and the incerasing role of multinational capital in globalization age. The interrelation between social classes and the process of participation to sportive activity will be discussed with an overview. Then I try to focus on the process that includes football as means of depolitization of mass society after 1980 in Turkey. The affects of neo-liberal politics and the leading role of media manipulation to consciousness of class will be discussed with current examples. Lastly, the disregarded aspects of class conflict will be summarized by supported with historical realties and the current disadvantages between İstanbul teams and Anatolian ones.

Soru-Cevap Bölümü

Asuman Türkün: Nazır Kapusuz sormuş: "Bölgesel çalışmalardan bahsettiniz, bunun yanı sıra yoksulluk, ezilenler, dışlanmışlar vb. tabir ve kavramların sosyal bilimlerdeki yerini ve sınıf kavramıyla etkileşimlerini nasıl görüyorsunuz? Ayrıca Nöbetleşe Yoksulluk kitabındaki yoksulluk tanımını ve buradaki kentsel yaklaşımı nasıl görüyorsunuz?
Cevap: Aslında bunlar yeni üretilen kavramlar oldu gerçekten; belki ezilenler daha eskiye dayalı, eski referanslı bir kavram ama - yoksulluk ve dışlanmışlık literatüre, bu coğrafya alanında ve sosyolojide yeni kavramlar olarak girdi, Bu aslında, sınıf yerine geçen de tabirler oldu, yani sınıf kavramının yerine kullanılan kavramlar oldu ve bir şekilde de aslında sınıf içindeki o katmanlaşmayı muğlaklaştıran, ya da sınıfı muğlaklaştıran kavramlar da olabiliyor kullanıldığı zaman. Özellikle dışlanmışlar kavramı, ya da işte örneğin bu Nöbetleşe Yoksulluk kitabında daha çok yoksulluk ve sınıf altı kavramlarından söz ediliyor. Sınıf altı ne demek, bu açık değil. Yani "sınıf altı" dediğimiz şey aslında tanım itibariyle şöyle tanımlanıyor; bu sisteme entegre olma, kapitalist sistemin bir çalışanı olarak parçası haline gelme şansını tümden yitirmiş gruplar sınıf altı kabul ediliyor. Yani dolayısıyla da bu grupların çoğu da dışlanmış kategorisi içinde yer alıyor.
Şimdi böyle bir kategorizasyon doğru mudur? Yani dolayısıyla biz belli bir zamanda var olan işsizliği neyle açıklayacağız, bu işsizlik o andaki sistemin içine entegre edemediği ama potansiyel olarak entegre edebileceği bir grup mudur? Yani bu kavramlar aslında karışık, tartışılması gereken kavramlar. "Sınıf altı" ilk kez şimdi mi çıktı, eskiden de yok muydu? Belki de bütün bu kavramlardan, yani yoksulluk, dışlanmışlık vb., küresel ekonomi içinde bir yere oturtarak söz etmek lazım. Ve bütün bu küresel ekonomi içinde dışlanan mekanlardan da söz edebiliriz, dışlanan gruplar, daha doğrusu sistem dışına itilmiş gruplar ve dolayısıyla mesela varoş kavramı da bu dışlanmışlıkla birlikte açıklanan bir kavram. Net bir cevap veremedim, aslında benim de şu anda net bir cevabım olamadığı için veremiyorum ama dediğim gibi sınıf kavramının kullanılmadığı yerde, ben de işçi sınıfının içindeki alt kategorileri tanımlamak üzere kullanılan, kimi zaman dediğim gibi işsizlik kategorisi içinde tanımlayabileceğimiz gruplar, bunlarla tanımlanıyor. Aslında o alt gelir grubu, yani büyük bir alt gelir grubu tanımlamasının yerine geçmiş bir şey olmuş oluyor. Yani dışlanmışlık ya da yoksulluk kavramlarının kullanılması aslında sınıf kavramını da dışlayan bir şey. Yani o perspektifle bakan bir bakış açısının ürünü değil, öyle demek lazım. Ama yine de burada temkinli konuşuyorum, yeniden bunların tartışılması lazım, yani şu anda çok net bir cevabı yok benim açımdan da...

Hatice Kurtuluş: Nazır bana da bir soru sormuş: "Türkiye'de sosyal gerçekliğin sınıfsal ilişkiler üzerinden kavranmamasında iktidar stratejilerinin önemi var mı ?"
Şimdi aslında böyle söylersek bu çok indirgemeci bir şey olur, bir rolü vardır bunun ama bununla açıklamak bence çok yetersiz bir şey. Çünkü Türkiye'de sosyal gerçekliğin kavranmasında, temel sorunlar var zaten, bir defa yöntemsel sorunlarımız var, yani Türkiye'de toplumsal gerçekliğin kavranmasında Batı'da ortaya çıkmış modern toplumun o toplumsal gerçekliğin kavranmasındaki yöntemler, araçlar burada geçerli midir, yani aynı kategoriler var mıdır, onları açıklamak için ortaya çıkarılmış araçlar, aletler burada yeterli midir, bir kere bu bir tartışma...İkincisi Türkiye'de sosyal bilimin bu yöntemsel problemlerinin dışında hangi dönem, hangi ontolojik, epistemolojik kabullerle sınıf olgusuna baktığı kendisi bir tartışma konusudur, böyle bir tarafı var. Onun için iktidar stratejileri üniversite üzerinde belli bir etki yaratmıştır belki ama tam belirleyici değildir. Burada bir örnek de vermiş Nazır –sağ olsun- demiş ki Behice Boran'ın Yön Dergisinde çıkan Osmanlı Toplumsal Yapısı makaleleri egemen sol çevrelerde pek itibar görmemiş. Bu egemen sol çevreler derken, üniversitedeki çevrelerden mi bahsediyorsunuz, genel sol, entelektüel çevreden bahsediyorsunuz ama işte demin ben sunuşumda onu anlatmaya çalıştım. Dedim ki, Behice Boran'ın akademik yazısı olarak kabul edilen, üniversitesinde kabul edilen yazılarıyla politikaya atıldıktan sonraki yazıları, - akademik yazılardır onlar da, bilimsel yazılardır - ama onlar bilimin içine girememiştir, yani orda bir bariyer vardır, çünkü politikanın içerisinde kalmış yani politikayla bilimin arasındaki o kopuştan dolayı '70'lerde de bu sürmüştür aslında. Ne kadar da en az olduğu dönem olduğunu da düşünsek, o kopuştan dolayı ordaki sınıfla ilgili söylediği o akademik şeyler havada uçmuştur, yani çok katılıyorum size o konuda.
Onun için ben de Behice Boran'ın erken çalışmasını verdim dikkat ederseniz saha çalışmasından kaynaklı, sonraki Yön Dergisindeki yazılarını örnek vermedim. Türkiye solunun işçi sınıfını perdeleyen yaklaşımı sosyal bilimleri de etkilemiş olabilir mi? Türk entelektüellerinin diyelim belki daha doğru, çünkü bu sadece solda olan bir şey değil, bence etkilemiş olabilir, böyle over determinasyona düşmeden etkilemiş olabileceğini söyleyebiliriz. Kısa bir şey söyleyeyim öbür konuda, yoksulluk kavramı; yoksulluk kavramı bence bir çöptür. Bana göre, yani yoksulluk her şeyi örten, her şeyi meşrulaştıran sınıflar arası çatışmayı, gerilimi yok sayan bir kavramdır ve işe yaramadığı da bu kadar uluslararası örgütlerin çalışmaları - büyük çalışmalar sayfalarca, dosyalar dolusu raporlar projeler- dünyada yapılan yoksulluk çalışmaları hala bir şey söylememiştir dünyanın problemlerine. Dışlanma ise başka bir şey, ona biraz daha içerden bakmak lazım ama yoksulluk bana çok tehlikeli ve akademik kategoriler içinde bir şey de ifade etmeyen bir kavram olarak geliyor, ben kendi fikrimi söylemek istedim yoksullukla ilgili, teşekkür ederim.

Atilla Özsever: Teşekkür ediyorum. Efendim bana gelen sual şu, ikili bir sual Tevfik arkadaşım tarafından: "Gelişim bilişim ve telekomünikasyon teknolojileri basın sek-

töründe emek sürecinde ne gibi değişimlere yol açmıştır? Bir de basın sektöründe proleterleşme artıyor deniliyor, bu konuda ne düşünüyorsunuz ?"
Evet şimdi gerçekten teknolojik değişmeler istihdamda önemli gelişmelere yol açtı, işte eskiden pikajörler vardı, düzeltmenler vardı, buna benzer birtakım daha kategoriler vardı, fakat saydıklarım hemen hemen hepsi kalktı, artık muhabir yazısını yazıyor, ondan sonra muhabirin yazısı Macintosha geliyor, orda doğrudan doğruya Macintoshtaki sayfa sekreteri arkadaşımıza geliyor, yani o birkaç görevi birden üstlenmiş durumda, dolayısıyla böyle bir sürat, ara kademelerdeki arkadaşlar ya sayfa sekreteri oldu, ya da başka alanlara aktarıldı ama süreç içersinde de tasfiye oldular, böyle ciddi bir tasfiye söz konusu. Yalnız tabi bu tasfiye özellikle belki gazetelerdeki dil konusundaki yanlışlıklara çok ciddi bir şekilde yol açıyor. Ben mesela 1980'lerde Hürriyet'te çalışırken Hürriyet'te Konur Ertop vardı. Siz mesela bir haber yazıyorsunuz, haberi yazdıktan sonra işte efendim servis şefi var, servis şefinden sonra haber müdürü var, haber merkezi var, yazı işleri müdürü var bir sürü kademelerden geçtikten sonra Konur Ertop gibi gerçekten edebiyatta konunun uzmanı kişiler tarafından da, acaba bu yazılan cümlelerin Türkçe bir hatası var mı yok mu, dil yanlışı var mı diye de istihdam edilirdi. Hatta Emre Kongar bile bu anlamda iş yapardı, görev yapardı Hürriyet Gazetesinde '80'li yıllarda, şimdi bu süreçleri kaldırdılar. Yine aklıma bir anekdot geldi: Hürriyet Gazetesinde çalışıyorum gene '80'li yıllarda, bir arkadaşımız adliye muhabiri bir arkadaşımız, gerçekten şu anda belli bir gazetede çok önemli bir yerde, yanlışlıkla Romanya'nın başkentini Bükreş yerine Budapeşte yazmış - ondan sonra olur yani, şimdiki hataları görecek olursanız arkadaşlar, yani Bükreş yerine Budapeşte yazmış - o zaman ki patronlar hakikaten çok bir anlamda daha hakikatliydiler, mesleğin içinden geliyorlardı - Erol Simavi The Marmara otelinde, tiyatrocu bir arkadaşı diyor ki, ya senin muhabirler, Macaristan'ın başkentiyle Romanya'nın başkentini karıştırıyorlar diyor ve bunun üzerine o arkadaşımız işten çıkarıldı, dikkatinizi çekerim ve çok ciddi bir adliye muhabiriydi, bayağı uzman bir kişiydi, bir şeyi yanlış yaptı diye başkent yanlışlığı yaptığı için işten çıkarıldı. Hatta Erol Simavi demiş ki, kaç kademe vardı, yedi kademe, yedisini de işten çıkar demiş, sadece muhabir değil suçlu, yazı işleri müdürüne kadar, onlar neyse sonra örtbas etmişler bilmem ne... Şimdi de gazetelerdeki dil yanlışlarını çok daha fazla görebiliyorsunuz, yani bu tarz teknolojik gelişmelerin bu tarz da yansımaları var.
Efendim gelelim proleterleşme sürecine, gerçekten ciddi bir proleterleşme söz konusu ama gazetecinin sınıfsal kimliği hakikaten farklı bir şey, şu anda tabi biliyorsunuz bir üst düzey yöneticiler var, yazarlar var, onlar hakikaten yüksek düzeyde maaş alıyorlar, onun dışında proleter dediğimiz muhabirler var, işte efendim belki yani kendi şefleri bir ölçüde diyelim, ciddi bir ücret farklılaşması var ama sınıfsal anlamda bir proleterleşme söz konusu. Ama proleter bilinç ne kadar var, orda maalesef eksiklikler var. Şimdi arkadaşları da suçlamak da istemiyorum gerçekten, çünkü o koşullarda yaşayan insanlar ister istemez, işten çıkarılma durumunda gidecek yerleri yok bir kere,

sektör çok daha dar. Ben 1970'lerde gazeteciliğe başladım, biz '70'lerde bir gazeteden çıktığımız zaman başka bir gazete vardı ve gazeteciler sendikası hemen hemen bütün sektörde örgütlü olduğu için üç aşağı beş yukarı ücret düzeyleri de birbirine yakındı ve yani Türkiye Gazeteciler Sendikası toplusözleşmeye şöyle bir hüküm koyardı: Eğer işveren toplu sözleşme zammı dışında ekstra bir zam verirse yöneticilerine bazen, eğer bu zam miktarı yüzde beş ya da yüzde on yanlış söylemeyeyim, yüzde beş yada yüzde onu geçerse bu bütün gazetecilere teşmil edilir, bir madde koymuştu. Gazeteciler Sendikası, yani bir anlamda toplu sözleşmelerde de yani işverenin kendine yakın insanlara fazla ücret vermesini sınırlayabilen, ha diyeceksiniz sarı zarfla yahut başka usullerle verilir, o ayrı mesele ama bu bilindiği taktirde böyle de bir toplu sözleşmeye hüküm konuyordu, dolayısıyla böyle bir ücret farklılığı, yani en üst düzeydeki insanla en alt düzeydeki insan arasında çok ciddi bir ücret farklılığı yoktu. Ama sendika tasfiye oldu, ondan sonra tekelleşme gelişmeleri sonuçta ücretler arasında ciddi farklılaşmaya yol açtı ve gazeteci arkadaşlarımızda ne yazık ki, bu işten çıkarılma endişesiyle ciddi tepkiler koyamıyorlar. Bir taraftan da aynı zamanda gazeteciliğin getirdiği özel olanaklar da var, bir anlamda statü mesleğidir, yani icabında başbakanla konuşuyor, bakanlarla konuşuyor istediği yere gidip geliyor. Dolayısıyla bu ayrıcalıklar da gazeteciye ne kadar ücreti düşük olursa olsun bu meslekten ayrılma imkanını vermiyor. Son not, en son bir araştırma yapılmış onları söyleyemedim. Temmuz 2004'te Ankara'daki 120 muhabir arkadaşla, Anadolu Üniversitesinden Yard. Doç. Dr. Ömer Özer'in yaptığı bir araştırma var tekelleşme üzerine, tekelleşme size ne gibi sonuçlar getiriyor diye. Gazeteci arkadaşların ağırlıklı olarak verdikleri cevap, bundan sonraki önümüzdeki dönemde tekelleşme artacak, çalışma koşulları kötüleşecek, iş güvencesi azalacak, ücretlerde düzelme görülmeyecek, muhabirlere soruyorlar, diyorlar ki, sizin kurumunuzun ideolojik çizgisiyle özdeş misiniz değil misiniz; muhabirler kurumlarının ideolojik çizgisiyle özdeş değiller ama kendilerini de orta sınıfa mensup görüyorlar. Yani bir anlamda bir sınıf atlama yahut ne biliyim işte o ücret pozisyonunu değişebilir ve dolayısıyla farklı da bir doyum sağladığı için gazeteciler diğer çalışanlardan, bu anlamdaki psikolojik faktörler diyeyim, başka faktörler ister istemez gazetecilerin bu meslek dışında başka bir mesleğe geçmelerini de engelliyor. Bu anlamda da gazetecilik mesleğinin kendine özgü özellikleri gazetecelerin sınıf bilincine erişmesini bir anlamda engellemiş oluyor. Ama giderek bu da değişiyor gibi;en son, buraya gelmeden önce arkadaşlarla konuştum ya nedir son durum falan diye. Ya dedi artık giderek biz de kendimizi gazeteci olarak işte ne biliyim gömlek fabrikasında çalışan işçiden de farklı hissetmemeye başladık... Öyle duygular içersine de geldik ama dedi buradan da ayrılamıyoruz, başka bir yerde iş bulma imkanımız yok. Teşekkür ederim.

Yılmaz Yücel: Bana iki tane soru sorulmuş arkadaşlar, ikisini de soran arkadaş ismini vermemiş. Bir tanesi: "Bu incelemeyi yaparken hangi Marksist yazın eleştiri yöntemini

uyguladığınızı açıklar mısınız. Bir kısmı bu sorunun, ikinci kısmı Marksist eleştiri sanatçının estetik özgünlüğünü ortadan kaldırmaksızın, görmezden gelmeksizin eserin sorunsallarını tartışmak için nereye kadar uygundur."

Önce bu soruyu yanıtlayayım, sonra ötekine geçeceğim. Şimdi arkadaşlar ben bu çalışmayı yaparken bir eleştiri çalışması yapmadım, roman eleştirisi yapmadım, dolayısıyla herhangi bir Marksist yazın eleştiri kuramına dayanarak yapılmış bir çalışma değil, yazın eleştirisi dışında bir çalışma. Yazın eleştirisi ile bu çalışma arasında bir fark var, aslında bir nevi böyle koştura koştura anlattığımız için bir sürü kavramı arka planı anlatamadık doğal olarak ama bu bir edebiyat sosyolojisi denemesidir, dolayısıyla yazın kuramları ve yazın eleştirileri ayrı bir bahis olarak bunun dışında durmaktadır, bu bir kısmı... İkinci kısmı, aslında başlarken de söylemiştim, sosyoloji romana, edebiyata uygulanabilir mi, romanın sosyolojisi yapılabilir mi tartışması aslında bu, bu konudaki tartışmalarda roman sosyolojisi yapılmaz da deniliyor. Roman sosyolojisi yapılabilir de deniliyor, roman sosyolojisi yapılabilir diyenler arasında da her romanın sosyolojisi yapılamaz tezi de var, dolayısıyla bu eleştiriden başka bir şey bunu bir kez daha söyleyeyim.

İkincisi, Marksist eleştiri sanatçının estetik özgünlüğünü ortadan kaldırmaksızın, görmezden gelmeksizin eserin sorunsallarını tartışmak için ne kadar uygundur. Bağlantılı aslında bu, ama ayrı bir soru olarak söyleyeyim. Marksist eleştiri sanatçının estetik özgünlüğünü görmezden gelerek kendisini kuramaz, çünkü bir estetik eleştiriyi içine kapsayarak, aynı zamanda Marksist yöntem kullanılarak yapılabilir. Çeşitli edebiyat akımlarının ve kuramlarının marksizmden etkilendiği görülmüştür ama bu, eserin sorunsallarını tartışmak bağlamında bir soruna indirgenemez, dolayısıyla bu edebiyat estetiğini ortadan kaldırtacak bir tehlikeyi içermektedir, bu doğru da değildir.

İkinci soru: "Aynı anda bir siyaset adamı da olan Yakup Kadri sizce siyasi görüşlerini neden edebiyat aracılığıyla dile getiriyor, bir başka deyişle edebiyat içinde ham bir halde siyaset bulabilir miyiz?" Bir kere Yakup Kadri bütün siyasi görüşlerini sadece edebiyat aracılığıyla dile getirmiyor, ayrıca edebiyat aracılığıyla da dile getiriyor. Her yazar için edebiyat daha özgün ve geniş bir alan. Kimse Doktor Hikmet diye bir karakter sunduğu için Yakup Kadri'ye o alanın tanıdığı özgürlüğün hesabını herhalde soramaz, çünkü sonuç itibariyle edebiyat, roman bir kurgudur. Öyle kurdum derse verebileceğiniz hiçbir bir şey, vereceğiniz bir cevap yoktur, dolayısıyla bu kurguyu yaparken yazarın gerek bir edebiyat kuramından etkilenmesi, gerek bir siyasal fikirden etkilenmesi ve ideolojiden etkilenmesi, ve bunu edebiyata aktarma isteği bir seçmeyi, yarattığı karakterlerin mekanı, zamanı, eşyayı bir sürü şeyi seçmesini getirmiştir ve yazar yaratırken, kurguyu yaratırken seçer dolayısıyla siyasi görüş yansıtmak da edebiyat aracılığıyla bir seçmedir. Söylediğim gibi bu edebiyatın içinde her zaman ham bir halde siyaset bulunabileceği anlamına gelmez, ama edebiyat içersinden siyaset çıkartılabilir, türetilebilir, toplumsal değişim hem edebiyat kuramları, hem de edebiyatın kendisi aracılığıyla okunabilir. Teşekkür ederim.

Hatice Kurtuluş: Bir soru daha kimin sorduğunu bilmiyorum, soru şöyle: "Etnik kültürel kimlik cinsiyetten kaynaklı dışlanma politikalarıyla, ayrımcılıklarla sınıfsallık arasındaki ilişkiye çok gerekli göndermelerde bulunuyorsunuz, bu kimliklerin sömürüyü arttırma, sınıf içi çelişkiler yaratma yolunda kullanabildiği ve solda, akademide bahsettiğiniz bağlantılar doğru biçimde kurulamadığında çok olumsuz sonuçlar doğurduğu görülüyor, bu noktayı biraz daha açar mısınız."
Evet, burada konuşabilecek fazla vaktimiz yok, çok geniş bir konu. Şöyle kısa bir şey söyleyeyim; şimdi küreselleşme döneminde bütün dünyada, bunu biliyorsunuz mekansal çalışmalardan, coğrafya ve bölgesel çalışmalardan çok iyi biliyoruz, iktisat alanında biliyor iktisatçılar, çok iyi biliyoruz ki emeğin artık artıktan aldığı pay azaldı, toplam pay azaldı. Bu toplam pay azaldığında beklenilecek tek bir şey vardır, yeni bir işçi sınıfı hareketi beklenebilir değil mi, yani ikinci bir hareket beklenilir dünyada Birincisi; 19. yüzyılın sermaye birikimi sürecindeki paylara göre bir işçi hareketi doğmuştur, değil mi Thompson'ın kocaman bir kitabı var İngiliz işçi sınıfını anlatan, dünya literatürü dolu... İkinci hareket beklenebilir, bu kapitalizmin ikinci modu diyelim buna, beklenmesi de haklıdır, bu beklentinin azalması için yapılacak bir şey vardır; daha önce, meslek eğitim yoluyla, orta sınıfları sınıf içinden ayıran şey yerine, yeni bir ayrılma mekanizması bulmak, sınıfın kendi içinden bölünebilmesi nasıl gerçekleşebilir, yani sınıf içinden bir grubun diğer grubu dışarıda bırakarak alacağı payı, kendi alacağı payı çoğaltmak. Çünkü toplam pay azaldı, yani bölüşüm nasıl olabilir. Ben öğrencilere bunu sormuştum aslında, nasıl olabilir hangi ayrılıklar üzerinden gidebilir, etnik, kimliksel, dinsel hatta.Yani şimdi İslamiyette vs. de olduğu gibi dünyada, bu tür ayrılıklar üzerinden gidilebilir ama bunların çok iyi kurulması gerekir, yani bunu böyle söyleyip ortada bırakmak çok tehlikeli bir şeydir. Çünkü aynı zamanda bütün bu kategoriler toplumsal gerçeğin de parçalarıdır. Yani bunlar da toplumun içine gömülü diğer parçalardır, ama bu parçaları oradan çıkarıp gömülü oldukları yerden, durdukları yerden çıkarıp sınıfın bölünmesi için başka bir yere gömmeye çalışan bir politika, ben ondan bahsetmeye çalıştım, Fransa'da da olan budur ve Fransız hükümeti de, bunu ne kadar iyi yaptığını da kendi göstermiştir zaten açıklamalarıyla. İçişleri Bakanı ne dedi, "ayak takımı" dedi Araplara, değil mi yani çok açık bu politika lafın arasında, kelimelerin arasında ortaya çıkmıştır. Burada bırakalım sonra başka bir şekilde bu geniş bir konu, tartışılabilir gene, teşekkür ederim.

Sungur Savran: Şimdi arkadaşlar yazılı sorular bittiğine göre sözlü tartışmaya geçebiliriz.

Soru (Erhan Bilgin): Ben medya meselesi üzerinden bir şey söylemek isterim Atilla'ya bu soruyu yöneltmek istiyorum. Şimdi aslında bu medya meselesinde sınıfı izleyenler, sınıf mücadelesinin içinde olanlar, bizatihi yayıncıların kmiliğinin işçiler için çok büyük bir önemi var. Şundan dolayı, işçi sınıfının geniş bir kesimi hala, işçi sınıfı hareketinin ne

olduğunu, sendikalarda neler olduğunu, eylemlerin kendisini aslında büyük medyadan izliyor. Yani işçi sınıfı medyası söz konusu değil hala. Her ne kadar Türk İş'te, 95 işçi hareketi ve yükselişinden itibaren, kendi gazetesini kendi yayınını oluşturma yönünde basınç olmuşsa da aşağıdan hatta televizyon kurulması gündeme gelmişse de bu olamadı... Tabi Türk İş'in ve diğer sendikaların düşüncesi buna da çok uygundu, fakat bu sendika bürokrasisi tarafından çok uygun gözükmedi ve geldi işte. Şu anda da sendikalarda yöneticilerde de şube başkanları düzeyinde sendika bürokrasisinin daha alt kesimi tarafından da bu talep çok fazla dillendirilen bir şey değil. Fakat burada çok önemli bir şey var, işçi hareketinin eylemleri yani işçi sınıfının en büyük, en önemli, en kararlı tutumu şu veya bu şekilde gizlense de büyük medyaya yansıyor. Yani '91 madenci eylemi böyle olmuştu, madenci eylemi Eylül ayında başlamıştı, bir iki ay görmezden geldiler ama sonunda yer vermek zorunda kaldılar, hatta öncü işçilerin talepleri, sloganlarıyla birlikte... Tabi bu işçiler için bir genel bir siyasal bir sorun olmakla birlikte, bir işçi haberini veren, işçi hareketinin dolaysız bilgisini veren medya, yayın organı ihtiyacını ortadan kaldırmıyor. İkinci nokta şu; günümüzde tekelleşen bir piyasada, tekellerin kontrolündeki bir çalışma rejiminde üretim sürecinde, sendikalara da bakmak lazım. Türkiye'deki ayrım henüz medya tarafından da yapılmadı, yani Atilla ne der bu konuda, ben merak ediyorum görüşünü. Sendika bürokrasisiyle tekelci medya arasında ilan edilmemiş bir mutabakat var.Şimdi sendika bürokrasisi kavramı da zaten çok yerleşmiş değil. Sendika diyoruz, sendika deyince işin içine öncü işçiler, şubeler, sendikada çalışanlar herkes giriyor ve de bir sendika bürokrasisi var, sendika bürokrasisine karşı da basında özel bir ilgi var, mutabakat var. Yani ben gazetecilerin, emek haberleri yapan gazetecilerin de sendika bürokrasisinin aleyhine olan haberleri vermediği sansürlediği kanısındayım, şimdi işte sendika haberleri verilmiyor, işçi haberleri verilmiyor vs. ama tekelcilerin özel çıkarlarına karşı olan haberler verilmediği gibi sendika bürokrasisinin de olumsuz haberleri verilmiyor.

Bu mesela Petrol İş'ten bazı arkadaşlarımız işten çıkartıldığı zaman da yaşandı, medya, medyadaki emek haberleri yapan arkadaşlar - Atilla mütevazı bir şekilde yer vermiştir sağ olsun - işten çıkarılan arkadaşların bazılarının yaptığı basın açıklamasını görmezden geldi. Gündem ve Evrensel gazeteleri de ve diğer sosyalist basın da görmezden geldi. Buradaki temel şey şuydu, sendika "bürokrasisini karşımıza almayalım". Dolayısıyla ben medya bildirisinde, bu sendika bürokrasisinin sunumu, kıyasıya eleştirilmesi ve medya, tekelci medyanın sansürüyle ilgili bunlara karşı, bu sendika bürokrasisinin arasında bir bağlantı kurulması gerektiğini düşünüyorum, Atilla bu konuda ne düşünür.

Sungur Savran: Arkadaşlar, zaman var, gitmesi gereken arkadaşlar gidebilir ama madem bir tartışma açıldı devam edelim.

Soru: Ben asıl biraz önce konuştunuz bu fordizm ya da neo-fordizm, postfordizm bağlamında örgütlenme konusunda, hem içerden bir soru sorayım istiyorum çünkü şunu

biliyorum, post-fordizm hem kendi işgücünü hem de çekirdek işgücünü, yani hem kolaylıkla feda edilebilir tırnak içinde, hem de feda edilmesi daha güç kesimin üzerinde bir esneklik yoluyla baskı kuruyor. Fakat bunun da ötesinde işgücünün örgütlenmesi bağlamında bir uzantısı var, bunu da şöyle diyebiliriz, taşerona iş vermeye geri dönüş. Aynı zamanda aile tipi örgütlenmelerin çoğaldığını biliyoruz...Şöyle bir soru sormak ne kadar doğru ya da bu sorunun cevabı nasıl aranabilir. Sendikal bir örgütlenmeye sahip, fabrika içersinde bir işçi camiasında bir taşeron firma içersinde geleceğe şüpheyle bakan ya da bir aile örgütlenmesi içersinde çalışan ve aile bağları içersinde sıkıştırılmış bir işçinin bu küçük işletmeye başkaldırışından çok daha zor, eğer bu çok daha zor olduğunu kabul edersek, yani bu sendikal parçalanmayı ya da sendikalaşmanın önüne geçmek için üretim biçiminde yapılan bu değişikliği göz önüne alırsak, yeni bir direniş şekli ya da yeni bir örgütlenme arayışına girmek mümkün müdür.

Asuman Türkün: ...Şimdi zaten bu esnek örgütlenme biçimi öyle bir örgütlenme biçimi ki, bu ortaya çıkan zincirler içinde, işte fason üretimi içinde o esnek örgütlenme içinde, adeta o üretsel parçaların kime ürettiğinin muğlaklaştığı, dolayısıyla adeta bütün o üretilen parçaların - yani belki bu biraz tartışmalı bir mevzudur ama - o fason denilen şirketlerin, aile şirketlerinin de aynı zamanda bir tür o proleterleşmenin parçası haline geldiği de bir süreçten söz ediyoruz. Yani tabi ki burada o kavramları karıştırmamak lazım, hala artıdeğer üretimi vardır ama o zincirler üzerinde ortaya çıkmış artık değerin bölüşülmesi sürecinde çok ciddi - o fason üretim içinde ve o muğlaklaşan ilişkiler içinde - bir artı değer aktarımı vardır, o zincirdekilerin tepesindekilere, dolayısıyla konumlar ve işlevler de muğlaklaşmaktadır. Kimi zaman küçük bir firma yoluyla üretilen artı değer doğrudan zincirin en tepedeki kısmına gitmektedir, yani sıfır karla çalışmak bile söz konusu olabilmekte, ama bunlar tabi çok provakatif ve tartışmalı şeyler, ama üstünde soru işaretleri yaratan şeyler, sınıf tartışması açısından da. Onun dışında yeni tür örgütlenme ne olabilir, bu çok tartışılması gereken bir şey ve de dediğim gibi ancak bu uluslar arası düzlemde bir bilinçlilik düzeyiyle çözülebilecek bir şey, bunu ulusal sınırlar içinde görmek çok kolay görünmüyor, hala tabi ulusal sınırlar içinde yapılacak şeyler var ama pek çok alanda uluslar arası örgütlenmelere ve yeniden koyulacak bir takım kurallara ihtiyaç var. Çalışma yasalarına ya da işte buna karşı mücadelede bu tür bir açılım gerekli görünüyor.

Atilla Özsever: Efendim bana iki sual geldi, Yüksel Akkaya arkadaşımız haklı olarak diyor ki, bu medya çalışanları sınıfı nasıl algılıyor. Şimdi iki döneme ayırmak lazım, gerçekten gazetecilerin sendikalı olduğu dönemlerde işçi sınıfına, işçi sınıfıyla ilgili haberlere daha yoğun bir ilgi vardı, hatta yani örnek olarak söyleyeyim, Tercüman Gazetesi vardı bilirsiniz '80 öncesinde, sağ eğilimli bir gazeteydi ama Tercüman Gazetesinde bir işçi muhabiri vardı yani en sağ gazetenin bile bir işçi muhabiri vardı ve biz gazetecilere şu öğretilmişti, gazetenin birinci sayfasında on dört tane haber yer

alır, bu on dört tane haber içerisinden en az üç tanesinin kitle haberi olması lazım, gazeteciler bir anlamda ille böyle sınıfsal açıdan bakmazlar ama gazetenin geleceği açısından, genel kitleleri ilgilendiren, işte efendim işçiler, memurlar, emekçiler, ev kadınları gibi kitle haberini en az on dört haberden üç tanesinin kitle haberi olması gibi bir prensip hep gazetecilere gazeteciliğe başlarken böyle bir fikir söylenirdi, buna bir hassasiyet vardı, ama dediğim gibi medyadaki tekelci yapı, ondan sonra sendikanın dışlanması sonucunda artık gazeteci arkadaşların da bu tarz haberlere yaklaşımı iyice azaldı. Hatta ben Milliyet'te çalıştım işte '93'ten 2002'ye kadar, son dönemlerinde yani 1995'lerden 2000'li yıllara yahu arkadaşlar derdim; dikkat ediyor musunuz, bak Aydın Doğan bize ücret zammı verirken memur maaşlarına yapılan zam ne kadarsa o bizim asgari tabanımız oluyor, yani bize dahi maaş verirken memur maaşlarını emsal alıyor, şu memur maaşlarını, memur maaş haberlerini biraz üst üste yazalım ya, biraz fazla yer verelim şu memur haberlerine, yani doğrudan doğruya birebir ilgilendiriyor sizi, sizin doğrudan doğruya zammınızı ilgilendiriyor diye arkadaşları bir bakıma uyarırdım, ama tabi sonuç itibariyle yine de memurlara, memur haberlerine fazla yer verilmezdi, demek istediğim olayların gelişmesi böyle.

Şimdi Erhan Bilgin sordu, sendika bürokrasisine karşı, çok güzel anlamlı bir sual gerçekten, tebrik ediyorum kendisini. Sendika bürokrasisine karşı bir sansür var mı yok mu? Şimdi ben size ilk defa bir itirafta bulunuyorum, ben de bir sansürde bulundum sansür yaptım, ne sansürü yaptın derseniz anlatacağım onu. Şimdi 1990 yılında Günaydın Gazetesinde çalışıyordum, tesadüf Petrol-İş sendikasının bir sözleşmesi olmuştu, Gripin fabrikasında ve Gripin fabrikasında da kadın işçiler ağırlıkla ve kadın baş temsilci falan var, ondan sonra ben işte gittim işyerine ya ne oluyor ne bitiyor bu sözleşmeyi nasıl karşıladınız falan, bir baktım bir grup kadın, kadın temsilciye karşı ilk önce sözlü saldırılarda bulundular, ondan sonra çok ciddi bir kavga oldu, yani bayağı, af edersiniz kadınlar birbirine girdi orda, kadın işçiler. Şimdi bir gazeteci olarak hem de Günaydın Gazetesinde çalışan bir kişi olarak harika bir haber, yani orda işte kadınlar, kadın işçiler sözleşme için birbirine girdi diye birinci sayfadan kocaman haber ver, fakat ben dedim ki, yahu zaten hep sermayeyi epeyi gözetiyoruz yani gazeteler genelde sermaye kesiminin olumsuz haberlerini sansürlüyor, ne olacak ben de işçi haberini sansürleyeyim dedim kendi kendime, ama yine tabi vicdanım bir taraftan da, ya yine de yer vermelisin haberin dibine, yani bu işçiler efendim kadın işçiler arasında bir memnuniyetsizlik yarattı diye de bir ibare koydum yani, o kadar fazla düşüncelerimize de aykırı düşmeyelim diye... Yani böyle bir sansür var hayatımda, o da tesadüf ben Petrol İş'le ilgiliydi...

Efendim onun dışında tabi gazeteci olarak, sendikal konularda, sendikaların aleyhine olabilecek haberleri bir ölçüde görmemezlikten geliyorduk, bazen çünkü bizim yazı işleri falan işçilerin aleyhine, sendikaların aleyhine haberler olduğu zaman özellikle 1990'lardan sonra, manşetten veriyorlardı, birinci sayfadan veriyorlardı, nitekim mesela şöyle bir haber yaptım, biliyorsunuz sendikacılar İLO toplantılarına giderler her

yıl Haziran ayında ve aslında oraya katılacak sendika sayısı çok sınırlıdır, fakat büyük sendikalardan büyük büyük insanlar gider, işte orda Cenevre'de sendikacı arkadaşlarımız orda kumar oynarlar, belli gazinolara giderler falan filan. Ben de bunu yazdım ve şak birinci sayfadan manşet oldu, yahu ufak bir sendika eleştirisi hemen manşet oldu. Bu arada aslında yine Bayram Meral'le ilgili bir şey var, onu da söyleyeyim mi? Şimdi 1999'da Türk-İş kongresinde mali raporu ele geçirdim, sendikacılar kendi maaşlarına yüzde elli zam yapıyorlar, yani işçi için sendikacı efendim, kamu kesiminde yüzde yirmi, yüzde otuz zam için mücadele ediyor, kendisi kendi maaşı - çünkü sendikacıların maaşı genel kurul kararıyla artar, hatta yolluklar falan ikramiyeden - bir baktım yüzde 70, ben tabi gazeteci olarak bunu haber yaptım, ve hakikaten bayağı haber büyük patladı, işte ballı maaş falan diye, sonra Bayram Meral sendika başkanı seçildi, arkadaşlar bana hesap getirdiler, sen dediler Bayram Meral'i o günkü fiyatlarla 25 milyar liralık zarara soktun. Çünkü maaşı %35'e düştü, onun ikramiyesi düştü falan dolayısıyla ve Bayram Meral'i tebrik etmeye gittim seçimlerden sonra, Bayram Meral bana şöyle baktı yani ilk önce algılayamadım Bayram Meral niçin bana soğuk davranıyor falan diye, elimi sıktı ama sonuçta bu tarz haberler de etkili oluyor. Evet gerçekten zaman zaman sendika bürokrasisinin gazeteciler üzerinde bir etkisi vardır, birtakım sansürler söz konusu olabilir...

Soru: ...Birkaç noktadan hareketle bir iki - süreden dolayı üzerinde es geçtiğim - noktaya değinmekte fayda var. Konunun ağırlıklı kısmı '80 sonrası Türkiye'deki futbol kulüpleri ve sınıf kavramları üzerine olduğu için evet bazı yerleri es geçmek zorunda kaldım, ama birkaç nokta üzerinde durmak lazım, bunlardan biri Türkiye'de hiçbir spor kulübünün sınıfsal kökeni, ya da sınıfsal ilişkisi yoktur gibi genel geçer bir önermenin yanlışlığıdır. Çünkü Ankara, Adana örnekleri dışında çok daha başka örnekler var, hemen aklıma gelen Tokat, 1972'de Tokat'ta çıkan bir arbede sebebi de şu, Şeker fabrikasında çalışan işçilerin attığı sloganlara karşılık saldırıya geçen faşizan bir grup. Başka bir örnek vermek gerekirse mesela Beykoz Spor, Beykoz Spor da büyük ölçüde kundura fabrikasının işçileri tarafından desteklenen ve sloganları futbol temelinden çıkıp bazen de sınıfsal referans yapan bir hali var, o da gerçekten ilginç ama genel kuşbakışı bakıldığı zaman Türkiye'de büyük kulüplerin böyle sınıfsal referansları var mıdır. İşte bu anlamda baktığımızda, İngiltere örneği Liverpool gibi bir şeye rastlamıyoruz. Bizde spor kulüplerinin, özellikle büyük spor kulüplerinin kendilerine referans olarak seçtikleri noktalar daha vatanperver oluyor herhalde çünkü mesela Fenerbahçe hep milli mücadeledeki fonksiyonuyla kendini ön plana çıkarır, hatta son diktikleri bir heykelde, ayağında top, arkasında bir çuval ve ucundan bir namlu gözükür. Hatta milli mücadele, yani İstanbul'un işgali sırasında yapılan futbol müsabakaları da işgalci güçler, özellikle Yunan takımlarına karşı oynanan maçlar da hep böyle bir hava içersindedir. Tabi aradan bu kadar uzun süre geçmesine rağmen vurguların arada bir dönüp buraya yapılması düşündürücü ama bir kulübün sınıfsal bir yapıyla ya da kavramla doğrudan açıklanamamasının arka-

sındaki en önemli nedenler ise, sınıfsal oluşumların kulüplerin güçlenmeye başladığı noktada kendisini kulüplere yansıtmamış olması. O yüzden Anadolu kulüpleriyle İstanbul kulüpleri bağlamında şu anda devam ediyor, ancak bunun adına, bunun görüntüsel kısmı sınıfsal değil ama derinden bakıldığı zaman sınıfsal çatışmayı, bu büyük kulüpler yani bunu aynı zamanda artı üründen pay almak, aynı zamanda spor pastasından pay almak ve gelirler çerçevesinde baktığımızda da ortaya çıkıyor ki, İstanbul kulüpleri ile Anadolu kulüpleri arasında bir sınıfsal çatışma söz konusu, bunun taraftar içindeki yansımaları yok mu; evet bu bu da var, ancak bu kendini maalesef bilinçlenmiş sınıf için sınıf mantığıyla bilinçlenmiş bir şekilde ortaya koymaktan çok uzak. Bunun içersinde ideolojik aygıtların işleme mantığının, piyasa mekanizmasının işleme mantığının çok başarılı olduğu söylenebilir, son bir nokta kısaca, üç ekolden bahsettim bu üç ekol içersinde hegemonyacı ekolün argümanlarının desteklenmesi için Türkiye'den örnekler bulmak mümkün mü; bir vaka olarak İstanbulspor'un gelişimi buna bir örnek, üst sınıf ve alt sınıf, hatta hisselerin satılışı ve daha sonra Uzan'dan TMSF'ye geçişi ve devletin de bu hegemonyanın oluşumuna direkt girişi, bu sürecin aslında ne kadar girift olduğunu, ne kadar birbiriyle süreğen bir hegemonya mücadelesi olduğunun da kanıtı gibi gözükmekte....

Sungur Savran: Ben izninizle bu oturumu bitirirken bir şeyler söylemek isterim. Girerken konuşmamda sermayenin bütün bu alanlara, ekonominin dışındaki bu alanlara kendisinin doğrudan el koymakta olduğunu ve dolayısıyla hegemonyasını çok güçlendirmiş olduğunu söylemiştim. Bitirirken de şunu söylememe izin verin, sınıf mücadeleleri hiçbir zaman tarihte hep aynı düzeyde durmamıştır, zaman zaman çok yükselmiştir işçi sınıfı açısından, zaman zaman çok gerilemiştir en düşük noktasına kadar inmiştir. Mesela '30'lu yıllar Avrupa'da Nazizmin '42'ye gelene kadar '43'e gelene kadar bütün Avrupa'ya nerdeyse hakim olduğu bir dönemdir... Bugün de uzun bir gerileme döneminden geçiyoruz, ama etrafımıza biraz bakarsak İtalya'nın sendikalı işçilerini, Fransa'nın varoş çocuklarını, Bolivya'nın madencilerini, bütün Latin Amerika'nın yerlilerini, Brezilya'nın topraksız işçilerini, Arjantin piqeterolarını ve düşünebileceğiniz bir dizi başka ülkedeki mücadeleyi, emek uğrunda verilen mücadeleleri sadece saydık, diğerlerini konumuz dışında olduğu için ele almıyorum, bunların gelecekte mücadelenin yeniden yükseleceğini bize gösterdiğini sanıyorum, bu da demektir ki hegemonyaya karşı verilebilecek bir mücadele de olacaktır. Devrim anında mücadele etmek kolaydır arkadaşlar herkes eder, mühim olan devrimci olmayan zamanlarda hatta gerici dönemlerde geleceğe hazırlanılması ve örgütlenilmesidir. TÜSAM düşünsel alanda böyle bir çalışma yaptığı için bütün TÜSAM mensuplarını hepinizin adına kutlamak isterim.

ÖZGEÇMİŞLER

Akkaya, Yüksel

1996 yılında İstanbul Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümünde doktorasını tamamlayan Yüksel Akkaya, 1994 yılından beri Mersin Üniversitesi İİBF, İktisat bölümü'nde öğretim elemanı olarak çalışmaktadır. Mete Çetik ile birlikte yazılmış Türkiye'de Endüstri İlişkileri kitabının yanı sıra çeşitli kitaplarda yayınlanmış yazıları bulunmaktadır. Toplum ve Bilim, Praksis, Toplum ve Hekim, Evrensel Kültür, Birikim, Toplumsal Özgürlük, Özgürlük Dünyası, Sol, Kızıl Bayrak gibi dergilerin yanı sıra Evrensel gazetesi ve www.sendika.org'da da yazıları yayınlanmıştır. Çalışma ilişkileri, sosyal politika ve emek tarihi gibi konularda çalışmalarını sürdürmektedir.

Aktaş, Ahmet Salih

1967 yılında Ankara'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da tamamladıktan sonra liseyi İzmir'de okudu. 1991 yılında ODTÜ İnşaat Mühendisliği Bölümü'nü bitirdi. O zamandan bu yana yurt içi ve yurt dışı çeşitli özel firmalarda mühendislik yapmaktadır. 1999 yılında ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nden yüksek lisans derecesi aldı. Tez konusu Türkiye'de çelişkili sınıf konumları üzerine ampirik bir çalışmaydı. Halen aynı bölümde doktora çalışmalarına devam etmektedir. 2000 yılında Oxford Üniversitesi'nde eşitsizlik üzerine bir yaz okulu ve atölye çalışmasına katıldı. Sinema ile de amatör olarak ilgileniyor.

Altan, Ömer Zühtü

1944 yılında doğdu. Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde öğretim üyesi olarak akademik görevini sürdürmektedir. Sosyal Politika alanında eğitim ve öğretim faaliyetleri ile, konuyla ilgili akademik çalışmalar yürütmektedir. Daha çok sakatlar, kadınlar ve eski hükümlüler gibi toplumda özel olarak korunması gereken gruplarla ilgili kitaplar, makale ve çeviriler, bilimsel ortamlarda sunulan tebliğler, kamusal ya da yarı kamusal bazı kurum ve kuruluşlarda sürdürülen faaliyetler gerçekleştirmektedir. "İşçi Profil Araştırması: Eskişehir Örneği" çalışmasında proje yöneticisi olarak yer almıştır. "Türk Endüstri İlişkileri Derneği" üyesidir.

Altıntoprak, Necati

1963 yılında Gölcük'te doğdu. 1977'de SEKA çırak okuluna girerek üç yıl kağıt ve selüloz üretimi eğitimi aldı. 1980 yılında SEKA İzmit Fabrikası'nda işçiliğe başladı ve Selüloz-İş Sendikası'na üye oldu. 10 Mart 2005 tarihinde SEKA İzmir İşletmesi kapanana kadar çalışmaya devam etti. Halen Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Köye Hizmet Daire Başkanlığı'nda çalışmaktadır.

Atmaca, Ercan

1945 yılının Ekim ayında Muş'un Bulanık ilçesinin Karaağıl köyünde doğdu. İnşaat ustası olan babası ile birlikte birçok il dolaştı. İlk ve orta okul ile liseyi Adana'da okudu. Okul süresince babası ile birlikte inşaat işlerinde, orman işletmesinde, sıtma mücadelesinde çalıştı. Yüreğir ovasında pamuk işçilerinin bir araya gelmesi için uğraştı. 1963 yılında devrimci düşünce ile tanıştı. 1967 yılında Hv. Astsubay okuluna girdi. Astsubayların başkaldırısının içinde yer aldı. 1974 yılında ordudan atıldı. 1977 yılında Karayolları'na girdi. 1989 yılına kadar işyeri temsilciliği ve baş temsilcilik yaptı. 1989 Bahar eylemleri ile birlikte Yol-İş İstanbul 1 No'lu Şube Eğitim Sekreterliği'ne getirildi. 1992 yılında Şube Başkanı oldu. 1993-1995 yılları arasında İstanbul İşçi Sendikaları Şubeler Platformu dönem sözcülüğü görevini yürüttü. Şube başkanlığından sonra tekrar işyeri baş temsilciliğine seçildi. 2004 yılı Nisan ayında Karayollarından emekli oldu. Halen BEDAŞ (Boğaziçi Elektrik Dağıtım Kurumu) taşeron işçilerinin örgütlenmesi ve İşçilerin Mücadele Birliği Girişimi içinde aktif olarak yer almaktadır.

Aydınoğlu, Ergün

Yıldız Teknik Üniversitesi öğretim üyesidir. Yayınlanmış kitapları: Brezilya İşçi Partisi Deneyimi, Belge Yayınları, İstanbul 1991; Türk Solu (1960-1971): Eleştirel Bir Tarih Denemesi, Belge Yayınları, İstanbul 1992; Söylenmese de Olurdu ; Belge Yayınları, İstanbul 1996.

Cayhan, Çağdaş

Ankara Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi Gazetecilik Bölümü mezunudur. Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi Basın ve Yayın Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

Çakar, Yasemin Özgün

Lisansını Ankara Üniversitesi, SBF, İşletme Bölümü'nde lisans öğrenimini tamamladıktan sonra, İngiltere Essex Üniversitesi, Government Bölümü, Siyaset Teorisi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans yapmıştır. Doktorasını Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler

Fakültesi Siyaset Bilimi Anabilim Dalı'nda tamamlamıştır. Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi'nde Öğretim Üyesi olarak çalışmaktadır..

Dinç, Cem

30.04.1978 tarihinde İstanbul'da doğdu. İlkokulu Yakacık İlk Öğretim Okulu'nda okudu. 1991'in Haziran ayında NAPA Cıvata atölyesinde çalışmaya başladı. 1998 yılında askerlik nedeni ile işten ayrıldı. 2000 yılında tersanelerde kaynakçı olarak çalışmaya başladı. 2001 yılında Limter-İş Sendikasının 9. olağan kongresinde yönetim kurulu asil üyeliğine seçildi. 2004 yılında yapılan 10. olağan kongreden itibaren de sendikanın genel başkanlığını yapmaya başladı. Halen Limter-İş Sendikası'nın genel başkanlığını yürütmektedir.

Emre, Kumru Berfin

Ankara Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi Radyo Televizyon Sinema Bölümü mezunudur. Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi Sinema ve Televizyon Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

Göktürk, Atilla

1957 yılında Ankara'da doğdu. Tarım ekonomisi alanında yaptığı doktora çalışması sonrasında akademik yükselmelerini kamu yönetimi, kentleşme ve çevre bilimleri alanında yürüttüğü çalışmaları ile sürdürdü. Halen Muğla üniversitesi Kamu Yönetimi bölümünde öğretim üyesi ve bölüm başkanı olarak görev yapmaktadır. Çalışmalarında alan araştırmaları önemli bir yer tutmakta olup, Ereğli, Ankara, Diyarbakır ve Mersin'de farklı konularda yürüttüğü saha çalışmaları bulunmaktadır. Göç, bölgesel dengesizlik, GAP, kır-kent etkileşimi ve kentin dönüşümü, kamu politikaları, küreselleşme-yerelleşme, STK ve yönetişim vb. konularda yayınlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Kağnıcıoğlu, Deniz

1968 yılında doğdu. Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. 1991 yılından bu yana Anadolu Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde endüstri ilişkileri ve insan kaynakları yönetimi alanında eğitim öğretim faaliyetleri ve akademik çalışmalar yürütmektedir. İşçi Profil Araştırması: Eskişehir Örneği çalışmasında araştırmacı olarak yer almıştır. İstanbul Üniversitesi Mezunlar Derneği, Anadolu Üniversitesi Mezunlar Derneği, Türk Endüstri İlişkileri Derneği üyesidir.

Keskin, Hür

Gaziosmanpaşa Tokat- Zile Meslek Yüksek Okulu mezunudur. Eski Eskişehir Paşabahçe Şişecam Fabrikası İşçisidir.

Kurtuluş, Hatice

Marmara Üniversitesi, Kamu Yönetimi mezunudur. Yüksek lisansını bu bölümde, doktorasını ise ODTÜ-Şehircilik programında tamamladı. Halen Muğla Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Kent sosyolojisi, kentsel ayrışma, arazi mülkiyet örüntüleri ve 19.Yüzyıl İstanbul Çiftlikleri konularında çalışmalar yapmaktadır.

Öngen, Tülin

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesidir. 1972 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesin'den mezun oldu. 1974 yılında başladığı akademik kariyerini 1978 yılından itibaren AÜ SBF'de sürdürmektedir. 1979 yılında doktor, 1995 yılında doçent ve 2001 yılında profesör oldu. 1982-1988 yılları arasında üniversitedeki görevinden uzaklaştırıldı. 1988 yılında idare mahkemesi kararı uyarınca görevine döndü. "Prometheus'un Sönmeyen Ateşi", "Günümüz İşçi Sınıfı" (Alan Yayınları) kitabının yanı sıra pek çok Türkçe ve İngilizce kitabın bölüm yazarlığını yaptı. Ayrıca "Toplum ve Bilim", "Marksizm ve Gelecek", "Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi", "İktisat Dergisi", "Mülkiyeliler Birliği Dergisi", "Toplum ve Hekim", "Praksis" gibi süreli yayınlar ile çeşitli sendika yayınlarında çok sayıda makalesi yayımlanmıştır.

Özsever, Atilla

1948 yılında Ankara'da doğdu. 1967 yılında Kara Harp Okulu'ndan mezun oldu. 12 Mart döneminde Piyade Üsteğmen iken siyasi görüşleri nedeniyle res'en emekliye sevk edildi. Daha sonra İstanbul Üniversitesi İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'ni bitirdi. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde sosyal siyaset dalında yüksek lisans yaptı. Doktorasını İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde tamamladı.

Gazeteciliğe 1974 yılında TRT Haber Merkezi'nde muhabir olarak başladı. Politika Gazetesi ve Yol - İş Sendikası'nda çalıştı. 1978 yılında Ecevit Hükümeti döneminde Adalet Bakanlığı Basın Müşavirliği görevinde bulundu. Daha sonra Yurt Ansiklopedisi'nde metin yazarlığı yaptı. 1984 yılından itibaren de sırasıyla Hürriyet, Milliyet, Günaydın ve Sabah gazetelerinde çalıştı. 1993 yılında ikinci kez Milliyet Gazetesi'nde göreve başladığında "Emek ve İnsan" isimli köşeyi hazırladı. Doktora tezini bitirmek amacıyla 2002 yılında Milliyet'ten ayrıldı. Bu arada Flash TV ve CNBC- e televizyonlarında çalışanların sorunlarıyla ilgili programlar yaptı. TGS Sendika temsilciliğinin yanı sıra Çağdaş Gazeteciler Derneği İstanbul Şubesi ve Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yönetim Kurulu üyeliği görevlerinde bulundu. 2001yılından itibaren İstanbul Üniversitesi İletişim

Fakültesi'nde dışarıdan görevli olarak, 2003 yılından itibaren de Maltepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde kadrolu öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

Öztan, Gürkan

İstanbul'da doğan yazar, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslar arası İlişkiler mezunu olup halen aynı üniversitede Siyaset Bilimi Anabilim dalında araştırma görevlisi olarak çalışmakta ve doktora eğitimini sürdürmektedir. "Türkiye'de Uluslaşma Sürecinde Milliyetçiliğin Kadın İmgesi" başlıklı yüksek lisans tezini hazırlamış olan yazar, milliyetçilik, militarizm ve radikal iktisat üzerine çalışmalar yapmaktadır. Başta Eğitim-Bilim-Toplum, Bilgi ve Bellek, Toplum ve Bilim olmak üzere çeşitli dergilerde makaleleri yayımlanan yazar, ayrıca gazetelerde kitap tanıtımı ve güncel konularla ilgili denemeler kaleme almaktadır.

Sarı, Cahide

1980 Edirne doğumlu olan yazar, ODTÜ İktisat bölümü son sınıf öğrencisidir. Çeşitli dergi ve kitaplarda makale ve çevirileri bulunmaktadır. Temel ilgi alanları politik ekonomi, sendikalar ve alternatif sendika modelleri, yeni sosyal hareketlerdir.

Satlıgan, Nail

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Özellikle Marksist iktisat konusunda çalışmalar yapmıştır. "Yapıt", "Sınıf Bilinci" gibi dergilerde makaleleri yayımlanmıştır. "Dünya Kapitalizminin Krizi" (Sungur Savran'la birlikte) adlı bir kitabı bulunmaktadır.

Savran, Sungur

Yüksek öğrenimini ABD'de tamamlamış, doktorasını İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden almıştır. İstanbul Üniversitesi'nde on yıl kadar öğretim üyeliği görevini sürdürmüş, askeri rejimin üniversiteler üzerindeki baskısını protesto etmek amacıyla 1983 yılında istifa etmiştir. On birinci Tez ve Sınıf Bilinci başta olmak üzere çeşitli teorik dergi ve kitap dizilerinin yayın kurulunda görev almıştır. Çeşitli dillerde makaleleri yayımlanmış olan yazarın, Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri (1992) ve Avrasya Savaşları: Körfez'den Afganistan'a Yeni Dünya Düzeni'nin Kuruluşu (2001) adlı iki de kitabı vardır.

Selçuk, Fatma Ülkü

1972 yılında Ankara'da doğdu. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünü bitirdi. Yüksek lisansını Ankara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünde yaptı. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde devam ettiği doktora programını 2006 yılında bitirmeyi umuyor. Atılım Üniversitesi'nde öğretim görevlisi. Sosyoloji, Siyasi Düşünceler Tarihi, Karşılaştırmalı Siyaset, Türkiye'nin Siyasi Yapısı gibi dersler veriyor.

Sungur, Zerrin

1969 yılında doğdu. Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde Öğretim Üyesi olarak çalışmaktadır. 1994 yılından bu yana Anadolu Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Yönetim ve Çalışma Sosyolojisi Ana Bilim Dalında araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlamış; 2004 yılında doktora tezini vererek Yrd. Doç. Dr. kadrosuna atanmıştır.

Lisans eğitimi sırasında nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşme tekniğini uygulamıştır. Yüksek lisans tezinde ise ağırlıklı olarak nicel araştırma yöntemlerini kullanmış ve ikincil verilerin yanında anket yoluyla elde edilen verileri istatistik programları yardımıyla analiz ederek değerlendirmiştir. Doktora tezinde yine nicel araştırma yöntemlerini kullanarak, zaman zaman yapılan derinlemesine görüşme sonuçlarıyla desteklemiştir. Örgütsel Toplumsallaşmada Mentorluğun ve Mentor'un Yeri ve Önemi: Anadolu Üniversitesi Araştırma Görevlileri Üzerine Bir Araştırma isimli çalışmada araştırmacı olarak görev almıştır. En son olarak da, İşçi Profil Araştırması: Eskişehir Örneği çalışmasında araştırmacı olarak yer almıştır.

Boğaziçi Üniversitesi Mezunlar Derneği, Anadolu Üniversitesi Mezunlar Derneği, Türk Endüstri İlişkileri Derneği üyesidir.

Şişman, Yener

1970 yılında doğdu. Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesidir. 1994 yılından bu yana Anadolu Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünde sosyal politika alanında eğitim öğretim faaliyetleriyle akademik çalışmalar yapmaktadır. Yüksek lisans tezinde ağırlıklı olarak nicel araştırma yöntemlerini kullanmıştır. Anket yoluyla elde edilen verileri istatistik programları yardımıyla analiz ederek değerlendirmiştir. Doktora tezinde yine nicel araştırma yöntemlerini kullanmıştır. Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentileri: Sorunlar ve Çözüm Önerilerine Yönelik Eskişehir Örneği çalışmasını gerçekleştirmiş ve İşçi Profil Araştırması: Eskişehir Örneği çalışmasında araştırmacı olarak yer almıştır. Anadolu Üniversitesi Mezunlar Derneği üyesidir.

Tezcek, Özlem

1974 yılında Gaziantep'te doğdu. İstanbul Üniversitesi İktisat Bölümü'nden mezun olduktan sonra Marmara Üniversitesi'nde İktisat Teorisi Yüksek Lisansını tamamladı. Halen Marmara Üniversitesi Kalkınma İktisadı ve İktisadi Gelişme Doktora Bilim Dalında öğrenimine devam etmektedir.

Topçu, Aslıhan Doğan

1971 yılında Ankara'da doğdu. Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Lisans (1993), Anadolu Üniversitesi S.B.E Sinema TV Anabilim Dalı Yüksek Lisans (1999)

ve Gazi Üniversitesi S.B.E Radyo TV Sinema Bölümü Doktora (2005) programlarını bitirmiş olan yazarın hakemli dergilerde yayımlanmış makaleleri, kitap içinde bölüm yazarlığı ve sinema konusunda değişik sempozyum ve seminerlerde sunumları bulunmaktadır. Akademisyenliğe 1995 – 2000 Yılları arasında Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sinema TV Bölümü'nde başlayan A.D. Topçu, 2000–2005 yıllarında Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde çalışmıştır. 2005–2006 Öğretim yılından itibaren yeniden Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo –TV Sinema Bölümü'nde çalışmaya başlamıştır. İlgi alanları içerisinde, sinema, Türk Sineması, kadın çalışmaları, göstergebilim ve mübadele ve yerel tarih çalışmaları bulunmaktadır.

Tuna, Ş.Gürçağ

1979 yılında doğdu. Lisans öğrenimini İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi'nde tamamladı. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü – İktisat Anabilim Dalı Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı'nda "1960-1973 Yılları Arasında Türkiye'de Sermaye Birikim Süreci" adlı tezini tamamladı. Halen Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü – İktisat Anabilim Dalı Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı'nda doktora çalışmasını sürdürmektedir.

Türkay, Mehmet

1961 yılında İstanbul'da doğdu. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü Öğretim üyesidir. Kalkınma iktisadı, Türkiye'nin kapitalistleşme süreci ve gelişme düşüncesinin evrimi alanlarında çalışmaktadır.

Türkün, Asuman

1957 yılında Bursa'da doğdu. Orta ve lise öğrenimini Robert Kolej'de tamamladı. Lisansını ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nden aldı. Yüksek lisans ve doktora derecesini yine aynı bölümde tamamladı. Bu bölümde dört yıl asistanlık yaptıktan sonra 1995 yılında Bilkent Üniversitesi Peyzaj Mimarisi ve Kentsel Tasarım Bölümü'ne, 2003 yılında ise Siyaset Bölümü'ne katıldı. Bu yıllar içinde tasarım stüdyosu yanı sıra 'Kent Sosyolojisi', 'Coğrafya Alanında Yeni Tartışma Alanları', 'Türkiye'de Sivil Toplum', 'Küreselleşme ve Politik Mekan' gibi dersler vermiştir. Araştırma alanları arasında sanayi coğrafyası, kent rejimleri, sosyal bilimlerde metodoloji (eleştirel gerçeklik) ve kadın araştırmaları bulunmaktadır. Ayrıca Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu'nun üyesidir.

Yılmaz, Ferimah Y.,

1970 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi İngilizce İktisat Bölümü'nden mezun olduktan sonra Yıldız Teknik Üniversitesi'nde İşletme Yönetimi Yüksek Lisansını tamamladı. Halen Marmara Üniversitesi Kalkınma İktisadı ve İktisadi Gelişme Doktora Bilim Dalında öğrenimine devam etmektedir.

Yılmaz, Koray R.

Lisans öğrenimini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümünde tamamladı. Yüksek lisans derecesini Türkiye'de sermaye birikim süreçleri üzerine, Marmara Üniversitesi Kalkınma İktisadı kürsüsünde yaptığı çalışma ile aldı. Halen bu bölümde doktora çalışmalarını sürdürmektedir.

Yücel, Yılmaz

1976 yılında İstanbul'da doğdu. Hüviyet Bekir İlkokulu ve Beyoğlu Ortaokulu'nu bitirdi. Lise öğrenimine Kağıthane Profilo Anadolu Teknik Lisesi'nde başladı, Sarıgazi Mehmetçik Lisesi'nde tamamladı. Ardından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi. Halen Marmara Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda, Siyaset ve Sosyal Bilimler (Fransızca) Yüksek Lisans öğrencisi olarak Yakup Kadri romanlarında -Kemalizm ve Kadro dergisi ile ilişkilendirerek- ulus, devlet ve sınıf sorunsalını incelediği tez çalışmasını sürdürmektedir.

Sosyal Araştırmalar Vakfı (SAV)

- Toplumsal yaşamın tüm alanlarına ilişkin olarak her türlü araştırmanın ortam, kurum ve araçlarını yaratmayı, her türlü araştırmayı yapmayı, bu araştırmaları her türlü iletişim aracını, ortamını kullanarak yaymayı ve sürekliliğini sağlamayı,
- Bireyin, toplumsal sınıf ve katmanların günlük yaşamdaki davranışları ile ideolojik tutumları arasındaki uyum ve çelişkileri araştırmayı,
- Toplumsal gelişme ve teknoloji ilişkilerini araştırmayı,
- Doğanın ve çevrenin bozulmasını önleyerek, ekolojik dengenin korunması için gerekli araştırmaları ve çalışmaları yapmayı,
- Siyaset, günlük hayat ilişkilerine özel bir önem vermeyi, siyasetin gerçek içeriğine kavuşturulması için toplumu sürekli bilgilendirmeyi,
- Toplumsal kesimlerin en aktifi olan gençliğe ve eğitimine sürekli bir ilgi göstermeyi, gençlikle ilgili her türlü araştırmayı yapmayı,
- Demokrasinin geliştirilmesi ve kurumlaştırılması açısından geçmişin tüm deneyimlerinden yararlanmayı, demokratik ilke, norm ve kuralların netleşmesinin ve yaşanmasının önünü açmayı, bu alandaki tüm deneyimlerini özellikle toplumun önüne sermeyi, gelecek yönelimlerini saptamayı,
- Kendisiyle benzer işlevleri üstlenen vakıf, dernek, platform vb. örgütlenmelerle işbirliği yapmayı, ortak projeler geliştirmeyi,
- Üyeleri ve toplumdaki bireyler arasında dayanışma duygularını ve bilincini geliştirecek etkinliklerde bulunmayı

amaçlar.

Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi (TÜSAM)

Genel Çerçeve

Dünyada ve Türkiye'de işçi sınıfının; yapısı, bileşimi, oluşumu, devrimci niteliği, boyutları, hatta varlığı ve başka toplumsal kimliklerle ilişkileri üzerine yoğun tartışmalar sürmektedir. Bu tartışmaların sadece akademik-entelektüel değil önemli siyasi boyutları da vardır. Ancak söz konusu tartışmaların görebildiğimiz kadarıyla, ampirik verilere dayanma eksiği söz konusudur. Bu denli önemli boyutları olan konular saf bir teorik tartışmanın nesnesi olmamalıdır. Başka bir dizi alanda olduğu gibi bu alanda da Marksist yöntem uyarınca teoriden yaşama yaşamdan tekrar teoriye giden diyalektik akış kurulmalıdır. Teorik ve siyasi tartışmaların tıkandığı noktalarda bol ve yeni verilerle, zengin gözlemlerle beslenmek ön açıcı olacaktır.

İşte bu konuda hem teorik üretimleri geliştirecek ama daha öncelikle pratiği analiz edecek girişimlere ihtiyaç vardır.

Kurumsallaşmış, çok yönlü sınıf araştırmalarına ihtiyaç vardır. Günümüzde ilginç bir paradoksa tanıklık etmekteyiz: Nicelik olarak büyümesine karşın siyasi etkinliği zayıflayan bir işçi sınıfı, giderek daha çok sayıda insanın giderek daha yıkıcı sonuçlarını yaşamasına karşın daha az gündeme gelen, konuşulan, emek-çalışma hayatı sorunları. Burada medyanın kamusallaştırma, gündemleştirme konusundaki belirleyiciliğinden söz etmek gerekli elbette ancak söz konusu alanlara ve işçi sınıfına daha doğrusu genel olarak sınıf meselesine akademik çevrelerin, aydınların da ilgisi zayıflamış durumda. Akademik alan içinde ve dışında sınıf analizini kullanan çalışmaların sayısı fazla değil ve aydınları da artık işçilerin meseleleriyle ilgili etkinliklerde görmek zor. Sanat yapıtlarında, edebiyatta da emek ve sınıf temaları fazlaca yer bulamaz durumda. Bu paradoksa dikkat çekilmesi, bunun aşılması, emeğin sorunları, sınıf mücadelesi, işçi sınıfının durumu vb. konulara yeniden popülerlik kazandırılması için sistemli çalışmalara ihtiyaç var.

Genelde işçi sınıfı üzerine çalışmalar denince akla; işçi-sendika hareketleri ve bunların tarihleri ile ilgili olanlar, sınıflar arası bölüşüm ilişkilerini ele alan iktisat tarihi kitapları veya işçi hareketini değerlendiren siyasi analiz çalışmaları gelmektedir. Ancak işçi sınıfı üzerine çalışmalar bunlarla sınırlı olmamalıdır. Çünkü işçi sınıfı çok daha geniş ve derin ilişkiler ağını anlatan bir kavramdır. Gerçekte işçi sınıfının mavi yakalı, erkek fabrika işçisi olarak daraltılmış algılanışı da çalışmaların sınırlılığında etkilidir. Ama literatür sınıfın daha geniş tanımlanması ve algılanması için bol malzeme ile doludur.

Sınıf çalışmaları alanının darlığının ülkemize özgü bir boyutu da vardır. Örneğin İngiltere gibi günlük yaşamda belirginleşmiş işçi sınıfı kültüründen söz etmek mümkün değildir. Ancak yine de işçi sınıfının çalışma yaşamı deneyimleri, günlük yaşam

kültürü, sendikal kültürün nitelikleri, sınıf oluşumunun çeşitli boyutları, yaşam alanı ilişkileri, sınıfın medyada temsil biçimleri vb. gibi birçok konuda çalışmalar yapılması Türkiye için gereklidir.

İşçi sınıfını "oluşum" içinde bir yapılanma, bir süreç olarak kavramak çalışmaların alanını da boyutunu da genişletecektir. Türkiye'de çok sayıda gecekondu, göç, hemşehrilik, enformel sektör, toplumsal kimlik, çalışan kadın, işgücü, yoksulluk vb. araştırması yapılmıştır ve yapılmaktadır, ancak bunlar büyük çoğunlukla sınıf kavramını kullanmamaktadırlar. Bu nedenle de sınıf araştırmaları içinde sayılmamaktadır. Oysa birincisi perspektifleri farklı bile olsa tüm bu alanlara ait çalışmalar sınıf oluşum süreçlerine dair ciddi veriler sunmaktadırlar. İkincisi bahsi geçen alanlar sınıfsal bir çözümleme çerçevesinde ele alınabilmelidir. İşçiler sadece sendikası ile eylem yapan insanlar değildirler. Sınıfı, sınıf mücadelesi ve oluşumunu hayatın farklı alanlarında gözlemek ve çözümlemek için farklı bilimsel disiplinlerin ve farklı bakış açılarının bir araya getirilmesi gereklidir.

Türkiye'de siyasi etkinliği açısından işçi sınıfına özel anlam yükleyen ve onunla çeşitli düzeylerde ilişkiler geliştirerek örgütlemek, giderek yönlendirmek isteyen çok sayıda sol-sosyalist oluşum bulunmaktadır. Ancak teorik olarak biçilen roller ve özveri ve iyi niyetle kurulabilen ilişkiler çerçevesinde edinilen deneyim ve bilgilerin ötesinde, sınıfla siyasi oluşumların ilişkisi zayıftır. Siyasilerin sınıf hakkındaki bilgilerinin, bütünsel, derinlikli olduğu kolaylıkla iddia edilemez. Bu durum siyasi etkinliği de güçsüz kılmaktadır. Boşluğun doldurulmasında tümüyle bir siyasi gruba ait olmayan, bağımsız araştırma odaklarının oluşturacakları malzeme önem taşıyacaktır.

FAALİYET VE ARAŞTIRMA BAŞLIKLARI

TÜSAM çalışmaları ampirik araştırmalar, sınıf tarihi incelemeleri, sınıf araştırmaları bilgi merkezinin oluşturulması vb. faaliyetlerin yürütülmesi, desteklenmesi ve koordinasyonundan oluşur. Bu çalışmaları kabaca şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1- AMPİRİK ÇALIŞMALAR

1.A- Süreklileştirilmiş Veri Oluşturma Çalışmaları:

Bu çalışma başlığı başlangıçta İstanbul giderek daha çok il düzeyinde gerçekleşen tüm grev, direniş, kampanya ve miting gibi işçi örgütlenme ve etkinliklerinin çeşitli değişkenler açısından analizini içerir. Adı geçen etkinlik ve hareketlenmelerin standartlaştırılmış gözlem ve analiz raporları ile incelenmesi, özgün yanlarının ayrıca değerlendirilmesinden oluşan bu çalışma birkaç yıllık bir dönemden itibaren Türkiye işçi sınıfının siyasal ve sosyal davranış özellikleri ve kültürü hakkında önemli ipuçlarını vermeye başlayacaktır.

1.B- Spesifik Veri ve Araştırma Projeleri:

Spesifik araştırma projeleri süreklileştirilmiş veri oluşturma çalışmaları dışında kalan ve tekil bir sorunsalın ya da durumun çözümlenmesine dönük çalışmaları kapsar. Merkez bu çerçevede yılda başlangıçta en az iki giderek daha fazla özel proje oluşturur, destekler ya da koordine eder.

Spesifik Veri ve Araştırma Projeleri için Öneri Başlıkları:

1- İşçi sınıfının "kamu" algısı ve kamusalla ilişki düzeyi,
2- Beyaz yakalıların emek süreçleri
3- Kriz sonrası dayanışma örüntüleri
4- İşyerlerinde kuşaklar arası ilişki ve gerilim örüntüleri
5- Gecekondu bölgelerinde işçileşme, küçük burjuvalaşma süreçleri ve gecekondu kuşakları ilişkisi
6- İşçi sınıfının siyasi tercihleri, değer ve tutumları; vb.

2- SINIF TARİHİ ÇALIŞMALARI

Bu başlık altında düşünülen çalışmalar sözlü tarih çalışmalarını, arşiv oluşturulmasını, sınıfın sosyal tarihine ağırlık veren tarih araştırmalarını vb. kapsar. Bu çerçevede yapılacak çalışmaların verimlilik açısından daha önce yapılmış çalışmaların derlenmesi ve önceliğin halihazırda başka kurumlarca yürütülen çalışmalarda ele alınmayan konulara verilmesi yaralı görünmektedir.

3- ULUSAL VE ULUSLARARASI SEMPOZYUM, TOPLANTI vb. ETKİNLİKLER

TÜSAM yılda en az bir ulusal ve bir uluslararası sempozyum-atölye vb. dışa açık etkinlik ile hem araştırmacılarının birikimlerinin daha geniş bir toplulukla paylaşımı hem de çeşitli bakış açılarının etkileşimi amaçlar. Bu konuda önümüzdeki Eylül Ayı'na *"Sınıfın görünmeyen Çoğunluğu: İşsizler"* başlıklı bir uluslararası sempozyum yapma önerisi değerlendirilebilir. Bu türden organizasyonların maddi güçlüklerini karşılamak için ülkedeki sendikalar ile işbirliğine gidilebilir.

4- SINIF ARAŞTIRMALARI TEŞVİK ÖDÜLLERİ

TÜSAM yalnızca kendi bünyesindeki araştırmalar ile yetinmeyip üniversite ve enstitülerdeki yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin sınıf araştırmaları alanına giren çalışmalarına destek de verebilmelidir. Bu çerçevede Yüksek lisans ve doktora için ayrı ayrı olmak üzere yılda bir kez "sınıf Araştırmaları Teşvik Ödülü" verebilir.

Ödülün maddi karşılığı uluslar arası kuruluşlar ya da Türkiye'deki sendikalardan sağlanabilir. Ödülün hangi şartları yerine getiren adaylara, ne miktarda verileceği ve ödüle hak kazanacak araştırmacının seçimi gibi konular Danışma Kurulumuzun önereceği bir jüri tarafından belirlenebilir.

5- BİLGİ MERKEZİ OLUŞTURULMASI

Web sitesi TÜSAM'ın tanıtımı ve haberlerinin iletilmesinin yanında artık yaygın bir bilgi erişim ağı olan internet üzerinden, sınıf çalışmalarına ilişkin mümkün olan en geniş bilgi ve belgenin bir araya getirildiği bir ortam olarak tasarlanmalıdır. Bir anlamda TÜSAM Web Sitesi *"Emek Ağı"* ve *"Emek Arşivi"* gibi bölümleriyle –diğer bölümlerinin yanında- dijital bir Sınıf Araştırmaları Kütüphanesi ve Arşivine dönüşmeyi hedeflemelidir. Sendikal hareketten, Osmanlıda işçi hareketlerine, sınıf kültürü çalışmalarından sinema ve basında sınıf reprezantasyonuna kadar bir dizi alanı kendi içinde alt başlıklara ayırarak bu konularda Türkçe ve yabancı dillerde üretilmiş çalışmaların bir *bibliyografyası* oluşturulabilir.

Kütüphane: Dijital ortam dışında da oluşturulabilecek klasik bir kütüphane araştırmacıların hizmetine sunulmak üzere hazırlanabilir. Bu kütüphane görsel ve işitsel materyalleri de içermelidir.

Başta saha çalışmaları olmak üzere Sınıf Araştırmaları Merkezinin araştırma konuları arasında yer alan başlıklarda çeşitli üniversitelerde hazırlanmış bulunan ve çoğu tozlu raflarda unutulmuş bulunan, yüksek lisans ve doktora tezlerinin ortaya çıkartılması ve arşivlenerek kullanıcıların kolay ulaşabilmesinin sağlanmış, bu yayınların bulgularının gelecekte yapılacak çalışmalar açısından değerlendirilmesi,

6- DÖNEMSEL FAALİYET VE PROJELER (Diğer çalışmalar)

İlk beş başlık altında ele alınmayan ancak Merkez'imizin üretmesi ya da yönlendirmesi gereken bir dizi etkinlik ve çalışma bu kapsama girer. Kimi Örnekler:

-İstanbul için bir "*Emeğin İstanbul'u Haritası*"nın hazırlanması. Bu harita çalışması yaşadığımız kentin sınıf tarihi açısından önemli olaylarının geçtiği mekanları, önemli direnişlere ev sahipliği yapmış fabrikaları, ilk sendika binalarının olduğu yerleri, 15-16 Haziran'ın güzergahını, vb gösterir bir harita olarak tasarlanabilir.

-Medya izleme ve tarama çalışmaları yapılabilir. İşçilerin temsili araştırmaları, söylem analizleri, medyadaki söylemsel kodların farklı sınıflarca anlamlandırılma biçimleri analizi,

-Sendikal alanla ilgili çalışmalar yapılabilir. Türkiye'deki sendikal tarihin az bilinen yanları, sendikal kültürümüzün özellikleri, sendikal yayınların dili, söylemi, temaları, sendikal eğitim, sendikaların siyasetle ilişki biçimleri gibi konuların çözümlenmesi,

-İşsizlik, işgücünün yapısı, sosyal güvenlik uygulamalarının durumu, özelleştirme, sosyal politikaların etkisi, bütçe uygulamaları, ücretlerin durumu vb. gibi konularla ilgili periyodik yayınlar, yıllıklar, bültenler vb. in yanı sıra toplantıların düzenlenmesi,

-Aylık, *Sınıf Gündemi* adlı bir bültenin yayınlanması

-*Labor Turkey* adıyla, Sınıf Gündemi bülteninin kimi ek ve değişikliklerle İngilizce'de yayınlanması,

-İşçi sınıfını konu alan edebiyat sanat yapıtlarının derlenip tanıtılabilmesi, yarışmalar düzenlenmesi, sergilerin açılması; Örneğin işçi yaşamından enstantanelerin yer aldığı fotoğraf sergileri vb. Daha önce Tarih Vakfının yaptığı Cumhuriyet tarihi sergisine benzer Türkiye işçi sınıfının oluşum tarihini her boyutuyla anlatan görsel malzemelere dayalı dev bir sergi-müze düşünülebilir.

Basında Yankılar

Toplumu anlamanın anahtarı: İşçi sınıfı

21 Kasım 2005 - Nurettin Öztatar (Evrensel gazetesi)

Sosyal Araştırmalar Vakfı'na (SAV) bağlı olarak çalışmalarını yürüten Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi (TÜSAM) ilki geçtiğimiz yıl yapılan 'Sınıf Çalışmaları Sempozyumu' nun ikincisi yapıldı. 'Türkiye'yi sınıf gerçeğiyle anlamak' konulu 'Türkiye'de sınıfların algılanışı, temsili, sınıf çalışmaları ve sınıf kavramının kullanımına bakış' alt başlığıyla düzenlenen sempozyum Gülhane'deki eski Darphane binasında gerçekleştirildi. İşçi sınıfı üzerine yapılan çalışmaların sunulduğu sempozyumda konuşmacılar, bir taraftan genel olarak toplumu anlamanın yöntemi üzerine konuşmalar yaparken, diğer taraftan bu anlama çabasının 'olmazsa olmazı' olan son yıllardaki direniş ve eylemleri, bu eylemleri yapanların dilinden ve onların algısıyla dinleme fırsatı buldu.

Sempozyumun açılış konuşmasını Nail Satlıgan yaptı. Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nden bir grup öğretim görevlisi tarafından yapılan işçi profil araştırması, birçok yönden ülke genelini de yansıtan bir özellik taşıması dolayısıyla oldukça ilgi çekiciydi. Eskişehir'de işçilerin ekonomik, sosyal yapısı ve sorunlarını belirleme amacıyla yapılan araştırmanın sonuçları, toplumu anlamanın yöntemini de göstermesi açısından önemliydi. Son yıllarda örneklerini görmeye başladığımız bu tür alan araştırmalarının önemli bir boşluğu doldurmasının ötesinde, toplumu anlama çabasına da önemli katkılar yaptığı ortada.

Direnişin gösterdikleri

Tülin Öngen'in sunuşunda belirttiği bir 'zorunluluğun', yani toplumu anlamanın ancak sınıf gerçeğini, tarihselliğiyle birlikte ele alarak mümkün olabileceğinin görülmesi de bir bakıma bu tür araştırmalarda daha net görülebiliyor. Eskişehir Paşabahçe işçilerinin aktardıkları deneyim içiçe geçmiş bir çok sorunun yeniden ele alınması fırsatını verdi. Sendikal rekabet, işçilerin birbirleriyle ilişkisi, sendikal yapının yaşadığı sorunlar ve özellikle taşeron-kadrolu işçi ayrımının mücadeleye etkilerine ilişkin söylenenlerin sınıf hareketiyle ilgilenenler açısından birçok öğretici unsur içermekteydi. Sempozyumun belki de en önemli işlevi de bu noktada ortaya çıktı.

İşçi sınıfı üzerine araştırmaları bilimsel faaliyetinin merkezine koyan bilim insanlarının ulaştığı sonuçlar ve tezlerinin, doğrudan işçiler tarafından anlatılan mücadele deneyimleriyle harmanlanması ve bir bakıma 'sınanması'. Bu harman, 'çalışıp didinip, sonunda duvara toslamama'nın olanaklarını da sundu.

Oy verenlerin yapısı

Yüksel Akkaya ve Atilla Göktürk'ün son yerel seçimler öncesinde Mersin genelinde yaptıkları araştırma da önemli gelişmelere işaret etmesi bakımından önemliydi. Mersin örneğinden hareketle, sınıfların yerel seçimlerde nasıl bir tutum takındığı, yaygın olarak bilindiği hali ile kişilere mi yoksa sınıfsal açıdan sorunlarına çözüm getireceğini düşündüğü yere mi yöneldiğinin sorgulandığı araştırma, Mersin'in demografik yapısıyla birleştiğinde ülkenin de bir fotoğrafını yansıtabilecek verilere sahipti. Örneğin ağırlıklı olarak Kürt, Türk ve Araplardan oluşan bir nüfusa sahip olan ilde, sınıf bölünmesinden farklı ayrımların varlığı araştırmayı daha da ilginç hale getiriyor. Yerel seçimlerde Emek Barış Demokrasi bloğuna oy verenlere bakıldığında etnik köken kadar işçi ağırlığının varlığının ortaya çıkması aslında hiçte beklenen bir sonuç değildi. Araştırma, SHP çatısında seçime giren Blok'un aldığı oyların etnik kökeni ne olursa olsun daha çok işçilerden geldiğini ortaya koyuyor. Araştırmanın yapılması sürecinde gerek Akkaya ve Göktürk'e yönelik baskılar; gerekse anket çalışmalarını yapan öğrencilerin gözaltına alınarak araştırmanın engellenmeye çalışılması, bu tür çalışmaları yapanlar açısından da önemli bir zorluğa işaret ediyor.

Umudun, Coşkunun Sempozyumu ve Tüsam

22 Kasım 2005 - Yüksel Akkaya (sendika.org)

Bir tek cümle ile TÜSAM'ın sempozyumu anlatılabilir mi? Bilemiyorum. Ancak, ilk günkü oturumların ilkini izlerken yüreğimden geçen duyguyu aklımın düşünceye dönüştürdüğü "şey" şu oldu: sermayenin parası varsa, bizim de yüreğimiz var…

Bir kez daha, biraz gecikmeli de olsa (!), düştük yollara. Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi'nin (TÜSAM) düzenlediği sempozyuma katılıp, umudumuzu yenilemek, coşkumuzu artırmak için…

Vardık ve gördük ki, TÜSAMcılar yine iyi, güzel bir iş yapmışlar. Öyle olduğu için bir hafta sonunda salon doldu, geç saatlere kadar da öyle kaldı. Bu türden toplantıları izleyenler bilir, genelde boş ve ilgisiz geçer. Örneğin Mayıs ayında Türk-İş, DİSK, Hak-İş, KESK, TMMOB ve TTB gibi ülkenin köklü kurumlarının düzenlediği "özelleştirme" gibi hayati önemdeki bir toplantıya katılanlar, kurum temsilcilerinin sayısına bile ulaşmamış, salon boş kalmıştı. Bu hafta sonu gördük ki, genç TÜSAMcılar emeklerinin karşılığını da almışlardır. Zira, salon, coşkusunu, umudunu, heyecanını yitirmemiş eskiler kadar ve onlardan çok gençler ile dolup taşarken, toplantılara, konuşmalara yönelik ilgi de yoğun idi. İlk günkü toplantıda saat 18:30'da salonun hala ilk saatlerdeki heyecan ve kalabalık ile tartışmaları izlemesi bunun en önemli kanıtı olsa gerek.

TÜSAM, bu sempozyumlarla sınıf mücadelesinde önemli mevzi savaşlarının başarısının kanıtı olarak varlığını göstermekte, büyük bir mücadele için, işçi sınıfı adına umut vermektedir. Böyle olduğu için de sınıf mücadelesinin sadece işyerlerinde, sokaklarda değil, bu dolu ve ilgi gören salonlarda da sürdüğünü göstermektedir. Zira, bu sempozyumlar ve onlara gösterilen ilgi sınıflar arasındaki mücadelede, akıntıya karşı kürek çekenlerin inadını, coşkusunu, umudunu gösteriyor, deneyimlerini paylaşarak, onları zenginleştirip, çoğaltıyor. Dün ile bugünü, farklı ama anlamlı deneyimleri birleştirip, bir büyük zenginlik olarak yarına ışık taşıyor, umut taşıyor, coşkusunu artırıyor.

Sempozyumların ikincisini düzenleyen TÜSAM, bu yıl "Türkiye'yi sınıf gerçeğiyle anlamak" istiyor, "Türkiye'de sınıfların algılanışı, temsili, sınıf çalışmaları ve sınıf kavramının kullanımına bakış"ı sorguluyordu. Kuşkusuz, bunları bir sempozyum ile "halletmek" mümkün değil, ancak tartışmak ve anlamak için oldukça önemli. Yurdun dört bir yanından olmasa da pek çok kentinden katılımcının bu sempozyumu önemseyerek, gelmeleri de bunun önemli bir göstergesi olsa gerek.

Sempozyumdaki tebliğleri ve içeriklerini burada dile getirmeyeceğim. Çünkü, bunları değerlendiren gazete yazıları çıktı. Ben daha çok, bu sempozyumların önemi ve anlamı üzerinde durmak istiyorum.

Sempozyum açılışlarının, bir gelenek olarak, işçi sınıfına emeği geçenlere yaptırıl-

ması bir kadirşinaslık olmanın ötesinde, bir emeğe saygı da. Bu nedenle çok önemli. Geçen yıl Tülin Öngen'in yaptığı açılışı, bu yıl Nail Satlıgan yaptı. Her iki açılış konuşmacısının seçimini anlamlı bulduğumu belirtmek isterim. Umarım bu sempozyumlar devam eder, böylece pek çok emek yanlısı insan, sadece baskı, sindirme ile değil, bu türden "taltiflerle", "onur veren" davranışlarla da karşılaşır. Şimdilik, iki açılış konuşmacısının akademisyenlerden oluşmasını belki, bir entellektüel faaliyet olarak "hoş" görelim, ama, bundan sonra ki sempozyumlara, akademisyenlerin dışından da açılış konuşmacılarının davet edilmesini dileyelim.

Bu sempozyumun, güzel yanlarından biri işçi sınıfına emek verenleri de anmak oldu. Bir ilk, başlangıç olarak, oturumlardan biri, " İşçi sınıfının sosyal gerçekliğine bakmak: saha araştırmalarından örnekler" oturumu, "yakın" zamanlarda kaybettiğimiz İlyas Köstekli'ye adanmıştı. İlyas Köstekli, çalışmaları ile bunu hak etmiş bir emek yanlısı araştırmacı, sendika uzmanı, emekçi idi. Belki, diğer oturumlar da bu türden bir anmayı hak etmiş başka kişilere de adanabilirdi. Örneğin Zehra Kosava, Şoför İdris, vb. Sadece "kaybettiklerimize" mi? Hayır, bugün sembol olmuş, yaşayan genç, yaşlı emekçilere de bazı oturumları adayıp, bugünden onlara olan saygı göstermek ne güzel olur.

Pek çok olanaksızlığı, zorluğu aşarak bize umut veren, coşkumuzu artıran TÜSAMcılara gösterdikleri emek için borcumuz var. Umudunu, coşkusunu yitirmemiş, gelecekten umutlu olarak gelip salonu dolduran "kıdemli" gençler ile "kıdemsiz" gençlere borcumuz var. Zira her ikisi birbirini besleyerek, bir kar topu gibi, bir suya düşen taşın yarattığı halka gibi çoğalıyorlar. Bir de, emek sarf edip, bu sempozyuma katılan konuşmacılara borcumuz var. Kuşkusuz, hiçbir "komplekse" kapılmadan bu sempozyumda yerini alan siyasal yapılara da borcumuz var. Borçlarımızın çoğalması dileği ile, "sermayenin parasına karşı, bizim de yüreğimiz var" dedirten herkese teşekkürler.

Bu emeğin daha sonra bir kitap olarak somutlaşması da bir başka önemli kazanım. Zira, bugün kitapçıların raflarını dolduran kitaplar daha çok sermaye yanlısı. Bu nedenle, işçi sınıfının, sınıf mücadelesinin bir parçası olarak ihtiyaç duyduğu moral kazanımlardan biri olarak, raflardaki emek yanlısı kitap çeşidini artırıp, sonra da hızla bunları "tüketmek" gerekiyor. Geçen yıl yapılan sempozyumun bir kitap olarak raflarda yerini alması, sınıf mücadelesi cephesinde, önemli bir mevzi "savaşı"nın da başarı ile yerini getirildiğini gösteriyor. Çoğalmaları dileği ile…

1) www.sendika.org bu gazete haberlerini bir dosya adı altında toplayarak, sempozyum ile ilgili bilgi ihtiyacını giderebilir diye düşünüyorum. Bunu da bir dilek olarak iletiyorum.

2) Bu sempozyumları ve bu kadirşinaslıkları önemseyen biri olarak, bu teklifimde ısrarlı olacağımı belirteyim. Zira, TÜSAM'ı TÜSAM yapan güzel davranışlardan biri idi bu. Her oturumun bir işçiden akademisyene, siyasetçiye adanmasından daha anlamlı ve güzel bir şey olmasa gerek.

3) TÜSAMcılara ayrıca teşekküre gerek yok, zira bu yazı onlara bir teşekkür yazısı.

http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3851

TÜSAM'ın Sınıf Sempozyumu... "Sınıf"ın gıyabında "sınıf" tartışıldı

26 Kasım 2005 Sayı: 2005/46 (Kızılbayrak)

Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi (TÜSAM) 19–20 Kasım tarihlerinde "Türkiye'yi sınıf gerçeğiyle anlamak: Türkiye'de Sınıfların Algılanışı, Temsili, Sınıf Çalışmaları ve Sınıf Kavramının Kullanımına Bakış" başlıklı bir sempozyum düzenledi. Bu yıl ikincisi düzenlenen etkinlik yine birçok aydın, akademisyen ve sendika temsilcisinin katılımıyla gerçekleştirildi. Sempozyum temel olarak, sınıf kavramının bugün bilim çevrelerinde reddedilmeye çalışılmasına ve marksist sınıf tahlillerinin gittikçe daha fazla tahribata uğratılmasına karşı cephe alan ve kendi ifadeleriyle "sınıf"ta ısrar eden bilim insanlarının sunumları ve sınıf hareketinin değişik yerlerinde yer tutan işçi temsilcilerinin, sendikacıların yaşanılan çeşitli direnişlere dair tecrübe aktarımlarından oluşuyordu.

Özellikle, "reel sosyalizm" tabir edilen modern revizyonizmin çöküşü ile birlikte Marksizm ve onun temelini oluşturan sınıf tahlilleri tüm dünyada eşi görülmemiş saldırılara maruz kalmıştı. "Tarihin sonu" gibi burjuva ideologlar tarafından düzenlenen aleni akınlar bir yana, "yeniden yapılandırmak", "revize etmek", ve nihayet "yapı-çözüm"e uğratmak gibi değişik isimlerde-şekillerde, sınıf öğretisi sürekli olarak tahribata uğradı ve yıkılmaya çalışıldı. Bugün gerçekten de gerek bilim çevrelerinde, gerek çeşitli şekillerde Marksizm'in uzağına düşmüş ilerici, demokrat ve devrimci çevrelerde Marksist sınıf tahlilleri etkisini kaybetmiştir. Bu sempozyum da temel olarak sınıf bakışaçısındaki bu erozyonu hedef almak ve buna karşı hala birçok güçlükle boğuşarak marksist sınıf anlayışını yani Marksizm'i savunan akademisyenlerin görüşlerini paylaşması için düzenlenmiştir.

Uzun yıllardır bu işe emek vermiş birçok değerli insan tarafından yapılan sunumlar temel olarak sınıf kavramına marksist bakış açısını açıklayan ve hertür burjuva, reformist, post-Marksist, saldırıya karşı savunan bir çizgideydi. Bu anlamda sempozyum söylem düzeyinde doğru bir yerde duruyordu. Fakat sempozyumun genelinde hakim olan bu "işçicilik" maalesef –niyetten bağımsız- "işçi sınıfı akvaryumunu inceleyen gözlemcilerin aralarındaki konuşmalar"dan öteye geçemedi. Sınıfsal tecrübeleri aktaran sendika temsilcilerinin aktarımları ise bu yabancılaşmayı engellemek bir yana, sınıf ve aydınlar arası uçurumu gözler önüne sererek daha da belirginleştirdi. Kuşkusuz etkinliğin örgütlenirken sınıfa yönelmek yerine aydın-akademisyen çevre ve sınıf temsilcileri ile kendini sınırlaması işçi kitlesinin bir şekliyle bu tartışmaların

içine katılmaya çalışılmaması bu yabancılaşmayı daha baştan kabullenmiş olmayı ifade ediyordu.

Tabiî ki Marksizm'e ve sınıf kavramına bu kadar çok saldırının olduğu bir dönemde birçok aydının biraraya gelerek işçi sınıfında ısrar etmesi, Marksizm'i cepheden savunması oldukça anlamlıdır. Fakat aynı saldırı kaynağı bir yandan işçi sınıfının kendisini de hedeflemektedir ve işçi sınıfının tek kurtuluşu da sınıf bilincine sahip olmaktan geçmektedir. Bu nedenle "sınıf" üzerinde ısrarcı olduğunu söyleyen bir aydının görevi ideolojik mücadelenin yanısıra bu ideolojiyi işçi sınıfına götürmek, proletaryayı sosyalizm ile buluşturmaktır. Bu olmadığı sürece yapılanlar Marksist ideoloji adına kapalı kapılar arkasında kazanılan zaferlerden öteye gidilemez.